

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

ЧАСОПИС ЗА НЕГОВАЊЕ ДЕМОКРАТСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ

ГОДИНА X БРОЈ 22 ЗА 2013.

КУЛТУРА – ПОЛИС НОВИ САД

I ПОЛИТИКА, ФИЛОЗОФИЈА, МИГ

Драган Симеуновић, Александар М. Петровић,
Миомир Г. Петровић

II ЕУ И БЕЗБЕДНОСТ

Предраг Д. Павлићевић,
Дејана М. Вукчевић / Миша Стојадиновић,
Александар Саша Гајић

III ИДЕНТИТЕТ И БЕЗБЕДНОСТ

Зоран Драгишић,
Драган Б. Букановић / Милован Јовановић, Миленко Бодин,
Миша Зиројевић / Жељко Бјелајац, Соња Б. Драговић

IV ДНК ГЕНЕАЛОГИЈА И ИСТОРИЈА

Анатолиј Кљосов

V КОРПОРАТИВИЗАМ, ЈАВНОСТ, ПОЛИТИКА

Душан Алексић / Станко Љубичић,
Недељко Прдић / Тамара Милановић, Марина Мрвић,
Жаклина Спалевеић / Милован Јовановић,
Зоран Виторовић, Небојша Петровић

VI МЕДИЈИ, КУЛТУРА, ПОРОДИЦА

Љубиша Бојић / Jean-Louis Marie / Србобран Бранковић,
Никола Т. Божиловић / Јелена С. Петковић,
Драган Дамјановић

Жељко Бјелајац / Јелена Матијашевић, Ана Билиновић

VII ПРИКАЗИ

Марко М. Ђорђевић, Будимир Поточан

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавач: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Зоран Аврамовић, др Ђорђе Стојановић,
др Александар Гајић, мр Веселин Конатар,
мр Небојша Петровић.

Главни и одговорни уредник: др Љубиша Деспотовић

заменик гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

помоћник гл. и одгов. уредника: др Дарко Гавриловић

секретар уредништва: др Марија Ђорић

чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Марко Атила Хоаре (Велика Британија),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Василе Табара (Румунија)

прелом и припрема: Милан Карановић

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;

др Вукашин Павловић, др Илија Вујачић, др Срђан Шљукић,

др Љубиша Митровић, др Љубинко Милосављевић,

др Зоран Арачки, др Недељко Прдић.

штампа: Мала књига

тираж: 150.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске
политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша
Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад :
Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду;
Stylos, 2004.- 21 cm

Повремено

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

КУЛТУРА ПОЛИСА, год. X (2013), бр. 22
THE CULTURE OF POLIS

часопис за неговање демократске политичке културе

САДРЖАЈ:

I ПОЛИТИКА, ФИЛОЗОФИЈА, МИТ

Драган Симеуновић, <i>Његош између неба и земље</i> (<i>Оглед о Његошевим политичким идејама</i>)	1
Александар М. Петровић, <i>Дух историје и политике у</i> <i>разматрањима културних основа појма слободе</i>	23
Миомир Г. Петровић, <i>Митологија и морфологија (драма и мит)</i>	59

II ЕУ И БЕЗБЕДНОСТ

Предраг Д. Павлићевић, <i>Нормативни и геополитички оквири</i> <i>сарадње Европске уније и Руске федерације као</i> <i>детерминанта контратерористичке политике Уније</i>	75
Дејана М. Вукчевић / Миша Стојадиновић, <i>Европеизација и безбедносна политика ЕУ:</i> <i>случај војних операција ЕУ у Африци</i>	109
Александар Саша Гајић, „ <i>Новосредњовековни</i> ” модел <i>објашњења природе Европске Уније</i>	127

III ИДЕНТИТЕТ И БЕЗБЕДНОСТ

Зоран Драгишић, <i>Безбедносни идентитет Балкана и ЕУ</i>	143
Драган Б. Ђукановић / Милован Јовановић, <i>Међуетничке тензије на Западном Балкану и</i> <i>даљи ток европских интеграција региона</i>	161
Миленко Бодин, <i>Менаџмент људских и</i> <i>друштвених ресурса и национална безбедност</i>	181
Мина Зиројевић / Жељко Бјелајац, <i>Блиско источни</i> <i>тероризам и религија у савременом полису</i>	193
Соња Б. Драговић, <i>Утицај корпоративизма на национални идентитет</i>	209

IV ДНК ГЕНЕАЛОГИЈА И ИСТОРИЈА

- Анатолиј Кљосов, *Откуд су се појавили Словени и „Индоевропљани“? Одговор даје ДНК-генеалогичка* 221

V КОРПОРАТИВИЗАМ, ЈАВНОСТ, ПОЛИТИКА

- Душан Алексић / Станко Љубичић,
Корпоративна шпијунажа; нормативно - криминалистички аспект савременог пословања 255
- Недељко Прдић / Тамара Милановић,
Јавни наступи као промотивна активност организације . 271
- Марина Мрвић,
Политичка завера као инструмент политичке борбе . . . 289
- Жаклина Спалевић / Милован Јовановић,
Урбанизација и криминал 303
- Зоран Виторовић, *Г 20 и нова финансијска архитектура – увод у „Светску владу“?* 321
- Небојша Петровић, *Положај сељаштва у Војводини након укидања административних мера у пољопривреди* 333

VI МЕДИЈИ, КУЛТУРА, ПОРОДИЦА

- Љубиша Бојић / Jean-Louis Marie / Србобран Бранковић,
Способности рецепције и изражавања интернет зависника у Србији 353
- Никола Т. Божиловић / Јелена С. Петковић,
Култура Србије у раљама модерног живота 369
- Драган Дамјановић,
Забрана дискриминације у образовном систему РС 393
- Жељко Бјелајац / Јелена Матијашевић,
Насиље као облик социо-патолошког понашања 409
- Ана Билиновић,
Ресурсна теорија „породичне и брачне моћи“ 427

VII ПРИКАЗИ

- Марко М. Ђорђевић,
Комуницирање у огледалу лексикографије 447
- Будимир Поточан,
За језик лак, крилат и свештен.... 451

CONTENT:

I POLITICS, PHILOSOPHY, MIT

- Dragan Simeunović,
Njegoš between heaven and earth 1
- Aleksandar M. Petrović, *Spirit of the politic and history in the
considerations of a cultural grounds of the concept of freedom.* 23
- Miomir G. Petrović,
Mythology and morphology (drama and myth) 59

II EU AND SECURITY

- Predrag D. Pavličević, *Normative and geopolitical framework of
cooperation between European Union and the Russian Federation
as a determinant of counter-terrorism policy of the Union.* . . 75
- Dejana M. Vukčević / Miša Stojadinović,
*Europeanization and Security Policy EU:
The Case of EU military operations in Africa.* 109
- Aleksandar Saša Gajić, „*Neomedieval*” *model of
explanation of European Union`s nature* 127

III IDENTITY AND SECURITY

- Zoran Dragišić,
Security Identity of the Balkans and the EU 143
- Dragan B. Đukanović / Milovan Jovanović,
*Inter-ethnic tensions in the Western Balkans and
further course of the European integrations of the region* . . 161
- Milenko Bodin, *Management of human resources and
social and national security* 181
- Mina Zirojević / Željko Bjelajac, *Near eastern terrorism and
religion in modern Polis* 193
- Sonja B. Dragović,
The impact of corporatism on national identity 209

IV DNA GENEALOGY AND HISTORY

- Anatolij Kljosov, *Where occurred Slavs and „Indo-Europeans”? Answer provides a DNA-Genealogy* . . . 221

V CORPORATISM, PUBLIC, POLITICS

- Dušan Aleksić / Stanko Ljubičić,
Corporate espionage; normative - forensic aspect of modern business 255
- Nedeljko Prdić / Tamara Milanović,
Public Apparances As A Promotinal Acitivity 271
- Marina Mrvić,
Political conspiracy as an political struggle instrument . . . 289
- Žaklina Spalević / Milovan Jovanović,
Urbanization and Crime 303
- Zoran Vitorović, *G20 and the new global financial architecture - an introduction to the „World Government”?*. 321
- Nebojša Petrović, *The position of the peasantry in Vojvodina after deregulation measures in agriculture* 333

VI MEDIA, CULTURE, FAMILY

- Ljubisa Bojić / Jean-Louis Marie / Srbobran Branković,
Reception and expression capabilities of media addicts in Serbia. 353
- Nikola T. Božilović / Jelena S. Petković,
Culture of Serbia in the jaws of modern life 369
- Dragan Damjanović, *Prohibition of discrimination in the educational system of the RS* 393
- Željko Bjelajac / Jelena Matijašević,
Violence as a form of socio-pathological behavior 409
- Ana Bilinović,
The resource theory of „family and marital power”. 427

VII REVIEWS

- Marko M. Đorđević,
Communicating in the mirror lexicography 447
- Budimir Potočan,
For an easy language, and the sacred, the winged 451

I

ПОЛИТИКА, ФИЛОЗОФИЈА, МИТ
POLITICS, PHILOSOPHY, MIT

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд

УДК 141.7НЈЕГОС
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.09.2013
Одобрен: 22.09.2013

ЊЕГОШ ИЗМЕЂУ НЕБА И ЗЕМЉЕ (Оглед о Његошевим политичким идејама)**

Сажетак: У раду се анализирају кључне политичке идеје Петра II Петровића Његоша, које су иначе у нас недовољно проучаване. Његошева политичка мисао се анализира у контексту његовог времена и историјских околности у којима потлачени српски народ покушава да се оружјем избори за слободу. Његош уочава као главне препреке на путу до слободе масовну издају и недостатак слоге код Срба, а као главне инструменте ослобођења од Турака види специфичну културу јуначког умирања код Срба, њихову богату традицију борбе против освајача, као и њихову пријемчивост на култ херојства који има веома снажан мобилизациони потенцијал. Од осталих Његошевих политичких идеја посебну пажњу завређују његова езотерична идеја о политичком систему неба, идеја о потреби модернизације Црне Горе ради обнове њене државности и његов став према југословенству.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, слобода, издаја, култура јуначког умирања, геноцид, прототип хероја, политички систем неба, модернизација, југословенство

Овећи број радова који се дотицао у већој или мањој мери Његошевих политичких идеја пати од разноврсних мањкавости. Или су Његошеве политичке идеје тражене само у његовим књижевним делима, или нису препознване као такве већ само као филозофске, а најчешће пак уопште нису ни препознване као политичке. Тек овлаш су размат-

* dragan.simeun@gmail

** Поводом 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша.

ране и идеје Његоша као државника иако је он то итекако био, и то од своје седамнаесте године па до смрти 1851.

Од свих Његошевих идеја без сумње се као кључна може одредити **идеја слободе**. При том она код Његоша није само политички, већ је и филозофски и религијски профилирана.

Слобода је за њега смисао постојања и појединца и народа. Без ње нема живота достојног Човека те се до ње, ако је изгубљена, **мора** доћи свим средствима, односно постојећа слобода се мора стално увећавати, а у најтежим временима мора се сачувати по сваку цену бар у оној количини којом се очувава идентитет појединца и народа. По његовом схватању, а које је иначе на том плану потпуно компатибилно схватању његове средине, **простор слободе појединца** је ограничен тврдим патријархалним нормама чојства, док је, пак, **простор слободе народа** за њега акциони *apeiron*.

Појединац није слободан да учини другоме „што му срцу драго” не само кад је у питању братственик, већ и непријатељ ако се тим поступком угрожава добро и слобода његових саплеменика. Тек **одлука колектива и колективни чин** правдају сваки акт у име колективне свести о слободи и изабраном путу њеног досезања.

Ова напомена је веома важна услед учесталих рецентних оптужби на рачун Његошевог дела, пре свега „Горског вијенца”, као дела које слави и инспирише геноцид.

Додуше, онај ко би само читао „Горски вијенац”, нарочито одломке из њега, могао би себи дозволити ту врсту „каштиге” Његоша и његовог дела. Но, уколико се са тим реченицама стављеним у пун контекст сравне Његошеве мисли изнете у другим његовим делима, посебно у писмима, и ако се узму у обзир и чињенице у документацији о њему и његовој политичкој мисли и државничком стваралаштву, пред нама израња једна комплекснија слика Петра II Петровића Његоша и његовог дела.

Посматрано као целина његово политичко мишљење и делање заправо одише изразитом, за оно време и црногорске прилике и изненађујућом **толеранцијом** према људима друге вере и нације. У својим делима често показује истинско разумевање за чин промене вере објашњавајући га као израз људске несталне и карактерно слабашне природе („Шта је човек? Ка слабо живинче!”), правда прелазак Срба у ислам („Да, нијесу ни криви толико, премама их невјера на вјеру”), прашта им тај чин иако је првосвештеник, искрено им нуди помирење (па макар и условљено повратком у стару веру), а у својој политичкој пракси иде и корак даље братимећи се са херцеговачким беговима или пак не дозво-

љавајући лош однос према избеглицама без обзира на њихову вероисповест („све су оне шћери Лазарева”). Карактерише га далеко чешће мудрост него исхитреност или жестина при чину доношења политичких одлука, и, ма колико то нарушавало стандардизовану слику о њему, мора се истине ради рећи да га карактерише чак и послушност у поступању по договору са великим силама, пре свега са Русијом. Из свега познатог о Његошу не би се могло рећи да се Његош сам определио да води бојажљиву политику („Нема посла у плаха главара!”¹), већ да се ради о некој врсти изнуђене политичке рационалности. Уз то, и Његошев политички стил носи снажан печат како његове личности и његових година, тако и средине у којој је поникао и владао, и обојен је са доста ентузијазма помешаног са извесном дозом политичке наивности о чему ће касније бити више речи.

Право је чудо колико се данас и са добрим и са лошим намерама губи из вида да је Његош писао „Горски вијенац” у времену када је Црна Гора још увек била неслободна и када је народу, између осталог требало и једно тако велико литерарно надахнуће за одсутни час битке за ослобођење који се приближавао.

У подстицању човека на рат и борбу увек и у свакој средини мора да буде прејаких, ватрених речи јер човек, стрепећи да не изгуби живот или да не буде осакаћен, заправо није склон рату, ма колико то свет политике игнорисао. Управо зато, у сврхе охрабрења човека на борбу, стварају се херојски узорци, развијају митови и уздижу се за ратне сврхе и ратна времена погодни култови. Велики значај се тада придаје и разноврсним знамењима, уопште свему наднаравном: „Виђесте ли чудо и знамење, ка' се двије муње прекрстише... крст од огња жива направише”². Исто тако, и „крвав мјесец” и друга знамења су у стално ратујућој Црној Гори третирани као изузетно важни знаци неба Србима иако они, заправо само дограђују атмосферу коју ствара човек.

Идеја о истрази потурица као изнуђеној нужности није изворно Његошева. Она је давно пре Његоша постојала и била обликована у народу, мењајући само форме исказа.

Потреба да се буде слободан налагала је и без тврдог става Цркве стриктно очување верског, и тиме, по ондашњим мерилима, и народносног идентитета. Поробљени још у Средњем веку, када још не постоје нације у модерном смислу речи и кад се често кроз веру одређује етнички идентитет, Срби нису имали много избора у погледу сопственог и

¹ П. П Петровић Његош. *Горски вијенац*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, с. 12.

² Исто, с. 14.

туђег етничког индентитета у простору и времену у коме је, сходно Шмитовом принципу *Freund - Feind*, владало сурово правило политичке, верске и међуетничке борбе - или си наш, то јест **ми**; или си њихов, то јест **они**.

Форме одношења Црногораца према племенској сабраћи која су се, прихватавши ислам сходно наведеном принципу „потурчила”, кретале су се у распону од интимног или јавног презира због напуштања рода и племена (а што је у патријархалном миљеу увек предмет осуде уколико као поступак шкоди колективу), до зависти због бољег и сигурнијег живота које је омогућавало „турчење”, па све до мржње и истраге услед реално заснованог страха од исламизираних сународника који су знали њихов (свој) језик, снагу и стил ратовања, а често и конкретне намере о подизању буна и устанака против којих су логично морали бити услед имања нових сопствених интереса и услед **потребе доказивања** припадности или бар лојалности свом новом, „турском народу”. Нико није био тако суров према Србима хришћанима као потурице. Његош описује у Другој пјесми „Свободијаде” истинит догађај са краја 18. века када су потурице на челу са Ћуприлићем побиле 700 мушке црногорско-брдске деце коју су родитељи склонили у Которско приморје пред турском казненом експедицијом, а коју су приморци по налогу „кривосудне Венеције” предали „у Ћуприлића зверске руке”³. Да ли то, и уопште масакре које чини господар и освајач назвати геноцидом? Бар до сада у нашој литератури нема таквог квалификовања тог и сличних, па и горих догађаја које је чинио вековни окупатор⁴.

Али, уколико би се пошло том логиком третирања историјских збивања ван њиховог историјског контекста и разматрања у данашњем светлу, посебно кроз призму дневно-политичких интереса, стигли би до оптужби античких владара за чедоморство због обичаја жртвовања ћерки пред ратни поход и ко зна још где даље. Стога је у име науке боље избећи причу о геноциду са било чије стране ако је реч о причи истргнутој из историјског или литерарног контекста.

Уз све то, не сме се заборавити да је још једна, и то веома важна подвојеност постојала између Срба који су остали хришћани и Срба који су прихватили ислам. Реч је о слојној, да не кажемо класној, из

³ П. П Петровић Његош, „Пјесма II”, *Свободијада*, Никшић, 2001, с. 76.

⁴ Сем покоља црногорске православне мушке деце услед издаје „брђана” од стране „примораца”, који је описао Његош, о систематском и масовном убијању мушке деце од стране Турака које је доводило и до затирања целих братстава на тлу Црне Горе, сведочи и обимна грађа коју је скупио Јован Ердељановић. Види нпр. „Пејовићи”, у: Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора, 1910 – 1911*, Београд, 1921.

времена пре Турака изграђеној социјалној и економској подвојености између плебса и великаша, која је постојала и пре проверавања, а потом се и појачала, јер, док сиротиња остаде православна те „народ храбри поче носит јарам тешки гнусна ропства”⁵, „истурчи се сва господа”⁶. Стара мржња обичног народа према господи добила је у временима турске окупације и проверавања само нов облик и нов - верски разлог свог постојања. Уз то, ова, верским разлогом заогрнута нетрпљивост се у Његошево време смела исказати, бар међу својима, јер је тад Црква подстицала такве изливе нетрпељивости народа (који је уз њу остао) према господарима (који су од ње отпали).

Та мржња очито траје у једној прикривеној форми дуже него што мислимо и није везана само за проверавање. На ту стару мржњу само је заправо додат народни и црквени презир према „господи” која је зарад одржања економске моћи променила веру, а са њоме и народ, уосталом као и према свима другима који су следили тај пут. Његошу и иначе због разних грехова нису мили великаши („великаши проклете вам душе”), сем оних који су јунаштвом или патриотизмом стекли поштовање народа. Он у писму од 5. октобра 1847. године подсећа Осман-Пашу Скопљака на његово српско порекло, а набраја и низ других великашких српских породица које су се провериле: Црнојевићи су постали Бушатлије, Оберкнежевићи посташе Махмутбеговићи⁷, итд.

Њихови стални насртаји на хришћанске Србе и отпор Срба хришћана су по Његошу „наша општа несрећа” коју је „вражда братска више но сила туђа учинила”⁸.

Свест о „потурчењацима” као највећој опасности по успех устанака, а тиме и као о великој препреци на путу досезања слободе је битно условила како велику дистанцу хришћана и домаћих муслимана и зазор међу њима ради веће успешности очувања тајности намера и успеха акција са обе стране, тако и осећање беса и фрустрације код православних због честе осујећености њихових ослободилачких намера. Осујећеност увек изазива бес, а у малобројној народносној заједници која је себи усред Отоманског царства постављала висок циљ и стални задатак досезања слободе, сваки излазак из те заједнице, самодоживљене пре свега као хришћанске, није само деморалисао и крњио њен, и онако малешни, борбени корпус, већ је аутоматски јачао и увећавао супротну

⁵ П. П Петровић Његош, „ Пјесма I”, *Свободијада*, с. 4

⁶ Исто

⁷ П. П Петровић Његош, „Писмо Осман Паши Скопљаку од 5. октобра 1847. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 151.

⁸ Исто

страну, страну тлачитеља и узурпатора слободе те заједнице. Да није само у питању однос Срба према Србима, сведоче Његошеви стихови и историјске чињенице из којих се види да се у то време у Црној Гори и исламизирани Албанци називају и сматрају Турцима, као и то да се Албанци хришћани сматрају од стране Срба природним савезницима хришћана у борби за слободу.

При том се свакако мора имати у виду да одбојност према онима „што издаше вјеру прађедовску” није толико израз религиозности колико потребе покорених да се у моменту када „ала са Босфора” гута и, бар по форми, претапа у „своје” све на шта наиђе („вражије племе позоба народе”⁹), изнађе нека **упоришна тачка идентитета** као нешто што сигурно није обележје освајача. У те сврхе могла је тада послужити **само религија** и ништа више. На то треба додати и, за ту средину природан, конзервативан отпор свему новом, поготову оном што долази од освајача. Ислам је Србима као драстично различита, а не само нова, освајачева религија снажно ударао у сам темељ њиховог старог, и у великој мери верски етаблираног система вредности. Није случајно што не само Срби, већ и други народи који су поробљени од муслиманских земаља имају тако велики отпор према исламу, својеврстан страх од њега, и неретко и ксенофобичну мржњу према њему. Разлог томе може бити и у радикалној трансформационој моћи ислама, као његовој важној особини коју је код нас добро уочио Јован Цвијић: „Можда ни једна вера не мења тако дубоко целокупан живот и карактер неког народа као ислам”¹⁰. Отуда је страх од ислама страх од губитка идентитета, сигурног одрођења и губљења свих веза са својим пореклом („Чак је и код сувише поноситих Динараца ислам олабавио везе засноване на српској крви и језику”¹¹). Насупрот масовној пракси проверавања хришћана на Балкану, ретки су и мало познати примери да је неки муслиман постао хришћанин, поготову је ретка појава повратак из ислама у хришћанску веру („Што се црним задоји ђаволом, обешта се њему довијека”).¹² Тај страх од губитка себе, та сигурност да је онај који се проверио заувек на другој, непријатељевој страни, идентификација свега исламског са мрским режимом поробитеља су основа уверења да једино што поробљени хришћанин може имати са исламом јесте борба, односно рат против њега. Само проверавање по себи се не замера, чак се и прашта, већ се замера одрицање од свога народа: „сваки Србин који се превјери - прос-

⁹ П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 9.

¹⁰ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966, с. 362.

¹¹ Исто

¹² П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 86.

то вјеру што загрли другу, но му просто не било пред Богом што оцрни образ пред свијетом, те се звати Србином не хоће”¹³. Стални и значајан одлив дела српскога народа путем мењања вере је по Његошу разлог не само драстичног умањења српске нације, већ и увећања непријатељских нација јер проверени Срби прелазе управо у те нације, те се, да би се доказали, одмах окрећу против свог народа. Зато је „патурица гори од Турчина”. Његош чак тај стални одлив дела нације у редове непријатеља види као главни разлог трајања српске потчињености: „Ово ти је Србе искобило, робовима туђим учинило”¹⁴. Тако остварена подељеност Срба на тада изразито супростављене вере је главни узрок њихове вековне трагедије и неслободе, поручује Његош кроз беседу Теодосија Мркођевића: „Вјеровања Србе истражише. Ми смо Срби народ најнесрећнији.”¹⁵.

„Горски вијенац” треба пре свега посматрати као спев о величини слободе и **нужности борбе за слободу** створен у сагласју са законима опстанка малих, поробљених или угрожених народа, „Богу хвала, опитих слободом”¹⁶, а не као оду геноциду.

Као такав спев треба да пробуди не само вољу за слободу устрашеног племена које „мртвијем сном спава” кроз подсећање на јуначка дела предака, него и да укаже на опасност утапања сопственог етноса у, махом исламизирано, шаролико етничко море турске империје.

Отуда је „Горски вијенац” заправо по својој суштини не антиисламски, већ антитурски као антитирански оријентисан спис. Другим речима, да су којим чудом Турци били будисти, Срби би, следећи линију верског, као тада од етничког више поузданог принципа разликовања освајача и подржаваоца освајачког режима од поробљених, били против будизма, и сваки будиста на њиховој територији би био „Турчин”.

Досезање слободе као највреднијег циља захтева посебан облик масовног политичког и социјалног прегнућа - прегнућа јунаштва. Стога је „Горски вијенац” колико крик за слободом толико и **похвала јунаштва**. Када се мали народ бори за слободу потребно је много јунака, а хвалом се подстиче јунаштво више него ичим другим. Можда то објашњава чињеницу да је Његош један од ретких владара који опева не само јунаштво предака већ и поданика. Обично је обрнуто.

¹³ П. П Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица, 2001, с. 48.

¹⁴ Исто

¹⁵ Исто, с. 47.

¹⁶ Исто, с. 67.

Широј, па унеколико и научној јавности је мало познато да је ствари Његош **творац литерарног култа Милоша Обилића**. Додуше, и до тада је Обилић био помињан али махом у усменој поезији и заправо ретко, мада са дужним пијететом. Тек ће Његош увести Обилићево име кроз велика литерарна врата у српску националну свест. Рушење великог царства захтева велико јунаштво а за јунаштво се нараштаји васпитавају понајбоље светлим примерима. Отуда је **идеја о Обилићу као прототипу јунака** за сва, што значи и за та времена, једна од кључних Његошевих идеја. Са правом је приметио још и Николај Велимировић да у „Горском вијенцу” Његош помиње чешће само Бога од Милоша Обилића, при том не наводећи разлоге пишчеве интенције.

Његош судбину Обилића користи да оправда једну особиту **културу смрти**: „гроб је частан вјечан живот, живот стидан гроб вјечити”¹⁷. Реч је не само о модусу умирања *homo heroicusa*, већ и о нужности чојственог живљења које треба да претходи достојанственој смрти.

Но, један, макар и обожени херој нити је довољан нити може задовољити све пројекционе и идентификационе укусе неодлучних и несремних на херојски чин ослобођења. Отуда је по Његошу Обилић само највећи у славној плејади српских јунака од „непобедног Цара Душана” до „ослободиоца Карађорђа”. Избор је велики, а све одабране јунаке везује само једно - они су борци, ако не за народ, а оно, као Цар Душан, за државу. Отуда се често већ из атрибута који иду уз ове и друге јунаке јасно назире прототипови хероја које Његош развија до нивоа функционалног култа.

Например, **Карађорђе** је без сумње био Црногорцима врло **пријемчив прототип хероја**, што је било условљено бројним факторима, почев од тога да је био борац за ослобођење од турске власти, најсвежији пример српског големог јунаштва, жртва издаје, па све до његовог црногорског порекла, што је само могло да олакша идентификацију са њим.

Његош је веома вешто градио прототипове јунака користећи сваки детаљ који би могао да иде у прилог „његовом”, што обично значи српском јунаку у односу на друге. Рецимо, он другим, посебно великим народима признаје да имају велике јунаке, али одмах и наводи да „из грмена великога лафу изаћ трудно није”¹⁸. Много је теже постати јунаком у малом народу као што је то, наглашава Његош, успео Ђорђе Петровић Карађорђе који је остварио три велика народна циља: прво, орга-

¹⁷ П. П. Петровић Његош, „Пјесма III”, *Свободијада*, с. 33.

¹⁸ П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 5.

низовао је и подигао устанак, друго, извршио је христијанизацију Србије, и треће, донео је ослобођење народу („диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши”¹⁹). Буђење херојства је могуће у сваком појединцу, али га свако не може да пробуди у другом, а још теже у многима. То је велико прегнуће. Отуда је за Његоша Карађорђева највећа заслуга што је у српском народу обновио самопоуздање и пробудио замрлу храброст. То је оно што Карађорђа уздиже до нивоа бесмртника.

Његош повлачи и паралелу између судбине Обилића и Карађорђа као **жртви завере** сопственог окружења. Злоба и завист су пратиље судбе јунака али право херојство траје због вредности подвига и временом добија све веће уважавање. Када Његош у стиховима посвећеним Карађорђу каже „над свијетлим твојим гробом злоба грдна блува тмуше”²⁰, нема сумње да мисли на политичке прилике у Србији за време владавине Обреновића, нарочито око 1840-те године када је од стране српских власти често каљана успомена на Карађорђа, а његове заслуге драстично умањиване. Али, она нит која спаја Обилића и Карађорђа, жртвовање живота за народ и његову слободу, представља блиставу зубљу која ће и Карађорђу као и Обилићу обезбедити да његово име и дело добију право место у историји српског народа. Гарант тога је суд историје који кроз суд покољења „што је чије даје свјема”²¹, што значи да осуђује и нечасне поступке у политици.

Карађорђе као прототип хероја спаја у себи чак три херојска типа: прво, подвижника (индивидуални чин храбрости); друго, ослободиоца; и треће, жртве (мученика за цео народ). Други и трећи тип хероја су чешће колективни и лакше омогућавају изазивање емпатије и идентификацију у народу. Чак је и Милош Обилић понајвише само подвижник, па тек онда и жртва, али не и ослободилац. Његош је одлично уочио да Карађорђе, „Марс српски”²², сједињује у себи сва три типа јунаштва и то је условило неспорно огромно поштовање које је осећао према вођи Првог српског устанка, изречено кроз посвету „Горског вијенца”.

Осим тога, пример Карађорђа је не само по својој величини био значајан за јачање слободарског духа и напора Црногораца, већ је био и савремен. Његов подвиг је део тадашње актуелне војно-политичке атмосфере на Балкану. Отуда је култ Карађорђа у Његошево време био веома функционалан култ хероја. То је време када су уз сво поштовање под-

¹⁹ Исто

²⁰ Исто, с. 6.

²¹ П. П Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 6.

²² П. П Петровић Његош, „Заробљен Црногорац од виле”, *Пустињак Цетињски*, Обод, Цетиње, 1994, с.12.

вижника највише потребни ослободиоци. То Његош уосталом и каже у стиху: „зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће; ал' хероје ка Пожарске, дивотнике и племиће, гле, Српкиње сада рађу !”²³. Дакле раније су Српкиње рађале цареve и царске витезове изузетне храбрости попут Обилића, браниоца царства, али је дошло доба да рађају ослободиоце попут Пожарског, руског кнеза који је 1612. године предводио народ у борби против завојевача и успео да ослободи Москву, дакле људе који из пепела дижу поништену државу и биолошки угрожен народ.

Погрешна је претпоставка да је Његош окупиран само Турцима и потурицама, те сматра да се јунаштво да доказивати само у бојевима против њих. Рецимо у „Свободијади”, као и у неколико других списа, он је описао бојеве Црногораца не само са Турцима, већ и са Млечанима и Французима. Јуначке су и без сумње достојне хвале биле победе малобројних црногорских слободара над силном и „пренадутом” Наполеоновом, као и сваком другом завојевачком војском, а горки су Његошу њихови порази. Није ни чудо што је Његош, имајући и превише локалног историјског материјала за инспирацију, написао за себе да „не воли да пјева о подвизима страних народа”²⁴. Једно је сигурно. Његош није био само за рат против Турске и муслимана, већ против свакога ко је угрожавао слободу народа.

Разумљиво је да су и култ о Обилићу и други култови које је својом литерарном генијалношћу оживотворио Његош у основи национални култови, већ из разлога што је он био српски родољуб. То се види на много места у његовом литерарном делу па је тако и „Горски вијенац” посвећен праху оца Србије, а Његош који се у писму Сими Милутиновићу написаном на Цетињу 25. септембра 1844. године поверава да не воли назив своје земље Црна Гора, на истом месту каже и то да је њена вредност у томе што је, иако „тврди и крвави крај”, она крај „**српски од искони**” (подвукао ДС)²⁵. У писму Матији Ненадовићу од 18. октобра 1850. године, пишући о имену Црне Горе каже : „ја који сам њен син, не могу јој име произрећи што се нећу згрозити, али је опет комадић од развалина нашег царства”²⁶. У „Свободијади” Црну Гору често назива „слободе српско гњездо”²⁷. У спеву „Лажни цар Шћепан Мали”, Његош

²³ П. П Петровић Његош, *Горски вијенац*, с .6.

²⁴ П. П Петровић Његош, „Писмо племенитој и много поштованој господи Мату и Јозу Ивановићима од 9. маја 1833. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 103.

²⁵ П. П Петровић Његош, „Писмо Сими Милутиновићу од 25. септембра 1844. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 114.

²⁶ Цит. према: Д. Ковијанић, *Црногорско српство збиљских Срба*, Војска, Београд, 2002, с. 73.

²⁷ П. П Петровић Његош, „Пјесма Г”, *Свободијада*, Никшић, 2001, с. 17, 27, 86, 90.

по правилу Црну Гору назива српском, а разлике су само у атрибуту који иде испред назива „српска Црна Гора”, нпр. крвава, ваљатна итд.²⁸, док Цетиње пише као „Цетиње Српско” са великим словом с. Значајно је и до сада мало уочено да Његош при том не инсистира на томе да су сви који живе у Црној Гори и Брдима Срби. Он заступа једну сасвим историјски прихватљиву тезу о српском као свом и као најчешћем пореклу становника Црне Горе, као и о насељавању Црне Горе Србима кроз нежељене миграције. Индикативно је свакако и то да Његош користи исти назив - „Српска” и за Србију (нпр. у „Горском вијенцу”) и за Црну Гору (нпр. на више места у „Огледалу српском”, збирци еписких десетерачких песама која су својеврсна историја српског народа, односно израз „српска”, нпр. „у слободној српској Гори Црној”²⁹). Све у свему, Његош је Црну Гору без икакве сумње сматрао српском земљом.

Следећа Његошева битна политичка идеја је **идеја о нужности борбе** као, не тек доказу животности, већ као о услову опстанка у стању поробљености, као и начину, прво досезања, а потом и очувања свете слободе. Слобода и борба иду увек заједно ако слободе нема довољно.

Тачно је да Његош **слави рат и борбу** и да су многи због тога славили Његоша. Но, Његош не слави сваки рат нити сваку врсту ратника, већ само ослободилачки рат и борце за слободу. Између силних освајача и освојених који силно жуде за слободом не може бити мира. Борба између таква два екстремна пола је истинска борба на живот и смрт јер слобода више вреди и од сопственог и од туђег живота, а освајачи никог нису милом ослободили: „борби нашој краја бити неће до истраге турске али наше”³⁰.

Постоје многа тумачења Његошевог стиха „нека буде што бити не може, нека буде борба непрестана”. Почесто се сматра да је у том стиху оцртан карактер српског народа који не уме да процени своје могућности и стално себи поставља задатке изнад њих, због чега и страда. Из тог онда обично произилази закључак да је и Његош подлегао том обрасцу и уздигао пркос и инат на пиједестал националне политичке акције.

Владета Јеротић добро примећује да се тада, у време Његоша, још увек чинило „да другог избора осим рата нема”³¹. Анализа тог дела „Горског вијенца”, нарочито стихова који следе након наведеног стиха, указује на више ствари. Прво на искључивост у опредељењу за борбу,

²⁸ Види: П. П Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица, 2001.

²⁹ П. П Петровић Његош, „Бож на Мартиниће”, *Огледало српско*, Подгорица, 2003.

³⁰ П. П Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 13.

³¹ В. Јеротић, „Луна и крст, дијалог или рат”, *Дарови наших рођака*, књ. IV, Ars Libri, Beograd, 2002, с. 54.

затим на фатализам (борба се мора завршити уништењем једне од страна у сукобу), као и на Његошево уверење да је борба принцип устројства света, па тиме и људског друштва.

Њему су заправо мрски и освајачи и стварање империја као плод личних ратничких сујета. То се види из Његошевог квалификовања великих војсковођа, почев од Александра Великог, које је амбиваленција уважавања њихове вештине ратовања и осуде страхотних резултатата њихових ратова по човечанство. Отуда су војсковође по Његошу увек божија казна, чак и онда кад су ослободиоци свога народа.

Уочавајући апсурд привида цивилизацијског помака који се огледа у томе да што се у сваком новом веку више прича о миру - то има све више рата и насиља, Његош не пружа објашњење за ту појаву већ само исказује, сходно свом државничком статусу, бригу за судбину свог народа у вихорним временима у којима треба досећи ослобођење као вековима жељени циљ који није био само сањан, већ и за кога се исувише умирало.

Ту долазимо до идеје **о смислености жртве за слободу** или бар за достојанство народа . Херојство и трагедија иду увек заједно („да, витеза сустопице трагически конач прати“³², и „небојшу свагда вук изије“³³), па отуда прво „закука мајка у јунака“. Да се буде јунак није довољно бити природно и неселективно храбар, мора се свесно и **циљно** презрети сопствени живот и на прави начин, осмишљеним гестом, уздићи изнад кукавичлука и моралне беде обичног света. Осим тога, ако јунаштво није усмерено племенитом циљу оно је слепо и као такво често и нехотице постаје деструктивно и штетно, чиме, заправо и престаје бити јунаштво. По својим инструментима и потенцијалима оно није само усмерено ка чињењу добра, већ, и то далеко више, и чињењу зла, или како то Његош каже: „Јунаштво је цар зла свакојега“. Тек свест актера о важности стављања јунаштва у функцију остваривања добра, као и етички исправан одабир циља чине јунаштво позитивном појавом.

На путу досезања слободе највећа препрека јесте **издаја** свога народа. Оппрост за чин издаје је могућ само ако је у питању издаја појединца од стране појединца, али издаја вере или народа се не прашта нити је ико овлашћен да у условима борбе за преживљавање опрости издајнику. Страх од издаје је највећи од свих страхова код оних који полажу свој живот на олтар слободе. При том, спознаја о људској природи упућује Његоша на горку чињеницу да издаја није нимало ни ретка

³² П. П Петровић Његош , *Горски вијенац*, с. 6.

³³ П. П Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица, 2001, с. 88.

ни неочекивана радња, те изриче кроз уста кнеза Николе страшну истину - „нек ме изда свако ка' и хоће”³⁴.

Његошева усхићеност кажњавањем издајника, на пример грчког адмирала - велеиздајника Кир Луке (Гертуча) који је уместо да буде награђен од султана Мухамеда за издају грчке стране кажњен од њега страшном смрћу тако што му је одрана кожа³⁵, свакако се не може сматрати знаком политичке зрелости. Његош је ту, у духу свога времена и простора, само поделио мишљење свога народа и његову претерану одбојност према свакој врсти издаје.

Спас од погубности издаје по битку за слободу не лежи у санкцији њеног кажњавања *post factum*, у простом погубљењу издајника, дакле ни у истрази потурица као „издајника вере и народа”. Важније је издају спречити. Издаја се у том миљеу чешће настојала спречити **колективном клетвом** као специфичном, превентивном анатемом, него насиљем. Колективна клетва као сакрални чин бацања проклетства на издајника и његово потомство од стране целе заједнице (тако што заједницу често репрезентује црква!) је страшна казна у патријархалној, дубоко религиозној и истовремено изразито сујеверној средини каква је свака балканска, а посебно динарско- црногорска.

Поверење међу припадницима исте вере и међу браћом се подразумева, али је и **право на сумњу** као вечито људско право непобитно. Отуда Сердар Јанко и предлаже свим бојовницима за слободу: „издати се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом; здрави је посао”³⁶. Превентивна клетва могућег издајника је боља од сумње, утолико што је праведнија будући да се њоме избегава огромна грешка оптужбе невиног.

Клетвом се на делу потврђује присутност и снага косовског мита кроз оживотворење култа клетве Кнеза Лазара у црногорској традицији ослободилачке борбе. Када се прочита у „Горском вијенцу” како Сердар Вукота куне потенцијалне издајнике³⁷, постаје јасно зашто је српски језик један од ретких у којем реч заклетва директно долази из речи клетва. Ужасавајућа свеобухватност клетве и свест о томе да је свако у име Бога може остварити светећи се издајнику и његовој породици, топи у патријархалној средини, боље него ишта друго, нечију вољу за издајом. Садржина клетве је толико свеобухватна да апсолутно поништава и све

³⁴ П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, стр. 99.

³⁵ Према писму М. Медаковића Станку Вразу 22. новембра 1847., види у: П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 127.

³⁶ П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 99.

³⁷ Види: *Горски вијенац*, с. 99-100.

духовно, а не само материјално што је у споју са издајником. Од паганског захтева да издајник поједе своју сопствену печену децу на славској трпези па до низа старозаветних и новозаветних обликовања људске правде, а чији се хришћански карактер потврђује тиме што на крају клетве сви хорски узвикују „амин”, клетва се вековима исказује у миљеу полупаганског - полухришћанског народа какав је српски као релативно моћан инструмент очувања вредности заједнице и њене егзистенције.

Но, како је акт проклињања понекад залудан очајнички напор колектива да заустави рушење свог система вредности и како су и за осујећење издаје као и за подстицај јунаштва потребни примери који стално подсећају, Његош резигнирано опомиње да иако „на Борисе, Вукашине”³⁸ као прототипе издајништа, као и на њихове следбенике „на Вуковце, рода издајце”³⁹, „општа грми анатема”⁴⁰, тек „покољења дјела суде”⁴¹. Разуме се да ова Његошева варијација **идеје о суду историје** као коначној ако не и највећој освети није и не може бити монодимензионална већ самим тим што садржај црногорске клетве омогућује и брзу људску освету без чекања на историју као судију.

Када је реч о клетви, по Његошу је и пропаст српског царства и падање српског народа у ропство последица клетве. Ослобођење од греха као узрока клетве и од ропства као казне се постиже изналажењем храбрости и вере у себе а онда и подвигом ослобођења као сакрално заветованим чином. По Његошу је тај час за Србе наступио 1804. године подизањем Првог српског устанка: „Бјежи, грдна клетво с рода - завјет Срби испунише!”⁴².

Нема сумње да је Његош у своје кључне политичке идеје уградио и неке идеје класичних политичких мислилаца, од антике па до његовог времена, пре свега захваљујући литератури на руском језику коју је помно проучавао⁴³. Добрим познаваоцима тих идеја није тешко да их препознају иако су заогрнуте у локално семантичко и семиотичко рухо које често одвлачи пажњу од садржине ка форми испољавања идеје. Ти духовни подстицаји које је Његош „непосредно или посредно... и обилно примао из античке књижевности”⁴⁴, без сумње су утицали и на облико-

³⁸ Његош је, као и други у његово време, сматрао да су се Борис Годунов у Русији и Вукашин Мрњавчевић код нас послужили убиством блиских сродника да би дошли на престо.

³⁹ П. П Петровић Његош, „Ловћен”, *Мање пјесме*, Београд, 2001, с.17.

⁴⁰ П. П Петровић Његош., *Горски вијенац*, с. 6.

⁴¹ Исто

⁴² Исто

⁴³ Види: М. Флашар, *Његош и антика*, Црногорска академија наука и умјетности, Његошев институт, Монографије и студије, књ. 1, Подгорица, 1997.

⁴⁴ М. Флашар, оп. цит. с. 7.

вање многих његових, политичких ставова. Овим тврдњама се ни најмање нити жели нити може умањити величина Његошевог дела, већ се само настоји одмаћи од некритичког епигонства које не дозвољава суд о томе да је на неку филозофску, теоријску или књижевну величину нечија мисао имала уплива, сматрајући да то деградира ту величину. Таква аргументација о апсолутној оригиналности је не само ненаучна, већ зацело и примитивна⁴⁵.

Исто тако, Његош уграђује не само у своја књижевна дела, већ и у своје политичке пројекте, неке проверене народне мудрости. Поред тога, често се ослања и на политички функционалне народне митове и култове. Рецимо, **култ предака**, који је код нас задуго остао функционални политички и војни култ, изразито доминира у Његошевој лепези помоћних инструментарија реализовања идеје слободе. Његован још од прастарих времена кроз веровање да и мртви преци ако су били јунаци могу да помогну у бици са надмоћнијим непријатељем, култ мртвих јунака је код Срба опстајао и зато што је стварно психолошки допринио сопственом охрабрењу и падању у занос јунаштва. У томе је смисао „кликвања”, односно узвика за помоћ који се упућују током борбе мртвим херојима, као и друговрсна помињања Обилића, Старине Новака, Баје Пивљанина и других, што општенационалних, што локалних јунака „који живе доклен сунце грије”⁴⁶. Вечити спомен јунаштва обезбеђује им вечити живот, као што видимо, и на земљи као и на небу, а њихово присуство у борби и помоћ потомцима су највећи доказ њиховог живљења после смрти.

Не само теоријски провокативна **представа система владавине на небу** изнета је у „Лучи Микрокозми”. Његошева езотерична **визија поретка неба** у толикој мери одудара од хришћанских стереотипних представа уређења односа на небу какву би морао имати врховни свештеник једног хришћанског народа да се може рећи да је Његош у том сегменту свога дела гностик.

Његош као првобитно стање уређености односа на небу утврђује стање једнакости свих духова и њихових светова које је нарушено неким катаклизмичним догађајем, не објашњавајући којим. Бог се, не само кроз уста Сотоне, представља као узурпатор права других духова и њихових светова који потонуше у таму, тачније као неко коме се напросто посрећило („случај згодан”) да му у тој катаклизми неба баш његов свет остане и неоштећен и у зони светлости, а који то користи да би покорио

⁴⁵ Види више о „примитивизму аргумента” у: М. Павловић, „Есеји о српским песницима”, *Изабрана дела*, књ. III, Вук Караџић, Београд, 1981, с. 288 – 289.

⁴⁶ П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, оп. цит., с. 11.

друге. У Његошевој интерпретацији небеских празбивања Сотона не тражи да му Бог уступи престо, чак не тражи ни поделу власти између њега и Бога, већ само то да **сви духови** (а не само он), добију **једнака права**⁴⁷ и једнаку количину **светлости** коју су имали пре катаклизме без обавезе покоравања Богу нити коме другом. Дакле, Сотона захтева изономију, једнакоправност, што је увек претпоставка демократије. То је и навело Бранислава Петронијевића на тврдњу да је по Његошу **Сотона заправо први демократа, а Бог први тиранин**. Али, Његош, чак ни као гностик, не иде предалеко у свом удаљавању од заветних представа о Богу и Сотони. Сотона је ипак зао и негативан и није баш демократа како то тврди Петронијевић. То потврђује низ других детаља у „Лучи”. На пример, у разговору са архангелом Михајлом Сотона ипак показује изразиту тежњу за доминацијом и успостављањем хијерархије у којој ће само он бити на врху.

Више је него теоријски раритетно и у нашој литератури врло ретко ако не и јединствено осмишљење хијерархије моћи коју предлаже Сотона, а нарочито осмишљење њене основе. Сотона, наиме, не негира да су он и архангел Михаило једнаки по чину, али њега та врста формализоване хијерархије нити интересује, нити је он уважава. Он као једино важећу признаје само **хијерархију по количини гордости**, дакле греха, као врхунском квалитету који неко поседује. Гордост је извор жудње за моћ, створитељ и одржавалац моћи. Стога, по Сотони, уколико неко, попут архангела Михаила, има мање гордости од њега он је самим тим и на нижој лествици потенције моћи.

У овој представи **политичког система неба** и у исказивању различитих погледа на степен и основе небеске моћи као својеврсној парадигми земаљског устројства политике, Његош се високо и смело уздигао изнад стереотипних представа политичких устројстава и неба и земље који су превладавали у његовом добу.

Далеко пре једног Ничеа он види вољу за гордост, а тиме и за моћ као срж политике, као њену тешко савладиву демонску димензију.

Иако је инструмент хијерархизације и супрематије, моћ није свим у супротности са демократијом, док дволичност у политичком делању јесте. Представа о Сотони као демократи се распршује већ услед тога што он од моћнијег од себе тражи једнака права за све, а тиме и за себе, а потом одмах одриче та права онима које сматра мање моћним и вредним од себе. Тиме показује да његов захтев за једнакоправношћу, која је не само битна претпоставка већ и претеча демократије, није ни

⁴⁷ П. П. Петровић Његош, *Луча микроkozма*, Предузеће за издавање уџбеника, Будимпешта, 1982, с. 118.

искрен ни принципијелан. Петронијевићева теза о Његошевој визији Сотоне као демократе не стоји и из разлога што Сотона следи принцип двоструког стандарда. Са друге стране, ни Бог није тиранин јер не одузима пораженом Сотони право на бесмртност већ му даје царство земаљско у коме и Адам, који се покајао, такође има шансу повратка у рај. При том треба рећи да извесна сличност овог сегмента „Луче” са Милтоновим „Изгубљеним рајем” није случајна. Да је Његош пажљиво изучавао ово Милтоново дело сведоче и његове белешке на примерку те књиге коју је поседовао у својој библиотеци⁴⁸. Нешто еластичније схватање ауторства омогућава да се та Милтонова идеја, пак, препозна у Вергилијевој „Енеиди”.

У оригиналнија Његошева размишљања о политици спада и оно када разматра колико политика истински доприноси добру народа и државе, а колико је она одговорна за то што је „круг земни” постао „сфера безумног метежа”⁴⁹, односно колико држава чини да тога метежа не буде или бар да га буде што мање. Оба процеса се не доживљавају као доминантна нити као наизменична, већ као паралелни и флукутирајућих интензитета, те стога Његош и тврди да појачање интензитета једног, односно смањење интензитета другог, као и обрнуто, доводи до привида о њиховој наизменичности.

У „Лучи Микрокозми”, која и по времену стварања и по времену објављивања претходи „Горском вијенцу”, заправо је зачета **идеја о вечитој борби као борби добра и зла**. Није чудо да је за Његоша постаје добра, а посебно **добра народа као највећег политичког добра**, подвиг јер је зло на земљи јаче од добра. Добро има превласт над злим тек на небу. А за Његоша од свих земаљских добара слобода је највеће добро. Отуда је слободарски подвиг изнад свих земаљских подвига, а заточник слободе за њега једино могући тип хероја. Уосталом, Његошу ће за правдање борбе на земљи послужити распрострањено религијско уверење да се борба води и на небу. Отуда су на небу, чак и у рају анђели тешко наоружани⁵⁰, што је ипак мало претерано. Овде је очито дошао до изражаја локални култ оружја.

Његошева **политичка пракса световног а не само духовног владара Црне Горе** не потврђује тезе о њему као „последњем крсташу” који задовољава агресивни зов и западног и источног хришћанства. Нити је он много ратовао, нити је у тим, боље речено борбама него ратовима, побеђивао. У времену у коме је владао неких великих ратних по-

⁴⁸ М. Флашар, оп. цит., с. 350.

⁴⁹ П. П. Петровић Његош, *Луча микрокозма*, с. 54.

⁵⁰ Види: П. П. Петровић Његош, *Луча микрокозма*, с. 72.

хода Црногораца против Турака није ни могло бити из простог разлога што је Русија, руковођена својим интересима, тада инсистирала да Црна Гора ни на који начин не угрожава турске интересе. Највише захваљујући томе, па тек онда и свом ратничком (тачније командно војсководном) неискуству, Његош, који је у седамнаестој години живота почео да влада Црном Гором, неће бити у историји на основу свог државничког учинка забележен као велики ратник иако је више пута војевао против Турака. Исто тако, истрага потурица о којој многи хистеријично пишу као о црногорском геноциду широких размера заправо се, по свему судећи, никада није ни догодила, а сасвим је сигурно да он као државник није учествовао у нечем таквом. Углавном несигурне, бројне интерпретације историје Црне Горе не дају довољно доказа о чину истраге таквих размера, мада је за веровати да је било честих спорадичних, али не и тако масовних, што не значи и мање крвавих примера истраге исламизираних саплеменика. Тешко успостављена племенска слога православаца се требала одржати и митом о заједничкој успешној истрази. Напросто, Његош је литерарно **увеличао дело** свог претходника и саплеменика Владике Данила, што је иначе песницима и дозвољено, при чему увеличавање димензија и значаја чина истраге потурица није извршено тек ради увећања Даниловог имена, већ и у практичне политичке сврхе зарад хомогенизације једва уједињених црногорских племена ради паралелног остварења два циља који су један другог условљавали: прво, ради остварења дефинитивног политичког ослобођења народа, и ради обнављања изгубљене државности. Заправо, највећи допринос Његоша као државника и јесте на плану остварења овог другог циља. Неправедно је што се у име атрактивнијих идеја запоставља његова **идеја обнављања државности и модернизације** Црне Горе, као и његов огроман труд на том плану.

У Његошево време створене су прве модерне државне и уопште политичке установе у Црној Гори, формирано је плаћено чиновништво, заживео је образовни систем (о чему Његош са поносом извештава Илију Гарашанина⁵¹), започето је искорењивање крвне освете (бесудности), а сам Његош је често бивао у позицији судије. Чињенице говоре да је био врло строг у изрицању казни што је вероватно допринело да се и поред незадовољства народа тада устали институција пореза међу некорним Црногорцима. Ни на дипломатском плану Његошеве идеје и резултати нису мали. Једини црногорски митрополит кога је завладичила Руска Црква и то у присуству руског цара Николаја Првог, умео

⁵¹ Цит. према: Д. Ковијанић, *Црногорско српство збиљских Срба*, Војска, Београд, 2002, с. 73.

је да удесетостручи руску новчану помоћ црногорском народу и да од ње створи буџет за издржавање првих државних институција. Успео је и да повуче тачне границе са Аустријом 1841. године. Мада је то извршено на извесну територијалну штету Црне Горе, неоспорни успех разграничења је у томе што су се око граница договорили не Аустријанци и Турци, него Аустријанци и Црногорци. Тако је „независна област Црне Горе” у време Његоша *de facto* постала **самостална држава са међународно признатим границама** и територијом, мада још увек не и *de jure*, гледано са становишта међународног права.

У оне Његошеве политичке идеје које га можда не квалификују као врхунског државника већ више као политичког ентузијасту спадају његови покушаји да се у времену велике глади у Црној Гори један део Црногораца пресели у Русију, што је Русија одбила, односно да се један део Црногораца **организовано пресели** у Србију што је српска власт ипак прихватила, (тим пре што су миграције Црногораца према Србији спонтано текле већ деценијама), као и Његошева идеја да шаље хрватском бану Јелачићу црногорску војску у помоћ, што је Јелачић одбио. Тај његов, без сумње слободарски и у крајњем младалачки ентузијазам га је навео да и војвођанским Србима понуди слање једног већег одреда ради започињања битке за ослобођење, баш као што је нудио војну помоћ и руској армији у Угарској на крају револуције 1848 године.

Сваки успех на плану ослобођења Јужних Словена сем војног успеха сматрао је самозаваравањем. Отуда и његова оцена да су „бановина Троједна краљевина и Војводство мртве историчне речи, друго ништа”⁵². **Опијеност југословенством** је временом у њега сплашњивала, мада се није угасила. У писму Меди Пуцићу, од 23. априла 1849. године он каже: „Југословенство је идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звучи” јер „наша браћа не умију разумјети шта је дична слобода”⁵³. Критеријум „опијености слободом” очито није био једнако важан у лествицама система вредности поробљених јужнословенских народа. За Његоша је та врста неједнакости била важнија као разлог спајања или неспајања са другим народима од сродности у језику или етничком пореклу. Он је жудео за сједињавањем са „браћом по љубави према слободи”, а ко није журио том циљу, па још то хтео без оружја, није се уклапао у Његошеву визију заједнице слободних као самоослобођених. Колико је био занет идејом „**ослобођења сваколиког српства**” најбоље показује то што до смрти није могао да прежали што се 1848. године није „на Босну кренуло”⁵⁴.

⁵² Исто

⁵³ П. П. Петровић Његош, „Писмо Меди Пуцићу од 23. априла 1849. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 176.

⁵⁴ В. Латковић, *Петар Петровић Његош*, Нолит, Београд, 1963, стр. 242.

Но, бар у Црној Гори његово укупно политичко деловање је било реалистично, сасвим примерно условима и могућностима те средине, те се може рећи да је Његош својом владавином веома темељно припремио остварење корените реформске политике коју је потом, између осталог и стога лако, спровео његов наследник на власти, Кнез Данило.

Умро је 1851. године, баш на дан свога ступања на власт (19. октобра), распопућен између хероичне идеје колективног оружаног ослобођења народа и дневнополитичке, али историјски значајне потребе стварања и модернизације државе макар и уз туђу помоћ, баш онако како је цео свој век (про)живео и мислио - **разапет између неба и земље**.

Литература:

1. Jovan Erdeljanović, *Stara Crna Gora, 1910 – 1911*, Beograd, 1921.
2. Vladeta Jerotić, „Luna i krst, dijalog ili rat”, *Darovi naših rodaka*, knj. IV, Ars Libri, Beograd, 2002.
3. Dragutin Kovijanić, *Crnogorsko srpstvo zbiljskih Srba*, Vojska, Beograd, 2002.
4. Vido Latković, *Petar Petrović Njegoš*, Nolit, Beograd, 1963.
5. Miodrag Pavlović, „Eseji o srpskim pesnicima”, *Izabrana dela*, knj. III, Vuk Karadžić, Beograd, 1981.
6. Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002.
7. Petar II Petrović Njegoš, *Svobodijada*, Nikšić, 2001.
8. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo plemenitoj i mnogo poštovanoj gospodi Matu i Jozu Ivanovićima od 9. maja 1833. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
9. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo Simi Milutinoviću od 25. septembra 1844. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
10. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo Osman Paši Skopljaku od 5. oktobra 1847. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
11. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo Medi Puciću od 23. aprila 1849. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
12. Petar II Petrović Njegoš, *Lažni car Šćepan Mali*, Podgorica, 2001.
13. Petar II Petrović Njegoš, „Zarobljen Crnogorac od vile”, *Pustinjak Cetinjski*, Obod - Cetinje, 1994.
14. Petar II Petrović Njegoš, „Boj na Martiniće”, *Ogledalo srpsko*, Podgorica, 2003.
15. Petar II Petrović Njegoš, „Lovćen”, *Manje pjesme*, Beograd, 2001.
16. Petar II Petrović Njegoš, *Luča mikrokozma*, Preduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta, 1982.
17. Miron Flašar, *Njegoš i antika, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, Njegošev institut, Monografije i studije, knj. 1, Podgorica, 1997.
18. Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1966.

Njegoš between heaven and earth

Summary: This paper analyzes the key political ideas of Petar II Petrović Njegoš, which so far have been insufficiently studied. Njegoš's political thought is analyzed in the context of his time and historical circumstances when the oppressed Serbian people were trying to achieve freedom through armed struggle. As the main obstacles on the way to freedom Njegoš points out the mass betrayal and lack of cohesion among the Serbs. As the crucial instruments of liberation from Turkish rule he sees the specific Serbian culture of martyrdom, their rich tradition of fighting conquerors, as well as their susceptibility to a cult of heroism with its powerful mobilizing potential. Among other noteworthy political ideas are Njegoš's esoteric idea about political-hierarchical structure of heaven, the emphasis on the modernization of Montenegro for the sake of renewing its statehood and his position on yugoslavism.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, betrayal, culture of martyrdom, freedom, genocide, prototype of a hero, political-hierarchical structure of heaven, modernization, yugoslavism

АЛЕКСАНДАР М. ПЕТРОВИЋ*

Универзитет у Приштини
Филозофски факултет
Косовска Митровица

УДК 141.7:123

Оригиналан научни рад
Примљен: 02.08.2013
Одобен: 13.09.2013

ДУХ ИСТОРИЈЕ И ПОЛИТИКЕ У РАЗМАТРАЊИ- МА КУЛТУРНИХ ОСНОВА ПОЈМА СЛОБОДЕ**

Сажетак: Савремена социјална философија посвећена је потрази за својим пореклом у властитим дубинама унутар почела историјско-философске мисли. У историјској дубини, наиме, време се кроз `негативно јединство` стајања у пунктуалности тренутка сада, разрешава као трајност ту-бивствујуће истине која је присвојена традицијом тумачења њеног адекватног осветљавања. Категорематика становишта разложности огледа се у бивствовању суштине света као подлози или субјекту, који је истовремено и онтолошки релевантан субјект, према формално уопштавајућем критеријуму који претпоставља њене садржинске моменте. Савремено ослабљено кретање ка изградњи доброг друштва и државног поретка знак је вишезначних фрагментација и партикуларизма који обележавају модерну, те остају традирани у симулативним видовима виђења савремености. Антрополошки основ тако покрива карактер бриге за начелно образовање духа у заокружујућој форми култивације воље, коју пружа европски дух у формативним елементима историјског развоја хришћанске идеје, узорно разрађен у Хегеловој философији умне вољности као тешко достигнуг, али такође и високо постављеног оптимизма, који превазилази противречности са-временог света.

Кључне речи: Историја и политичке идеје, Право и образовање, Држава и хришћанска идеја, Легитимност институција, Субјективност и политичко насиље

* aleksandarpet1@gmail.com

** Овај рад је настао и кроз ангажман на Пројекту Министарства науке Републике Србије, бр. 47023

Реч „човек” звучала је отмено и гордо модерном писцу Максиму Горком, а наш мисаности склони Меша Селимовић, био је убеђења да је он увек „на губитку”. Међутим, изгледа да то, какав је ко човек, умногоне тависи и од начина на који размишља о себи и другима, и шта увиђа у разабирању ствари. Идентификација појма човека подразумева и његову негативност (‘нечовека’), тако да су разликовања кључна, јер формирају тај вазда недовршен однос установљивања. Мисли човек који живи ту и овде, који је биће у свету, као члан његовог укупног опстанка. Он је, модерно речено, ту-бивствовање као јавно постојање са којом се, самим тим, истина бивствовања види у његовој бићевитости која се дотиче свег битишућег. Додуше, када се стигне до дна, зачује се и ‘куцање одоздо’, тако да је антропологија вазда упитна и отворена наука, све док не допре до осмишљавања карактера „човека у човеку” (Пл. *Држава*, 588е), на основан или суштински начин.

Снага историјског духа, која је послужила Платону да руковођен Сократовом пропaideутичком дијалектичком методом сагледавања ствари, те са наличја превазиђе противречности које су избијале у сукобу са софистима као носиоцима таквих тврдњи, Аристотелу се показала у усавршавању аналитичке форме налажења погрешности у тврђењима, и коначно средњовековним мислиоцима у дубљем проницању у обичајну структуру језичке материје, која је обезбеђивала искорак из номиналистичког нихилизма у реалне путеве докучивања појма према идеалним захтевима, а по узору на обелодањене божанске истине. Најдаље је отишао захтев за обликовањем крајње достојанственог човека који је обавезан да се као оно створење које је Господ као Лице, на свој лик и подобије учинио личношћу, користи тим мишљењем, које је и само по карактеру стваралачко.

Општи смисао живота кроз философију људске заједнице достигао се продором у затвореност конкретних историјских форми њене датости, путем трансформација тела и кроз метаморфозе духовних увида, доспевајући до све веће близине Светотројичној ипостазу у којој се и заокруживао. Образовање у тој заокружености нужно је носило на себи философске знаке, са указивањем на стање савршености или степене идеалности до којих се доспело у таквом деловању. То није био тек представотворни круг са огољеном нормом споља зацртаних тачака које морају да делују формално обавезујуће, него оно што у том кругу тематизованих предметности обавезује на његову целовитост, или из себе пружену слободу, у којој се коначно биће укршта са бесконачним и даље од декартовске слике света као координатног система, творећи претпоставку зацељивања болних места, збрињавања рањивости егзис-

тенцијалних тачака и обнављања уских грла протока енергија услед нараслих укрупнености унутар нееластичних ожиљака духа, у његовом не баш увек сигурном кретању. То претпоставља ону паидеју или васпитање, које кружећи круговима рефлексивних увиђања упрстењава мисаони прстен духа, тематизујући пре свега појмове логоса, природе и духа, као што је то аутентичном мисаоном снагом у „*Енциклопедији философских наука*” испољио и Георг Вилхелм Фридрих Хегел. Спекулативна логика износила је као резултат човека као биће које у докучивању идеје прелази на научно становиште посредовања са апсолутном личношћу идентификованој у поимању. Природа се ту показивала као другобивствовање у својим скаларним потенцијама, и у крајњој потенцији организованости као најближа властитости /како каже Хегел `чистој стварности`/ божанске сврхе, а сам дух је виђен као енергетска суштина Једног и свега, наиме панепистематичког теизма који у Откривеној религији или Хришћанској идеји налази своје потпуно довршење трагања, као и егзистенцијално уточиште.

Следећи нерв разматрања ствари обичајног духа, ваља истаћи да је Хегел започео и један вид одбране државе против напада партикуларизама интереса, јер је за разлику од емпиристичких функционалиста и просветитељских аналитичара учесталих социјететних порива владајућих у свести човечанства, био теоретичар који је са више реализма одмеравао односе снага у мењањима друштвених норми и интересних правила. Цркви и држави, саматрао је Хегел, требало би вратити пуномоћ у службеном и духовно-културном начелу, њихову историјску функцију. Савест тако држи спекулације у границама које зауздавају егопатичку фантастику представа, пружајући реалан начин додиривања бивствовања и са-време-ности. Код њега се, међутим, прекретничка снага духа као његов контрапозитивитет, огледала у томе што се "шепурење" у природном току временовања, унутар `метафизике времена` као светско-историјском хоризонту бивствовања, хоризонту историје догађања, показивало као знак отпора духа, који има своје наизглед нелегитимне мисаоне претпоставке, дочим се може томе насупрот рећи и да се такав дух, дисциплинован тек са реалним појавама, показује као ванвременски, као духовна одбрана од неконтролисаних ирационалних сила видљивих у нападању и суперактивном надређивању, такорећи у оној инстанцији која одвраћа егзистенцију од њене брутализације. Уосталом, показало се да сем синфоније сасвим добро функционише и међуинституционално усаглашавање Цркве (која се бави пастирским радом и са спасоносном доробити људских душа) и Државе (којој је остало сасвим довољно простора за регулацију правних привредно еко-

номских норми грађанског социјетета), што је такође међусобно надопуњујући тип сарадње, свакако и са просветитељским предрасудама.

Таква сарадња базирана је на успињању свести до самоосвешћавања или до прочишћавања вољних увида који је карактеришу, успостављањем самоодносне рефлексije као основа научном истраживању у разумевању света и човека у апсолутном виду. Данашња, већинска и углавном опште-прихваћена тумачења карактера умне воље имају недостатак овешталости и спољашњости с обзиром на саму предметност којом се баве, што им даје и спољашњи утисак `позитивне` лежерности и самодовољности. Такође и њима агонски супротстављене теорије у истој равни распирују еристичке склоности, а пут према тематизацији (очигледно тек вербално важећој, а заправо успут затрпавајућих путева до феномена који остају анонимни), догађа се као дискурс увучен у самим стварима спољашње сврхе.¹ Утопијско окретање будућности из тог видокруга заборавило је да појми и саме бивствене могућности оног што је прошло, па тиме није у стању да задобије одговорније отварање према будућности у којој би напредак у цивилизованости („умом одуховљеној природи“ - Husserl), кроз отварање простора за боље саморазумевање и својственији живот, подразумевао и захтевао и изворнија мерила. Наша је свест тиме у својој датости више свест генералног става `оног преузетог из света`, тако да тек у мисаој критичкој дистанци постајемо способни да кроз спољни свет сазнајемо више о самим себи, па од антрополошких момената неке регионалне онтологије ваља начинити искорак према изворнијем хоризонту питања о бивствовању (о онтологији Оног Који јесте) кроз увиде у човеково место у природи и услове

¹ Сведоци смо да историјска догађања показују како формирана самоодносна рефлексija која би да захвати ствари у корену наилази на проблеме везане за статус воље и разрешава их тек партикуларно, а у хетерогено изведеним следбеничким разрадама и сасвим противречно. Она се заправо темељи на том вољењу воље и њеном извољевању на личју појма, путем подсвесних тежњи за егоистичким грабљењем моћи и стицањем индивидуалног материјалног богатства који пружа живот у благостању, без обзира на економско ропство које глобализам капитал-односа подразумева у свом интернационалном ширењу кроз интерконтиненталне корпорације као мултилевел центри концентрације моћи у рукама малог броја газди са армијом послушника што удобно живе, жртвујући људске ресурсе као масовни материјал за масмедијску и гејмплеинг рекламну обраду са маском поштења и успешности. Жртва тих мултимедијских кампања је самоскривљена незрелост учесника у њима, која глобализује неспремне на ту грубост претварајући их у економске зависнике од олако обећаних остваривања снова кроз фискалне кредите чије отплаћивање их претвара у прави супстрат беде човечанства. Проблем воље за умном вољом је унутрашња невоља која је прати, тако да остаје рањива према њеним условљавајућим кретањима, тј. везивањима за идеје које се употребљавају за спровођење приземних и ограничених интереса, јер не подразумевају оне духовне метаморфозе које кроз преумљивање упућују на сарадњу или садејство са Божијим нествореним енергијама.

који му ту омогућавају живот, да би тиме ступили на `аутентично тло` историјског живота. То `аутентично тло` сигурно није ни народ разрешен кроз освајачку политику стварања непријатељстава по хобсовском `природном стању`, ни нека индивидуалистичка одлучност или пастирско бригање за егизистенцију (пре би ту пристајала пастирска молитва како је описује у најдубљим равнима Св. Григорије Палама), али ни савремена политика калкулација са образовањем које намеће мултикорпоративне и мултимаркетиншке структуре глобалистичке политичке теологије. Наиме, упегљавање у све и свја, као да губи из вида универзалност предмета. Када је као Богочовек проводио своје земаљске дане у свету, Господ је казивао: „*Док сам у свијету, свијетлост сам свијету*” /Леванђеље по Св. Ап. Јовану, 9, 5/ учећи Њему најдраже ученике, које је повео на Преображење на гору Тавор, апостоле Петра, Јакова и Јована, те остале најближе следбенике и на крају народ који је затицао. Не икупљујући само њих, он је пострадао икупљујући грехе васцелом човечанству, казујући - „Кад подигнете Сина Човјечијега, онда ћете *дознати* да Ја јесам, и да ништа сам од себе не чиним; него како *ме научи* Отац мој онако говорим. И Онај који ме посла са мношвом је.” /Леванђеље по Св. Ап. Јовану, 8, 28-29/ Рађајући се из смрти коју је поразио васкрсењем, Господ је све коначно учинио ограниченим (онтологију, гносеологију, логику, законе, право, мишљење, врлине, разум и ум), остављајући тиме мисаоном људству у задатак да преосмишља изнова све што значи образовање и образованост, мудрост и поштење, правичност и друштвеност. Такође, још раније, није људско братство партикуларно затровано тек Каиновим братоубиством, када се збива и злочин и казна са Господње инстанце и установљава морална вредност, по којој се вођење рачуна `о брату своме` квалификује као вредност чињења добрих дела, него је то и социјално-политичка вредност чији заборав оставља далекосежне последице. Услед тога Хегелова „Енциклопедија философских наука” као доследно усвојена хришћанска идеја почива на тој темељној противречности, која повлачи демаркациону линију разумевања начина на који је Господ „мудрост света претворио у лудост”. Чисто бивствовање и чисто ништа у значењу једног и истог, као да евоцирају Мојијево сазнање открића тајне Божијег имена када он онтолошки одговара да „Јесте Онај Који јесте”. „Онај Који Јесте” свако јесте тако да суштински сачињава бивствовање, па тек са Њиме и може да се буде са тим дубински обгрљеним смислом бивствовања (Св. Гр. Палама, *Тријада 3.*), без обзира на то што код извесних савремених филозофа остаје могући приговор „онтолошке диференције”, по коме би оно словило за `неаутентично`. Хегел би пре захтевао „интелектуалну

диференцију” или начин превазилажења метафизике субјективности кроз предметан однос субјект-објект релације у трансценденталној аперцепцији или самосвести, која у двоструком кретању чини ретроверзију спекулативног садржаја на властитост појма духа. Услед тога је и захтевао научну непристрасност методолошки разрађеног рада појма као оног што се пружа у поимању које та ограничења превазилази. Тим пре, што овремењавање бивствовања може да се узме озбиљно само из аспекта вечности из које Мојсију Господ и казује да јесте Онај који јесте - Сушти. У том смислу ипостаз, супстанција Духа који бива послан након прослављања Господа и његовог вазнесења здесна Оцу постаје историјска обавеза мишљења, те је оглушивање о њу напросто рефлексивно раставило властити смисао у чудне димензије разноврсних `позитивно-научних` енциклопедијских симулакрума, тежећи да највише тачке хришћанске идеје обесмисли и учини неважним, упадајући у врзино коло које носи методолошки анархизам и нихилизам. То се може видети и у надмености западноевропског менталитета, који просто бива обучен да не види источноевропске вредности, мада је више него учестало и може се нашироко документовати.² У успону модерног грађанског друштва уочљиво је да је оно у политичком погледу замишљало себе као «нацију» која смењује ону природну на-рођену суму људских бића као новонастајући субјективитет, будући да је присвојило државу након неутрализације Цркве. Располовим финансијским капиталом оно је углавном успевало политички да је престигне у Западној Европи на путу историје, а све то да би са тиме поставило нове темеље будућег дефинитивно слободнотржишног глобалистичког друштва (чега је као

² То је сасвим извесно неодржив став који углавном сеже из крила тзв. „политизованог хришћанства” и не изражава ништа друго већ астенију духа и загриженост једностраних становишта, која за мотив критике имају обузетост страстима премоћавања и прижелькивање комотне надмоћи. Али, у питању је ту сада и озбиљност коју би дијалектички став морао да може да уочи у супростављености, да би оштрица критике успела у одстрањивању и превазилажењу оног што није ни добро ни пожељно. То је још једна у низу споредних, али зато ме и мање арогантних теза од својих сународника из острашћеног демагошког дела Хегеловог духа, који је подједнако слеп за шире увиде, колико је и спутан илузионизмом супериорности мега-субјективитета коме сам припада (а то је обол за сурово одбацивање било чега вредног у „византинизму” коме су „срчани Турци” били „фатум историје”, те Срба уз остале „азијатске варваре” које по тој накарадној конструкцији ваља делимично придобити за западни свет, јер падају под исти „фатум”), и у историјској критици сасвим оправдано наплаћен оптужбом за темељну ограниченост коју је Хегел видео као само њему знану националну несавесност. Ваљда је требало робовати Турцима до самопотирања, да би се наводно намирила савест према рецепту који је тешко видети другачије него као политичко сплеткарење и ноторну демагогију германоцентризма.

хобсовског вучијег карактера успостављања смисла егзистенције био свестан и Хегел). То је опет поставило (испуњавајући услов субјекта-супстанције) питање темељних вредности ка којима неко друштво тежи, кроз раслојавања побуњених сврха према њима припадним моментима. Дијагноза је да су негативности у овим супростављањима производи једног егалитарног (поравнавајућег) друштва, оријентисаног ка добити, ка једино профитној економији, која прикрива деловање егоистичких порива из старих отуђивања духа у фракционишуће представе гностицистичких, непросветљених и у основи необразованих засада.

Без извесности о општој добробити тешко да могу да се избегну `падања у варварство` (Хусерл), под кринком интересног етаблирања природних сазнања стицианих у крилу обичајне религије, што такође указује и на хоризонт учесталог појављивања катастрофалних људи, који ће дезавуисањем културних напора човечанства да га уведу у неред и баце у појмовно очајавање, из кога се још давно Хегел избављао с великим напором и тешком муком доживљавајући отказивања поверења дубљој природи људског духа. Апсолутно бивствовање и мишљење као идеја у јединству појма и реалности, код њега је виђена као сасвим конкретна, тј. тако да у спекулативном размештају поприма ранг духовног карактера као појава срасла са суштином и стасала за свет (као успостављена духовност од апсолутне пуноће силе добра са којом је он и стваран). Рани феноменолошки приступ стварима коначности, у којима наука о искуству свести као *Феноменологија духа* расветљава диференцијације свести унутар ње саме, претпостављао је развијање појма као вишестрано образовање саме те свести, кроз улажење у себе путем иступања према целокупности одређења која подразумевају властитост односа. Дух са тиме не извршава некакав `пад у време` (Хајдегер), него тек неки његови моменти као коначни, јер је време `негативно јединство` самог постојања, које има за сврху да упути на усвајање у ходу истине феноменологије духа. То подразумева и залажење до најдубље истине коју представља откривена религија према њој својственим садржајима. Њена представљања се доводе до поимања интенционалношћу самог предања, тако да поимање бива проширен садржај саме суштине историје догађања са рефлексijом у себи, према којој логосо-логички или саборно оваплоћени облик разумевања избија у први план и конкретизује укупну стварност. С тиме она почиње да значи како се у сфери властитости догађа самоконституција садржаја и унутрашња артикулација субјективности према форми мишљења, дакле не нешто узето по себи и које самим тим остаје генерално спољашње и изолује се од самог садржаја, него нешто што интериоризује објективне садржаје у унутраш-

њост рефлексije и тиме напросто осветљава својственост саме предметности предмета као `спољашња унутрашњост` (мишљење) и `унутрашња спољашњост /као оспољена унутрашњост/` (друштво). Код Хегела се смислено одређују елементи апсолутне идеје у Царству Оца и посматра апсолутно раздвајање са страдавањем Божанске личности Сина у уставовљавању различитости у свету, те обухвата назначење човека да би се отворило Царство Духа у подручју заједнице тројединствене ипостазии или Светотројичног преокрета духовности у свеопшту стварност.

Проширивање појма логичке противречности односи се и на застрашујући исказ `Бог је мртав`, који у динамици дијалектичког идентитета значи моћ поновног оживљавања, где би појам смрти отрпео само делимично прихватљиву завршеност према формалној логичкој идентификацији, будући да је Господ и васкрсао, или одлазећи на Небеса здесна Оцу остао присутан у црквеној општини коју је апостолски утврдио, делујући и даље у Лицу Светог Духа са којим је једносуштан. Спекулативно логичка идентификација тако је достигнута у свом појмовном одређењу на Сабору у Никеји као `Слово вере` као `једна суштина у три ипостазии` и дефинише логосну суштину саме хришћанске идеје. Образовање свести чини пуноћу садржаја самоукидања једностраности поимања у самом себи, на тај начин да феноменологија духа испоставља садржаје свести који се растварају у артикулацији и превазилазе, све до мисаоног успостављања димензије апсолутног појма у коме се смирују. Рад појма образује дух који се усавшава према узорности схватања Свете Тројице као идеје у људском уму /кроз упознавање са `познатошћу` слова вере/, па се може рећи да је дијалектички ход апсолутне науке логоса заправо аподиктично светотројично успињање ка истини, као нови израз философије и уједно остваривање најдубљих теолошких претпоставки (у том је погледу, како Хегел изричито тврди, сама је философија „ортодоксна“). Дух у превазилажењима очувава оно што је проучавало перспективе вечног и савршеног, тако да се преграђивање философије догађа захваљујући пројави хришћанске идеје, па је сада могуће да љубав према истини најдубљих стремљења философије буде реализована у онтолошкој структури учења о откровењу Божијем.

Према историософској концепцији која исходи из промишљеног хегеловског схватања светске историје и дешавања на плану универзално конкретних идејних разабарања појма бивствовања (а што и јесте бесконачан задатак апсолутне равни изворних философских истраживања), кренула је у последњим вековима прошлог миленијума и словенска мисао, посебно код Руса. А. Ф. Лосев је у својим размишљањима следио класичан траг замисли идеалне државности човека од Платонове

Политеје до Аристотелове *Политике* и преко Августинове *Државе Божије* до Хегелових *Основних црта философије права*, у свим полозима које је та идеја имала историјски да отрпи, као интелектуалац осуђен да је `народни непријатељ` према дијаматовским судовима (слично Ивану Иљину који је њихов бруталнији одијум избегао емиграцијом), у њеним пројектима дезавуисања, и на властитој кожи поднесећи сибирски затвор, логоре и бескрупулозне клевете својих властитих убеђења. То слеђење класичног трага подразумевало је и интерпретативне иновације које су пратиле реактуализацију дијалога политичке мисли у таквој ситуацији, где од философије и религије (пре свега хришћанске као оне откривених светих тајни), није остао ни камен на камену, да би се затим, пред његово представљање Господу у том истом друштву прешло и на рекулпацију оног садржаја поимања, што се далеко чешће грубим забранама укидало или барем толико често губило из вида, да је данас умесно и да се поближе примети. И Олег Сумин у својој студији³, није пропустио прилику да марксистичку критику Хегелове философије оцени као врсту еристичке реакције која је осамосталила један практичан правац, и у том смислу није неважно што је то постао истражен правац мишљења, а који, без обзира што је историјски сада већ превазиђен, носи симболички карактер рационалности и има специфичну мисаону тежину у устројавању друштвених теорија (посебно оних алтруистичких залагања за социјалну правду или инфраструктурну друштвену бригу за квалитет живота у једнакости свих пред законом). То подразумева и искорак уназад, према класичнијим замишљањима идеалне типологије обликовања друштвености (философије политике као паидеје поиманог уређивања државотворних људских ресурса код Платона и Аристотела); а како сама античка парадигма није и једина, ваља напоменути да државничку и социјалну ситуацију показује управо хришћанска идеја, коју је међу првима најсувислије осмишљавао бл. Аврелије Августин и дао јој достојну теоријску снагу. Пожељна «*Civitas Dei*» израста из сировости «*Civitas terrena*», али идејна неприземност још увек самим тим не отклања и злоупотребе, чак губи и отпорност на инструментализацију преко насиља, разбојништва, пљачке и уређења овоземаљских веза. Феудално право чак подразумева и државну децентрализацију, па такви односи почивају на заклетви, обреду, поклону, пљачки и сваком другом облику насиља који су производили племићи, краљеви, црква и мање групе трговаца, лихвара и занатлија, а у крајњој линији потоња монархомахија у борби за првенство одлучивања на власти.

³ Гегелј как судъба России, Краснодар, 2005.

И св. Тома Аквински је сасвим сувисло изнашао да је наш разум ограничен тиме што је принуђен да стално бира између појединих добара, те да сваки пут на свој ризик процењује да ли су та добра пролазни циљеви на путу ка највишем добру, а то и чини људску слободу јер је практички ум у стању да из овог искуства изведе општа начела морала која су заснована на Божијем закону (*Lex divina*), као на праву које постаје јурисдикционо начело разграничења важења ствари. У том следу правећи појмовну разлику између камате и зараде, он је стао на страну зараде било радом – марљивошћу сиромаша, или пак удруживањем трговаца, занатлија и банака који својом производњом носе ризик за своје власништво и повећавајући производњу теже ка заједничком добру. Како, према јасном Кантовом увиду, жеље и потребе културе знатно предњаче испред моралног напредовања и стасавања, често научна достигнућа и релативно важна сазнања бивају примењивана на штету етике и човекове удостојености врлине, будући да се несмотрено заборавља како може лоше да заврши олако одавање склоностима у попуштањима унутрашњој принуди која упућује на врлински живот и смисао слободе, а који такође не подразумева катастрофалне карактере и у сфери верских институција. У свом обичајном хоризонту практичне философије то је слобода уставних обезбеђивања људског живота са претпоставком његове умности, а у теоријском или онтолошком (метафизичком) хоризонту, то је пуна свест о временовању у достигнутој равни себи својственим увидима отвореног самоодређења умности.

Сврха човековог живота није у стицању блаженства које би се очитовало пуким актом воље као очитовања склоности или тежње, већ актом разума, тј. мисаоне изградње путем умне воље на основу допуштења или благодати Господње. Ако би заједничка препознатљива ствар у конгломератима врста бића у обличју бића човека била `претпостављени субјекат историје` (или као у марксизму својственом претумачивању у његово тзв. «родно биће»), уколико би уопште икако могло да изађе из биологизма, тада за њега не би важила она ноторно јасна Хегелова опсервација: «Планета тако напушта ово и оно место, али читава њена путања је трајна. Исто је и са родовима животиња. Промена је кружни ток, понављање истог. Све, дакле, стоји у кружењу и само унутар њега, а промена је под (оним) појединачним. У природи је живот који произлази из смрти сам изнова појединачни живот; а ако се род у овој промени сагледава као супстанцијалан, онда пропаст појединачног јесте поново опадање рода у појединачност. Одржање рода је тако (могуће) само као једнообразно понављање истог начина егзистенције.»⁴

⁴ G.W.F. Hegel, *Die Vernunft in der Geschichte*, (G. Lasson), Leipzig, 1920, стр.133-134

Бесконачна разноврсност промена у самој природи подразумева наведени кружни ток понављачког карактера, па та игра многиликих облика претпоставља и својеврсну досаду, насупрот ономе што се догађа у духу: «Са духовним обликом је другачије; овде се промена не одиграва тек на површини, него у појму. Сам појам је тај који се исправља. У природи род не чини никакав напредак, док је у духу свака промена напредак.»⁵ Појам напредак је зараво позитивна врста квалитативне промене која не подразумева настављања или продужавања, него скоковитост и равни на којима се збивају, наиме димензију дубине. На хоризонту се отвара могућност стапања мишљеног и постојећег, тако да је знање које се тиме стиче онтолошког карактера, наиме према претпоставкама бивствовања у времености отварања ствари, у исти мах и отварање њиховој суштствености која носи карактер ванвремености или вечности. То важи у социјалном смислу речи када се гледају одвојене друштвене групе као временујуће на одређеном простору, али исто тако одређене идејама које су им заједничке и сврхама ка којима теже као својеврсна супстанцијалност мега-субјективног духа (народа), који обједињује мноштво појединачних субјеката у тзв. `друштвене формације`. Оно што је значајно у Хегеловим речима о смислу државног права као артикулације саодношења мега-субјективних духова, проистекло је из удара сазнања да је круцијалан процват државе истовремено и онај где се грађанско друштво појављивало као спољашњи хоризонт у погледу сигурности јединке, а коју је држава гарантовала својом концепцијом права. Мислиоци после Хегела у феноменалном процвату грађанског друштва, видели су одломке историјске реалности, јер су и сами доживели индустријализацију као један не само квантитативан фактор него и квалитативан, мењајући баш правила игре која као да је увек наметала историја из свог дубинског смисла. Могуће окретање хобсовској концепцији вучије природе човека је свакако ретроградно и не значи као пад у варварство само губљење још у антици достигнутог нивоа слободе грађанства, него исто тако и губљења знања који такву артикулацију проблематике осветљавају, што је далеко мучније.

Хегелов секторски поларизован ученик Карл Маркс, преузео је идеју грађанског и индустријског друштва, са наслућивањем неочекивано присутне могућности да се `измени историја`, те да се интерпретира према политолошкој традицији левијатановских `пришављивања` таквих природа на која је указао Хобс, или пак `материјала обраде` оних макијавелистичких политичких техника за које ће се имати

⁵ *ibid.*, с. 134. Хришћански карактер наде уложене у иновативност Духа овде не би требао да буде споран.

слућа убудуће, дајући комунитаристичке доприносе развоју механизма за трансформисање темеља оног што је Хегел, његов учитељ, назвао «моћ универзалног». Воља се одвлачила с тиме према материјалистичким структурама и економске алатке су показале конквискадорски инстинкт према енциклопедијској потреби усавршавања духа и према максими «будите савршени као што је савршен Отац ваш небески». Та `моћ универзалног` далеко је више почивала на типологији умности и извођеним представама до сажимања на идејну суштину, као духовно одговорним интерпретацијама, неголи што се теоријском планеру социјалистичких револуција тада чинило, јер је и он сам схватио да његовом виђењу `мењања света` далеко више погодују националне страсти које се распирују (случај Ирске и «Тајно упутство» или «Поверљиво саопштење»⁶), или касније усавршавана пропаганда и на десном и на левом крилу револуционарних организовања, него неко трезвено и научно обликовано сазнавање које би ваљало да упути на трајно решавање проблема. Квалитативно срозаване значаја појма умности у личности према максими да `циљ оправдава средства`, језуитски је у неомилитантној комунитарној квазицрквености уновачило много поборника социјалистичког утопизма, показујући `лукавство ума` употребом делимично тачних и делимично поузданих појмовних одређења објективног духа, материјалистички их окрећући и приказивањем са наличја изопачујући у пласирању до широких научних маса. Патент извртања изворних значења речи и мисли већ је био одраније познат у борби `слободних зидара` са званичним црквеним учењима у клањању `Великом Архитекти`, `Светлоноши` (Луциферу – Ђаволу) изопачујући изворну Светлост Господњу, а разне секте и тајна друштва су тај демонолошки манир накарадних тумачења и извртања истине карикатурално преносиле до широких народних маса, показујући правце манипулативних успеха демагошким политичким страстима.

Схема тзв. `домишљатости ума` у Хегеловој философији историје руковођена је код њега жељом за надокнађивањима оног што усфали у

⁶ У подробној анализи тог омањег Марксовог дописа из 1870. године *Одбору Социјалдемократске радничке партије Ирске* свакако је могуће изнаћи да је: „Поверљиво саопштење” писао човек који исповеда политичку философију крајњег волунтаризма... са једном циничном отвореношћу без преседана... и представља класичан пример волунтаристичке политичке тактике која својом радикалношћу антиципира политичку праксу таквих језуита са левице какви су бил Бакуњин и Лењин... /као/ апсолутни субјект оличен у партијском политичком врху, који директно усмерава делатности пролетеријата... и почива на мешању диктаторских и деспотских овлашћења...” (Никола Милошевић, *Антиномије марксистичких идеологија: Бољшевизам, стаљинизам, марксизам*, Београд, 1990., стр. 310-313)

интерпретацији, за окретношћу и спретношћу која је у стању да пре-мошћавањем насталих јазова превазиђе противречности субјективног и објективног или егзистирајућег и егзистентног у животу напросто (античка софросина, `памет` или `разборитост`). Међутим, у покривању том тезом да се ради о располагању са увидом умне свести, кад је већ ступила на дело конкретна универзалност поимања, код Маркса је евидентно наступила схематска појмовна слобода (са одбеглошћу и од тог образложења), а са препоруком која је не само немогућа, него и неуљудно непотребна, да велика количина грађана развлашћује и тлачи мањину, која ју је раније економски надмоћно упошљавала (за Маркса =експлоатисала) и бацала у психолошки засенак, а што је сем испољавања зависти и пратећег испољавања пакости, значило и непремостиву противречност теоријске конструкције, као нешто и без свог етичког и без конкретно логичког оправдања (Национализација никада и није ишла у правцу развлашћивања богатих грађана да би се то богатство праведно расподељивало свима, него да би они који одлучују о тим процесима били награђени као `једнакији него други`, кад су се већ вољом већине нашли у ситуацији да `коза чува купус`.) Квантификације само привидним гомилањима или додавањем масе стварају привид веће истинитости, а заправо не обезбеђују ни напредак у људској срећи ни продубљивању свести о срећи човечанства у историји, као нити јасније постављеним и учвршћенијим логичким димензијама напредовања ка добру у социјално-политичкој стварности. У том смислу је одличну анализу тог проблема, на примеру совјетског друштва, понудио је недавно Павел Јевгењевич Бојко са својом осмишљеном студијом о поимању светске историје. Он је то језгровито формулисао доводећи до схеме прегледности или универзале конкретизације нацрта ишчишћеног историософског становишта у свом раду о суштини философије светске историје код Алексеја Феодоровича Лосева.⁷ Са јаким ослонцем на дух

⁷ «Имајући у виду све изложено, установљавамо да реконструкција лосевљевске дијалектике свесветско-историјског процеса може да буде *назначена* у следећој логичко-историјској схеми:

Теократско друштво (ауторитаризам, једно):

- а) Исток: (Индија – идеја; Египат – материја; Персија – символ);
- б) Античност: (Древна Грчка – идеја; Древни Рим – материја; Јелинизам – символ);
- в) Средњовековље: (византијско-московска култура – идеја; јудаистичко-кабалистичка култура – материја; католицизам – символ).

2. Антропократско друштво (Либерализам, друго):

- а) Капитализам (Препород — идеја; Индустириализам XVII–XIX вв. – материја; Империализам и фашизам прве половине XX в. – символ);
- б) Социјализам (Утопијски – идеја; Тоталитарни – материја; Демократски — символ);

хегелијанске дијалектичке тријадологије он је у савременим условима преиспитивао концептуалну многоврсносћ философије посткласичне епохе и закључио да мишљење ваља да настави класичним трагом, ако не жели да се утопи у антропоморфизме `свесветских федерација и империја` или у методолошки анархизам и нихилизам да би докучило сми-сао судбине народа и историјског процеса у целини.⁸ Хегеловско нас-

в) Анархизам (информационо друштво – идеја, кабалистическо друштво – материја, глобалистичка цивилизација – символ).

3. **Конзервативно**, т.ј. «теоантропократско» друштво (синтеза), назначено је у православној (т.ј. руско-словенској по преимућству) цивилизацији краја XX – почетка XXI в.

Као што видимо, логичка структура дате схеме одређује се дијалектичком тријадом теза – антитеза – синтеза, где *теократизам* иступа као теза, *антропократизам* као *антитеза*, а *конзерватизам* игра улогу те «више синтезе», у којој се «снима» ограниченост две претходне историјске епохе. Синтетичка суштина конзерватизма, његова обрађеност превладавању противречја савремене историје закључује се у философској настраниности тог погледа на свет, који је способан да снима чулну једностраност естетичког и религиозног друштвеног сазнања. Анализа историософске концепције руског мислиоца предложена у датом раду, допушта да се сачини извод о томе да, у складу с Лосевим, логички завршетак у светској историји ваља да буде идејна (духовна) супростављеност два доминантна цивилизацијска система савремености: историјски и политички подељено /разсредоточено/ на земље Запада и Истока православне цивилизације и «анархистичко-кабалистичког», глобализационог друштва, чија је основа финансијска и војно-политичка моћ, које су усредоточене у САД... Али наступају времена, када ће ваљати да црквено сазнање призна *теофанију* у *стваралаштву*. Ванцрквено, секуларно, хуманистичко стваралаштво је исцрпљено, свуда се удара у ћорсокак. Култура је испошћена. Најбоље људе мучи жеђ вечности. А то значи, да ваља да наступи епоха црквеног стваралаштва, хришћанског, богочовечанског. Црква не може да остане хошкићем живота, хошкићем душе. У безбожној цивилизацији затрће се људски образ и слобода духа, ископниће стваралаштво, и моћи ће да почне варваризација. Црква ће још једном да буде обавезна да спаси духовну културу, духовну слободу човека.» /Павел Јевгењевич Бојко, ФИЛОСОФИЈА ИСТОРИЈЕ А.Ф. ЛОСЕВА И СВЕТСКО-ИСТОРИЈСКИ ЗАДАТАК ПРАВОСЛАВЉА, часопис `Култура полиса`, Нови Сад, бр. 11-12, 2009, стр. 34/

⁸ «Исто тако Кожев је веома преувеличао технократску и просветитељску компоненту Хегелове спекулативне историје. Он је држао да иза свих форми апсолутног духа стоји човек и његова фактичка историја. У складу са тим антрополошким принципом, светска историја ће да се заврши онда, када човечанство установи пуно господарење над светом природе. Дати циљ ће се достићи у универзалној империји, у којој ће људи на крају да нађу своје унутрашње духовно јединство и превладају социјалне противречности. Као конкретан резултат развоја национално-државних система треба да постане огромна међународна и међуправничка конфедерација, која ће у начелу да доведе до стварања наднационалне Свесветске федерације, `Светске Империје`... По нашем виђењу, недовољност одговарајућег `технократско-глобалног` решења проблема смисла и краја историје закључена је у утопизму, како саме идеје тоталне власти над природом (рађа еколошке кризе и потрошачко друштво), тако и еклектичности теорије Наднационалне светске конфедерације, која не подразумева национално-државни фактор (националну идеју) као особену и нужну форму реализације духовног јединства човечанства.» Павел

леђе са тиме не показује само виталност, него и стваралачке доприносе, излажући смисао запретених и сложених догађања савремене историје, тако да је оспособљено да се носи са порастом глобализаторских тенденција. Што се тиче процеса глобализујућих друштвених структура, са тиме је дужан да се суочи образовани дух, те да превазилазећи противречности остварује колико је то могуће решења за складне друштвене односе.

Складне друштвене односе може да омогући миротворна култура, а она у савремености све више постаје опште име за испољавања личних амбиција и страсти, и све мање је упућивање на заједничко деловање и доприношење опипљивим смислом. Видимо како се готово свакодневно миротворна снага бивствовања истањује, а искази о рату чешће се дају у духу модерних видео-игрица, неголи у контексту озбиљности могуће трагедије коју претпостављају његови исходи, у апстраховањима од

Евгеневич Бойко *Становление понятия всемирной истории*: Историко – философский очерк, Краснодар: Кубан, 2006. Тај импулс продубио је и Павел Александрович Флоренски (1882-1937), када је на трагу Соловјова истицао важност изградње интегралног знања и свеобухватног гледишта јединства стварности. Свету се супроставља Логос као његово начело, а култура се види као свесна борба, са настојањем света да се према њему уравни тежи, тако да укупно људско стваралашво формира пнеумо-сферу, организујући материју која се налази ван човека. То би значило да би се подржавала минимално четвородимензионална перцепција, која има у виду смисао коначности или време у његовој дубинској димензији која се додирује с вечношћу. То је таква претпоставка, којом би се са укидањем једнодимензионалне културно-рационалистички заузете позиције перспективе или слике дубине, откривале ствари какве су у енергетски докучиваној димензионалности, како то препоручује и Св. Ап. Павле у *Посланици Ефесцима* (3, 14-18): «Преклањањем кољена своја пред Оцем Господа нашега Исуса Христа...да вам даде да ојачате Духом његовим у унутрашњем човјеку, да се Христос вјером усели у срца ваша, да бисте, укоријењени и утемељени у љубави, могли разумјети са свима светима шта је *ширина* и *дужина*, и *дубина* и *висина*.» С тиме се није тежило прављењу неког формално савршеног система, већ животу с Богом у стеченим знањима захваљујући његовим благодатним енергијама. На њиховом трагу задобијен је и начин сагледавања који више не можемо да тумачимо као занемарив у било ком смислу: „Тај свет јесте увек текући, увек бивајући, увек трепереће полу-биће, а за њим, иза њега, - као ваздух изнад земље у жарком подневу - треперећим и колебљивим и подлоканим контурама осетљиво око прозрева *другу* стварност...То је стихијна моћ која не познаје циљ, напрезање које не јавља себе јер не зна како да се јави, чиста могућност која нема ничег стварног. Она даје предикат светотворачког суђења: „Нека буде!“ Али шта „Нека буде“? Прироком се одређује реалност подмета /подлежећег/, али само подмет, својом идеалном даношћу одређује творачки превод потенције у *акт*. Идеја - ето шта мора да буде подмет... пре свега идеје - тај средишњи завртањ Платонове конструкције - за разум имају две различите тачке ослонаца. Оне су и оруђа сазнања истински бивствујућег, али оне су исто тако и сазнавана реалност. Идеје су оно што како-тако јесте субјективно, али оне су и оно што је објективно, оне су идеалне, али оне су и реалне.”/П. Флоренски, *Смисао идеализма*, бгд., 2000. стр. 14-30/

људскости и обичајних поседа, тј. у рђавој еманципацији од природне егзистенције.⁹ Рат, свакако, није само феномен који изазива естетско допадање, макар га мислили и кроз шифру посредовања недопадљивости феномена узвишеног¹⁰, будући да и код Канта потпада под телеолошки појам „природне историје” и њених техничких могућности да доведе до стања савршенства људског рода. Почевши од чланка „*Идеја једне опште историје у светскограђанском погледу*” /1784/, па до нацрта „*Вечни мир*” /1795/ и разраде у каснијој „*Метафизици морала*” /1797/, Кант је претпоставио идеју мира у његовој егзистенцији или остваривости тој идеји, као недостижном идеалном стању. Владавина мира претпоставља потпуни развој људских склоности за умност и моралност, али тек са остваривањем хармоније између не само створене природе и културе, могуће је, кроз заузимања учвршћених развојних ступњева ту могућност и достићи, тј. спровести онда када сукоби међу народима и сукоби међу људима заобилазним путем исцрпљивања доведу до мира. У спису „*Идеја једне опште историје у светскограђанском погледу*”¹¹, Кант је кретао од либералне идеје о људској „недруштвеној друштвености”, која је подразумевала изворни антагонизам међу људима, а којим се сама природа служи да омогући потпун развој свих човекових способности, да би човек постојао у пуном смислу речи, где се природно ратно стање „безаконитог стања дивљака” преокреће у „законито уређење” у стварању и успостављању мира. Мир се постиже склапањем уговора међу државама које су подразумевале антагонизам и без централне суверене власти као `светске републике`, а то опет подразумева примену

⁹ Међутим, то не значи да се рат може избећи мимикријом претварања да се наводно не зна шта се хоће, као и да то није према мњењу о хуманости - хумано, а да се уз то истрајава без зајемчености мира у спору, што и чини јетким садржаје Хегелових исказа: «Стога се спор држава, уколико посебне воље не нађу спразум, може одлучити само ратом... једне такве повреде као опасности која пријети од једне друге државе, с повезивањем и опадањем већих или мањих вјеродостојности, наслућивања намјера итд. као узрок раздорима.» /Г. В. Ф. Хегел, *Основне црте филозофије права*, (прев. Д. Грлић, §334; §335), Сарајево, 1989., стр. 457./ Премда је у рату власништво сигурно угрожено, слобода, према њему - `не треба да умире од страха пред умирањем`, а `ратови се воде тамо гдје леже у природи ствари`, и где Хегел не пропушта прилику да укаже на недоследности у `ганутим окрепама душе` и да констатује како `говоркање постаје нијемо пред озбиљним понављањима повијести` (исто, §234).

¹⁰ „Али оно чему се ми намерно опиремо, представља неко зло, те, ако му ми по својој моћи нисмо дорасли, оно је предмет страха... Онај ко се боји избегава да погледа предмет који му улива страх; и немогуће је да неки ужас који би се схватио озбиљно изазове у нама допадање.” Имануел Кант, *Критика моћи суђења*, §28, прев. Београд: Дерета, 2004., стр. 114, 115 (I. Kant, *Kritik der Urtheilskraft, Werke*, T.5., Berlin, 1908., S. 263)

¹¹ I. Kant, „*Idee zu einer allgemeinen Geschichtein weltbürgerlichen Abzicht*”, *Werke*, T. 8, Berlin, 1812, S. 29.

правних и моралних норми као извршних. Стари механизам је узајамно ограничавање интереса појединачних људи, а Кант истиче и да је рат умно неприхватљив јер је супротан појму права, па захтев за миром проиходи из „чистог појма правне дужности”,¹² тако да према њему `право на ратовање` **није правно утемељено**. Право које налаже ум тако се остварује тек са узимањем мира као заповести, јер је тек ту уопште природа сагласна са људским моралним сврхама и према идентитету са провиђењем догматолошки добро утемељена.

Наиме, Кант је покушавао да докаже како постоји и начело „сагласности политике са моралом”,¹³ где би политика била „извршно правно учење” које искључује употребу „стратешких рационалности” кроз отклањања уобичајених „софистичких максима”, али само са надом да ће безусловно обавезујући морални закон да подразумева извршење у историјској стварности. Стратешке рационалности или `смишљање квака` како да се заобиђу правни постулати са чувеним `налажењем рупа у закону` (за шта је наш менталитет испраксован, ваљда захваљујући вишевековном робовању под турском империјом), заиста су домишљатости које могу да помогну у граничним ситуацијама преживљавања, али оне такође у мирнодопском државном стању делују разорно. Ипак то није никакав „повратак у природно стање човека” на трагу русоовских културнокритичких рефлексива (сваки такав подухват већ и сам претпоставља рефлексивни став који хоће да избегне), или нераздвојивост спрам света изван мисаоног субјекта (он је раздвајан већ код Платона и Аристотела, Декарта и Канта), него је то „повратак у хармонију природног стања” достизаван кроз укидање дисхармоније или кроз негирање супростављања, тј. кроз потенцирање саме негације. Извођење такве мисаоне структуре, пошло је за руком ипак тек методички развијеном Хегеловом становишту.¹⁴

Негирање саме негације као логосологична структура двоструке негације, тј. као „апсолутне негативности”, тако да носи у себи `спекулативну позитивност`, омогућена је тиме, да се сам принцип на коме се заснива, покаже као афирмативан резултат и основ свих супстанцијал-

¹² I. Kant, „*Zum ewigen Frieden*”, Werke, T. 8, Berlin, 1812, S. 379.

¹³ I. Kant, „*Zum ewigen Frieden*”, Werke, T. 8, Berlin, 1812, S. 381.

¹⁴ То да се рефлексива односи и на егзистенцијалну непосредност, Хегел је тематизовао још у раном периоду (*Jenaer Systementwürfe I / Gesammelte Werke*, T.6/, Hamburg, 1975., S. 212.), истичући како агресивност свести, која иде једино на смрт другог, личи на `самубиство`. Скршена снага постојања није једнострана, јер `гледа` заправо `своју` укиниту спољашњу егзистенцију`, па је излаз у реституцији таквог знања: *Wiederherstellen* (*restitutio in integrum*), оног што до тада недокученим сазнањем ту повређену вољу буди, `враћа` јој развојни смисао појма слободе у подручју „стварног духа”.

них одређења објективног духа.¹⁵ Народ се у том следу промишљања схвата као „позитивни обичајни тоталитет”, а како са `уништењем појединца` следи негирање једне `првобитније негације`, са тиме се унутар њега афирмише бесконачна супстанцијалност, тј. остварује слобода обичајног тоталитета кроз „уништење појединачности” или њено уопштено проширење (тако је екстремни пример добровољно приношене жртве, којим се отвара пут узлажења до чистине слободе праве моралне свести.)¹⁶ У наше време овакво се разумевање почесто сматра `фундаменталистичким` или „институцианистичким”, у смислу да потчињава појединца ауторитету институције као `конзервативна` /солиписистичка/ или `реакционарна` /нељудска/ концепција философије права, али се такође наглашава да је оријентација на институције укореењена у Хегеловом укупном философском поимању које врхуни у теорији апсолутног духа.¹⁷ Умна воља и поредак предмета институционализују унутрашњост саздану чистом вољом, тј. духовну страну личности, па ма колико људске ћефове и потмуле страсти сматрао лошим, `човек у човеку` (Платон, Држава) је увек био афирмативно сагледаван и подстицан на саоупознавање у огледању које промишља изворне претпоставке бивствовања као таквог.

Појам институције везује се за категорију поретка, јер индивидуа остварује своје право у институцији као оно, које је већ у њој отеловље-

¹⁵ G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, im Werke, T. 7., Fr. Am Main, S. 49-56. Радикализација становишта `чисте воље` у искуству утемељивања умног идентитета, одвија се кроз правни саобраћај политичког живота, са пуноважним укидањем материјалистички утонулих `атомистичких концепција` природног права, ослобађајући место за неразоривост равни људског достојанства (§ 28 – „Дух хоће да буде *идеја* – Појам и опстанак” /према прев. Д. Грлић: Г. В. Ф. Гегел, *Основне црте филозофије права*, Сарајево: Логос, 1989., стр. 67/). `Чиста воља` има идејни садржај као спекулативно својство и неразорив темељ.

¹⁶ „Ове две природе непосредно су сједињене у Христу; међутим, и међу њима постоји нека врста `трагичког` сукоба. У тој перспективи, Хегел тумачи Христову смрт на крсту и Његово ускрснуће као кретање којим се Христова божанска природа ослобађа од људске – као победу над смрћу и њено савладавање (*Bezwingen*), тј. управо као `смрт смрти`. Са ослобођењем или апстракцијом од земаљске, друге природе, до које долази у Христовој телесној смрти, истовремено је оживљена и посвећена земаљска природа. Тако Христова жртва и ускрснуће најављују посвећење земаљског живота уопште. То важи и за само Христово смртно тело, чије ускрснуће најављује ускрснуће свих људи.” /Владимир Милисављевић, *Идентитет и рефлексција*, Београд, 2006., стр. 150./

¹⁷ Dieter Henrich, „*Vernunft in Verwirklichung*” /G.W.F. Hegel, *Philosophie der Rechts*, Fr. Am Main, 1983, S. 9-39/. Он указује да Хегел: „ учи да се слобода појединачне воље може остварити само у једном поретку, који, као објективан, и сам има облик умне воље, и који, утолико, у потпуности обухвата у себи појединачну вољу и супсумира је, колико год да то чини без отуђења, под своје сопствене услове.” (тамо, стр. 30)

но, и зато што индивидуе кроз њу стичу могућност трансформисања пуке субјективне моралне „извесности” и своје суштинске самосвести у објективне форме и садржаје. Без учествовања у друштвеним токовима и рефлектовања њихових значења, човек не остаје само без повратне информације, него губи и могућност да утиче на промене које то друштво побољшавају, а колико год да биле бирократизоване, у институцијама је увек могуће ма колико да то било тешко, покренути онај дух који је и остварио намену њиховог настајања. Институције с тиме показују субјективитет, намену и улогу заснивања, тако да ако се `засучу рукави` и поради на њиховом оспособљавању, оне увек могу више да доприносе општим потребама него да их нема. У том смислу Хелово посматрање односа појединца и институција није `тоталитарно`, где би институција са јаким надлежношћу просто преклапала појединца, него је критичко (по Хегелу и оне могу да буду ужасне и сурове, тј. да не буду у праву /*Основне црте философије права*, §126/), па тако његов `критички институционализам` вазда захтева и рефлексивне синтезе које ће ум моћи да усмерава у најбољем правцу. То је јасно по питању прихватања институција након погрома у Француској буржоаској револуцији (1789), тзв. „црвеног термидора” и пратећих просветитељских рефлексивних на којима су се институционализовале такве тежње, упркос томе што су `главе летеле као главице купуса` и терор се ширио на све стране. Братство, једнакост /државност/, слобода су као идеје надокнађивале тај очигледни негативизам, који се у стварности и сам негирао, остварујући грађанску правну државу једнакости свих пред законом. Међутим, Хегел је одлично уочио како се мировном политиком служе понекад и силе политичке реакције (случај `Свете алијансе` /*Осн. црте фил. права*, § 324/), те да постоји моралнофилософски дефицит и у самој концепцији Кантовог пројекта „вечног мира”, предлажући отуд држање до обичајности као до јединства добра и субјективне воље, тј. основне оријентације као „норми у извршењу”. Величање паганизма значило би апсолутизацију таквог духа, што код Хегела није био случај, него пре реалан увид да људи прихватају онолико колико могу у времену и простору у коме се затичу, а захваљујући деловању Светог Духа значе увек више од оног што показују, или оног што су тренутно у могућности да покажу.

Према логици суштине, егзистенција није синонимна са пуким постојањем, него са „суштином која је изашла у непосредност” или у апсолутну негативност рефлексивне, тако што се укинула у једној новој непосредности. У укинутости посредовања или укинутости основа природности обичајне идеје, она даље егзистира тако да се добило мерило

друге природности које више не лежи само у фактима, него и у уму који се појављује у рефлексивности и остварује њеним посредовањем. Држава је тако идеја слободе мишљена у свом постојању, која се за појединца као слобода остварује рефлексивним посредовањем између „природне обичајности породице” и „обичајности државног права”, а са тиме се захтева и озбиљно разматрање привредне и социјалне условљености појма рата и појма рада, из којег је ишчитавање права на `суверену диктатуру` чист неспоразум са смислом. Чиста воља било какву диктатуру осећа као привремени вердикт комплекса који ваља да се разрешавају изворнијим постављањем и распоређивањем ствари у затеченим искомпликованим ситуацијама, које свакако не могу да се свODE на пуко игнорисање.

Постоји супротност између једног свеобухватног „грађанског друштва” („система потреба и индивидуалних тежњи са узајамним разграничавањем компетенција”) и мноштва савремених држава које инсистирају на својој суверености, поготово када су довољно моћне да национални интегритет претпоставе свему осталом. Облици политичке организације глобалног грађанског друштва најчешће су одређени границама суверених држава (чак и више данас него у Хегелово време), а оне истовремено имају и највећи утицај у погледу његовог функционисања. Интереси, који су постали реалполитички план савременог света, такође су све интегралније промовисани, колико год да подразумевају преохавајуће парадоксије. Хлептење за задовољством води човека линијом најмањег отпора, па постепено подрива способност за отпор, вољу за рад, издржљивост; доприноси да се постане слаб, оронуо, постане роб своје похоте, шепури са својом професијом, али и дрхти пред лицем стваралачких напора. Незаситост у захтевима за чулном срећом, према проницљивим схватањима Ивана Иљина, почела је да се милољи кроз савремено човечанство, крећући од ружних дечјих надања, настављајући с претенциозношћу и захтевношћу, а довршавајући се у светским ратовима и многоврским погИБЕЉИМА.¹⁸

¹⁸ Воља човека више није чиста и он губи снагу, сматра Иван Александрович Иљин (*Поглед у даљину*: Књига промишљања и надања, Београд, 2010, стр. 18-22), уводећи и антрополошку парадигму коју не треба пренебрећи. Он држи да се то губљење очитује у времену у коме све постаје инструмент задовољства и успеха, степеница за умишљену, али исто тако промашену срећу, сведену на чулне насладе у које се неизбежно тоне, а то опет, као самообмана, подрива снаге живота. То да је човек позван у живот само ради чулних радости, Иљин држи да је штетна идеја, и по својој суштини је антихришћанска. Она одговара вековечној машини људске подсвести о бајковитој земљи с рекама пуним млека и медоносним обалама, где постоје само радост и задовољство (требало би да ту нема ни бриге, ни рада, ни бола, ни страдања, ни глади, ни лишавања, ни забрана, ни

Незаситост производи и ону неравнотежу која подрива државне привреде и уноси економске кризе, љуљајући стабилност институција и нарушавајући односе међу људима као грађанима државе. Када човек напушта похлепу из живота нестаје шикана, гасне тупо честохлепље и човеку се отвара недогледно поље добронамерности и солидарности. Активна, стваралачка солидарност, с тиме се тиче како личног, тако и друштвеног живота. Што се више човек позабави интересима свог ближњег или супарника, тиме им је он дражи, јер пре наилази на једнодушност и подршку у мислима и у делима као дијапазону објективног духа у његовој обичајности.¹⁹ То је уједно претпоставка и за здрав човеков нагон, да га тера да у себи изабере тачно одређени правац према неком привредном напору, да га покреће према њему, да му даје снаге да подноси невоље због њега. По томе човек осећа интерес за резул-

сагрешења, ни злочина, ни казне, ни закона, ни примораности). У реалности, човеку треба и незадовољство, као лек, као животворан пут, као спасење, да се сучи и доучи кроз њега, да га оцени на прави начин, да се постара да из њега извуче све драгоцене дарове, препознавајући му васпитачку снагу. Незадовољство учи човека трпљењу, превазилажењу, издржљивости, усредсређености, способности да развије духовну моћ и надвлада искушења. Тада он постаје прекаљен, чврст у ојачалој вољи, где карактер стиче ослонац. Патриотски осећај је један од плодова тако очврслог карактера, а удаљен је од охолости, јер охолост проистиче из духовне заслепљености и ствара у себи илузију. Хвалисање почиње од наивне маније величине и достиже своју катастрофичну перипетију у политичкој уображености. Вољени народ не треба наивно идеалисати, јер он то и не тражи, смара Иљин. Истинско служење народу не врши се демагошким његовим прослављањем, ласкањем и националном охолошћу, већ, напротив - трезвеном, објективном оценом, јасном анализом његових промашаја и недостатака. Национална охолост почиње тамо где се народ заглавио на нивоу примитивне самосвести и где његови пророци, идеолози и васпитачи нису способни да превладају тај ниво. Примитивна свест састоји се у томе да је човек окован сопственим самоваспитањем и даље од тога не види ништа. Кад је реч о друштвеном животу, одатле проистиче ускогруда расна и сталешка политика у животу појединих народа, а то није извор патриотизма, него националне охолости. Она проистиче из самоопијености која народе држи као у менгелама. Кад се једанпут испољи, црпи своју снагу из две здраве, али, због касније необазривости, опасне побуде: нагона самоочувања и нагона сујете. Нагон самоочувања придаје националној охолости посебан размах и нуди храну за пристрасност. Нагон сујете извргава вредносне категорије и узноси народ према гордости. Последично, почиње огромно прецењивање себе и потцењивање других, могуће због специфичности непознавања других народа, одсуства узајамног разумевања, гомилања илузија и дипломатских промашаја, који су све јачи и све чешћи, што су својственији таквој националној охолости.

¹⁹ Превазилазећи настројеност `требања` као апстрактно доброг, Хегел је обичајност /ћудоредност/ одредио као довршење објективног духа и слободу у реалности, где самостална слобода постаје природом, а за коју каже: „Настројеност индивидуа јест знање супстанције и идентитета свих његових интереса с целином; а да други поседници себе међусобно знаду и да су збиљски само у том идентитету, то је повјерење – истинска, ћудоредна настројеност.” (Г. В. Ф. Хегел, *Енциклопедија филозофских знаности*, прев. Д Грлић, Сарјево: Логос, 1987, стр. 426; § 515)

тате свог рада, тежи да постигне непосредне успехе и, када успе, осећа радост. Сваки човек лишен корена (‘номоса земље’) мора опет да се укорени, да добије свој кров и да изгради себи дом, јер људски инстинкт жели да се часно уграђује у земљу као удео његове (анорганске) природе.²⁰

Недуховним нагоном не може да се сазда култура и, уопште ништа не може да се изгради ни у једној области, па ни у привреди и економији. Привређивање не сме да се сматра ни као условљено природом, али ни као духовно неконтролисано делање, јер кад човеком завлада искључиво корист и ништа друго не види, ту о култури уопште и посебно оној хришћанској, не може да буде ни речи. То да приватна својина обавезује, да приватно право мора да се схвата као друштвени дуг, и да такво делање такође треба да обавезује, чак и тада кад држава нема, па ни чврсто донесених прописа, Иљин хегеловски сматра да је део схватања људског достојанства. Превладавање грубе користи уз помоћ слободног духа чини, у коначном збиру, социјално законодавство природном нормом народног морала, јер тамо где живи народ отвореног срца, живе савести, уз братске везе и частан правни поредак, држава не треба да се бори принудом са неправдом и експлоатацијом међу људима, па јој је довољно да јасно формулише осећање свеопште праведности и да афирмише народну вољу.²¹

²⁰ ”Супстанцијални, природни сталеж, има у плодној земљи и тлу своју природну и чврсту моћ; његова дјелатност добија свој правац и садржај с помоћу природних одређења, а његова се ђудоредност оснива на вјери и поуздању. Други, рефлектирани сталеж упућен је на моћ друштва, на елемент који је стављен у посредовање, предодбу и у неку скупност случајности, а индивидуа на своју субјективну окретност, талент, разум и марљивост. Трећи, мислилачки сталеж, има за свој посао опће интересе; попут другога, има он властитом окретношћу посредовану и попут првога, али цјелином друштва осигурану супсистенцију.” (Г. В. Ф. Хегел, *Енциклопедија филозофјских знаности*, прев. Д. Грлић, Сарајево: Логос, 1987, стр. 430. ; § 528) Природна и чврста моћ институције брака коју амалгамише љубав и институције обраде земље је нешто исто толико архаично колико и савремено. Вера и поуздање и код мислиштва ваља да буде прожето истом суштином, како би оно опште могло да се конкретизује докунуто непосредношћу поимања, које је самим тим уздизано у свој афирмативнији степен прозирности.

²¹ Своје разматрање о технологији власти и деструкцији вредности, проф. Др Милојица Шутовић закључио је да и данашње «настајање демократских вредности није имуно од разочарења, одбојности, фрустрација, себичних стратегија, панике. Али, упркос томе теоретичари и практичари либералне демократије морају преузети терет доказивања на питању искупљања демократије у очима грађана, ако она по диктату међународном или по дефиницији производи сиромаштво, маргинализовање људи без наде, отуђеност. Друго, да ли је вероватно да се увођењем демократије и слободног тржишта програми масовног побољшања квалитета живота у корист најнеповлашћенијих могу одложити за дуг период времена, а да се тиме не створи дубоко расцепљено друштво у коме би демо-

То постављање туђих интереса заједно са својим сопственим (не као полтронска идентификација са агресором), као оно које мора да стекне своје место не само кад је реч о већ познатим људима, него и о оним непознатим, носи етосни набој. Није само Хегелов ученик Карл Маркс наглашавао како је експлоататорска привреда недостојна, те да нечије старање да превари неког другог, унижава и компромитује не само потоњег, него и оног који то чини. То је ствар правне надлежности, да се не каже кућног васпитања, и има за последицу да се у лику страхова пред сваком инвестицијом збива одлив способних људи из привредне сфере, да се утајују порези и хрематистички користе резерве, скривају противречности финансијских показатеља, а расте масовно неповерење људи једних према другима, упади финансијске полиције у лични живот грађана, а то прате и жестоки економски застоји, који програмирају дуготрајно таворење у антисоцијалном безизлазу. То је добро познато и из искуства прошлог века са друштвеним формацијама које су наглашавале колективизам и уравниловку, јер из расподеле и контроле прихода `на равне части`, може да произађе само поравнавање по просеку или једнодимензионално униформисање, а из њега опет може да произађе само свеопшти јад и несташица са вазда ровитом социјалном кохезијом. Радни сектор се повија у социјалној нестабилности и приближава побуњеничком стању, а оно се отвара на себи својствене начине – узајамним оптужбама политичких елита, осећањем несигурности у најширим народним слојевима, приређивањем забава које ће да одврате пажњу од притиснутости услова живљења са пратећим медијским ударима у јавности, као и са неутемељеним заговарањима хрематистички пожељних (који располажу са новцем), те шиканама оних који нису увезани са премоћавајућим центрима моћи у владајућим елитама.

Тамо где се људске страсти скупљају и ускипте, тамо су и у читавом социјалном миљеу повређени, будући да мржња и непријатељство заклањају поглед (свако види оно чега нема, па противник почиње да се мрзи без објективног повода, са покушајем да „читав свет” буде од њега одбрањен, а са чиме се губи осећај за правду и воља за истину, јер

кратија тешко могла да ухвати корена. «Ко у слободи тражи нешто друго доли њу саму, створен је да би служио» (Токвил, 1994; 169).» /Милојица Шутовић, *Вредности и насиље*, Београд, 2009., стр. 43-44/ Правоснажност израђивања добитка може се оцењивати и с друге стране, не само са стране социјалне правде, него и са стране природе. Треба се на нов начин односити према природи, треба је послушквати, уносећи новине проналазака, примењујући методе интензификације и рационализације економике, откривајући нове производне могућности, нова тржишта за промет и томе слично, а да се са тиме не подразумевају сиромаштво најамних радника и методе израбљивања као циљно поље подухвата. Пристојан однос са природом награђује се богатством, које је стечено часно.

се нештедимице сеје и расипа отров клевете).²² Вековни напори колективне савести, очигледних вредности, укуса, управљени према једној чврстој тачки гледишта и према праведности разликовања, према победи над лажју, према савладавању саблазни, према беспрекорности расуђивања, као да се руше, а њихово место заузима владајући духовни хаос, 'надолazeћа анархија'.²³ Међутим, ни она не може да егзистира барем без негативне рефлексije на право правду, што свакако указује на природу такве зависности.

Одавно је нагон наметљивости познат као онај који условљава ратовање са духовним вредностима (по правилу често изазвано немилосрдним 'домостројним похлепама', вођено економијом затварања конструкција према позицијама моћи).²⁴ Историја наука показује да се то

²² Ко окривљава и оговара 'свог ближњег' /барем према хришћанској вери је тако/, за то би морао да предочи доказе у форми моралног и правног доказивања, које те оптужбе оправдавају. Али, већини то не пада на памет, а поготово медијски истичућим се радницима са ђоновима на образима. Маса је радознала, похлепна за сензацијама, и почесто рада да наивно поздравља намештена показивања. То се зауставља тек реаговањем лица које располаже са потпуношћу доказа и основано опомиње, будући да тек то може тако дезинформисану масу да приведе разуму. Политичка дезоријентација или врло слаба и готово немушта оријентација, повезана са економским турбуленцијама и наглим губљењем запослења упућује на зло које се узноси са оцрњавањем честитости ('добро је оно бојективно, или оно које би требало да буде објективно' /Хегел, *Осн. црте фил. права*, § 129, прев. стр. 228/), а која се понижава, са пратећим понижавањем образованости, где се утврђене вредности научно, графички прегледно и „доказиво“ обезвређују, како је то већ обезбеђено за блиске сусрете вредновања и насиља одавно.

²³ «Метафоре рата (против тероризма, сиромаштва, сиде) претварају се у стварне ратове. У ствари владајуће елите (класе) Запада увек су биле разапете између економског интереса који је увек ишао упоредо са културним токовима отворености према свету и повратка политици која се прилагођава ксенофобији, преко пропаганде, лажних анкета, потчињавања јавног мишљења, оснивања некад незамисливих центара моћи, система цивилног шпијунирања, стварања турбуленција у страним земљама. Оне су одувек биле интернационално усмерене, али је њихов интернационализам увек представљао нуспроизвод њиховог национализма, тако да су законске основе за своје интервенције широм света тражиле у сопственим принципима а не у међународним институцијама... урушавања државне власти у многим деловима света кроз транснационалне криминалне мреже и разнолико испољавање организованог насиља, повреатак природи и хобсовском хаосу «рата» (war) свих против свих као «најзначајнији сукоб нашег времена» (Creveld, 1991: 22) у којем је нарушен цивилни поредак, како је Роберт Д. Каплан описао свет, скривајући фразу «надолazeћа анархија» (Kaplan, 1994).« /Милојица Шутовић, *Вредности и насиље*, Београд, 2009., стр. 103-104/

²⁴ Турбуленције у економији су заправо последице пада духовних вредности и срозавања етосног потенцијала социјалних правила понашања (према 'домино-ефекту'), које полази од уверења да јачи може и сме да глаци, а да за то не подлеже санкцијама. Могуће је помишљати и да се налазимо у предворју ближеће светске катастрофе (што је био осећај генерација које су претуриле преко главе светске ратове у прошлом веку, стојећи управо на прагу рушења), када није могуће да се појми како то нису победнички кораци, него

одвијало преко оног што остаје аналитично, што оперише разним „могућностима” и „конструкцијама”, које их чине беспредметним у расправама о непосредности циљева у социјалним програмима, чак и тамо где се и не сумња да ће бити подривано, а са том стратегијом се умногоме условљавало и поимање формализма и схоластицизма науке, формалне јуриспруденције, разарајуће психотерапије, бесадржајне естетике, аналитичког природословља, парадоксалне математике, безентелехичне биологије, апстрактне умртвљујуће филологије, као и празне и беживотне философије.²⁵ Синтеза вазда мора да претходи било каквој анализи,

срљања у бездан бесмисла. Тешко се отети утиску да су савремени правни формализам пун политички инволвираних прецендента изненадних преседана, као и пратећа економска разузданост, погибелне координате које у руке властољупцима дају таква опасна овлашћења и средства, што су подложна злоупотребама на најпогубнији начин. Утолико је и задатак философије унеколико да на умним основама поново отвори питања духовне компетентности и вере (не само као поверења /πίστις/ него и подигнутог увида у ствари невидљиве/θρησκεία/), те да као добар савет не буде само `глас вапијућег у пустињи`: „Кад се људи налазе у стању угрожености, тада, писао је Хусерл, `у име будућности преузетог животног задатка, у време опасности, потребно је те задатке најпре ставити по страни и чинити оно што поново може да омогући будући нормалан живот.` Понекад се питам да ли сам овај став Хусерла добро разумео. Чини ми се да из тога следи дау једном часу мора доћи до обрата, до промене целокупне ситуације када ће се изворни животни задаци преобразити, и створити нови простор за могуће мишљење; али ако се то не деси, ако ти највиши задаци постану посве беспредметни, ти би само значило да је европско људство изабрало пут варварства. Ако је данас исход неизвесан, у сваком случају, рефлексивна је неопходнија но икад како бисмо се могли оријентисати у стању угрожености које нам доноси дух времена.” /Милан Узелац, *Практична феноменологија*, Вршац, 2011., стр. 59./ Доприноси кроз учествовање у заједницама где се траже решења за крупне проблеме савременог живота у свету какав јесте, не могу да буду ништа недостојно.

²⁵ Науспрот таквим смеровима кретања, Хегел је предлагао другачији пут за дубље одређивање шта философија заправо значи: „Тај појам философије јесте идеја која себе мисли, знајући, истина оно што је логично са значењем да је у конкретном садржају као у својој стварности обистињена општост... (то је) идеја философије која *ум који зна себе*, оно апсолутно-опште чини својом *средином* што се раздваја у дух и природу, чинећи дух претпоставком као процес субјективне делатности идеје, а природу општим екстремом, као процес *по себи*, објективан за бивствујућу идеју.”/G.W.F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1817), Hamburg: F. Meiner, 1965 - последња стр./ Отварање таквог пута није наилазило на одобравање, тако да је још Херберт Маркузе добро приметио како је историја хегелијанства заправо историја борбе против Хегела. У уводу за *Енциклопедију филозофских наука*, Хегел је субјективне релативизације рестринговао кроз потребу за системом као целовиту потребу за идејном слободом: „Слободна и истинска мисао јесте у себи *конкретна*, па је она тако *идеја*, а у својој укупној општости она је *ова идеја*, или *апсолутно*. Наука о њој у суштини је *систем*, јер оно истинито постоји као *конкретно* само на тај начин да себе само у себи развија, сабирући и држећи се у јединству, тј. као *тоталитет* и једино помоћу разликовања и одређења његових разлика може да постоји њихова нужност и слобода целине... Стога се целина приказује као круг кругова, од којих је сваки моменат нужен, тако да систем њихових

као што читаво живо тело претходи системима функционисања или њиховим деловима. Наука је путем занемаривања тог мисаоног поступата живе целине страдавала и усахњивала, а човек се потретисао као симулација разумног бића које се отресло предрасуда, тако да је фрагментација са којом је постајао обескорењен, разуларен, избачен из коло-сека, постајала нешто нормално, а религиозна убеђења и философска схватања живота по добру су током времена све више квалификована као ненормална, застарела и `непотребна`. У таквом менталном сликарском умећу, не само да естетички критеријуми немају шта да траже, него и само људско друштво постаје феномен који покатакд више припада зоологији него философији политике или социологији. Њега `украшава` и равнодушна воља, која ма колико била упорна и напорна, у коначном резултату бива изливана у сурову самовољу и животну похлепу, постајући несудржаног карактера који попушта пред бескрупулозностима.

Чиста воља која је у снази егзистенције (а то је за Хегела степен отеловљења апсолутног духа илустративно дат кроз појам здраве државе), имала и значење самобитности добре воље, и по хришћанском учењу и по државном праву, али она са таквим трансформацијама може да устукне пред бизарношћу и уступи своје место програмски пожељним и прагматичним типовима воље, који ту себе виде као „снажне” и „слободне”, а заправо су само од опијања успешношћу немилосрдне. Такве воље су сасвим заокупљене `трезвеним земаљским пословима` (као што су воља за власт и владање /Макијавелијеви пацијенти/), и углавном се одржавају као опасна природна појава која ненадано проваљује и оставља иза себе пустош, а ради учвршћивања позиције кадре су и да се лако одлучују на ратове. То је онај тип вољности, за чије су циљеве сва средства дозвољена, и где се сходно тим поривима и таквој слабо контролисаној сили, добри људи углавном опажају као глупани или будале. Такви типови воље су несити властољубља, тоталитарне државе, антисоцијалног капитализма, империјалистичких колонијалних ратова, жртвовања читавог народа за властиту удобну позицију, тј. воља свих бескрупулозних каријериста, медијских демагошких магната и самовласних трибуна, који уводе тираниде.

Поставља се питање како вратити поверење у умност поретка у коме се налазимо, у ситуацији када сви симптоми указују на страну оних људи, чије се духовно око и рефлексивни нерв није пробудио, и који ступају у живот са ободреним нагоном и уснулим духом. Дотери-

карактеристичних елемената сачињава целу идеју, која се исто тако појављује у сваком поједином.”/Хегел, *Енци. Фил. знаности*, „Увод” § 14, 15; прев. стр. 44-45/

вања налице декларисаном правном поретку као козметичка /наиме споља подражавају оно што би могло да буде лепо=добро/ трудећи се око уређивања спољашњости, али за последицу имају трулеж у унутрашњем свету, када се њихов унутрашњи живот руководи искључиво представама спољашње корисности и обликује у складу с њима. Феноменолошки гледано, сами феномени у таквим душевним склоповима бивају ускраћивани за своју слободу, не допушта им се да засјаје целовито као они који јесу то што јесу, у могућности степена своје снаге показивости и допуштене изражајности по неорганској и органској природи. Слобода феноменолошког приступа је изгледа ипак могућа само кроз изграђивање образованости у школи *'Феноменологије духа'*, јер се ту појаве стапају са схватањем, достиже оно што разликујући разлике одстрањује апстракције и пушта *'конкретност'* да дође до изражаја. И Иван А. Иљин је мислио да – «действительно Гегель именно возродил этот термин, раскрыв за ним обстояние величайшей значительности: «конкретно» то, что особым образом «сращено», возникнув из двойственности или многообразия... Катарзис познания состоит в том, что от «конкретно-эмпирического» отмечается «эмпирический» характер, но сохраняется идея «конкретного»; а от «абстрактного-формального» отделяется «формальный» характер, но сохраняется идея «абстрактного». Высшая сфера образуется через спекулятивное обновление обеих сохраненных идей и их свеобразное взаимное проникновение.»²⁶ Материјални моменат ту не може да буде нешто непремостиво у ходу према чистоти појмљеног, будући да је усклађен са највишом идејом која га обухватајући сажима у себи на пристала одређења, тако да је и посебно-стима отворен преко појединачност пут за налажење сагласности са општошћу или са свему заједничкој свеопштости. Та раван свеобухватне општости јесте појам који опстоји ван бивања и позиционисања суштина, те га не условљава никаква релација са материјалним узроком или могућом, с њиме повезаном егзистенцијом зла на очигледан или неочигледан начин.

Ако се казује о томе да је материја неопходна за целовитост света, те да она у основи не сачињава зло, него да омеђује нужност као степен условљености могућности и моћи појављивања, онда је космос као поредак и даље могуће посматрати као Платонов *'Калистос'* (Најлепшег), као уметничко дело сјаја добротолепоте, које Творац освештава и чини таквим да светлосни сјај и даље прожима и неорганску и органску природу. Ваља се сложити са Ареопагитовом оценом да је зло отуда: штета, недостатак, немоћ, несразмер, грешење, промашеност, бесциљност, бе-

²⁶ И. А. Иљин, *«Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека»*, Санкт-Петербург: «Наука», 1994., стр. 135/

зобразлук, безживотност, безумље, неразумност, непромишљеност, неоснованост, непроузрокованост, неодређеност, бесплодност, неделатност, неуспешност, безпоредак, несагласност, неограниченост, тама, несуштакственост и оно што само ниуколико не може да се узме за нешто суштакствено, већ само као однекуд наметнуто и споредно. Збива се стара, још из тих „Божанских имена” Дионисија Ареопажита позната драматургија `с добрим против добра`, тј. препознавање умешаности зла које нема свој непосредан смисао, него се претвара да је добро све док не овлада, да би тек накнадно показивало своје право лице.²⁷ Тако су људи превасходно загрејани за земаљске послове умешани у раст умећа гомилања материјалних богатстава, али често изазивају осећај да о небеским не знају готово ништа, јер им таква знања ништа и не значе. Духовна непросвећеност која их обузима при томе их не забрињава, јер држе да им служи као извор душевне равнотеже и спокоја, мада их често притисне естетичка тежина оне познате Кундерине `неподношљиве лакоће постојања`.²⁸ Сама виша људска органска природа по `лику и подобију` Твор-

²⁷ Видећи суштину зла у очитованој исцрпљености, споља непроузрокованој оскудици, бесплодној слабости, Ареопажит је поставио и централно питање, дајући на њега епохалан одговор: „Како је уопште могуће ишта зло? Мешајући се са добрим. Јер тај, који је сасвим неучествујући на Добру, и не постоји, и ни за шта није способан. А ако је Добро и постојеће, и жељено, и моћно и делатно, како би нешто могло да се супростави Добру, будући да је лишено и воље и силе и енергије? Није свако зло усамљено зло за све и у свим случајевима. Демонско зло, бивствовање унутар добровидног ума, зло је за душу као обесмишљеност, зло за тело као противречност природе. Како зло уопште присуствује у постојању промисла? Не постоји зло као зло, није бивствијуће и није међу бићима. И ништа од бића није унутар промисла, и како зло није бивствујуће, није помешано с Добрим. И ако нема ничег бићевитог, неучествујућег на Добру, зло је недостатак Добра, па ништа од постојећег није сасвим лишено Добра, у свему је постојећем Божија промисао, па ништа од непостојећег није унутар промисла. Али и код оних који се показују као зли, промисао се њима користи благоподобно, или пак неком другом делимичном или општом згодом, па на одговарајући начин сваком од бића промишља о њима. Зато ми и не прихватамо неосноване тврдње многих, да промисао ваља да нас води и против воље према врлини, што вређа природу и што је несвојствено промислу. Јер спасоносна промисао подржава сваку природу која се самостално креће и у свима заједно, а и свако у посебности; у тој мери у којој је природа тих које промишља, способна да прими од потпуности и свемогућства промисла дајући сваком сразмерна промислитељска добра.” *Дела Светог Дионисија Ареопажита*: у преводу др Александра М. Петровића са старогрчког језика, Београд, 2010, гл. 4., § 32-33, стр. 146-147/

²⁸ Утолико и проф. Др Милан Узелац више него умесно упозорава на ону раван философије у којој она показује својствен практични смисао, тј. када је у питању конкретан

ца тада сачињава оно што је засигурно добро, а штета и рђавост немају самосталност у појављивању, него се завлаче у душе по прилици оскудице и лишениости, тако да та споредност и није нека самосталност /ипостаз, супстанција/, него се јавља при траћењу датости приликом настајања у одговарајућем виду. Како је то и Аристотел добро сагледао, оно што је делимично потиче од лишаване суштине лика у твари, дакле, опет од неког добра и према самобитности бивствујућег, мада зло само не подпада под учествовање у добру (Платон), због чега и носи инегзистентни карактер, када лишениост сасвим разлаже и саму подлогу /субјекат/ тела, да преостаје рђавост попут ратова, епидемија болести, разарања и осталог. Када се показује да желећи једно добијаш нешто друго, то подразумева некакво зло (настало унутар пута, унутар сврхе, унутар природе, унутар узрока, унутар начела, унутар краја, унутар одређења, унутар жеље, унутар својствене суштине предметности). Само у ретким случајевима потпуног духовног слепила или идиотизма, човеку лако полази за руком да радикално доврши раскид са Богом и претвори се у отвореног поклоника мрачних сила. Такав тада себе сматра непобедивим и на све спремним. Али, унутрашњи конфликт који неминовно услеђује је тежак и патогено опасан, посебно за поносне природе које се повлаче у немоћну тишину властитог стида. Када се неко потпуно уверио у то да за њега нема ни сјаја, ни духовног сунца, појави се његово сопствено `духовно око`, чије постојање није могао ни да слути, као зрак сјаја из дубине мрачних простора његовог срца (`с/е/р/д/ца`, средишта тела пнеумофизичког или према Св. Григорију Палами „тела тела“), да осветли сву лаж пређашњих умишљености бацајући другачије светло на догађаје и ствари (пример је осећање надмоћи у диктатури и признање срамоте Карла Шмита са потврђивањем да се одрекао од ђавола 1936. године - `dem Teufel abgeschworen`, на саслушању у Нирнбергу).²⁹

Охолост успешности у мимикријама осећа се с тиме разобличеном и осуђеном са висине оног животног степена, на коме се неко

живот у својој вишедимензионалности: «Филозофија је у ситуацији никад горој по њу, никад не беше више угрожена но што је то данас. Тек ретки међу нама и усуде се још да кажу како су и даље спремни да следе велику традицију што води од Платона и Аристотела. Још ређи су они спремни да се удубе у `оживљени садржај традиционалних система`, а само њиховим преиспитивањем, упозорава Хусерл, може постати јасан смисао задатка филозофије... Оно што данас гуши свако бављење филозофијом јесте илузија да се све може освојити лако, без напора. Заборавља се да пут до лаког није лак. Лако се нешто може задобити у виртуелној реалности, но та лакћа је опасна у реалном свету. Последица тога је да филозофију данас гуши дилетантизам.» /Милан Узелац, Практична феноменологија, Вршац, 2011., стр. 55/

²⁹ «Карл Шмит у Нирнбергу 1947. године – Три саслушања» (прев. П. Бојанић) у `Нова српска политичка мисао`, Нова едиција, vol. XII, no. 1-4, стр. 16, 2005.

уверио у своју узалудност и безвредност. Оно што је ту најпогубније, остаје с чињеницом да је осуда темељно праведна, тако да преостаје пораз из ког нараста завист да изједа душу, завист према свему што носи сјај, што лучи светлост и ужива у сјају. Завист и мржња рађају похлепу освете, а освета позива на то да се демонстрира сва моћ непријатељства према свету оправдавањем порока и инсуфицијенција. Нечастива стихија се тада угњежђује и лишава мира, и живот се одвија у борби између пројављивања чудесног сјаја Божијег, унутрашњег огња сопствене савести и земаљског сјаја порока. У стварности, свет људи могуће је упоредити са вртом Божијим.³⁰

Вечни врт поседује Господњу евиденцију, јер Он зна какве је цвице када и где посадио, и какве ће садити у будућности. Сваки народ, као цветић Божији, узбуђен је предстојећим догађајима по којима се до краја отвара његов цветник, да би узвратио награђивањем и дивним миомирисом показао захвалност за властиту егзистенцијалну снагу пред Свевишњим. Али, ни један цветић нема никаквих разлога нити основа, да, презирући и собом заклањајући друге, себе сматра главним у божанственом врту. `Књига Памћења` нас вазда опомиње да су људи углавном кратковиди и кварљиви, да се необично лако успале и почну да

³⁰ У књизи "Биће и судбина" проф. др Часлав Копривица је добро оцртао жељу Мартина Хајдегера да вазда стоји `изнад`, да се `надређује` чак и кад очигледно историјски грешни и по ангажману и у написаним мислима. Ако прочитате нацистичке заблуде и оставимо по страни због тужне јекне из тумачења Анаксимандрових порука о историји где она не опрашта грешења, него чини одмазде за `временовање времена`, то да Хегел као „једини мислилац Запада који је повијест мишљења мисаоно искусио” погрешно тумачи грчке философије пре Платона и Аристотела (изјава из 1936. године), те да мора његове мисли суштински да преиначи услед „заборава бића”, далеко је суморније. Хегелова је парадигма онто-теолошка и она потврђује коренове бића испружене још на почетку, тако да проф. Копривица сасвим умесно констатује: „Без Хегела, наиме, као философа, метафизичара, у повијести философије вјероватно не би било ни једног Ничеа, као што без хегеловске (метафизичке) повијести философије не би било ни хајдегеровске (постметафизичке) – која препознаје, и на томе даље све гради, епохални уначај Ничеовог искуства „Смрти Бога” и безизлазног метафизике. И код Хајдегера је, иако битно другачије него код Хегела, на дјелу телеолошко-криптоесенцијалистички појам повијести философије. Почетно раздобље није једна епоха поред других, већ она која, будући изворишту најближа, у себи садржи најпримјеренију „информацију” о њему. Повијесни почетак философије, иако и сам испао из првотне (хипотетичке) уклопљености у оно изворно, није најважнији по ономе шта непосредно казује, већ по томе шта у себи носи.” /Часлав Д. Копривица, *Биће и судбина*: Хајдегерова мисао између узорности и временитости, Београд, 2009., стр. 305/ Разапети Богочовек за Хегела је `усмртио смрт` својим страдањем на Часном Крсту, тако да поред свог почетка у временовању, свет са овим догађајем добија своје обновитељске енергије са којима се на почетак ступа са мисаоном очврслошћу, која може и даље да гледа невидљиво и упознаје се са несазнатим, да препознаје и мирисе и боје цветног врта Божијег прадавно посађеног.

мрзе, а ако у том стању почну да суде и да се гложе, онда се и врата и вратанца за клевете и лажи широм отварају. Вероломни Каин је, из зависти и мржње, убио свог брата, доброг Авеља, и земља је, по свом `номосу` разјапила уста у зев да у себе прими невину крв. Када му је Господ поставио питање са којим заправо и почиње морална наука – „Каине, где ти је брат?“, са одговор који је добио, да он није надлежан за чување свог брата у мимикризовању почињеног убиства из зависти, показује наказност слободе која носи сву ону тежину „Каиновог печата“ чије обележје прати подла клеветништва, погроме и лажи, често и до чудовишних, па и несагледивих размера.³¹

Хераклит из Ефеса, као племић који се повукао из политичког живота одричући се престола, али који је наглашавао да народ треба да се бори за владавину закона баш као и за одржавање одбрамбених зидина града, показујући практична интересовања за друштво и његово добро. Премда је проглашен и „мрачним филозофом“ од неблагонаклоних, могло би се рећи да је тај епитет добио као дубоки познавалац и оно непознатог у логосу, умном становишту, просветљеном разуму у вишедимензионалности тежине смисла, те да је успоставио и његово вредновање, чак и по социјалним мерилима: „У Пријени се родио Бијант, Теутамов син, чији је логос /гласовитост, чување/ већи него код осталих људи“ (фр. 65, ДК 39). Градације логосности тако су познате још од најранијих времена.

Увећавања логоса су дакле у природи ствари, тако да су и његове осуде за поседовање предрасуда, идолопоклоништво и примитивизам, жестоке: „Они који се злочином каљају настоје да се чисте новом крвљу. То је као ако би се неко, ушавши у блато, блатом прао. Ако би га неко од људи опазио где тако ради, сматрао би га лудим. И таквим се божијим киповима моле као кад би ко разговарао са зградама немајући појма шта су богови и хероји.“ (фр. 117, ДК 5) Ова урбана прича `са зградама` као мртвоговорништво, за разлику од брбљавости која не учи памети, казује о продубљивању негативности, тј. апелује на карактер

³¹ Адорново питање о томе да ли је могуће писати поезију после Аушвица може да добије само теолошки одговор као равноправан са постављеним питањем, јер ништа мање не важи ни за Маутхаузен, Заксенхаузен, Треблинку, Јасеновац, Ђаково, Јадовно, Нови Сад, Чуруг, Жабал, итд., као места масовизације политике истребљења. Каћ и Ковиљ су спашени захваљујући мештанима Немцима и Мађарима, `дајући поезији да живи`, показујући уз то како и свештеници Римокатоличке цркве имају душу, коју су спашавали изабљајући Јевреје од погибељи (сведочанство Бреде Калеф). И у послератним одмаздама било је честитих људи који су својим сведочењима спасавали недужне, доказујући како човек у човеку није био сасвим протеран тоталитарним идеолошким диктатурама и сасечен у корену.

воље и њену врлинску живост у човеку, јер без снаге разликовања и исправне констатације о чему се ради, крвљу се покушава са спирањем крви, а чишћење од блата прањем са блатом. Премда је био дубоко убеђен да су: „Очи и уши људима лоши сведоци ако имају варварске душе” (фр. 17; ДК,107), очито му је нанета повреда када је доживео изгнанство свог пријатеља Хермодора и оставио познати фрагмент: „Добро би учинили Ефежани да се сви њихови одрасли редом обесе, и град оставе недораслима, који су прогнали Хермодора, најбољег међу њима, говорећи: „Нека нико од нас не буде најбољи, иначе нека буде најбољи другде и међу другима.” /Фр. 65, ДК 121/ Социјална порука из овог Хераклитовог фрагмента не исказује презир према људима неког намћора који носи урођену мржњу према људима, него заслужену критику ограничавања и спутавања оног што доноси напредак у заједници и пре свега духовну корист свима који се оспособе да је схвате озбиљније него што је уобичајено. Најлакше од свега је гледати на философе, као носиоце обогашеног људског логоса, просто као мизантропе и чангрисаве цепидлаке (таква је фама пратила и Канта, и Хегела),³² али ваља се сетити и изузетних апологија Јустина Философа када он сматра да су се спа-

³² Хришћанска идеја конкретизује се разрешавањем противречности створеног и нествореног, енергијама духа остварујући духовно јединство, састављајући вазда ону појмовну основу коју именујемо називом *свет*. Хегел је са великим уверењем тврдио да: „aber vornehmlich ist die Philosophie jetzt *wesentlich orthodox*; die Sätze, die immer gegolten, die Grundwahrheiten des Christenthums werden von ihr erhalten und aufbewahrt... eines Denkens, daß sich geprüft hat, erkannt, das weiß wie es denkt, und weiß, was die endlich, und was die wahrhaften Denkbestimmungen sind... hier aber auf der Seite zu lassen, insofern wir wissenschaftlich verfahren.” / (Stuttgart-Bad-Cannstatt, 1965, S. 207) /”По суштини је разабрано *ортодоксна* /православна/ сада *философија* – не само она, али она понајвише, а будући да она заснива и обезбеђује та становишта, те основне истине хришћанства, које су увек имале снагу... а то су истинска одређења мишљења које зна шта и како се мисли... то ваља да остане унутар сфере наше пажње, уколико делујемо научно.” /*Фил. рел.* II, с. 212-213/ И Еуген Финк је у својим познијим радовима инсистирао да појам света као осветљено тло игре људских и божанских сила бива повезан са основним феноменима људске егзистенције на узоран начин. Свет је сам наш појам о њему и његово одсуство и наше `лично ја`, било као прву суштину протофилософских склопова, било као могуће неумрло тело духовности, лишава свих оних духовних перспектива које могу да нас спрече да поред тога што смо обавештени о `смрти Бога`, дочујемо и за Његову васкрслост. Хегел је недвосмислен у убеђењу да унутрашње слеђење те `Благе вести` значи пре свега и васкрсавање кроз поимање апсолутног јединства појма и реалности, или усправљање `тела духовног` у нама самима. Дисонантности у самом том свеобухватајућем појму, које се јављају са игнорисањем таквог показивања порекла света људском друштву, нису неважне за савремена промишљања, манифестујући огромну количину жеље за неразумевањем, колебајући тако правце вољних усмеравања у њиховом темељу; али оне засигурно носе у себи и приговор властите савести који се увек упућује при постављању прaviх философских питања.

сли сви који су философисали путем логоса, јер им је то омогућавало скупљање на почетак, сабирање добара или прибраност која приближава Светом Духу. Слично овоме, као што је познато, атински грађани су се понели недолично, на смрт осудивши и Сократа, чију је мудрост Платон сматрао најзорнијом, али су такође окривљавали за асевеју и Анаксагору, као и Аристотела касније. Анаксагора им није допустио да се на њему искале, а Аристотел је пре егзила на Халкиду 323 г. пре рођења Христовог, рекао да неће да допусти да се још једном Атина огреши о философију. У савремености философи углавном доживљавају дубоку старост (Хајдегер, Гадамер, К. Шмит), али као да је снага њиховог логоса посустала у складу са епохом у којој живе и делају. Да ли је могуће обновити неисцрпне енергије логосности у појединцу, а да се при томе не заврши у компромисним политичким плићацима (попут Хајдегера или К. Шмита), или у душевној болници (попут Ничеа или Фукоа), одговориће нам токови историје који су пред нама. Примери руских философа историје и друштвене мудрости - В. Соловјова, Н. Трубецког, Ивана Иљина, П. Флоренског, Н. Лоског, В. Флоровског, А. Лосева, итд., показују да је њихова благочестивост упркос државним полозима и жрвњу у коме су се затекли, налазила начине да се превазилазе немиле околности које су умеле да пређу чак и у маририје (о. П. Флоренски), те да може да се говори и у прилог таквој могућности. Самопоражени децизионистички песимизам `оног политичког` или чисто политичког правног оквира и може да добије оптимистичније боје тек са политичком теологијом која уважава католичанство укључујући и саборност духа источне црквености као претпоставке властите, апсолутне целине. Утемељење таквих начела ваља да буде подржано од критичког духа, да би разлике у својим одређивањима могле да буду прецизније учаване и диференциране, истовремено не растављајући људска бића од исконске претпоставке на којима и почива њихово бивствовање, од Оног Који јесте и све држи да се не распадне, од Светотројичног Сведржитеља.

Такво мишљење може да буде оптуживано по старим рецептима да је сувише претпоставки увукло у иманенцију, али засигурно не може да му се пришива карактеристика недостатка спекулативне инсуфицијентности или појмовне инхабитуалности према захтевима историјског приступа виђења ствари. Са познавањем историјског наслеђа мањих европских народа као што смо ми, ствари стоје лошије од других и поливалентна перцепција и разлике у интерпретативним матицама готово да бивају релативизоване у тој мери, да их и сами актери једва препознају (споменимо само проблем статуса Аутономне покрајине Косова и Метохије или проблем `невиности` Хрватске и Словеније у нападу и

разбијању међународно-правне суверности бивше државе Југославије). Уосталом, упознавање са *historia regum gestarum* која неће бити сачињавана према двоструким стандардима признатих и непризнатих грађана или `подобних` и `неподобних` у одређеним државно - географским регионима тешко заживљава (данас је актуално питање статуса Европејца као аспиранторних партиципијента евроатлантских савеза /пре свега НАТО-пакта/, мада не одговара ни топографији на терену, ни инклинацијама становништва). Ако је то ново мерило присутности у историјском бивствовању, ваља рећи да је заиста зависнички неугледно. Присећајући се старе изреке да је правда спора али достижна, држимо да са претпоставком обучености да се непожељно и не види, привремено може да се живи тако да се проблеми гурају под тепих, али да онда настају `џомбе` о које сви који се туда крећу, запињу у ходу.

Литература:

1. G. W. F. Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Religion, Zweiter Band, Stuttgart-Bad Cannstatt, 19654.
2. Hegel, G. V. F.: Fenomenologija duha, Beograd, 1975. (N. Popović)
3. Hegel, G.V.F.: Osnovne crte filozofije prava, Sarajevo, 1989.(D. Grlić)
4. Hegel, G. V. F.: Nauka logike I-III, prev. Bgd., 1976-1979. (N. Popović)
5. Hegel, G. V. F.: Istorija filozofije I-III, Bgd., 1979. (N. Popović); G.W.F. Hegel, Die Vernunft in der Geschichte, (G. Lasson), Leipzig, 1920.
6. Hegel, G. V. F.: Enciklopedija filozofijskih znanosti, Sar., 1987. (B. Zonefeld) / G.W.F. Hegel, Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse (1817), Hamburg: F. Meiner, 1965./
7. Ivan Aleksandrovič Iljin, `Pogled u daljinu`: Knjiga promišljanja i nadanja, Beograd, 2010. (И. А. Ильин, Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека, Санкт-Петербург: «Наука», 1994.)
8. Χριστοῦ Γιανναρά: Σχεδιάσμα εἰσαγωγῆς στὴ φιλοσοφία, Atina: Domos, 1988., Filozofija iz novog ugla, prev. jrđ. M. Vasiljević, V. Banja: Bratstvo Sv. Simeona Mirotočivog, 2000.
9. Божко, Павел Левгењевич: Становление понятия всемирной истории: Историко – философский очерк, (2006), Краснодар: Кубан. (http://www.philos.kubsu.ru/2007/11/04/bojkkop.e.stanovlenie_ponjatija_vsemirn_ojj_istorii.html)
10. Imanuel Kant: O kraju svih stvari, (1974), Beograd: „Mladost”, (prev. S.Žunjić); Spis o pedagogiji, Beograd, 1922, (prev. M. Šević); Kritika moći sudjenja (1790), Beograd, (prev. N. Popović), 19912.; Metafizika morala, (1993), Sr. Karlovci; Novi Sad. (prev. N. Basta)
11. Časlav D. Koprivica, *Biće i sudbina*: Hajdegerova misao između uzornosti i vremenitosti, Beograd, 2009.

12. Kerović Radivoje, *Tajna ljudskog bitka*, Banja Luka: Vidici, 2011.
13. Aleksandar M. Petrović, *Filosofska razmatranja o temeljima povesti filosofije*, Beograd: Pešić i sinovi, 1998.; *Arheografija naroda Jugoistočne Evrope*, Beograd: Miroslav, 2006.; *‘Hegel i idejni dinamizam platonovske dijalektike: Prilog savremenom razumevanju naučne logike kao ontološkog i teološkog vida bivstvovanja’*, Novi Sad; Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini, filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici; Kultura polisa; Grafomarketing, 2010.
14. Vladimir Milisavljević, *Identitet i refleksija*, Beograd, 2006.
15. Milan Uzelac, *Fenomenologija*, (2009), Novi Sad: Veris.; *Praktična fenomenologija*, Vršac, 2011.
16. Milojica Štović, *Politički pluralizam i/ili nacionalni monizam*, u *‘Srpska politička misao’* broj 4/2010, god. 17, vol. 30, str. 187-206.; *Vrednosti i nasilje*, Beograd, 2009.
17. Žunjić, Slobodan: *Martin Hajdeger i nationalsocijalizam, dokumenti i interpretacije*, Novi Sad, 1992.; *Modernost i filozofija: Razmatranja o duhu vremena sa razmeđa vekova*, Beograd: Plato, 2009.

Spirit of the politic and history in the considerations of a cultural grounds of the concept of freedom

Summary: Contemporary social philosophy is consacred to the investigations of her genesis in the deeps of herself within elementes of a historic-philosophical thinking. In the historical deepness by the ‘negative unity’ of the temporal being she stays in a punctuality of a moment ‘naw’ and dissolving duration of a there-being truth, what is inhabitant by the hermeneutic tradition of adequate delucidation of her. Cathegorematic of a position of reason speculated in the being grounded the world as on the preposition or a subject, who is at the same time a ontological relevant subject by the formally relevant criteria, and who supposited a contended moments of her. Contemporary astenic movvies to the building of a good society and a state-order, is the sign of a multivocality levels of fragmentations and particularizations who designates the moderna, and stays as a trade in the postmoderna in a simulative shapes of the insights of contemporarity. Antrophological ground on that way covers the character of the carryng for the principal education of the mind in the circumstance form of the cultivation of the will, who the European spirit takes in the elements of a historical development of a Christian idea, exemplary spread in the Hegel works on intellectual willness as a hardly enriched, but also as a highly positioned optimism, who owercoming the contradictions of a con-temporary world.

Key words: History and political ideas, Low and education, State and a Christian idea, Legitimacy of institutions, Subjectivity and political violence

МИОМИР Г. ПЕТРОВИЋ*
Мегатренд универзитет
Факултет за културу и медије
Београд

УДК 165.75:141-319.8
Монографска студија
Примљен: 03.08.2013
Одобрен: 17.09.2013

МИТОЛОГИЈА И МОРФОЛОГИЈА (ДРАМА И МИТ)

Сажетак: По питању повезаности мита са савременим човеком многе одговоре је током 20. века покушала да да антропологија. Пре свега, антропологија (од грчког *ανθρωπος*, *antropos* - људско биће, и *λογος*, *logos* - знање) представља скуп научних дисциплина које се баве проучавањем физичких и друштвених карактеристика људске заједнице путем систематизовања историјских и географских кодова, културолошких околности, религије и ритуала и веза међу члановима посматране заједнице. Како је човек активно биће које се не формира једнострано, само под утицајем спољашње средине, већ и сам врши дејство на своју околину управо је антропологија та која испитује све врсте односа између човека и његовог света, као и резултате који настају из тих односа у виду друштвених и културних тековина које за човека граде један нови свет. Тај свет је немогуће свести на изворну природну околину која окружује жива бића.

Кључне речи: Мит, Митологија, Структурализам, Морфологија, Уметност, Митографија, Драма, Авангардна драма, Егзистенцијализам

Увод

Свет, по поимању људског бића које живи у људској заједници сачињавају различити облици друштвене организације чијим се правилима подвргавају појединци који живе у одређеном друштву и разне друштвене установе помоћу којих људи уређују своје односе и остварују своје циљеве. У том новом свету реализују се и различите духовне

* miomir.pe@sbb.rs

тековине помоћу којих људи задовољавају своје новонастале потребе: митови, религије, филозофија, наука, уметност, нормативни систем. Уколико желимо да одговоримо на питање: *Шта је човек и на који начин постоји?*, морамо проучавати тај нови, сложени свет у целости.

Управо антропологија тежи да пружи објективне податке који омогућавају научне одговоре на горе постављана питања, проучавајући свет у коме човек живи, а који се састоји из разноликих друштава и култура.

С друге стране, структурализам – као теоријско/методолошко становиште које је основа за истраживање текстуалног, односно социјалних, етничких и културних целина, а полазећи од идеје тоталитета и идеје међузависности јединица или целина – даје одговоре на питања присуства мита у дијахронијској равни човекове егзистенције. Структуралистички поступак подразумева уважавање плуралитета организација. У јединствену целину се повезују различити делови или скупови чије се постојање у почетку постулира – односно тотализира. Скупови се повезују на основу њихових међусобних разлика а структура се третира и као подповршинска конфигурација запажених чињеница и као интелектуално оруђе помоћу кога се открива закон променљивости.

По структуралистима, поглавито Фредерик Де Сосиру, човек је суштински интелектуално биће које твори форме и значења, комбинује делове у целине, уочава или фиксира елементе и конструише их у целине у две основне димензије: синхронијској (симултано-просторној) и дијахронијској (временској). Ипак, треба имати на уму да је структурализам поникао у управо на језику. У ширем смислу структуралисти настоје да језичке појаве увек посматрају у системској међуповезаности, тако да на видело изађу структуре које образују скупови елемената.

По уверењима структуралиста језик је систем знакова чије активирање омогућава говорно општење међу члановима језичких заједница, односно као рода по чијим се конвенцијама састављају поруке. Место и вредност сваког појединог елемента у систему нису одређени његовим материјалним одликама, него његовим положајем према другим саставним елементима и према целини. Тако Де Сосир каже да је ”језик је форма, а не супстанца”¹, дакле структура чији се саставни делови држе на окупу захваљујући мрежи односа која их узajамно условљавају. Оваква схватања, која леже у самој основи лингвистичког приступа феномену језика, повремено су изазивала разне неспоразуме у другим кру-

¹ Де Сосир, Фредерик, „Курс опште лингвистике”, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Нови Сад 1996, стр. 28.

говима - антропологији, социологији, филозофији, теорији књижевности. Значење које се придаје често и не увек прецизно употребљаваном термину 'структурализам' понекад се осетно разликује код различитих аутора.

Тако ће Клод Леви-Строс покушати да покаже како је неодржива теза класичне француске социолошке школе о битној разлици између *примитивног* и *цивилизованог* менталитета. Социјална антропологија Леви-Строса треба "увек да тежи сазнању тоталног човека, кога у једном случају посматрамо полазећи од његових производа, а у другом од његових представа"². Друштво је, по Леви-Стросу смислен тоталитет који доминира својим деловима. За разлику од *функционалиста*, он сматра да друштво није (само) функционална целина "него је својеврсна структура која је функционална, али и више од тога"³. Структурална антропологија настоји да истражи шта је то *више* и да споји научну објективност са тоталитетом и смисленошћу друштвених феномена. Леви-Строс је своје *вјерују* добрим делом изградио кроз полемику са функционалистичким теоријама, дискурсом који је доминирао друштвеним наукама током педесетих година прошлог века. Њихова потрага за функцијом одређене појаве или институције у примитивним људским заједницама довела је до извесне инверзије самих идеја антропологије – одређена појава, трагови култа или сам олтар добијао је своју дефиницију само у случају да постоји јасан траг о његовој функцији.

У свом без сумње најпознатијем делу, *Структурална антропологија*⁴ Леви-Строс види културу као систем симболичке комуникације које треба анализирати управо методама којима се приступа у теорији књижевности и којима се проучавају морфолошке карактеристике фикционалног књижевног дела, политичког говора или филма, на пример. Делотворност симбола посматра у њиховој „индикативној особини којом су формалне хомологне структуре изграђене од разних материјала, на различитим нивоима, повезане једна с другом"⁵.

Уметност и мит

О вези мита и приповедачке књижевности, истакнути теоретичар књижевности Нортроп Фрај каже: „Када критичар приступа неком

² Леви-Строс, Клод, „Дивља мисао”, Нолит, Београд 1971.

³ Levi-Stros, Klod, „The Effectiveness of Symbols”, New York 1963, стр. 201.

⁴ Levi-Strausa, Claude, „Strukturalna antropologija”, Školska knjiga, Zagreb 1988.

⁵ Исто, стр. 288.

књижевном делу за њега је најприродније да га ‘заледи’, да игнорише његово кретање у времену и да га посматра као довршени образац речи, чији су сви делови истовремено присутни. Овај приступ је заједнички готово свим врстама критичких поступака нових и старомодних критичара. Међутим, у непосредном доживљају књижевности, који се разликује од критике, свесни смо да постоји нешто што бисмо могли назвати убеђење у континуитет, нека сила која нас нагони да окрећемо странице романа и останемо у позоришту. Континуитет може да буде логичан или псеудологичан, психолошки или реторички, може да се налази у ‘буди и навали’ епског стиха или у неком примамљивом облику као што је идентитет убице у детективској причи или прво љубавно искуство јунакиње *романсе*. Исто тако прочитавши неко дело можемо да схватимо да је осећање континуитета чиста илузија, као да смо били под дејством неких чини.⁶

Наравно да сама митска прича поседује карактеристике које су иманентне приповедачкој књижевности као што су се и Хомерове *Илијада*, у недостатку историографских дела – будући да „историја” као наука у датом тренутку не постоји и да су ова два епа, у датом тренутку, једини траг о нечему што се *догодило* (?) – могле, у одређеној епохи, сматрати самом историјом. Тако се и мит, управо због својих наративних карактеристика, у датом тренутку може перципирати и као уметност, сама по себи. Ипак, слика о истоветности мита и првобитне књижевности промениће се спонтаним дефинисањем медија. Самим тим, доћи до *супероперационлизације* и „одвајања”, односно појаве родова.

„У већини ‘фикционалних’ дела одмах постајемо свесни да се *митос* или склоп догађаја, који одржава нашу пажњу, обликује у јединствену целину. Континуално, често и несвесно, покушавамо да из онога што смо досад прочитали или видели изградимо шири образац симултаног значења. Сигурни смо да одређени почетак приче наговештава одређени крај, и да прича није налик на душу у природној теологији која се јавља у неком произвољном тренутку у времену, и живи заувек. Стога често настављамо да читамо и заморан роман да бисмо видели ‘како ће да се заврши’. То значи, очекујемо да дођемо до одређене тачке при крају дела у којој се линеарна суспензија разрешава и јединство целокупне замисли књижевног дела постаје концептуално видљиво. Ову тачку је Аристотел назвао *анагнорисис*, и боље ју је превести као ‘препознавање’ него као ‘откриће’. Трагички или комички ‘заплет’, не представља праву линију, већ параболу која личи на облик уста на конвенционал-

⁶ Фрај, Нортроп, „Мит и структура”, превела Маја Херман Секулић, Светлост, Сарајево 1991, стр. 36-60.

ним маскама. Комедија има заплет у облику слова У са радњом која тоне у дубоке и потенцијално трагичке преокрете да би се изненада окренула навише ка срећном крају. Трагедија је у облику обрнутог слова У, са радњом која расте од кризе до перипетије а затим се спушта до катастрофе кроз низ препознавања, обично неизбежних последица претходних чинова. Међутим, ни у једном случају се не препознаје ништа ново, већ нешто што је обично одавно присутно и што својим поновним јављањем или манифестовањем доводи завршетак дела у раван са почетком”⁷, тврди Фрај.

Појава у којој нам перцепција наративног уметничког дела доноси духовно/душевно задовољство чак и уколико је хоризонт ишчекивања остао неиспуњен, односно у коме нам је расплет све време био на „дохват руке” – а то је примарна карактеристика криминалистичког романа, који за пример узима и Нортроп Фрај – враћа нас у филозофски домен мита. Будући да је мит прича о стварању света и успостављању реда у њему разрешење које у себи не садржи „нечувене” већ познате, на неки начин очекиване елементе делује умирујуће и обнавља уверење у постојаност света у коме човек живи. Митска прича је прича чија се „радња одвија у свету који је изнад обичног времена или му претходи, у *илло темпоре*, по речима Мирче Елијадеа. Стога је она, као и народна прича, апстрактни образац приповедања... Природно је, онда, да мит привлачи писца ‘фикције’ колико и народна прича. Он му пружа већ готов, патиниран оквир и омогућује му да све своје снаге посвети разradi своје конструкције. Стога је употреба мита код Џојса или Коктоа, као и коришћење народне приче код Мана, паралелно употреби апстракције и других средстава која наглашавају композицију у савременом сликарству.”⁸

Ипак, поставља се питање зашто, уколико већ има намеру да се у свом делу бави митском представом, уметник мора да направи рационалан избор начина на који то жели да спроведе? Шта је ту у начину што одређује присуство мита?

„Када наиђемо на експлицитно митологисање у књижевности, или писца који покушава да укаже на митове који га посебно занимају, треба да их узмемо као потпору или потврду за наше проучавање жанрова и конвенција које писац користи. Мередитов *Егоиста* је прича о девојци која је за длаку избегла да се уда за себичњака, обилата експлицитним и посредним примерима песничких слика које нас упућују на два најпознатија мита о женама које су се жртвовале, на приче о Андромеди и

⁷ Исто.

⁸ Исто.

Ифигенији. Такве алузије биле би бесмислене и неразумљиве изузев као Мередитове индикације о свесној употреби конвенционалног облика приче.

Осим тога, у поезији, као и у миту, аналогија и идентитет представљају основне концептуалне елементе који се поново јављају као уобичајене говорне фигуре, поређења и метафоре”⁹, пише Фрај.

Френсис Фергасон и мит

Није мали број теоретичара књижевности и уметности који своје систематизације уметничких дела постављају ослањајући се на *митску импликацију* (пре но на само присуство митске матрице). Већ смо навели анализе Нортоба Фраја, сигурно најпознатијег међу њима. Један таквих теоретичара је и Френсис Фергасон који, у својој књизи *Суштина позоришта*¹⁰, не само да полази од митске импликације која савремено уметничко дело доводи у сферу потпуне актуелизације или га, с друге стране, оставља у сфери парцијелног, већ даје једну од најмаркатнијих и можда најригиднијих систематизација драмске књижевности. Фергасона, наиме, интересује сврха књижевног дела а не његов облик, у његовом фокусу је телеологија литерарног *покушаја*.

„Фергасон полази од уверења да савремено позориште не одражава комплетно Шекспирову идеју о драми као огледалу у коме се пројектује природа човека и тело и душа једног доба. И у својим најбољим резултатима модерна драма (а осмотримо ли пажљивије Фергасоново резоновање, видећемо да под модерном драмом он подразумева целокупно драмско стваралаштво после Шекспира) нити покушава, нити успева да сагледа човекову ситуацију интегрално, већ одражава само један њен део кроз ексклузиван угао виђења. Ова парцијализација драмског интересовања за човека и живот, сужавање визуре кроз коју драмски писац гледа на свет, понекад се објашњава као предност модерне драме, мада по Фергасоновом уверењу управо таквом становишту треба захвалити што је модерни театар изгубио своју идеју, разлог за своје постојање, средишњу тачку из које израстају свеколика драмска значења. Бесредишна разноврсност савременог позоришта чини се Фергасону доказом о парцијелизацији смисла у савременом театру”, пише Слободан Селенић у својој књизи *Драмски правци XX века*¹¹. Слободан Селенић

⁹ Исто.

¹⁰ Фергасон, Френсис, „Суштина позоришта”, Београд 1970.

¹¹ Селенић, Слободан, „Драмски правци XX века”, Уметничка академија у Београду, Београд 1971.

даје и свеобухватно тумачење Фергасонове поетике приближавајући је контексту авагардне драме и подели авангарде на *парцијалну* или *актуелизовану*.

„Док *Цар Едип* (Софокле, прим. М.П.) садржи у себи комплетну акцију, неокрњену идеју позоришта, врста је драмског архетипа према коме могу да се одређују готово сва остала драмска дела, дотле су *Береника* (Расин, прим. М.П.) са једне и *Тристан и Изолда* (Вагнер, прим. М.П.), са друге стране, арбитарни проналасци. Арбитарни зато што по Расиновој одлуци његова драма рефлектује само представе разума, док Вагнер ограничава своје интересовање само на страст, на емоцију у човеку. Колико арбитарно, толико је Фергасоновом уверењу ово ограничење и лажно, јер човек није само ни разумно биће, ни биће које може бити дефинисано само његовом страшћу. Акција, која је, по Фергасону, централно место драме и може да се дефинише као ултимативни циљ драме који контролише све њене елементе, од карактера до фабуле – у оба случаја је парцијална”, каже Селенић.

Али шта је акција једне драме ван јасно постављених Аристотеловских оквира, шта је акција ван крутих светоназора драматуршке вештине, шта је, на крају, акција у смислу ритуала? Или, боље, шта је акцијоно у онтолошком смислу?

У својој анализи *Цара Едипа*, Фергасон тврди да је у бити овог комада ритуални императив, игра прочишћења и објашњења макрокосмоса: ”На једном од неколико планова на којима је грађен *Цар Едип*, и то управо на плану који најлакше примећујемо, овај драмски архетип је јасан и очигледан као криминална прича. Неко је убио Лаја и град због тога трпи. Треба пронаћи убицу и град ће поново процветати. Тако логички диспониран *Цар Едип* нам намеће низ врло логичних питања: да ли је Едип заиста крив или је жртва богова, или својих комплекса, или судбине, или прагреха? Колико Едип зна а колико не зна? Да ли открива да је убица Лаја он сам пре него што то призна себи и нама? Колико Јокаста зна, и ако нешто зна или наслућује, када то дозна, у ком тренутку потраге за убицом?... Зависно од периода у коме је *Цар Едип* тумачен, покушај рационализације његовог значења добијао је различите форме. Најдаље је у томе... отишао Волтер, који *Цара Едипа* тумачи као басну посвећену моралној вољи, у складу са интелектуалним преокупацијама доба просвећености и рационализма. У његовој адаптацији Софоклове драме неки основни односи су карактеристично измењени, па Едип, рецимо, постаје праведник који се супротставља неваљалом свештенику Тиресији. Поред овог, рационалистичког, постоје многобројни покушаји да се Едип на други начин, али опет парцијално објасни, са

теолошког, историјског, психолошког, филозофског или неког другог становишта. Чак и када су ова тумачења тачна, тврди Фергасон, она су увек само делимично тачна, што значи и делимично нетачна... Едип у Софокловој драми фигурира као жртва из ритуала одржаног у славу бога годишњих доба. Потпуна декаденција у којој се налази Теба на почетку драме одговара у ритуалу појави зиме, а сви догађаји и ситуације су оне које траже акцију других, супротних сила, жртве и потрагу, да би се дошло до препорода преко смрти и поновног рађања¹².

Како је, дакле, сврха митопоетске саобразбе света у томе да дефинише космос али и да да упутства племену како се треба понашати у тим новим, задатим оквирима онда је јасно да Фергасон сматра како је само на такав начин актуелизована драмска радња у ствари права драма, право позориште а самим тим и једини прави, могући ритуал.

Отуда је задатак уметности, посматран кроз визуру митопоетског, да обавља ритуалну радњу која води до бољитка заједнице, прочишћења и жртвовања а не да буде пук коментар неког одређеног проблема или декорација стварности.

Из тога произилази да је ангажованост самог митског обрасца, како је виде Андре Жид или Жан-Пол Сартр, не само „леgitимна” у стваралачком чину већ је код неких уметника и неопходна. Филозофија која је амбициозна у свом простирању, која тежи да буде превратничка тежи да се актуелизује кроз мит. Бесмислено је служити се митом да би се комуницирао проблем расне нетрпељивости, на пример, исто колико и проблем слабог притиска воде на вишим спратовима небодера у великим градовима, иако постоји битна разлика у каквоћи једне и друге теме.

Филозофија која се пласира, не може бити опште место, да би уопште била филозофија. У том простору преклапања - ”мање од општег места а више од обичне људске теме” - лежи и тематски простор идеалне драме по Фергасону.

Митски експлицит, Сартр и егзистенцијалисти

Од када постоји, театар је често коришћен за исказивање филозофских мисли у директној дијалогској форми. Са театролошке позиције мора се констатовати да је позориште често имало улогу трибине за паразитско деловање и ангажовано до граница када је постајало

¹² Исто.

нејасно да ли се ради о театру уопште. Ни данас није много другачије. Ипак, помемика „за” или „против” ангажованог театра данас изгледа више него депласирано, јер и једно и друго мишљење имају јасне потврде у историји позоришта.

Уколико многобројне теорије драме посматрамо из једног ширег угла, перспективе самог медија, лако ћемо уочити да позоришна естетика почива на начелима масовне комуникације, колективне перцепције, интеракције света сцене и света публике те да евоцирајући догађај, позоришници не могу а да не проговоре о свету, друштву, колективу. Јасно је да је драмска књижевност увек на директан или индиректан начин ангажована, по природи своје стваралачке фактуре и средстава израза.

Када говоримо о писцима као што су Албер Ками и Жан-Пол Сартр схватамо да је у њиховом случају, појам ангажовања био горуће питање које је театар покушавао да реши и да се оно није тицало само форме већ и суштине медија. Разрешивши тај Гордијев чвор на начелном и моралном плану, струја која почиње са писцем Жаном Жиродуом и кулминира у делима Сартра и Камија може се третирати као посебна и конзистентна позоришна врста са свим обележјима унапред јасно формулисане поетике. Драмски карактери и ситуације престају бити последица психолошке анализе већ су и карактери и ситуације претворене у филозофске и политичке тезе.

Ништа се у датим егзистенцијалистичким парамитским, антимијским, полемичким или филозофским драмама не дешава услед биографског или мотивационог корпуса *драматис персона* већ због филозофије. Карактери су персонификоване тезе које делају у спекулативним контекстима. Оно што се појављује у знацима већ код класика попут Расина, четрдесетих и педесетих година прошлог века доживљава прави процват - филозофија се претвара у драму. Жеља да театар буде ангажован рађа специфичну драмску структуру - театар интелектуалне дебате. С правом, дакле, можемо рећи да се у том тренутку, после неколико векова паузе, театар враћа миту као оквиру за своју радњу.

Комад Жана Коктоа *Паклена машина* користи мит о Едипу, инаугуришући идеје овог новог драмског правца. Кокто не користи мит само због његове непрозирности, његовог архитипског већ због његове јасноће и парадигматичне вредности. У *Пакленој машини*, мит је препричан унапред а теза постављена још пре него што је драма почела. С друге стране, филозофска уверења писца Жана Жиродуа су другачије него уверења Сартра и Камија. Познати дипломата, песник и писац, човек чије је комаде *Тројанског рата неће бити*, *Амфитрион 38*, *Електра*, *Лудита* и *Зигфрид* режира Луј Жуве, тада престижни позоришни реди-

тељ новог театарског покрета у Паризу, није толико политички ангажован као његове колеге. Позоришна представа је најпогоднији медиј за филозофско деловање и представа је једини облик моралног образовања нације.

Кроз Жиродуове драме крећу се становишта а не људи, производ су блиставе интелигенције а њихов универзум сачињава разум. За разлику од Сартра и Камија, Жироду не мења мит, не модификује, не деформише наративну природу митске матрице, његови ликови немају способност да мењају мит али се у средиште његове драматичарске пажње ставља напор митских личности да избегну митску радњу, тежња да избегну сопствену судбину, сопствени фатум.

Писци, по егзистенцијалистима, не смеју да се понашају као особе затворене у кулу од слоноваче које живот посматрају из перспективе божанствене изолације. По Сартру, писац увек мора да заузме став. Још више, писац природно заузима став - поводом свега. Самим тим, свака пасивност је активност, свака аполитичност идеологија сама по себи. Постављајући параметре књижевности као вечите учионице (али овог пута не под окриљем мрачне католичке едукативности), писац има задатак да едукује.

С друге стране, Жан-Пол Сартр у свим својим драмама полази од свог филозофског уверења да егзистенција претходи свакој есенцији. Тај симплификован однос према релацији *акција-стање-реакција* представља иницијалну капислу сваке драмске акције у његовом опусу. Драматис персона није мотивисана из правца реалистичне сфере већ из егзистенцијалне – драмски лик мора да дефинише себе, да похрли сопственој судбини у загрљај, да испуни своју судбинску улогу. Тим пре што судбина у ситуационим драмама није схваћена као неминовност него могућност. За ту могућност се мора изборити, што ће рећи да се драмски лик бори за а не против сопствене трагичке величине. То га, уосталом, разликује од јунака конвенционалне драматургије ношеног судбином и угроженог неумољивим напредовањем судбине.

Човек најпре егзистира а тек потом дефинише себе и своје постојање. „Будући да Бог више не постоји, Сартр нас упозорава да ми морамо до краја да примимо на себе последице његовог одсуства. Секуларистичка етика XIX века изабрала је, по Сартровом уверењу, најлакши али и најфриволнији начин да попуни празнину насталу изненадним одузимањем религиозног апсолута по коме се процењивало човеково поступање. Она је једноставно неке врлине прогласила *a priori* важећим не решавајући тако проблем, већ, по Сартровом уверењу, одлажући његово решавање. Упркос одсуства Бога, упркос одсуства религиозне фантази-

је, човек мора нађи начина да живи. Егзистенцијализам је филозофија која жели да учини живот могућим”¹³, пише Слободан Селенић.

Театар ситуације, како сам Сартр назива правац који смо ми назвали *антимитском драмом*, у себи садржи ситуационе реалитете који служе да би се потврдила одређена теза. За разлику од театра карактера који је по Сартровом уверењу конструисан између два светска рата да би осликавао заједницу супротстављену појединцу (а тај конфликт је покретач односа у коме драмски лик трпи И због тога износи пред гледаоца сопствени психолошки хабитус), у његовом театру је појединац тај који устаје против заједнице, односно њене слабости да прихвати слободу. „У неколиким Сартровим драмама ове тезе једноставно се И без остатка претварају у драмске карактере И ситуације. Можда је овај израван прелазак филозофске тезе у драмску ситуацију најочигледнији у *Ђаволу и господу Богу*. Геџ, главни јунак драме, са уверењем и одашоћу фанатичног праведника чини зло.

Катарина: А зашто чинити Зло?

Геџ: Зато што је Добро већ учињено.

Катарина: Ко га је учинио?

Геџ: Бог Отац. А ја – измишљам нове ствари.

(Дијалог из комада *Ђаво и господ Бог*, прим. М.П.)¹⁴

Тако је форма драме сасвим природно форма у којој се управо та и таква филозофија може приказати а не само илустровати. Јер, уколико човек дефинише себе само преко онога *што мора да учини да би био човек*¹⁵ онда је јасно да ће на пољу драме то делање добити своје опредељење а не пуку илустрацију како је то већ слушај с другим филозофским правцима који покушавају да се осликају у драми. Јер позорница је поље на коме влада каузалитет.

Неке разлике и сличности у употреби мита у драми

Софистицирана драма која се не плаши да закорачи у песништво, херметичку, филозофију и постмодерно поигравање са историјским фак-

¹³ Селенић, Слободан, „Драмски правци XX века”, Уметничка академија у Београду, Београд 1971.

¹⁴ Исто.

¹⁵ За разлику од питања шта човек не сме да уради да би остао човек, које дефинише поетику другог егзистенцијалисте, Албера Камија. Прим. М.П.

тима, драма која третира мит као предложак за остварење аутентичног драмског рукописа, средином прошлог века почиње представља маркантан изам, карактеристику која премрежује Европу и може се пронаћи много даље од круга франкофоне књижевности. Тако, на пример, у предговору књиге *Изабране драме Велимира Лукића*, Владимир Стаменковић коментарише однос стручне публике према првим делима домаћих писаца¹⁶ оствареним у овом стилу: "...Штавише, изгледало је да сви они имитирају проседе уведен у европску драму од Андре Жида и Жана Жиродуа, да су наши покушаји те врсте само провинцијски одјек са четрдесетак или чак шездесетак година закашњења - у зависности од тога да ли у обзир узимамо Жидовог *Филоктета* (1889) или Жиродуовог *Амфитриона* (1929) - одавно прохујалих струјања у европском позоришном простору. Али, тврдити тако нешто значило би грубо превидети чињеницу да су наши драмски писци, ма колико да су их инспирисали Жидов или Жиродуов пример, у ствари развијали ту линију француске драме, коју су, крајем четрдесетих и почетком педесетих година, ревитализовали Кокто, Ануј, Сартр и Ками. Ваља знати да је Лукић у оној истој години, 1965, када је Сартр, у складу са својим филозофским ставом... већ објавио четири такве драме - *Окамењено море*, *Дуги живот краља Освалда*, *Валтургијску ноћ* и *Бертове кочије*. Не сме се заборавити ни то да су ливинговци отприлике тада, 1967, када смо на Битефу гледали њихову верзију *Антигоне* прибегавали античком миту за дефинисање једног новог авангардног позоришног покрета са изразито политичком, друштвеном димензијом"¹⁷.

Анализирајући драмски опус писца Велимира Лукића, Владимир Стаменковић долази до закључака о узроку настајања, и месту које антимитска драма заузима у тадашњој домаћој драматургији, а те ће речи бити основно полазиште наше даље анализе: "...Али, он је... на сличан начин поступао и касније када је, избегавајући да се бави митом у изворном облику, почео сам да конституише псеудомитове, да ствара митске легенде како би му послужиле као позоришно огледало у коме ће одсликати, приказати драму савременог човека, његово мучно искуство са друштвом и историјом... Када је... почео да пише драме у театру је било истекло време плитког, површног оптимизма, тог нужног нус-продукта у уметности што га производи свако друштво у полету... У ваздуху се просто осећао притисак трагичког доживљаја живота, људи

¹⁶ Реч је о драмама Маријана Матковића, Доминика Смолеа, Велимира Лукића, Јована Христића и Борислава Михајловића. Прим. М.П.

¹⁷ Стаменковић, Владимир, предговор у књизи "Изабране драме Велимира Лукића", Српска књижевност-Драма, Нолит, Београд 1987.

су почињали да говоре о политици и историји као о замци, да их доживљавају као неку врсту модерне судбине"¹⁸.

Већ у првом сусрету са грађом - како сам писац даје одредницу - фарсичног моралитета у десет слика, *Тебанске куге* Велимира Лукића, пада у очи сличност тематског оквира ове и драме *Муве* Жан-Пола Сартра.

Како код Сартра страшна епидемија куге коју преносе муве кажњава град Арг, којим, на крвавом престолу преотетом од Агамемнона, владају Клитемнестра и Егист, тако код Лукића драма почиње мрачним открићем да куга хара Тебом у јубиларној двадесетој години владавине Едипа и Јокасте.

Ипак, ако посматрамо још једног савременог домаћег драматичара који је у форми антимицке или полемичке драме коментарисао своје време - то је Јован Христић и његове драме *Чисте руке* (1960) и *Орест* (1961), настале као коментари на дела Софокла, Есхила, Еурипида, Сенеке, Корнеја, Волтера, Шелија, Жида, Коктоа али и Сартра - видећемо да је, и поред сличног тематског оквира и заплета виђење познатих античких митова у савременој драматургији својеврсна градација идеје, усклађивање у складу са временом и његовом идеологијом. Због тога, упоредне анализе ради, можемо рећи да Сартр посматра *Орестију* очима радикалног егзистенцијалисте који омогућава ликовима да се дефинишу кроз поступке и своје делање а не кроз априорни фатум (Сартров Орест убија Егиста али у њему нема оне раскалашне страсти осветника), док код Христића у дешавању Орестије има скептицизма и хуманог егзистенцијализма, који је много ближи филозофији Албера Камуја (Христићев Орест долази са намером да се освети, али временом губи веру у освету видећи у њој само чин убиства неких живих људи).

Жан Кокто, с треће стране, Едипа види као роба (Коктоов Едип у драми *Паклена машина* има везане руке и трпи и када верује да дела), док га Христић види као непорочну личност којом манипулише Тиресија, главна, овоземаљска сива еминенција.

¹⁸ Исто.

Литература:

1. De Sosir, Frederik, „Kurs opšte lingvistike”, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 1996.
2. Fergason, Frensis, „Suština pozorišta”, Beograd 1970.
3. Fraj, Nortrop, „Mit i struktura”, prevela Maja Herman Sekulić, Svetlost, Sarajevo 1991.
4. Levi-Stros, Klod, „Divlja misao”, Nolit, Beograd 1971.
5. Levi-Stros, Klod, „The Effectivness of Symbols”, New York 1963.
6. Levi-Strauss, Claude, „Strukturalna antropologija”, Školska knjiga, Zagreb 1988.
7. Selenić, Slobodan, „Dramski pravci XX veka”, Umetnička akademija u Beogradu, Beograd 1971.
8. Stamenković, Vladimir, predgovor u knjizi „Izabrane drame Velimira Lukića”, Srpska književnost-Drama, Nolit, Beograd 1987.

Mythology and morphology (drama and myth)

Summary: The diegetic process tends to show wider aspect of the character and his actions while the narrator is a kind of a Demiurge, the creator of the Universe together with his fictional characters. The author in the diegetic process can speak throughout his characters but also in person, commenting and judging everything in the specific fictional world. In that way, diegetic process served us as a pass to the world of quotation and codependent texts, which is the main characteristic of the literary works we have analyzed.

Key words: Myth, Mythology, Structuralism, Morphology, Art, Mythography, Drama, Avantgarde drama, Egsistencialism

II

**ЕУ И БЕЗБЕДНОСТ
EU AND SECURITY**

ПРЕДРАГ Д. ПАВЛИЋЕВИЋ
Универзитет Сингидунум
Београд

УДК 316.334.3(470+571+4-011)
Оригиналан научни рад
Примљен: 04.08.2013
Одобен: 18.08.2013

НОРМАТИВНИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ ОКВИРИ САРАДЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ КАО ДЕТЕРМИНАНТА КОНТРАТЕРОРИСТИЧКЕ ПОЛИТИКЕ УНИЈЕ

Сажетак: Чланак има за циљ да назначи нормативне оквире сарадње и провери основаност хипотезе да на политику борбе против тероризма Европске уније (ЕУ) утичу њени стратешки политички и економски интереси према Руској федерацији (РФ) – посебно појединих њених чланица, актуелни односи ЕУ и РФ, као и актуелни безбедносни изазови и проблеми РФ. Закључено је да је карактер односа ЕУ и Русије од значаја за контратерористичку политику ЕУ, али да развој ових односа, који се морају разумевати као део ширих геополитичких консталација, није од пресудног, директног значаја за ову политику и њене нормативне оквире. Поред константног позивања на потребу сарадње са РФ у борби против тероризма као стратешким партнером, подручје борбе против тероризма је она област преко које Европска унија даје сигнале о одређеним променама политичког курса према Русији, при чему пази да одржи континуитет постојећих стратешких иницијатива.

Кључне речи: геополитичке детерминанте, геостратегијски интереси, контратерористичка (противтерористичка) политика, Европска унија, Руска федерација

Назнаке о односима Руске федерације и Европске уније

Вјечеслав Авијуцки (Viatcheslav Avioustskii) пише да је руска геополитика 1991. доживела велики преокрет, доласком Путина њена спо-

љна политика је уравнотежена¹. Русија је 1997. закључила споразум о партнерству и сарадњи са ЕУ, који је 2005. променила у 'стално партнерство', исте године је Путин подржао „стварање Велике Европе након пада Берлинског зида“, 'Европе без линије раздвајања', те поменути споразум предвиђа продубљену сарадњу у области економије, слободе, правосуђа и безбедности, спољне безбедности и истраживања, образовања и науке².

У промењеном геополитичком амбијенту РФ остаје стратешка сила, при чему ЕУ и РФ настоје да успоставе конструктивне односе: Европски савет је на заседању у Копенхагену јуна 1993. изразио наду да ће наставити тешњу политичку сарадњу са Русијом; ЕУ и РФ јуна 1994. на Криту потписују Споразум о партнерству и сарадњи (којим је предвиђено успостављање политичког дијалога, приближавања ставова поводом међународних проблема, гарантовање безбедности и стабилности, и поштовање демократије и људских права); Савет је маја 1996. усвојио Акциони план ЕУ за Русију, што је председавајући ЕУ означио „историјским догађајем“. Добри односи су интересно детерминисани, имају осцилације³ – али се политичке везе развијају⁴. На самиту у Санкт

¹ Види ближе: Авијуцки, 2009: 160-186. Авијуцки напомиње да је 1991. Русија остала у средишту постсовјетске геополитике и простора, те је нова доктрина Москве означила бивше републике као „блиско иностранство“, 1993. као „зону виталног интереса“. Доласком Путина 1999/2000. године спољна политика Русије је уравнотежена: са САД је започета тактичка сарадња (прво управо у борби против тероризма), са Европом је покренуто „енергетско партнерство“. Русија је први снабдевач ЕУ природним гасом (што узрокује европске бриге о руском монопољу), потписала је неколико билатералних конвенција са Великом Британијом, Немачком, Француском и Италијом, у периоду 2002-2004. „настала је осовина Берлин-Париз-Москва, која се успротивила рату у Ираку“. Русија своје позиције држи преко енергетског сектора, градећи „економски империјализам“ (чији је симбол Гаспром). Пројекат Заједнички економски простор надахнут моделом интеграције ЕУ (најављен 2003. године, предвиђен за изградњу до 2012. године, обухватао би Белорусију, РФ, Казахстан и Украјину) блокирала је Украјина, јер се то, по мишљењу њеног председника Виктора Јушченка, косило са интересима Украјине за пријем у ЕУ и НАТО.

² Авијуцки, 2009: 109.

³ Види шире: Јањевић, 2007: 324-345.

⁴ Monaghan, 2005: 2-3: „Самит 2001 је најавио Заједничку декларацију о интензивирању дијалога и сарадње у политичким и безбедносним питањима, која подвлачи политички прогрес кроз све шири спектар дискусија, као и густу природу дипломатских веза. Утврђујући потребу да се искористе постојеће везе што је више могуће, такође успоставио нови формат месечних састанака између Русије и Политичко-безбедносног одбора ЕУ (COPS) ради процене превенције и управљања кризама. Аранжмани за могуће учешће Русије у операцијама управљања кризама цивилне и војне природе развијаће се у складу са напретку оствареном у ESDP... усвојена је заједничка декларација о борби против тероризма на самиту у новембру 2002. године“.

Петербургу маја 2003. дефинисана су четири поља сарадње: 1. економска сарадња, 2. простор слободе, безбедности и правде, 3. подручје заједничке спољне безбедности, 4. област науке, истраживања, образовања и културе (основан је Савет за сталну сарадњу)⁵.

Истиче се да је Споразум о партнерству и сарадњи из 1997. (*Partnership and Cooperation Agreement – PCA*) правна основа билатералних односа ЕУ и РФ, пошто одређује опште заједничке задатке, институционалне оквире за билатералне контакте, дијалог у низу области⁶. Споразум је „закључен 1994., а ратификован је 1997. године. Споразум је ‘истекао’ (2007), условно речено, мада је и даље репер, због околности, у односима две стране. Наиме, СПС садржи механизам аутоматског продужетка за још једну годину, а после окончања деценије примене, ако ни једна од страна потписница у року од шест месеци до окончања Споразума не обавести другу, у писменој форми, о својој намери да денонсира споразум. До сада се то није догодило”⁷. Заправо, од јуна 2008 ЕУ и РФ преговарају око новог оквирног споразума, који треба да ажурира и замени *PCA* и пружи свеобухватан оквир за односе, при чему званичници Комисије констатују да се у неформалним разговорима Русија опире обавезама у погледу демократије и људских права – док Европски парламент подржава интензивирање преговора, широк „и правно обавезујући споразум који превазилази економску сарадњу и такође обухвата области демократије, владавине права и поштовања основних људских права”⁸.

⁵ Youngs, Shapovalova, 2011: 8-9, указују да се дугорочна сарадња на бази ‘четири заједничке простора’ „не гради на условљености демократских или људских права, као у случају других суседа ЕУ”, али су „политичке везе јасно видљиве у ‘Мапи пута за Заједнички простор слободе, безбедности и правде’ (2005), алат за спровођење овог простора, који се односи на поштовање људских права и основних слобода, демократију и владавину праву као општеважеће принципе сарадње у оквиру овог простора”. Аутори подсећају и да ‘Road Map for the Common Space on Freedom, Security and Justice’ „поставља циљеве и области сарадње у кратком и средњем року око широког спектра питања као што је борба против организованог криминала, тероризма, олакшавања кретања људи, сарадње у области политике миграције и азила, као и развоју ефикасности правосудног система у земљама ЕУ и Русији... Билатерални органи успостављени у складу са *PCA* прате целокупно спровођење овог заједничког простора”.

⁶ *Злоупотребления в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВОПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 11-12. Уз назнаку: „Поштовање демократских принципа људских права установљених посебно у Хелсиншком завршном акту и у Париској Повељи за нову Европу, налази се у основи унутрашње и спољне политике Страна и чини суштински елемент партнерства и овог Споразума’ (Чл. 2 ‘Одредба о људским правима’, Споразум о партнерству и сарадњи)”.

⁷ Милошевић, 2008: 1044.

⁸ Youngs, Shapovalova, 2011: 9.

Алваро де Васконселос (Alvaro De Vasconcelos) указује на *основни репер за сагледавање односа ЕУ и РФ – економске интересе* – одреднице које дефинишу правац даљег развоја односа⁹. Томас Јанелиунас (Thomas Janeliunas) констатују да РФ настоји да ојача билатералне односе са Немачком, Француском и Италијом као кључним партнерима – који у име добрих односа са Кремљом ремете опште интересе ЕУ, те оцењује да утицај у енергетском сектору руски политичари виде и користе као кључни фактор међународног политичког утицаја¹⁰. Оксана Антоненко (2007) разматрајући перспективе односа ЕУ према Шангајској организацији за сарадњу – у којој је Русија (поред Кине) кључни актер – ставља акценат управо на економске интересе ЕУ у Азији, енергетску безбедност Европе, условљености и повезаности решавања безбедносних претњи које потичу из региона (трговина дрогом, миграција, проблем терористичких мрежа) и одржања енергетске безбедности ЕУ. Треба дакле имати у виду стратешке правце деловања ЕУ у економским односима са РФ¹¹, као и њен одговор. Пошто Русија поступа промишљено. Усмерава се „на скупље али неизбежне билатералне односе где ће у свакој држави појединачно морати да ради на заштити својих интереса”¹², што је разумљиво кад уважимо оцену да „још увек постоји велика предност за изградњу односа са појединачним државама чланицама ЕУ више но са бриселском бирократијом а руски бизнис је једва уопште представљен у Бриселу”¹³.

У безбедносној области се, рецимо, развијају односи Русије и Француске – мада не ван ЕУ оквира (тј. у оквиру Сталног Савета за партнерство ЕУ-Русија, чија је функција стварање заједничког простора слободе, безбедности и правосуђа): министри унутрашњих послова и правде 15 октобра 2008 у Паризу воде разговоре о билатералној сарадњи управо у области борбе против тероризма, сајбер криминала и трговине наркотицима, разматрају начин реализације „мапа пута” по питању слободе, безбедности и правосуђа, као и реализацију споразума РФ-ЕУ

⁹ Васконселос, 2008, стране нису назначене.

¹⁰ Јанелиунас, 2006: 12.

¹¹ Милошевић, 2008: 1045-1046, показује да „карта ‘стратешко партнерство’ губи на аутентичности” када се анализира структура спољнотрговинске размене ЕУ-РФ, а да „Русија сарађује са Немачком, Италијом, Француском, Холандијом, Финском и нешто мало Великом Британијом... сарадња је последица билатералних споразума, односно ‘заобилажења’ органа и институција Уније, тј. њене политике према Русији. Реални економски односи сведоче следеће: 1. да је опште тржиште Европске уније и даље за руску робу и капитал у одређеном степену затворено”.

¹² Суздаљцев, према Ђурковић (Ђурковић), 2008: 42.

¹³ Cameron and Domański, 2005: 19.

о поједностављивању визног режима потписаног после дугих расправа у мају 2006¹⁴.

Региструјемо при том ставове истраживача да „емпиријски увид показује континуирано очигледан образац мултиполарности у руској спољној политици... У недостатку јаке концептуалне утемељености, руска спољна политика је склона да се пребацује између различитих опција а мултиполарност и даље остаје једна од њих”¹⁵, где је управо поље супротстављања тероризму у геополитичким констелацијама и „аргумент против-тероризма постао важан елемент спољне политике Русије после 11. септембра”, али и детерминанта унутрашње политике Русије. Оцењује се да оваква политика има своја ограничења, пошто: „У недостатку више интегралне и конструктивне стратегије према НАТО-у и ЕУ, доктрина мултиполарности је релативно ефикасан инструмент, мада инструмент који је руску дипломатију обезбедио са само две опције у вези са Западом: 'одобри' и 'не одобри'... један од најважнијих елемената политике мултиполарности и даље ће бити руске активности у УН и пракса балансирања и усклађивања. Ове две политике могу да се комбинују, као што је то био случај за време ирачке кризе 2003, када је Русија стала на страну Немачке и Француске а институционално под окриљем СБ УН”¹⁶.

Западни аутори ипак закључују да су за политичко приближавање и сарадњу Запада и Русије у контратероризму на глобалном нивоу постојали „добри геополитички разлози... макар на почетку”¹⁷. Уз пошто-

¹⁴ *Злоупотребления в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 13.

¹⁵ Кононенко, 2003: 36, 41.

¹⁶ Ибидем: 39-40. Ближе: „...реторика противтероризма постала је интегрисана са пространом доктрином мултиполарности и тиме окрепила активности Русије у УН и потврдила њен међународну статус. То је такође обезбедило Русију са новим алатом да одржи своју политику према ЗНД, како је антитерористичка борба постављена као камен темељац нове Организације споразума за колективну безбедност која је претворила Споразум о колективној безбедности у војни блок под руском доминацијом. У суштини, руска способност да спроведе мултиполарну политику је била одређена њеним преосталим великим енергетским капацитетима и основном жељом да остане у средишту светске политике”.

¹⁷ Ponsard, 2005: 58. Тачније, Ибидем: 55-57: да је после 11/9 „Русија активно и позитивно учествовала у антитерористичкој коалицији, не само пружајући дипломатску подршку кампањи, већ такође размењујући обавештајне податке о изворима и методама коришћеним за финансирање терористичких група, и примењујући санкције против земаља које скривају терористе”; да „Други важан елемент је била очајничка потреба Русије за инвестиције Запада... још је постојала јака потреба за даљом економском реформом и враћање поверења међународних инвеститора у Руско тржиште. У замену за сарадњу у борби против тероризма, Путин је очекивао САД и Европску подршку за руску економи-

вање утицаја геополитичких интереса у анализи¹⁸, потребно је назначити: „Анализа спровођења различитих области *ЈЛС* политике показују да је дошло до стварне сарадње, али може се извести главни закључак: сарадња је била неуједначена и није довела до истих резултата у свим областима *ЈЛС* политике... Значајан потенцијал је накупљен у сарадњи у контратероризму и борби против организованог криминала”¹⁹.

Концепт суверене демократије као детерминанта геополитичке стратегије Русије

Доласком Путина гради се концепт суверене демократије и мења стратешки правац деловања Русије. Бива усмерен ка стварању економски, политички и војно јаке, моћне државе као глобалног субјекта, ефикасног и конкурентног друштва, уз глобални дикурс опонирајући Западу²⁰.

Концепт је у функцији заштите суверенитета / територијалног интегритета. Оцене руске спољне политике у западним изворима²¹ иду за овим закључком, са указивањем да се она заснива на „два основна документа: ’Концепту националне безбедности Руске Федерације’, објављеном у јануару 2000, и на ’Концепту спољне политике Руске Федерације’, објављеном у јуну 2000... чињеница да је документ о националној

ју. У том контексту, значај нафте и енергетских ресурса није остао незапажен у одлуци Русије да се придружи антитерористичкој коалицији”;

да „Заиста, успех америчке операције против Талибана у Авганистану у великој мери зависи од позиције Русије, како у погледу могућег учешћа у коалицији тако и у погледу њеног утицаја на суседне земље као што су Таџикистан, Киргистан, и Иран... Главна предност за Москву је укључила западно одобрење рата Русије у Чеченији и признање легитимности ове званичне антитерористичке кампање”.

¹⁸ У *Злоупотребљенија в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 11, наглашава се да су руске власти, излагане критици због суровости војних операција у Чеченији, у 11/9 нашле „оправдање” свог деловања. Русија потенцира да борба са тероризмом треба да постане приоритет за међународне организације, настоји да ојача утицај у ОУН-а у оквиру Контратерористичког комитета, често заузима ‘чврсту’ позицију (супротставља се формирању Специјалног извештача ОУН-а о поштовању људских права током борбе с тероризмом), а убрзо се јављају мимоилажења и критике Запада због „сувише избириљивог односа према различитим ‘терористичким’ организацијама”.

¹⁹ Hernández i Sagraera, Potemkina, 2013: 30. Иначе, о кључним догађајима у развоју сарадње ЕУ-Русија у *ЈЛС*, у оквиру Заједничког простора слободе, безбедности и правде, види Ибидем: 39.

²⁰ Митић, 2008, стране у тексту нису означене.

²¹ Cameron and Domański, 2005: 5.

безбедности објављен пре стратегије спољне политике није само симболична; да документа указује на значај националне безбедности као компоненту спољне политике Русије”; да поменути стратешки документи дају приоритет подручју ЗНД, означеном као ’блиско иностранство’, а „у складу са старом царистичком стратегијом која сматра руску контролу кордона тампон држава као најбољи гарант безбедности у руском царству”²²; да они „одражавају дубоко укоренењен страх од територијалног распада у данашњој Русији” по распаду СССР-а и појаве сепаратизма на Северном Кавказу (Чеченији, Дагестану и Ингушетији), као и успона кинеске моћи која може да угрози руски Далеки исток. Важан правац геополитичке оријентације Русије је концепт изградње меке моћи, један од кључних сегмената нове политичке оријентације првенствено усмерен на стратешки најважније подручје, на ЗНД²³. При чему геостратешки интереси и притисци САД и ЕУ (посебно Велике Британије) утичу на стратешки руски концепт, они су од утицаја и на међуигре у политици контратероризма, рецимо: „Британци су посебно нервозни постали након Путиновог доласка на власт. Неколико афера као што су афера Литвињенко и Политковска, одбијање изручивања чеченских терориста, заштита Бориса Березовског и неколицине чеченских лидера које Руси оптужују за тероризам, сва могућа подршка коју британски медији указују руској опозицији, или протеривање службеника Британског савета у Москви, индицирају појачано присуство британских обавештајних структура у региону и у самој Русији”.²⁴

Отворено се указује: „Руска спољна политика је претрпела низ неуспеха у последњих година. Њена улога у региону је ослабљена и може се још више погоршати”²⁵. Оцењује се чак да су „општи принципи руске

²² Ибидем: „Документ ’Концепт спољне политике’ јасно каже да су стратешко партнерство и добри односи са својим ЗНД суседима, на билатералној и мултилатералној основи, врхунски приоритети руске спољне политике. Он наводи да је партнерство са ЗНД гарант националне безбедности и наглашава значај регионалних специјализованих установа у области ЗНД (укључујући и царинску унију, уговор о колективној безбедности, Савез Русије и Белорусије, итд). Стратегија такође наглашава важност решавања postojeћих конфликта у земљама ЗНД и јачање војних и политичких партнерстава по безбедносним питањима, посебно у борби против међународног тероризма и екстремизма”.

²³ Ђурковић, 2008: 50.

²⁴ Ђурковић, 2008: 37.

²⁵ Cameron and Domański, 2005: 18. И даље: „Одмах после 11. септембра 2001, у склопу борбе против тероризма, САД је поставила војне базе у централној Азији и покренула војни програм у Грузији. Затим, октобра 2003, грузијска ’Ружичаста револуција’ Москву је пратило губљењем савезника у послушном председнику Едуарду Шеварднадзеу. Онда је дошао неуспели предлог Русије да реши сукоб у Молдавији, а у 2004 проширење ЕУ на исток, што је довело до укључивања Уније у украјински сукоб и резултирало још једним неуспехом руске спољне политике. Недавни догађаји у Јужној Осетији, Абхазији,

спољне политике веома недоследни. Чак спољнополитички циљеви које су идентификовани као приоритети нису правилно спроведени, због јаке конкуренције и недостатка кохерентности између главних руских играча²⁶, да је политике према земљама 'блиског ностранства' / ЗНД, непромишљена и неефикасна²⁶.

Вратимо се чињеници да се до краја 2001. Путин бавио унутрашњим питањима Русије и учвршћивао власт, потом озбиљније међународним односима, 2004. почиње „да ради на сложенији и савременији начин” – посебно је значајан моменат његово обраћање (јун 2004.) пленарном скупу руских амбасадора повучених на консултације о новим правцима руске спољне политике²⁷. Концепт је попримио доктринарни карактер 2006. када га је подржао Путин и на самиту Г8 изнео нову политичку формулу руског идентитета. У јесен исте године, као основу своје изборне платформе, концепт је прихватила „Јединствена Русија”. Идејна матрица концепта је сувереност, апсолутна вредност која подржава очување државе – основ да Русија развија компаративне предности и остане енергетска супер-сила, претпоставка да се одбрани „од ‘оранж технологија’ које ослабљују традиционалне вредности, провоцирају унутрашње сукобе и ‘чисте’ терен за духовну колонизацију од стране запада”²⁸.

Критички осврти на нови руски концепт²⁹ наглашавају да он захтева, да би се заштитила суверенитет, јачање одбрамбених снага и унутрашње безбедности, а да то прати официјелни дискурс³⁰. Андреј Окара

Ађари, тзв. Револуција лала у Киргистану, инциденти у Узбекистану и институционализација ГУАМ би такође требало да забрину креаторе руске спољне политике”.

²⁶ Види: Cameron and Domański, 2005: 18-19.

²⁷ Бурковић, 2008: 38. Иначе, становишта истраживача о развоју новог стратешког правца Русије су блиска. Рецимо Окара, 2007, стране у тексту нису означене: „‘Суверена демократија’ се односи на ‘дириговану демократију’ (‘манагед демоцрацу’, нап. прев.). Али потоња истиче домаће проблеме Русије у раним годинама председниковања Путина. Она је легитимисала млади политички режим и фиксирала ексклузивни положај групе на власти у вези са наслеђем Јељцинове ере обележене колапсом државе, владавином олигарха, хаосом и укупном де-модернизацијом. Суверена демократија истиче међународне проблеме на првом месту. То су глобална конкуренција, борба за енергетске ресурсе, покушаје неких земаља да ограниче суверенитет других земаља, ‘обојене револуције’”.

²⁸ Митић, 2008.

²⁹ Оличени у ставу, Youngs, Shapovalova, 2011: 7: „актуелни режим персонализоване власти у Русији – који себе назива ‘суверена демократија’ – у стварности се уклапа у класичну дефиницију ауторитаризма”.

³⁰ Јанелиунас, 2006: 10. Тачније: „Владимир Путин је, честитајући официрима ГРУ на отварању новог Главног штаба рекао следеће: ‘... Међународна заједница се нашла у ситуацији у којој фактори силе доминирају у међународним односима. Стабилност се

(Okara Andrei) констатује да је режим формулисао циљеве поновног успостављања вертикално интегрисане државне моћи и међународног субјективитета Русије у опозицији са Јелциновим периодом, а да концепт (слоган, национална идеја, идеолошка перспектива) „суверена демократија” шаље две поруке: једну везану за партијски обухваћену државну моћ и суверену елиту која легитимитет не гради на Западу, другу везану за моћ која гарантује руски суверенитет у контексту глобализације и других спољних „супер претњи”. Концепт је обухватан пројекат, мотивисан прагматичним сврхама, али није довољно ефикасна вишевалентна развојна стратегија, те не може осигурати социјалну мобилизацију³¹. Јанелиунас потенцира да се принципи суверене демократије не срећу са традиционалним критеријумима демократије, да је то политички концепт који не укључује демократске слободе, усмерен је ка јачању моћи и агресивности у међународним односима, циљ му је јачање контроле у економској и информационој сфери, да руски политичари безуспешно покушавају да докажу да не избегавају демократске принципе – не желећи да препознају чињеницу да је руски режим аутократски, а да услед совјетске традиције везивања моћи за страх не избегавају да руске власти охрабрују употребу мера заснованих на страху³².

озбиљно подрива праксом предузимања унилатералних акција – акција која није легитимна у међународном праву – и покушајима неких земаља да безобзирно наметну своје ставове без узимања у обзир свих легитимних интереса других партнера”’. Или, Sameon and Domański, 2005: 20: „У недавном обраћању Думи, Николај Патрушев, директор руске Федералне службе безбедности... је затврдио да су његове обавештајне службе откриле да су стране тајне службе припремале нове револуције у пост-совјетском простору. Он је навео да су стране НВО били инструменти ових тајних служби и најавио планове за нове, још оштрије прописе у управљању њиховим активностима”’.

³¹ Окара, 2007. Ибидем, такође: „Али, циљ је приближно исти – да опскби снаге власти основама за тражење ексклузивног права за одржавање њиховог надмоћног положаја и да се легитимише у очима нације и светске заједнице... да се трансформише друштвена и политичка реалност. Зато, ако се власти одлуче да заједно са реториком промене и постојећу идеологију (конзервативно/револуционарна уместо конзервативно/презервацијске) и да замене постојеће приоритете развоја земље (иновативна модернизација уместо стабилности), биће основа да се онда тврди да је ‘суверена демократија’ пробила оквири утилитаристичких политичких технологија и да је обогаћена стварним садржајем. У супротном, овај ће идеолошки програм остати ништа више од лепих речи подједнако без онтолошке истинитости и мобилизацијског потенцијала”’.

³² Јанелиунас, 2006: 6, 14: „Сурков избегава идентификовање концепта демократије који он предлаже са национализмом, који у савременом свету често има призивак негативног... Ипак, Сурков оцењује ‘суверену демократију’ поприлично јасно као национални режим... концепт ‘суверене демократије’ стреми да изрази моћ и само-поштовање руског народа, који се тражи кроз развој механизма цивилног друштва, поуздану државу, конкурентну привреду и ефикасан утицај на светске процесе’... Путин јача доминацију моћи у држави и користи разне мере за ову сврху – контролу медија, смањење могућности за

Критички тон у односу на нови руски концепт, што је битно, региструјемо у званичним документима ЕУ³³.

Нормативни оквир сарадње ЕУ-РФ у области борбе против тероризма

Сарадња ЕУ и Русије у широј области безбедности је фактор од утицаја на политику контратероризма ЕУ. Од самита у Санкт Петербургу, када су ЕУ и РФ успоставиле нове институционалне и правно необавезујуће параметре сарадње у оквиру Заједничких простора, укључујући простор слободе, безбедности и правде, који је уоквирио сарадњу у *ЈЛС* области, сарадња се даље одвија (мада не без тешкоћа³⁴). Констатује се да је област безбедности неискоришћен потенцијал, да треба охрабрити јачање дијалога ЕУ-РФ³⁵. Ипак, оквири сарадње су се на овом пољу раз-

слободне изборе, преузимање најважнијих привредних сектора под надзор државе, јачање посебних услуга и војног сектора”.

³³ *The External Dimension of the EU's Area of Freedom, Security and Justice in Relation to Russia*, European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union – Directorate В – Policy Department – Briefing Paper, Brussels, 10 October 2006, p. 38: „...терористичка претња је искоришћена од стране администрације председника Путина како би се ојачао положај структура за спровођење закона (посебно ФСБ, Федералне армије и Министарства унутрашњих послова) и поштрила контрола руског друштва. Подгревана од стране владе и државно-контролисаних медија, терористичка претња такође служи постепеном увођењу ауторитарне владавине у земљи, сузбијању опозиције и гушењу слободе говора. Борба против тероризма представља и важан елемент актуелне руске националне идеологије која има за циљ да окупи људе око председника у страху од стварне или имагинарне терористичке претње”.

³⁴ Hernández i Sagrera, Potemkina, 2013: 5-6: „Stokholmski program (2009-2014) је посебно нагласио спољну димензију Области слободе, сигурности и правде (АФСЈ) и стратешко партнерство ЕУ-Русија. Коначно, са ступањем на снагу Уговора из Лисабона децембра 2009, Европски парламент је ојачао своју улогу у међународним активностима, посебно давањем своје сагласности за потписивање међународних споразума ЕУ... Сарадња је уродила... закључком о реадмисији и Споразумима о визним олакшицама (VFAs), као и оним о сарадњи о оперативном управљању граница између FRONTEKS и Руске савезне граничне службе. Ипак, односни оперативни аранжмани са Европолом и Евроцастом још нису потписани и дијалог о визној либерализацији споро напредује. Упркос растућој мрежи професионалних контаката, састанака и консултација, обавезе утврђене у Мапи пута нису у потпуности испуњене”.

³⁵ EU - Russian security dimensions, 2003: 18–19: „... политика ЕУ према Русији је, како је нагласио Stephan De Spiegeleire, ’прилично дугорочна; усмерена ка постепеном интеграцији; вишедимензионална; на више нивоа (суб-национални, национални и супранационални), и обострано функционална и институционална. Она рефлектује неофункционалистичку логику која је служила Западној Европи тако спектакуларно добро у последњих пола века: економска интеграција ’која се прелива‘ у политичку и на крају у

вијали. До које мере, и чиме су условљени и ограничени³⁶ даље истражујемо.

Од прворазредног је значаја „Road Map for the Common Space of Freedom, Security and Justice” (15th EU-Russia Summit, Moscow 10 May 2005, 8799/05 ADD 1 (Presse 110)) која предвиђа интензивирање сарадње у области борбе против тероризма, укључујући пуну сарадњу да се „пронађе, ускрати уточиште и приведе правди, на основу принципа изручи или кривично гони, свако лице које подржава, олакшава, учествује или покушава да учествује у финансирању, планирању, припреми или извршењу терористичких аката, или омогућава сигурно уточиште”. Овај аспект се узима у обзир у развијању сарадње са Русијом у питањима азила, а Мапа пута истиче да ће сарадња бити у складу са међународним правом, посебно међународним хуманитарним правом³⁷. На 15. самиту ЕУ и Русија су прихватале (а на основу одлуке са самита одржаног 31. маја 2003. о дугорочној сарадњи у оквиру Споразума о партнерству и сарадњи, заједничком простору слободe, безбедности и правосуђа³⁸, као и сарадње у области спољне безбедности) низ „мапа путева” који одређују узајамне задатке, мере за њихово остварење, као и средњорочни програм сарадње, при чему:

„Основни принципи документа о слободи, безбедности и правосуђу су демократија, правна држава, поштовање људских права и основних слобода (укључујући слободне и независне медије) и реализација општих вредности посредством независног система правосуђа. Сарадња у области борбе са тероризмом управо је укључена у ове оквире. У ‘мапи путева’ за спољну безбедност истакнуто је да Русија и ЕУ деле одго-

безбедносну интеграцију. Тако је европски приступ ‘руском безбедносном питању’ у основи био (и карактеристично) индиректан: да помогне болан свеобухватан процес трансформације земље, у нади да ће у неком тренутку то такође допринети безбедности”. При чему требамо промислити у којој мери је односе два субјекта међународних односа могуће тумачити добрим намерама.

³⁶ Cameron and Domański, 2005: 20: „Постоји неколико других разлога зашто руска спољна политика има такву негативну слику у западним друштвима: Московски недостатак поштовања људских права, посебно у Чеченији, продаја оружја и технологије Ирану, Сирији и Либији; недостатак слободних медија и правосудног система у Русији, обе искоришћене као инструменти државне моћи; и уочена руска подршка сепаратистима (у Ађарији, Јужној Осетији, Придњестровљу, Абхазији) као начин заштите својих интереса у региону”.

³⁷ *Human Rights Dissolving at the Borders? Counter-Terrorism and EU Criminal Law*, 2005: 27.

³⁸ Јањевић, 2003: 94: „... када се ради о односима са Русијом, земље чланице су се определиле да Унија закључи споразум о правосудној сарадњи у кривичним стварима и о сарадњи између полиција на основу чланова 24. и 38. Уговора о ЕУ због оцене да им то може бити корисније него да наступају појединачно”.

ворност за одржавање међународног поретка, који је заснован на ефикасном мултилатерализму, као и за заједнички рад на јачању централне улоге ОУН и улоге компетентних међународних и регионалних организација – посебно ОЕБС-а и Савета Европе³⁹.

На самиту у Бриселу октобра 2001. ЕУ и РФ усвојиле су декларацију о тероризму и декларацију о јачању дијалога и сарадње о питањима из области политике и безбедности⁴⁰. Тачније, још 1995. је Европски савет у Мадриду усвојио прву стратегију односа ЕУ према Русији („European Union’s Strategy for Future EU/Russia Relations”, Madrid European Council, 15-16 December 1995), документ чији је циљ био трострук: да Унији обезбеди анализу њених интереса у односу на Русију, пружи политичке смернице, као и да идентификује будућа подручја сарадње у сва три стуба ЕУ. Документ има за циљ изградњу добрих односа ЕУ са РФ, њену успешну транзицију и поспешивање постепених интегративних процеса са Европом – јер се РФ третира као важан фактор стабилности и безбедности у Европи⁴¹. Од важности је констатација да „анализе указују на основну дилему са којима се суочава ЕУ у својој политици *vis-à-vis* Русија: како осигурати успешну транзицију и постепену интеграцију Русије у ‘Европу’ док је истовремено задржава на дистанци од ЕУ, како би се осигурала одрживост саме структуре која се користи у политичком организовању и стабилизацији Европе – другим речима, како успоставити праву равнотежу између укључивања и искључивања⁴².

Други документ од значаја је „*EU’s Common Strategy on Russia*” (CSR), а како је заједничка стратегија *нов инструмент* CFSP усвојен уговором из Амстердама који обезбеђује водич за политику ЕУ „у областима у којима државе чланице имају важне заједничке интересе”, ова Стратегија се тумачи као симбол важности Русије по ЕУ и у поређењу са првом представља богатију анализу природе безбедносних претњи јер даје нијансирану слику улоге Русије у супротстављању претњи. У стратегији се констатује да се Русија не опажа као извор „тврде” безбе-

³⁹ *Злоупотребления в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом*, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ, 2009: 12.

⁴⁰ Јањевић, 2007: 327.

⁴¹ EU - Russian security dimensions, 2003: 11-12. Конкретније: „ЕУ нуди Русији ‘суштинско партнерство’ преко којег може да буде подржана транзиција Русије ка демократији, тржишној привреди и поштовању људских права. Ово је учињено како би се ‘консолидовао мир, стабилност и безбедност’... и на тај начин избегле нове линије поделе у Европи”.

⁴² Ибидем: 11-12.

дносне претње по ЕУ (али да као меке). Значајно је да изостаје претња тероризма⁴³.

Руска становишта о сарадњи са ЕУ у области безбедности анализирају се на основу *Средњорочне стратегије развоја односа између Руске федерације и Европске уније 2000-2010 из октобра 1999. године, Концепта националне безбедности Руске федерације из јануара 2000. године, као и Концепта спољне политике Руске федерације из јуна 2000. године*⁴⁴.

Констатује се да *Средњорочна стратегија* јасно прокламује да Русија има посебне интересе у односима са ЗНД, што ЕУ мора респектовати и избегавати поступања противна интересима Русије у региону. Европска унија се углавном третира као економски партнер, са неколико одредница по безбедносним питањима. Указује се на усмереност Стратегије: „Са руске тачке гледишта, циљ сарадње је превенција и решавање локалних конфликта, са нагласком на првенству међународног права и изостанак употребе силе. Документ не говори о томе како је могуће до тога доћи. Уместо тога, средњорочна стратегија сугерише да, током ‘предстојеће деценије Русија мора изградити своју позицију на европском ‘одбрандбеном идентитету’ и промовисати неке аспекте практичне сарадње (изградња мира, решавање криза, и органичење и смањење оружја). Чак се овде улога ЕУ види радије у инструменталним терминима, са НАТО и Сједињеним Државама који изгледају као више релевантни играчи. Главна улога развоја сарадње са ЕУ је виђена као противтежа ‘НАТО-централизму’ у Европи”.

У *Концепту националне безбедности* се унутрашњи проблеми Русије („стагнирајућа економија, растуће сиромаштво, раширене болести и пад животних очекивања, као и унутрашње слабости савезне структуре и домаћи еколошки проблеми”) сматрају најхитнијом безбедносном претњом, оцењује се „да спољне претње углавном потичу из унутрашњих слабости Русије: слабљења утицаја Русије у свету, заједно са појавом униполарног светског поретка под доминацијом САД”. Концепција спољне политике РФ поставља сарадњу са ЕУ у контекст регионалних приоритета, на треће место (после сарадње са Заједницом независних држава и OSCE). Док је у говору руским дипломатама (јул 2002.) Путин

⁴³ Ибидем: 13. Такође, Ибидем: 15-16: „После терористичких напада у Сједињеним државама септембра 2001, то је постала глобална преокупација, а тема је такође постала важна у ЕУ-Русија контексту. Према Џону Пиндеру, борба против тероризма се може посматрати као обећавајући нови правац сарадње између ЕУ и Русије, и може дати нови подстицај тек покренутом безбедносном дијалогу”.

⁴⁴ Ибидем: 14-15.

као спољнополитичке приоритете РФ означио: (I) борбу против тероризма, (II) ближе партнерство са САД, (III) изградњу уједињене економске области са ЕУ и (IV) сарадњу са ЗНД – што у неколико мења спољнополитичке приоритете. У одређењу безбедносних претњи Русији постоји изненађујуће сличности са виђењем ЕУ, али да је сарадња ограничена чињеницом да Русија и даље резонује у терминима сфера утицаја и тежи да игра по својим правилима у региону, а да је, насупрот, евидентно да ЕУ нема интенције да шири сфере утицаја на исток (на шта указује, подвлачи се у студији, неспремност ЕУ да озбиљно размотри кандидатуру Украјине за чланство)⁴⁵. Тешкоће у сарадњи виде се и због (по ЕУ) тешко прихватљивих настојања Русије да Европску безбедносну и одбранбену политика (ЕВОР) схвати као инструмент унапређења своје позиције и утицаја у развоју европске безбедносне архитектуре, настојања да ЕВОР буде дефинисана у смислу њеног географског обима и операција, настојања „да веже активирање ЕВОР строго у УН и ОЕБС структуре где ће, наравно, увек имати вето на употребу силе”, те интенције Русије да узме учешће у одлучивање поводом ЕВОР операција. Назначава се да је ЕВОР и сарадња са Русијом суочена са питањем: колики би Русија требало да има утицаја на одлуке које се доносе у оквиру „Европе”, и који су легитимни интереси Русије које би ЕУ требала узети у обзир? Мада се указује да су месечни састанци који се одржавају између СОРС (Политички и безбедносни одбор) и руског амбасадора у Бриселу институционална иновација коју ниједна друга страна, чак ни САД или земље кандидати, не уживају са ЕУ. Уочава се да два играча имају сасвим различите полазне тачке у вези са циљевима и средствима за сарадњу. Назначава се недостатак сарадње ЕУ и Русије у кризном менаџменту⁴⁶. Упркос широког сета заједничких приоритета и подељене перцепције претњи, ЕУ и Русија су имале проблем у подстицању ближе сарадње, базичне разлике онемогућавају досезање споразума о томе да резултати буду на првом месту, те се истиче да унапређење ефикасности односа усвајањем „више резултантно” оријентисаног приступа није изводљиво⁴⁷.

⁴⁵ Ибидем: 17.

⁴⁶ Ибидем: 6: „Москва преферира *ad hoc* аранжмане који јасно осигуравају руски глас”. Слична је констатација у Monaghan, 2005: 4.

⁴⁷ EU - Russian security dimensions, 2003: 17-19. Истиче се да су сличности углавном површне, а да приказивање проблема као институционалног не даје резултате јер су институције одраз идеја, те да то води до закључка да проблеми неће бити избегнути само развојем кооперативних структура, да је немогуће унапредити узајамне институције док стране остају одвојене различитим становиштима. Подсећа се да Judith Goldstein и Robert O. Keohane сугеришу да се утицај идеја о политици обично мења у складу са

У документима институција ЕУ можемо наћи констатује да је сарадња ЕУ и Русије у контратероризму „углавном декларативне природе”⁴⁸. Потом, да оквире сарадње чине неколико докумената, од којих су два усвојена на самиту ЕУ-Русија у Бриселу – *Joint Statement on International Terrorism* (3. октобра 2001) и *Joint Statement on the Fight Against Terrorism* (11. новембра 2002) – стриктно односе на борбу против тероризма. Поред поменутог: „Две од четири Мапа пута Русија-ЕУ (*Road Map for the Common Space of Freedom, Security and Justice and Road Map for the Common Space of External Security*) усвојене на самиту у Москви 10. маја 2005) такође садрже изјаве о сарадњи у борби против тероризма... Важан фактор у сарадњи ЕУ- Русија у контратероризму је усвајање *European Union Action Plan on Common Action for the Russian Federation on Combating Organized Crime* (April 2000) и ratifikacija *Agreement on Cooperation between the Russian Federation and the European Police Office* (Europol)”⁴⁹.

У оквиру оперативних докумената ЕУ циљеви, правци и модалитети сарадње са РФ нису изражено фреквентни, региструју се, поред осталог, на следећи начин:

- „Европска унија позива на најширу могућу глобалну коалицију против тероризма, под окриљем Уједињених нација. Поред Европске уније и Сједињених Америчких Држава, та коалиција треба да најмање садржи земље кандидате, Руску Федерацију, наше арапске и муслиманске партнере и било које друге земље спремне да бране наше заједничке вредности”⁵⁰;
- „Европски парламент... имајући у виду 25 мера за борбу против тероризма заступа седам водећих индустријских земаља (Г7) и Русију 30. јула 1996. у Паризу”⁵¹;

већим променама у материјалним интересима или односима моћи, да је то место развоја растуће међузависности ЕУ и РФ. Ослањајући се на чињеницу да је ЕУ највећи трговински партнер РФ (са уделом од скоро 40 процената спољне трговине РФ), да ће се зависност повећати, истиче се потреба сарадње.

⁴⁸ *The External Dimension of the EU's Area of Freedom, Security and Justice in Relation to Russia*, 2006: 10. Тачније: „Разни документи потписани од стране ЕУ и Русије не трансформишу се у стварну сарадњу у контратероризму, као што су: размена информација о терористичким организацијама и њиховој активности, размена искуства у борби против тероризма или заједничке контратерористичке војне вежбе. Иако су неки програми ЕУ у Русији спроведени... укључују експертске сесије током којих се разматрана поменута питања, то нема већи утицај на укупну сарадњу у контратероризму”.

⁴⁹ Ибидем: 9-10.

⁵⁰ Conclusions and Plan of action of the Extraordinary European Council meeting on 21 september 2001, Интернет, www.consilium.europa.eu/.../140.en.pdf (приступљено 12.09.2011.).

⁵¹ European Parliament recommendation on the role of the European Union in combating terrorism (2001/2016(INI)), 1. The European Union's role in combating terrorism A5-0273/2001”, Official Journal of the European Communities, 21.03.2002., Интернет, <http://eur->

- „EU Plan of Action on Combating Terrorism - Update” од 10 јуна 2005, у оквиру „Objective 5: To enhance the capability of the European Union and of Member States to deal with the consequences of a terrorist attack”, а циљева међународне сарадње одређује меру 5.5.3.: „Наставља даљу сарадњу на бази јавних аранжмана између DG Environment Европске комисије и EMERCOM Русије (СЛП 49, 6.3)”, са напоменом да *EY-Russia road-map 2005* означава детаље даље сарадње⁵²;
- „Мере за унапређивање сарадње у борби против тероризма биле су укључене у мапе пута за стварање четири заједничка простора договорена између ЕУ и Русије. На иницијативу Координатора за борбу против тероризма, Русија, Еуропол и Евроцаст су се сложили да интензивирају своје односе”⁵³;
- „Revised Action Plan on Terrorism 10694/05” од 17. јуна 2005 помиње Русију у оквиру Objective 5: *To enhance the capability of the European Union and of Member States to deal with the consequences of a terrorist attack* одређује меру за које су задужени сви: идентификовати области за даљу сарадњу у менаџменту последица, укључујући сарадњу са међународним организацијама – у напомени да су у току преговори „са Русијом о сарадњи у цивилној заштити, у оквиру успостављене мапе пута ЕУ-Русија”⁵⁴;
- „32. ЕУ је такође проширила свој дијалог о борби против тероризма са другим партнерима као што су Израел, Јапан, Аустралија, Канада и Русија. Области од заједничког интереса и могућности за сарадњу су узети у обзир, нарочито пружање техничке помоћи другим земљама. ЕУ и Русија су почеле да разговарају о имплементацији Заједничког простора слободе, безбедности и правде и спољне безбедности”⁵⁵;

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?Uri=OJ:C:2002:072E:0135:0141:EN:PDF (приступљено 12.09.2011.).

⁵² EU Plan of Action on Combating Terrorism - Update, Council of the EU, Brussels, 10 June 2005, doc. 9809/1/05 REV 1 ADD 1, Presidency/Counter-terrorism Coordinator to European Council, Internet,

http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/terrorism/strategies/fsj_terrorism_strategies_counter_en.htm (приступљено 12.09.2011.).

⁵³ Implementation of the Action Plan to combat terrorism, Presidency/Counter-Terrorism Coordinator to Council/European Council, Council of the EU, Brussels, 10 June 2005, doc. 9809/1/05 REV, Интернет,

http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/terrorism/strategies/fsj_terrorism_strategies_counter_en.htm (приступљено 12.09.2011.).

⁵⁴ Revised Action Plan on Terrorism, 17.6.2005, SEC(2005) 841, Commission Staff Working Document, 10694/05, Commission of the European Communities, Brussels, Internet, <http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st10/st10694.en05.pdf> (приступљено 12.09.2011.).

⁵⁵ Implementation of the Action Plan to Combat Terrorism, 1 December 2005, Justice and Home Affairs Council meeting, Council of the European Union, Brussels. Идентична је формулација у: Implementation of the Action Plan to Combat Terrorism, Council of the EU, Brussels, note 15704/05 from Counter-Terrorism Coordinator to European Council, 12 December 2005. Dokumenta su dostupna na Internetu,

- „**Cybercrime** је изазовно ново поље сарадње у којем би била унапређена сарадња у интересу обе стране, а посебно за ЕУ која треба помоћ Русије у затварању илегалних сајтова са седиштем у Русији... Изазов за ЕУ јесте да осигура да се сарадња у борби против сајбер-криминала не користи као средство за даље сузбијање слободе изражавања у Русији. Што се тиче коришћења Интернета у сврхе тероризма, сарадња треба да се заснива на Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма”⁵⁶.

У експертским анализама се напомиње да сарадња ЕУ са РФ у области унутрашње безбедности и противтероризма ужива релативно висок статусни приоритет: „Контратероризам је такође део стратешког партнерства са Русијом, што се може видети у стварању ’заједничких простора’. Поред дијалога на различитим нивоима, споразум Еуропол-Русија и мрежа формирана од стране официра за везу створили су ближе оперативне везе. У исто време, границе сарадње између ЕУ и Русије су постале јасне, на пример у руској резервисаности око јачања улоге Организације за европску безбедност и сарадњу у Европи на контратерористичком пољу ‘спречавања’, проширивању Г8 задатака у области ‘следити’, или прихватању чланства у Европској политици суседства”⁵⁷. Тако на више званичних сајтова институција ЕУ читамо да су „на *Тројка* састанку са Русијом у Бриселу 22. и 23. новембра 2007, лидери потврдили да је борба против тероризма кључни елемент у даљој консолидацији

http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/terrorism/strategies/fsj_terrorism_strategies_counter_en.htm (приступљено 12.09.2011.).

⁵⁶ Commission Staff Working Document accompanying the Communication from the Commission to the Council: Review of EU-Russia relations pursuant to conclusions of the Extraordinary European Council of September 1, 2008, {COM(2008) 740 final}, Commission of the European Communities, Brussels, 5.11.2008, SEC(2008) 2786, Интернет, п. 15.

⁵⁷ Bendiek, 2006: 17. Monaghan, 2005: 3, назначава да су стручњаци подељени око потенцијала за сарадњу, да поред пожељности постоје тешкоће, указује на опаске руских коментатора да „ЕУ једноставно нема могућности да се носе са таквим претњама као међународни тероризам, а њене идеје о тероризму остале... само декларативне”, да „су заједничке изјаве биле апстрактне и мало је прецизног и конкретног садржаја”, да се као конкретна мера помиње само завршетак споразума Еуропола и РФ о размени техничких и стратешких информација, мада: „... се расправљало о овим питањима у Русија-COPS облику и на експертском нивоу. Споразуми су се фокусирали на разматрање услова и детаљних процедура за размену информација о терористичким мрежама, путним картама сумњиве аутентичности, набавци оружја, сумњивим финансијским трансакцијама и новим облицима терористичких активности, укључујући и везе са хемијским, биолошким или нуклеарним претњама. Ови споразуми су допуњени унапређеном сарадњом у свим релевантним међународним и регионалним форумима, раним потписивањем и ратификацијом контра-терористичких конвенција и протокола, напорима да се заустави финансирање тероризма и раном финализацијом Свеобухватне Конвенције УН против међународног тероризма и пружањем техничке подршке трећим земљама”.

заједничког простора слободе, безбедности и правде, усвојена на Московском самиту 10. маја 2005⁵⁸.

На крају, најприближнијим прихватамо оцену да је „сарадња у борби против тероризма била традиционално успешна у контексту билатералних односа Русије са земљама чланицама ЕУ” али да су – и поред значајног потенцијала који је акумулиран у овој области, чињенице да се приоритети сарадње у области контратероризма утврђују на састанцима Сталног савета партнерства (ППЦ) као главним оквиром за ЕУ-Русија ЈЛС односе, као и иницијатива које се предузимају – „потребни даљи напори да би се сарадња довела на нови ниво и испунила конкретним садржајем”⁵⁹.

Детерминанте сарадње ЕУ-РФ у борби против тероризма

Васконселос наглашава да се ЕУ „мора помирити с идејом да неће бити једина светска сила у Европи”, а да Русија и ЕУ имају заједничке суседе од којих су неки склони чланству у ЕУ⁶⁰. Указује да је потребно

⁵⁸ *Злоупотребления в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 12-13: „Петнаестог априла 2007. г. Европска унија, САД и Русија договориле су се да појачају сарадњу у области борбе с тероризмом. Радна група на високом нивоу требало је да анализира партнерство између ове три стране укључујући и циљ да се оконча трговина опијумом у Авганистану, која се сматра за финансијски извор међународног тероризма”.

⁵⁹ Hernández i Sagrera, Potemkina, 2013: 23-24: „Марта 2006 Државна дума је усвојила Савезни закон о ратификацији Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма, и то је сматрано као значајан корак у имплементацији Мапе пута... 2011 је почео радни дијалог између Жил де Кершове, ЕУ координатора за борбу против тероризма и амбасадора Анатолија Сафонова, специјалног представника председника Русије за међународну сарадњу у борби против тероризма и транснационалног организованог криминала... Русија показује спремност да предузме припрему нацрта Меморандума о разумевању у борби са тероризмом, који ће заменити садашњу Заједничку изјаву из 2002... Могао би да обухвати хитне заједничке приоритете као што су ублажавање идеологије тероризма, пропаганде и подстицања на тероризам, активно учешће цивилног друштва у супротстављању тероризму, промовисање дијалога између цивилизација... Стране су изразиле напор да дају даљи подстицај за сарадњу у противтероризму и јачању сарадње на превенцији тероризма, посебно у радикализацији, промоцији кривичног правосуђа и владавине права, борби против финансирања тероризма, као и билатералној сарадњи у мултилатералним форумима, као што је Глобални форум УН-а за борбу против тероризма (GCTF)”.

⁶⁰ Васконселос, 2008, констатује да „Грузијци сматрају чланство у Европској унији логичном последицом своје националне одлуке да се одреде за демократско уређење” (при чему је ЕУ „одустала од безуспешних напора да демократизује Русију”), да је њихово евроатлантско опредељење „савршено оправдана тежња” (што је, јасно је, вреднос-

да ЕУ одржава са Русијом однос „у ком ће се узајамни позитивни утицаји одражавати и на заједничке суседе”, те да ЕУ не сме Русији дозволити да манипулише, а да и сама губи насилним приступом према суседи-ма, пошто то „катастрофално утиче на могућност успостављања стратешког партнерства с ЕУ, чему тврде да теже” лидери обеје страна⁶¹.

Конкретни безбедносни проблеми и кризне ситуације у граничним интересним зонама директно утичу на односе ЕУ-РФ, производе дипломатске реакције ЕУ узроковане сукобљавањем геополитичких интереса, при чему су ослоњене на критике праксе контратероризма у РФ.

Фактор од директнијег утицаја на контратерористичку политику ЕУ у контексту односа (и интереса држава) ЕУ и РФ – прецизније, индикатор квалитета ових односа – су програмска документа обеју страна, потом узајамни споразуми и облици (посебно, мада не само) остваривања сарадње на ширем пољу безбедносних проблема⁶².

Односе ЕУ-РФ одређују и ставови и изјаве институција ЕУ, али и оних међународних институција на које чланице ЕУ имају неспоран утицај: Савет Европе (Council of Europe-CoE), Парламентарна скупштина Савета Европе (PACE)⁶³, OEBS (OSCE).

ни став), а да га „деле и многи у Абхазији, где је донедавно ЕУ сматрана најбољом алтернативом у односу на притиске Москве”.

⁶¹ Милошевић, 2008: 1043, као основни изводи став: „Односи између Европске уније и Русије не могу се, дакле, посматрати у оквиру „стратешког партнерства”, пошто не постоје заједничке вредности, па ни интереси не чине базу овог односа, а такође не постоје ни основни елементи искрености”. Штавише, Милошевић, 2008: 1047: „Европска унија жели да добије пуномоћје да она, а не Русија, решава конфликте на пост-совјетском простору! При томе, Европска унија позива Русију на сарадњу, али само као потчињену страну” (подвучено у оригиналу).

⁶² Рецимо, Hernández i Sagrera, Potemkina, 2013: 21-22: „Сарадња ЕУ-Русија може бити допуњена новим задатком стварања сајбер простора, где може бити развијена нова заједничка дефиниција ‘cyber security’. У 2008. години, стране су почеле да разматрају могућности такве сарадње. Споразум о сарадњи између Еуропада и Русије на снази (2003), као и један предстојећи оперативни, можда чине правну основу за ову врсту интеракције. Да би се постигли резултати у борби против сајбер тероризма, Русија би могла да учествује у Европоловом пројекту ‘Check the web’... сарадњу у овој изузетно важној области компликују исти фактори који отежавају целу сарадњу ЕУ и Русије у контратероризму: одсуство заједничке перцепције основа по којем се сајтови могу сматрати терористичким. Један критеријум тешко би се могао успоставити без јединственог приступа терористичким листовима”.

⁶³ Youngs, Shapovalova, 2011: 6: „Интензивирање насиља побуњеника на Северном Кавказу имало је снажно негативан утицај на људска права. Као што је Парламентарна скупштина Савета Европе изјавила јуна 2010, ‘ситуација у региону Северног Кавказа, посебно у Чеченији, Ингушетији и Дагестану, данас представља најозбиљнију и деликатну ситуацију са становишта заштите људских права и поштовања владавине права’ у целом CoE региону (Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 1738

Русија је приступила Савету Европе 1996-те године, мада у јеку првог рата у Чеченији, те је у процесу приступања прихватила бројне обавезе (ратификација правним тековинама Савета Европе, правне и реформе сектора безбедности, мирно решење конфликта у Чеченији), а од значаја је истаћи: „Норме и стандарди садржани у конвенцијама и другим документима Савета Европе служе као референтне тачке за политичке критеријуме везане за приступање ЕУ. Овај приступ је такође проширен на политичку условљеност Европске политике суседства. У случају Русије, такве референце су слабије, мада мапе пута за Заједнички простор слободе, сигурности и правде и око спољне безбедности предвиђају сарадњу Русије са Саветом Европе и у складу са својим *acquis*”⁶⁴.

Што се тиче ОЕБС, читамо оцене да је „сарадња ЕУ-ОЕБС на унапређењу људских права у Русији озбиљно отежана како се Русија отворено противи улози ОЕБС-а као чувара и промотера демократије”, а да „Русија жели да ојача политичко-војну димензију ОЕБС-а (да је постави насупрот НАТО) и ослаби људску димензију и независност таквих тела као што је Канцеларија за демократске институције и људска права (ODIHR). Она предлаже да се прошири надлежност Сталног Савета ОЕБС где Русија има право вета да покрије организациону аутономију агенција и програма и трансформише ОЕБС у пуноправну међународну организацију која би ојачала међународни утицај Русије. Русија предлаже већу контролу буџета ОЕБС од стране држава чланица, која ће омогућити ограничавање финансирања активности ОЕБС на промоцији демократије. Русија редовно напада улогу ODIHR-а (Office for Democratic Institutions and Human Rights – нап. прев.) као главног контролора избора у пост-совјетском простору”⁶⁵.

Студија *The Evolving Threat of Terrorism in Policymaking and Media Discourse* (2008) анализира политику контратероризма РФ у критичним тоновима, види је као одраз геополитичких интереса и унутрашњих-политичких процеса, као манипулативни инструменат. Назначава се да у РФ постоји осећај хитности претње тероризма, али да, у компаративној перспективи, доминирају питања везана за домаћу проблематику – тероризам се доживљава пре свега као унутрашња претња, руски јавни

(2010) Legal remedies for human rights violations in the North Caucasus region. Adopted on 22 June 2010). Контратерористичке операције у Северном Кавказу укључују тешка кршења људских права, као што су мучења, присилне нестанке”.

⁶⁴ Youngs, Sharovalova, 2011: 24. Везано за однос и реакције РФ према ставовима Савета Европе и Парламентарне скупштине Савета Европе види шире Ибидем: 24-26.

⁶⁵ Види ближе Youngs, Sharovalova, 2011: 26.

дискурс је готово без ЕУ димензија⁶⁶. Уочавамо оцену: „Пост-9/11 одговор међународне заједнице на претњу тероризма је био искоришћен од стране владе Русије да обезбеди легитимитет обрачуну не само против сепаратиста – који су сада у јавном дискурсу, који је под значајним утицајем владе, доследно и неселективно третирани као 'терористи' – већ и да се централизује извршна власт и донесу законодавни акти који нарушавају грађанска права и политичке слободе и ограничавају активности независних недржавних актера”⁶⁷. Сличне оцене читамо у другом извору⁶⁸.

Актуелни приоритети руске безбедносне политике се не дефинишу само у подручју контра-тероризма (безбедносни ризици се наравно шире дефинишу), али је од значаја да су ставови ЕУ и РФ у вези са контра-терористичким и против-побуњеничким операцијама руских снага у Чеченији дијаметрално супротни, те је ЕУ у више наврата званично изражавала протест због прекомерне употребе силе од стране руске војске у Чеченији: Европски парламент фебруара 1995 и марта 1996; декларација ЕУ из марта 1996; Савет ЕУ фебруара 2000; априла 2000 ЕУ је Комисији за људска права УН у Женеви доставила предлог резолуције којом је тражено од РФ да поведе истрагу о кршењу људских права у Чеченији⁶⁹. Такође:

⁶⁶ У студији *The Evolving Threat of Terrorism in Policymaking and Media Discourse*, 2008, се закључује да је проблем тероризма једно од главних унутрашњих политичких питања, повезан са кључним политичким догађајима, да служи као средство политичке борбе и мобилизације, да је у руском јавном дискурсу претежно повезан са сукобима на северном Кавказу. Искazuje се (очекивана) доминација *hard* приступа контра-тероризму, војни дискурс доминира. На руски медијски дискурс су у врло ограниченој мери утицали терористички догађаји у другим деловима Европе и САД (готово није био под утицајем међународне климе после 9/11; напади у Мадриду и Лондону нису приметније одјекнули у медијима).

⁶⁷ Ибидем: 166-179.

⁶⁸ *Злоупотребления в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 74, 76: „Активност репресивне кампање повећала се после узимања талача на Дубровки (2002. г.) и у школи у Беслану (2004. г.). Она не само да демонстрира учествовање руског руководства у борби са међународним тероризмом после догађаја 11. септембра 2001., него и одражава настојање власти РФ да ту борбу искористи за постизање својих унутрашњих и спољнополитичких циљева... У оквиру борбе с тероризмом потребно је констатовати... успостављање опште климе неповерења, застрашености, и константне политичке и друштвене контроле. У овом тренутку реализује се равномеран прелазак од бившег система контроле коју су спроводиле армија/милиција/ФСБ, на систем који регулишу правосудни органи. Овај прелазак је постао могућ захваљујући убрајању у криминалне низа оријентација и ставова, који се у првом реду сматрају за испољавање слободе речи и уверења”.

⁶⁹ Види ближе: Јањевић, 2003: 329-339.

„Европски парламент је наставио активистички приступ у односу на кршења људских права у Русији, посебно користећи своју моћ да усваја резолуције које осуђују кршење људских права... ЕП више пута помиње Русију у резолуцији о годишњем извештају о људским правима... У резолуцији о Северном Кавказу од 21. октобра 2010, ЕП је препознао руску право да се бори против тероризма и оружане побуне у Северном Кавказу али је позвао власти ‘да то чине подржавајући међународно право људских права’ и ‘да ураде све што је у њиховој моћи да обезбеде заштиту људских права, што је потврђено у Декларацији УН о правима и одговорностима појединаца, група и друштвених органа у унапређивању и заштити универзално признатих људских права и основних слобода’”⁷⁰.

Поред тога, поједине европске државе одржавају билатералне консултације са Русијом око поштовања људских права (укључујући и њихову заштиту у контексту борбе против тероризма) – Велика Британија одржава годишње састанке, обично изражавајући забринутост око људских права у Русији, док њено Министарство иностраних послова у годишњим извештајима о стању људских права у свету наводи Русија као *country of concern*⁷¹. Велика Британија у том правцу делује и у ширим међународним оквирима⁷².

При вредновању (не само) руског одговора на тероризам неопходно је, поред нормативног и институционалног оквира, имати у виду да га одређује и обим, карактер и форме⁷³ терористичких претњи, посебно неке од терористичких аката са којима се Русија суочила у новијој историји.

Руски одговор на тероризам дужи период није био плански (откривао је неприхватљиве недостатке у противтерористичким мерама у ваздушном саобраћају), реактиван приступ је одражавао несналажења и

⁷⁰ Youngs, Shapovalova, 2011: 17

⁷¹ Ибидем: 12.

⁷² Антоненко, 2007: 7. „Земље ЕУ су далеко од јединства у свом приступу централној Азији. Нордијске земље, које највише брину око људских права, опиру се да интензивирају контакте са владама које их злоупотребљавају. А када су Француска и Немачка водиле кампању током 2006 – поред Русије – за Казахстан да преузме председавање ОЕБС-ом, Британија је предводила групу држава чланица које су блокирале овај потез”.

⁷³ Чеченски тероризам је: „... пример како се једна прво фронтална, потом партизанска и герилска борба, корак по корак деградирала, све док није пала на ниво обичног тероризма. Посебно је велика стратешка грешка блискост са Ал Каидом и другим исламистичким терористичким организацијама... Чечени су одговорни и за, до сада једини познат пример употребе нуклеарног оружја у терористичке сврхе. Наиме, Шамил Басајев је 1995, у парку Измаиловски у Москви закопао пакетић радиоактивног цезијума, више као најаву шта може да уради са већом количином”. Види: Симеуновић, 2009: 190-194.

неефикасност руских структура безбедности, па и неодговарајућу КТ инфраструктуру, неки професионални промашаји нису уважавали нужност планирања против-терористичких операција да на првом месту вреднује људски живот (За напад на Грозни 22. августа 2004. су руске снаге безбедности знале, што ипак није узроковало адекватну реакцију, већ је начин извођења операције резултирао смрћу око 100 цивила). Док су унутрашња логика и спирала процеса политичког насиља и (обим и начин) терористичких активности, као и шири геостратешки контекст, оквир који носи свој детерминирајући капацитет који је тешко превазићи. Бруталност и последице терористичких аката узрокују оштре реакције руске јавности и директно условљавају реакције руске државе⁷⁴.

Реструктурирање урушеног безбедносног система СССР-а који је наследила Русија започеле су 1999. године⁷⁵, Путин је најавио даље промене управо у изјави коју је дао дан после Беслана: „Углавном, мора се признати да нисмо показали да разумемо сложеност и опасност процеса који теку у нашој сопственој земљи, па ни у свету у целини... Показали смо слабост. А слабе бију. Једни желе да нам отму што боље парче, други им помажу. Помажу, сматрајући да Русија као једна од највећих нуклеарних сила у свету још увек за неког представља опасност. Зато ту опасност треба отклонити. И тероризам је, наравно, само инструмент за постизање тих циљева”⁷⁶. Мада највећи део финансијске помоћи терористима стиже из арапских земаља тешко је спорити да Путин није алудирао на шири контекст, што је узроковало даље реакције⁷⁷. Тешко је спорити и да реакције Запада нису биле одређене крајње манипулативним механизмима геополитичког концепта. Оне се, по трагедији у Беслану, у једном од извора одређују на следећи начин: „Најза-

⁷⁴ Посебно оног у Беслану 1-3. септембар 2004. са 353 погинула, преко 600 рањених, 1181 таоца. Такође, приликом ослобађања талаца из позоришта Дубравка у Москви 2002. погинуло је преко 100 људи. О горе-наведеном аспектима види шире: Медведев, 2007: 109-193.

⁷⁵ Уз назнаку, Исакова, 2006: 18: „Хитна потреба да се одговори на претњу тероризма донела је растући утицај служби безбедности... хијерархија одговорности и потчињености је прилагођена да одражава све већи значај и истакнуто место антитерористичког апарата”.

⁷⁶ Медведев, 2007: 128.

⁷⁷ Ибидем: 137: „Путин је кажњен зато што неће да учини уступке Чеченији’. Такав наслов је британски лист ‘Фајненшл тајмс’ дао првом великом чланку о заузимању школе у Беслану од стране терориста”. Западна штампа (*deo*), уочавамо (Ибидем, стр. 147-150), има „фини” манипулативни објектив, у којем је, рецимо, обарање два руска авиона августа 2004. са 89 жртава названо „Освета црних удовица” – не синтагмом која би то недвосмислено означила као терористички акт. Сигнали из Европе, као и сви сигнали, релативно су лако читљиви. Као и ликвидација Масхадова.

ступљеније су биле ове три врсте западних реакција: (1) окриви жртву; (2) одбаци и исмеј тврдњу Русије да се бори против истог непријатеља који је изазвао и 11. септембар; (3) захтевај ‘дијалог’ са Чеченима’⁷⁸. Међутим, чак и у критичним приказима нормативног и институционалног КТ оквира РФ региструјемо податке који указују на обим безбедносних претњи са којима се суочавала РФ (и на меру успешности руске КТ политике)⁷⁹.

Европска унија је свакако свесна обима и карактера проблема које Москва има на северном Кавказу – уз оцене да се Чечени боре само против Русије, да је сарадња чеченских милитаната са исламистима из других региона и помоћ коју добијају из неких организација са седиштем у исламским земљама ограничена, јер се доживљавају као маргинални играчи у свету цихада. Уочава се да територију РФ терористи могу користити за планирање и припремање терористичких напада на територији ЕУ, наћи уточиште на Северном Кавказу, те процењују безбедносни ризици: да се ЕУ у основи не суочава са озбиљном терористичком претњом са Северног Кавказа, да је претња нуклеарне безбедности у контексту терористичких активности прилично ниска – мада се не може искључити, као и то да на чеченску дијаспору у ЕУ могу утицати радикалне исламске организације које би неке Чечене могле уплести у терористичке мреже у Европи. Предлажу се првенствено превентивне мере ЕУ, посебно јачање сарадње специјалних служби и полиције чланица, контрола источним границама и побољшање контроле прилива избеглица из северног Кавказа, проучавање њиховог кретања унутар ЕУ и прикупљање информација о чеченској дијаспори⁸⁰.

⁷⁸ Трифковић, 2005: 13.

⁷⁹ *Злоупотребљенија в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 7: „Почев од 2005. г. према ФСБ на територији РФ извршено је 257 терористичких аката од којих 111 у Чеченији и 77 у Дагестану. Годину дана касније забележено је 152 терористичка акта од којих 74 у Чеченији и 17 у Дагестану. Коначно, 2007. г. према евиденцији ФСБ извршен је 41 терористички акт... спречено 300 терористичких аката припреманих у Дагестану, Ингушетији, Чеченији и Ставропољу... 896 лица је осуђено због ‘кривичних дела повезаних са терористичком и екстремистичком делатношћу’... пресечено деловање 150 организација терористичког и екстремистичког правца, 35 нелегалних оружаних формација, 6 НВО, 501 организована групација које су се бавиле нелегалним прометом оружја’... 35 лица је осуђено према чл. 205 (тероризам), 54 према чл. 207 (‘Намерно лажно саопштење о терористичком акту’), 5 према чл. 277 (‘Напад на државну или јавну личност’), и на крају – 54 према чл. 208 (‘Организовање нелегалне оружане формације или учествовање у њој’)”.

⁸⁰ Види: *The External Dimension of the EU's Area of Freedom, Security and Justice in Relation to Russia*, European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union – Directorate B – Policy Department – Briefing Paper, Brussels, 10 October 2006, pp. 5-6; p. 16; p 31.

Поштовање демократских принципа у пракси контратероризма у Русији, дакле, формално/званично у првом реду одређује однос ЕУ. Да су међусобни односи у области контратероризма дефинисани од стране ЕУ поштовањем демократских принципа уочавамо читањем званичних докумената органа ЕУ⁸¹. На претходно указују и тешкоће у успостављању институционалних аранжмана. Примера ради, новембра 2003. је потписан споразум о стратешкој сарадњи између Министарства унутрашњих послова РФ и Европола – како би уследила оперативна сарадња, али су преговори о другом споразуму каснили пошто руско законодавство није пружало довољно гаранција за заштиту личних података – мада је у том циљу био усмерен Федерални закон из јула 2006. о увођењу принципа Европске конвенције о заштити физичких лица приликом аутоматске обраде персоналних података (Савет Европе 1981.)⁸². Значајније, брзо су се у оквиру Контратерористичког комитета ОУН јавила неслагања у Сектору за санкције пошто РФ није успела да у општи списак терористичких организација које подлежу санкцијама унесе низ чеченских покрета, као ни да спроведе свој предлог да свака држава може имати сопствени списак организација. Спорови по овим питањима највише су се испојили у односима РФ-ЕУ, мада су обе „више пута потврђивале неопходност борбе против тероризма, посебно у оквиру такозваних „мапа пута” и пројекта новог Споразума о партнерству и сарадњи између Русије и ЕУ, разлике у дефиницијама тероризма и различит став према могућим ограничењима поља антитерористичке борбе узимајући у обзир захтеве за поштовање људских права нису дозволили да се уради план заједничке политике”⁸³.

⁸¹ Примера ради, Commission Staff Working Document accompanying the Communication from the Commission to the Council: Review of EU-Russia relations pursuant to conclusions of the Extraordinary European Council of September 1, 2008, {COM(2008) 740 final}, Commission of the European Communities, Brussels, 5.11.2008, SEC(2008) 2786, Интернет, п. 10: „Сарадња са Русијом у борби против тероризма се заснива на Заједничкој изјави о борби против тероризма из 2002. године и релевантним одредбама мапа пута за Заједничке области слободе, сигурности и правде и спољне безбедности. Русија је предложила Меморандум о борби против тероризма који узима у обзир нове области сарадње које тренутно нису обухваћене Заједничком изјавом и Заједничким просторима (нпр. регрутовање терориста и радикализација), али је ЕУ и даље уверена око додате вредности из Меморандума. Одржавани су неформални информациони састанци о заштити кључне инфраструктуре у периоду 2007-2008. ЕУ жели ефикасну, конкретну и плодну сарадњу са Русијом у области борбе против тероризма уз пуно поштовање принципа људских права и владавине закона. Имплементација одредби у Заједничким просторима треба да остане оквир за сарадњу”.

⁸² *Злоупотребљенија в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 12.

⁸³ Ибидем: 11.

Ма колико реакције ЕУ услед угрожавања људских права у оквиру нормативног оквира борбе против тероризма у РФ могу бити пригодна фасада геостратешких пројеката, оне имају основа. Назначимо: кршења правних процедура (претње и увреде током притвора, добијање исказа под тортуром, покушаји подметања и фалсификовања материјалних доказа); нарушавање процедура приликом истрага и судске расправе (у вези са условима хапшења, претреса, коришћења сведока, методама вођења прелиминарне истраге, условима држања у притвору); угрожававање независности правосуђа: „злоупотребе у неблаговремено уплитање органа тужилаштва у судске процесе, што говори о потчињености суда извршној власти; уклањање пороте из надлежности за низ категорија кривичних дела, укључујући и оптужбе за тероризам“; непоштовање права одбране, што обухвата ангажовање адвоката „који често практично отворено раде у интересу истраге а не својих клијената“, а током истражног и судског поступка систематско коришћење експерата (израда експертиза) одређених од истражних органа и суда, одбијање експерата које предлаже одбрана⁸⁴. Реакције ЕУ евидентно имају основе у правним оквирима и пракси „контратерористичке операције“ – у оквирима новог анти-терористичког законодавства из 2006. године⁸⁵, те степена у којем се у руским противтерористичким дејствима поштује принцип заштите људских живота⁸⁶.

Потребно је нагласити, поштовање демократских принципа одређује не само међусобне односе ЕУ-РФ у области контратероризма, већ и ширу политику ЕУ на међународној сцени. Област контратероризма је чак декларативни ниво⁸⁷. Потези ЕУ су кочили спровођење појединих

⁸⁴ Види шире: Ибидем: 73-76.

⁸⁵ Ибидем: 76: „Приликом извођења антитерористичких операција систематски се очитује: одступање од принципа правне државе у случају проглашавања ‘зоне контратерористичке операције’ (‘КТО’) од стране њеног ‘руководиоца’ (чије функције и овлашћења закон прећуткује), а која није ограничена ни просторно ни временски (за разлику од ванредног стања ограниченог на 30 дана иако са могућношћу продужавања уз обавезно обавештавање парламента земље и Савета Европе); режим ‘КТО’ омогућава прегледање кореспонденције, неограничено уплитање у приватни живот грађана, контролисање и ограничење (до пуне забране) свих облика комуникације (сем званичних канала), премештање становништва, деловање без икаквих преговора, обарање цивилних авиона који ‘представљају опасност’”.

⁸⁶ Ибидем: 22: „Законодавство из 2006. г. дозвољава да се ‘специјалне операције’ изводе усред дана у центру града, чак без евакуације стамбених зграда. Један од саговорника мисије био је непосредни сведок операције која је изведена 31. децембра 2007. г. у стамбеној згради у Грозном. Стан је нападнут тешким наоружањем, 3 човека су убијена”.

⁸⁷ Геополитичка перспектива односа ЕУ – Русија, рефлектована у овој области, јасно се очитаву у чињеници да су на Евроамеричком самиту у Вашингтону 17. децембра 1999.

већ дефинисаних узајамних програма и облика сарадње, али је мотрено на стратешко партнерство, уз дистанцу одређену потребом геостратешког позиционирања⁸⁸. С друге стране, судећи према изјавама руских званичника и дипломатије, Русија истиче принципијелно залагање за поштовање међународног права у решавању међународних спорова и превазилажење дуплих стандарда у борби против тероризма⁸⁹.

Управо покушај да „институционализује борбу против тероризма под покровитељством Уједињених нација, користећи норме међународног права” (уз констатацију да је „Русија активно учествовала у раду Комитета УН за борбу против тероризма као потпредседник и ратификовала скоро све конвенције о супротстављању тероризму”) тумачи се да „руске иницијативе на 'подешавању' међународног система укључују успостављање међународних аранжмана на супротстављању тероризму”, те наглашава да је по њу: „доношење проблема међународног тероризма на дневни ред УН био начин да осигура свој статус велике силе. Нагласак на свом статусу сталног члана Савета безбедности УН је увек био мантра за позицију Русије у свету, тако да је логика јачање улоге УН у контексту борбе против тероризма открила руску стратегију да остане у језгру процеса доношења одлука. *Претња међународног тероризма је такође постала нова референца за стратешког партнерства Русије ван атлантске заједнице, пре свега са Ин-*

ЕУ и САД осудиле војну тактику Русије у Чеченији јер производи хуманитарну кризу и излаже нестабилности регион Кавказа. Види: Јањевић, 2007: 337.

⁸⁸ Интересантан је детаљ (Јањевић, 2007: 338) изјава председавајућег ЕУ Силвија Берлусконија, везана за чеченски сукоб, дата на самиту ЕУ-Русија у Риму, новембра 2003., када је италијански премијер оптужио европска средства информисања да „настављају са понављањем бајки о Чеченији” где „су у питању акције терориста којима Руска федерација није никада задала одговарајући ударац”, на шта је одмах реаговала Европска комисија, квалификујући изјаву као лични став.

⁸⁹ Рецимо – према Сажин – на Генералној скупштини ОУН 23.09.2004. шеф руске дипломатије Сергеј Лавров је изложио седам основних принципа борбе са тероризмом који су, у основи, у том правцу усмерени: „... министар је навео развој и усавршавање међународног права у новим условима. По његовим речима развој развој укључује 'уношење неопходних измена у национално законодавство, прикључивање међународним антитерористичким конвенцијама и завршавање рада на међународно правним антитерористичким документима... међународно право није окамењена догма. Борба са тероризмом захтева његов развој и усавршавање’ – нагласио је Лавров. Треће, шеф МИП-а Русије је изјавио да је неопходно да се све земље одрекну од давања политичког уточишта терористима, њиховим помагачима и спонзорима јер то 'подрива јединство и узајамно поверење учесника антитерористичког фронта и служи као оправдање за деловање терориста, фактички их охрабрује у извршавању исто таквих злочина у другим земљама’... Као седмо средство у супротстављању опасности од тероризма шеф МИП-а Русије навео је ослањање на структуре ОУН”.

дијом и Кином”⁹⁰. Карактеристични су осврти теоретичара са Запада управо везано за безбедносне аранжмане Русије у Азији. У студији *The Evolving Threat of Terrorism in Policymaking and Media Discourse*, се указује да Русија, поред сарадње у оквиру УН, развија међународну сарадњу у оквиру Савета Европе и Г-8, односе са НАТО (од 2002. у појединим аспектима противтероризма), а посебно односе са евроазијским регионалним организацијама: Организацијом уговора за колективну безбедност – као оквиром безбедносне сарадње РФ и неколико земаља бившег СССР-а, и у оквиру Шангајске организације за сарадњу – која је виђена пре као инструмент за даљи развој геополитичких интереса Русије и Кине у Централној Азији него искрен и ефикасан регионални безбедносни провајдер⁹¹. Битно је да сличне оцене читамо у официјелном документу ЕУ⁹².

Како год, Русија се укључује у глобалне контратерористичке напоре⁹³, у складу са новом стратегијом спољно-политичког деловања и у области безбедности⁹⁴.

⁹⁰ Кононенко, 2003: 29, део цитата ставио у курзив аутор овог чланка.

⁹¹ Укратко о поменутих организацијама види: Цамерон анд Домајски, 2005: 7-8; *Злоупотребљенија в ходе борьбы с терроризмом и экстремизмом, РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ПОД КОНТРОЛЕМ*, 2009: 13-17. Док, везано за Шангајску организацију за сарадњу, Антоненко, 2007: 8, упозорава: „ЕУ би требало да престане да мисли на ШОС у чисто геополитичким терминима, и призна њен допринос регионалној стабилности и развоју. ЕУ би требало да избегне пут супротстављења ШОС... да призна да све централноазијске државе виде ШОС као позитиван и важан инструмент за своје дугорочне интересе. На дужи рок, без дијалога са ШОС, ЕУ вероватно неће испунити свој потенцијал у региону”.

⁹² Рецимо, *The External Dimension of the EU's Area of Freedom, Security and Justice in Relation to Russia*, European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union – Directorate В – Policy Department – Briefing Paper, Brussels, 10 October 2006, pp. 37-38: „Један од главних фактора који утичу на слабу сарадњу у контратероризму између ЕУ и Русије је недостатак међусобног поверења између партнера и чињеница да ова област углавном спада у надлежност посебних служби које не сарађују или размењују информације. Осим тога, Русија је много више фокусирана на против-терористичку сарадњу са земљама ЗНД (посебно у републикама Централне Азије) и Кином, на пр. у оквиру Шангајске организације за сарадњу. За разлику од ЕУ, ове земље не ограничавају борбу против тероризма са неопходношћу придржавања људских права и – као и Русија – дефинишу термин у врло широком смислу (нпр. Русија доживљава сукоб у Чеченији као део међународног рата против тероризма и, без изузетака, третира све чеченске сепаратисте као терористе, са чим се ЕУ не слаже...)”.

⁹³ О чему говори и констатација из Г8 Summit Statement on Counter Terrorism: Security in the Era of Globalization, G8 Research Group 2007 Final Compliance Report, 21. Counter-Terrorism: Financial Action Task Force [318]: „Русија се у потпуности придржавала њених обавеза из Financial Action Task Force чинећи значајне напоре ради спровођења ФАТФ 40+9 Recommendations”. Види шире Ибидем, 2007: 278-279.

Мора се имати у виду да „у руској пројекцији, унутрашња безбедност укључује и борбу против глобалних спољних претњи... ‘*Homeland security*’ се у суштини односи на заштиту националних интереса, борбу против глобалних претњи као што је међународни тероризам, и најзад борбу против транснационалног организованог криминала”⁹⁵. Конкретно, *Национална стратегија безбедности Русије до 2020. године* (2009) даје (Тачка 6. ст. 3) следећу дефиницију претње по националну безбедност: „директна или индиректна могућност угрожавања уставних права и слобода, квалитета живота, суверенитета/територијалног интегритета, стабилног развоја РФ, одбране и безбедности државе”. Полазећи од наведеног Стратегија одређује: „13. Дугорочно, Руска Федерација ће настојати да изгради међународне односе засноване на принципима међународног права, као и на институцији поуздане и једнаке безбедности националних држава. За одбрану њених националних интереса, Русија ће, остајући у границама међународног права, спровести рационалну и прагматичну спољну политику, која искључује скупу конфронтацију, укључујући нову трку у наоружању”⁹⁶. Начело прагматичности у спољној политици Русија неспорно реализује⁹⁷, укључујући се у глобалне активности борбе против тероризма у складу са својим геополитичким интересима, али и условљеностима. Деловање Русије у области контратероризма одређено је концептом њеног унутрашњег развоја, као и њеном традицијом и историјском искуством⁹⁸. Можемо се у овом тре-

⁹⁴ Cameron and Domański, 2005: 20 подсећају да је: „Лавров недавно изјавио, док Русија не жели да има монопол у региону у пост-совјетској ери, она неће дозволити било којој другој земљи да доминира”.

⁹⁵ Ponsard, 2005: 51-52.

⁹⁶ Russia's National Security Strategy to 2020, Approved By Decree of the President Of the Russian Federation 12 May 2009 No. 537, Интернет, <http://rustrans.wikidot.com/russia-national-security-strategy-to-2020> (приступљено 26.10.2012.).

⁹⁷ Кононенко, 2003: 30-31: „... док је мултиполарност, иако присутна у доктринарним текстовима, еволуирала у смислу практичне примене... Као реформатор и реалиста, Путин је схватио супериорност америчке снаге и спремности САД да користи сву своју моћ ако је угрожена национална безбедност. Али, оно што је Путин такође, чини се, узео у обзир био је спектар могућности које нуди изазов међународног тероризма. Ово је била прилика за Русију да премости јаз између ње и Запада (а посебно САД) проузрокован погрешним представама и истовремено преузимајући самосталну и *уочљиву* улогу као одговорни сарадник за борбу против међународног тероризма. Под претпоставком ове улоге, руска спољна политика, мада модернизована и ‘западњачка’, остаје мултиполарна. Присуство повраћене мултиполарности постаје очигледно у сталним покушајима Русије да институционализације борбу против међународног тероризма у оквиру УН и ревитализује своје билатералне односе са Индијом и Кином”.

⁹⁸ Omelicheva, 2009, истиче да се многи аспекти контратерористичке политике РФ могу објаснити традицијом царске Русије, да су безобзирности руских снага безбедности и некажњивост злочина почињених против етничких Чечена наставак бруталне праксе

нутку сложити са оценом: „Русија жели да игра улогу независног, економски одрживог играча на међународној сцени – да буде ’самосталан фактор’, као што њени представници често говоре – и одлучна је да не буде доминантна било као суперсила нити као ’глобални полицајац’”⁹⁹.

Закључак

Геополитичке детерминанте утичу на начин на који Европска унија дефинише политику и остварује спољне релације, оквире и облике сарадње у борби против тероризма. Јасно је да су стратешки правци деловања ЕУ и начин њихове реализације – тиме политичке мере које се директно или посредније тичу борбе против тероризма – под утицајем (међусобних) геополитичких и (гео)економских интереса (посебно у енергетском сектору) према Руској федерацији. У основи је потврђена основаност почетне хипотезе која тврди да на контратерористичку политику ЕУ утичу њени стратешки политички и економски интереси према РФ – посебно појединих њених чланица, актуелни односи ЕУ и РФ поводом ширих безбедносних проблема, као и актуелни безбедносни изазови и проблеми РФ. Наиме, поред константног позивања на потребу сарадње са РФ у борби против тероризма као стратешким партнером, карактер односа ЕУ и РФ од значаја је за контратерористичку политику ЕУ, али развој ових односа, који се морају разумевати као део

против народа Руске империје, да су обе владавине (царска и совјетска) биле формиране геополитичком експанзијом, да су обе биле мулти-националне државе у којима су аутохтоне етничке културе и традиције биле подређене, наметана руска култура, традиција и језик – уз малициозне констатује о пост-империјалним фрустрацијама Русије – укључујући и ону да је руско управљање чеченским сукобом производ њене империјалне политике. Контратерористичка политика Русије одређена је, закључује се, геостратешким детерминантама, али је повезана и са унутар-политичким моментима: реагујући на побуњеничке и терористичке акције, Руска влада је спровела опсежне административне реформе, повећала овлашћења служби безбедности, ојачана власт по вертикали, проширила контролу над масовним медијима и политичким животом – укупно, мере су помагле консолидовање режима. Можемо приметити да је систем конципиран тако да руске безбедносне снаге буду способне да одговоре на широк спектар безбедносних претњи. Исакова, 2006: vii-viii, анализирајући реформу система одбране, показује да РФ „концентрише своје напоре на одржавање и модернизацију стратешких нуклеарних снага и стварање јаким наменских снага за борбу против тероризма”. Исакова, 2006: 30, показује да политика модернизације наоружања као један од три елемента обухвата опрему за јединице на борбу против тероризма. Такође, Исакова, 2006: 43, да се планирају додатна финансијска средства за операције за борбу против тероризма и активности спровођења закона у конфликтним тачкама широм земље.

⁹⁹ Cameron and Domański, 2005: 5.

ширих геополитичких консталација, није од пресудног, директног значаја за ову политику и њене нормативне оквире.

Без обзира на основаност (појединих) констатација о степену (не)демократичности руског политичког миљеа, анализа праксе (не само) руске КТ стратегије, као саставног дела унутрашње и спољне политике, остаје једно-димензионална без уважавања детерминанти које је шире дефинишу. У контексту КТ политике савремену руску стварност није могуће тумачити само преко категорија које су оперативне за разумевање демократичности њеног политичког система и односа ових категорија са њеном спољном политиком, већ се морају имати у виду и безбедносни проблеми РФ. Уочљиво је да Русија поштује принцип ефикасности у остваривању својих геополитичких интереса, узрокујући реакције ЕУ поводом кршења људских права које се чине у оквиру и/или у име борбе са тероризмом, те реакције услед кршења принципа уздржавања од прибегавања сили приликом разрешавања конфликта у зонама свог интереса. Стиче се утисак да је управо (и) подручје борбе против тероризма у РФ она област преко које се Русији од стране ЕУ дају сигнали који указују на одређене промене политичког курса, при чему ЕУ пази да одржи континуитет постојећих стратешких иницијатива.

Литература:

1. Avijucki, Vjačeslav (2009), *Kontinentalne geopolitike*, CLIO, Beograd
2. Alvaro de Vaskonselos, Rusija i Gruzija – evropske sudbine, *Evroatlanska revija*, број 9, 01. decembar 2008, Internet, http://www.eai.org.rs/sr/evroatlanska_revija/evroAtlanticSecurity/story/115/Rusija+i+Gruzija+-+evropske+sudbine.html (pristupljeno 31.10.2012.)
3. Antonenko, Oksana (2007), *The EU should not ignore the Shanghai Cooperation Organisation*, Centre for European Reform, London, Internet, mercury.ethz.ch/.../ policybrief _ sco _ web _ 11may (pristupljeno 27.05.2013.)
4. Bendiek, Annegret (2006), EU Strategy on Counter-Terrorism: Steps towards a Coherent Network Policy, *SWP Research Paper*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, Internet, <http://www.policypointers.org/Page/View/4557> (pristupljeno 15.05.2011.)
5. Commission Staff Working Document accompanying the Communication from the Commission to the Council: Review of EU-Russia relations pursuant to conclusions of the Extraordinary European Council of September 1, 2008, {COM(2008) 740 final}, Commission of the European Communities, Brussels, 5.11.2008, SEC(2008) 2786, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2008:2786:FIN:EN:PDF> (pristupljeno 27.05.2013)

6. Conclusions and Plan of action of the Extraordinary European Council meeting on 21 september 2001, Internet, www.consilium.europa.eu/.../140.en.pdf (pristupljeno 12.09.2011.)
7. G8 Research Group 2007 Final Compliance Report, 21. Counter-Terrorism: Financial Action Task Force [318], Internet, www.g8.utoronto.ca/.../2007compliance_final/07 (pristupljeno 27.05.2013.)
8. Ćurković, Miša, Rusija i otkrivanje meke moći, *Nacionalni interes*, Broj 1-3/2008, godina IV, vol. 4, str. 25-54, Internet, <http://www.nacionalniinteres.rs/nic-2008-broj-01-03.pdf> (pristupljeno 18.06.2013.)
9. *Zloupotreblenja v hode borьby s terorizmom i ekstremizmom*, ROSSIЙSKOE OВЩЕСТVOPOD KONTROLEM, International Federation for Human Rights - FIDH, 2009, Internet, raprussia2307ru.pdf (pristupljeno 18.03.2012.)
10. European Parliament recommendation on the role of the European Union in combating terrorism (2001/2016(INI)), 1. The European Union's role in combating terrorism A5-0273/2001, Official Journal of the European Communities, 21.03.2002., Internet, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:072E:0135:0141:EN:PDF> (pristupljeno 12.09.2011.)
11. EU - Russian security dimensions, ed. Dov Lynch, *Occasional Papers*, n° 46, European Union Institute for Security Studies, July 2003, Internet, <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ46.pdf> (pristupljeno 18.04.2010.)
12. Fraser Cameron and Jarek M. Domański, Russian Foreign Policy with Special Reference to its Western Neighbours, *EPC Issue Paper* No. 37, 13 July 2005, European Policy Centre, Internet, mercury.ethz.ch/.../EPC+Issue+Paper+No+37.pdf (pristupljeno 27.05.2013.)
13. http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/terrorism/strategies/fsj_terrorism_strategies_counter_en.htm (pristupljeno 12.09.2011.)
14. *Human Rights Dissolving at the Borders? Counter-Terrorism and EU Criminal Law*, Amnesty International EU Office, 31 May 2005, AI Index: IOR 61/013/2005, Internet, <http://www.google.rs/search?hl=sr&source=hp&q=Human+Rights+Dissolving+at+the+Borders%3F+CounterTerrorism+and+EU+Criminal+Law&meta=&aq=f&oq=> (pristupljeno 12.09.2011.)
15. Isakova, Irina, *Russian defense reform: current trends*, This article is a revised text of the author's presentation at the conference entitled "The U.S. and Russia: Regional Security Issues and Interests", held in Washington, DC, on April 24-26, 2006, Internet, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubid=740> (pristupljeno 27.05.2013.)
16. Janeliunas, Tomas, Sovereign democracy – yet another attempt to define Russia's regime, *Lithuanian Foreign Policy Review*, issue: 18/2006 (pp. 117-132), Internet, <http://www.google.com/search?hl=sr&q=Sovereign+democracy+%E2%80%93+yeat+another+attempt+to+define+Russia%EF%82%A2s+regime&lr=&aq=null&oq=> (pristupljeno 14.09.2011.)

17. Janjević, Milutin (2007), *Spoljna politika Evropske unije*, Službeni glasnik, Edicija Evropska unija knj. 2., Beograd
18. Janjević, Milutin (2003), „Treći stub” Evropske unije: saradnja u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, Službeni list SCG, Beograd
19. Kononenko, Vadim, From Yugoslavia to Iraq: Russia’s Foreign Policy and the Effects of Multipolarity, *UPI Working Papers* 42 (2003), Ulkopoliittinen instituutti – The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki, Internet, kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/.../WP42.pdf (pristupljeno 27.05.2013.)
20. Medvedev, Roj (2007), *Putin: povratak Rusije*, Beograd: Novosti (Beograd: Politika), str. 109-193
21. Milošević, Zoran, Evropska unija i Rusija – strateško partnerstvo ili strateška zabluda?, *Politička revija/Political review*, Br. 4/2008, str. 1043-1052
22. Mitić, Andrej (2008), *Savremeni ruski konzervativizam: ideologija „Jedinstvene Rusije”*, Internet, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/savremeni-ruski-konzervativizam-ideologija-jedinstvene-rusije.html> (pristupljeno 13.03.2013.)
23. Monaghan, Andrew (2005), *Russian Perspectives of Russia-EU Security Relations*, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre, Russian Series 05/38, Internet, <http://studies.agentura.ru/centres/csrc/perspectives.pdf> (pristupljeno 27.05.2013.)
24. Okara, Andrei, Sovereign democracy: A New Russian Idea or a PR Project?, *Russia in Global Affairs*, No 2, July – September 2007, Internet, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_9123 (pristupljeno 13.03.2013.)
25. Omelicheva, Y. Mariya, Russia’s Counterterrorism Policy: Variations on an Imperial Theme, *Perspectives on Terrorism*, Volume III, Issue 1. (2009), Internet, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/61/126> (pristupljeno 27.05.2013.)
26. Ponsard, Lionel, Homeland Security and the Russian Approach, *Information & Security, An International Journal*, Vol. 17, 2005, 50-60, Internet, http://www.comw.org/tct/fulltext/05_ponsard.pdf (pristupljeno 27.05.2013.)
27. Raúl Hernández i Sagrera, Olga Potemkina, *Russia and the Common Space on Freedom, Security and Justice – Study* (2013), European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Policy – Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, Internet, <http://www.statewatch.org/news/2013/feb/ep-libe-study-russia-and-asfj.pdf> (pristupljeno 27.05.2013.)
28. Revised Action Plan on Terrorism, 17.6.2005, SEC(2005) 841, Commission Staff Working Document, 10694/05, Commission of the European Communities, Brussels, Internet, <http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st10/st10694.en05.pdf> (pristupljeno 12.09.2011.)
29. Richard Youngs, Natalia Shapovalova, *EU human rights policy towards Russia – Study* (2011), European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union – Directorate B – Policy Department, Internet, http://www.eu-russia-csf.org/fileadmin/Docs/EU_Human_Rights_Policy_Towards_Russia_FRIDE.PDF (pristupljeno 29.05.2013.)
30. Russia’s National Security Strategy to 2020, Approved By Decree of the President Of the Russian Federation 12 May 2009 No. 537, Internet,

- <http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020> (pristupljeno 26.10.2012.)
31. Sažin V., *О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ МИРОВОГО ТЕРРОРИЗМА*, Internet, http://www.novostiuzbekistana.st.uz/7_237/tz.htm (pristupljeno 18.03.2012.)
 32. Simeunović, Dragan (2009), *Terorizam: opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet univerziteta (Biblioteka Crimen; 9), Beograd: Dosije studio
 33. The Evolving Threat of Terrorism in Policymaking and Media Discourse, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 2, WP 2, 2008, Internet, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP2%20Del%202.pdf> (pristupljeno 20.10.2011.)
 34. *The External Dimension of the EU's Area of Freedom, Security and Justice in Relation to Russia*, European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union – Directorate B – Policy Department – Briefing Paper, Brussels, 10 October 2006, Internet, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/divers/join/2006/348594/EXPO-JOIN_DV\(2006\)_348594_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/divers/join/2006/348594/EXPO-JOIN_DV(2006)_348594_EN.pdf) (pristupljeno 27.05.2013.)
 35. Trifković, Srđa, Rat protiv terora: koncept, praksa i slabosti, *Srpska politička misao*, 2005, br. 3-4, str. 9-18

Normative and geopolitical framework of cooperation between European Union and the Russian Federation as a determinant of counter-terrorism policy of the Union

Summary: This article is intended to indicate the normative framework of cooperation and to verify the reasonableness of the hypothesis that the counterterrorism policy of European Union (EU) affect it's strategic political and economic interests to the Russian Federation (RF) – in particular some of it's members, the current relations between the EU and RF, as well as the current security challenges and problems of the RF. It was concluded that the character of relations between the EU and Russia are important for the EU counterterrorism policy, but the development of these relations, which must be comprehended as part of broader geopolitical constellation, not critical, of direct relevance to this policy and its normative framework. In addition to the constant reference to the need for cooperation with the RF in the fight against terrorism as a strategic partner, the area of counter-terrorism is just the area over which EU gives signals on certain changes of political course toward Russia, while careful to maintain the continuity of the existing strategic initiatives.

Key words: geopolitical determinants, geostrategic interests, counterterrorism policy, the European Union, Russian Federation

ДЕЈАНА М. ВУКЧЕВИЋ*
МИША СТОЈАДИНОВИЋ
Институт за политичке студије
Београд

УДК 351.78(4-011):323(4)
Монографска студија
Примљен: 11.09.2013
Одобен: 29.09.2013

ЕВРОПЕИЗАЦИЈА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕУ: СЛУЧАЈ ВОЈНИХ ОПЕРАЦИЈА ЕУ У АФРИЦИ**

Сажетак: У овом раду, аутор се бави процесом европеизације безбедносне и одбрамбене политике ЕУ сагледане кроз призму војних операција које је ЕУ предузела у Африци. Аутор има за циљ да покаже да европеизација представља користан аналитички концепт за разумевање безбедносне политике ЕУ. У раду се најпре полази од појашњења појма европеизације, која се сагледава као двосмерни процес, који обухвата пројекцију националних преференција на ниво ЕУ али и процес националног прилагођавања услед притисака који настају услед постепене институционализације безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Затим се анализирају војне операције које је ЕУ реализовала на афричком континенту, да би се у трећем делу рада, ове операције сагледале у светлу механизма европеизације. Аутор закључује да се, захваљујући концепту европеизације, може боље разумети развој безбедносне политике ЕУ, преваходно због тога што овај концепт подразумева интерактивни процес промене између националног нивоа и нивоа ЕУ.

Кључне речи: европеизација, политички актери, национални интерес, идентитет, европска интеграција

Појам европеизације

Шта представља појам европеизације? У чему се огледа њен значај у изучавању процеса европске интеграције? У трагању за одгово-

* dvukcevic@yahoo.fr

** Рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

рима на ова питања, неопходно је осврнути се на одређење овог појма. Ипак, мноштво различитих дефиниција европеизације са којима се сусрећемо отежавају појашњење овог појма. Донедавно, за две водеће теорије европске интеграције, неофункционализам и теорију међувладиних односа, национална политика представљала је основни експланаторни фактор европског интеграционог процеса, док је проучавање европске интеграције као фактора промене или константности у националној политици било занемарено, те се изучавање националних политичких система одвијало изван анализе процеса европске интеграције. Последњих година, међутим, све више се сусрећемо са појмом европеизације у анализи утицаја процеса интеграције на националне политике држава чланица ЕУ.

Поједини аутори поистовећују европеизацију са процесом европског управљања, те дефинишу европеизацију као „појаву и развој различитих структура управљања на европском нивоу” (Risse, Caporaso, Green Cowles, 2001: 3). Ова дефиниција европеизације усмерена је на процес управљања на нивоу ЕУ, а не на последице интеграције на националном нивоу, и подразумева образовање новог институционалног центра. Европеизација се у овом приступу не схвата само као процес промене на нивоу ЕУ, већ и као (неизбежно) успостављање политичке заједнице. У том контексту, европеизација се може сагледати као „извозни облик политичке организације”, те као пројекат политичке унификације (Olsen, 2002: 923-924).

Насупрот овом „bottom-up” приступу, који је усмерен на изучавање промена на нивоу ЕУ услед утицаја националних политика, један број аутора измешта фокус анализе са европског на национални ниво, и тежи објашњењу прилагођавања националних политика утицају ЕУ. Ови аутори сагледавају европеизацију као „top-down” процес. У средишту ових дефиниција је значај улоге адаптације, учења и политичке промене. У том смислу, европеизација се схвата као „градуелни процес који преусмерава правац и облик политика до нивоа на којем политичка и економска динамика ЕУ постаје део организационе логике националних политика и политичког одлучивања” (Ladrech, 1994: 69), или пак као „процес изградње, ширења и спровођења формалних и неформалних правила, процедура, политичких парадигми, стилова, „начина чињења ствари” и заједничких веровања и норми које се прво дефинишу и консолидују у оквиру политичког процеса унутар ЕУ, а затим уграђују у логику домаћих дискурса, идентитета, политичких структура и јавних политика” (Radaelli, 2000: 4). У изучавању појма европеизације као „top-down” процеса, кључни механизам је институци-

онална компатибилност између домаћих институција и политике на нивоу ЕУ („goodness of fit”).

Наше схватање појма европеизације обухвата ова два међусобно повезана процеса. С једне стране, европеизација је процес путем којег националне политичке, социјалне и економске снаге образују нови супранационални политички и институционални оквир. С друге стране, пак, ради се о процесу путем којег политичка, социјална и економска динамика Европске уније представља све значајанији део домаћег политичког система. Дакле, европеизација је интерактивни, међусобно конституишући процес промене који повезује европски и национални ниво (Börzel, 2002: 193-194). Као двосмеран процес, европеизација подразумева димензију „одозго-надоле” („top-down”), која подразумева утицај ЕУ на националне политичке системе, као и димензију „одоздо-нагоре” („bottom-up”), где државе чланице ЕУ обликују политичке резултате и институције на европском нивоу. Двосмерност процеса европеизације подразумева промене у националним политикама и механизмима политичког одлучивања („downloading”), као и пројекцију националних преференција и циљева на ниво ЕУ, уз образовање нових структура на том нивоу („uploading”).

Овако схваћену европеизацију не треба поистоветити са појмом конвергенције или интеграције. Када је реч о процесу усклађивања или конвергенције, европеизација може произвести и различитост, будући да се националне политичке и културне структуре различито прилагођавају утицајима који долазе од стране ЕУ. Такође, европеизација се не може поистоветити ни са процесом интеграције, који теорије изучавају кроз призму степена јачања или слабљења суверенитета држава чланица, док се европеизација односи на домаће институције и актере, те стога представља само један од механизма у оквиру процеса интеграције. Европеизација, дакле, не би постојала без процеса европске интеграције. Међутим, европска интеграција подразумева „онтолошки” степен истраживања, тј. објашњење процеса у којем државе преносе своју сувереност на наднационални ниво, док се европеизација може означити као „пост-онтолошка”, тј. усмерена на дешавања када су институције ЕУ формиране и производе одређени утицај (Radaelli, 2006: 58). Процес европеизације се у овом раду разматра као користан аналитички инструмент а не као теоријски приступ. Значај европеизације огледа се у томе што се овај појам сагледава као интерактивни процес промене који повезује национални и европски ниво (Gross, 2009: 14).

Реализација војних операција ЕУ у Африци

Афрички континент дуго времена није представљао приоритет спољне политике ЕУ (Rye Olsen, 2002: 91), која је углавном била ограничена на усвајање декларација и заједничких позиција, одражавајући једну декларативну и реактивну дипломатију без мобилизације конкретних средстава који би омогућили значајније ангажовање ЕУ на овом подручју. Деловање ЕУ постаје активније средином 90-тих година XX века, када је 1996. године Комисија усвојила комуникацију о превенцији сукоба у Африци¹, која је предвиђала спровођење мера у циљу превенције и управљања сукобима у Африци. Радило се о промоцији финансијске и техничке помоћи афричким државама, о неопходности савладавања узрока сукоба кроз промоцију концепта „структуралне стабилности”, који се заснива на помоћи развоју, и јачању међународне сарадње кроз интензивну размену информација између ЕУ, ОНУ и Организације афричке уније. Затим је уследило потписивање споразума из Котонуа, којим је успостављен политички дијалог између ЕУ и земаља Африке, Кариба и Пацифика (Brüne, 2005: 190-191)², као и усвајање, у оквиру заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, заједничке позиције од 14. маја 2001. године о превенцији, управљању и решавању сукоба у Африци.³ Именовање специјалног представника ЕУ за подручје Великих афричких језера⁴ требало је такође да допринесе повећању видљивости ЕУ на међународној сцени. Специјални представник ЕУ био је задужен за успостављање и одржавање контаката са свим странама у мировном процесу на подручју Великих афричких језера, за праћење мировних преговора, за процену могућности деловања ЕУ у мировном процесу.

Прва војна операција коју је ЕУ предузела у Африци, операција Артемис, допринела је афирмацији безбедносне и одбрамбене политике

¹ The European Union and The Issue of Conflicts in Africa: Peace Building, Conflict Prevention and Beyond, Rapport de la Commission au Conseil, SEC 96 (3), Bruxelles, 1996.

² Земље потписнице споразума из Котонуа су се обавезале да ће водити политички дијалог који подразумева неопходност међусобног информисања. Питања попут поштовања људских права и изградње правне државе представљају саставни део политичког дијалога.

³ Council Common Position of 14 May 2001 concerning conflict prevention, management and resolution in Africa, (2001/374/CFSP), *Official Journal of the European Communities*, n° L 132, 15. 05. 2001, p. 3.

⁴ Joint Action of 25 March 1996 adopted by the Council on the basis of Article J.3 of the Treaty on the European Union, in relation to the nomination of a Special Envoy for the African Great Lakes Region (96/250/CFSP), *Official Journal of the European Communities*, n° L 87, 04. 04. 1996, p. 1.

ЕУ, и представљала је „додату вредност” за заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ и деловање ЕУ као значајног актера на међународној сцени. Операција Артемис започета је 12. јуна 2003. године, након усвајања заједничких акција Савета ЕУ од 5. јуна⁵ и 12. јуна 2003. године.⁶ Одлука о отпочињању ове војне операције била је у значајној мери обележена међународним догађајима с пролећа 2003. године, који су се односили на кризу заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ и неслагање држава чланица ЕУ око ангажовања у сукобима у Ираку. Циљ ове мисије био је спречавање хуманитарне катастрофе у региону Итури, на североистоку ДР Конго. Мисија је започета у складу са мандатом утврђеним у Резолуцији 1484 Савета безбедности ОУН, и снаге које су послате у оквиру безбедносне политике ЕУ имале су за циљ да осигурају безбедност избегличких кампова и аеродрома Бунија, и да заштите цивилно становништво. Мисија је требала да обезбеди контролу ситуације до слања новог броја војника Мисије ОУН у ДР Конго.

Артемис је војна операција ЕУ која је била и временски ограничена и скромна када је реч о циљевима које је требало остварити. Операција је трајала два и по месеца, од 16. јуна до 1. септембра 2003. године, и њен мандат био је ограничен на обезбеђивање града Буније (нарочито аеродрома у том граду). Ради се о привременој мисији чији је циљ био да обезбеди довољно времена ОУН да припреми и пошаље нову бригаду у Итури, у оквиру Мисије ОУН у ДР Конго.

После операције Артемис, спроведене су још четири војне мисије на афричном континенту. Друга самостална војна операција ЕУ у Конгу била је EUFOR RD Congo. Мисија је реализована на захтев ОУН-а, који је у децембру 2005. године затражио од ЕУ да размотри могућност стављања на располагање војних снага које би могле да буду послате у Конго у лето 2006. године, током изборног процеса у тој земљи. У складу са Резолуцијом 1671 Савета безбедности ОУН, Савет министара ЕУ је 27. априла 2006. године усвојио заједничку акцију о војној операцији ЕУ као подршци мисији ОУН у Конгу за време изборног процеса (MONUC).⁷ Мисија EUFOR RD Congo започета је 12. јуна 2006. године, и

⁵ Council Joint Action 2003/423/CFSP of 5 June 2003 on the European Union military operation in the Democratic Republic of Congo, *Official Journal of the European Communities*, n° L 143, 11. 06. 2003, p. 50.

⁶ Council Decision 2003/432/CFSP of 12 June 2003 on the launching of the European Union military operation in the Democratic Republic of Congo, *Official Journal of the European Communities*, n° L 147, 14. 06. 2003, p. 42.

⁷ Council Joint Action 2006/319/CFSP of 27 April 2006 on the European Union military operation in support of the United Nations Organisation Mission in the Democratic Republic of

бројала је око 2400 војника, који су били подељени у две групе. Једна група од око 400 војника била је смештена у региону око Киншасе, док је значајан део војника, њих 1000, био смештен изван Конга, у Габону, са могућношћу интервенције, уколико је потребно, у року од 24 сата. Постојала је и „стратешка резерва” војних снага у Европи (Мајор 2008: 17-18). Мисија је трајала четири месеца, од 30. јула до 30. новембра 2006. године.

Након операције ЕУФОР Конго, Европска унија је почетком 2008. године започела нову војну операцију на афричком континенту, у Чаду и Централноафричкој републици. Нарастајућа нестабилност на подручју северног Чада, који се граничи са суданским регионом Дарфур, условила је реакцију ОУН-а, који је у својој резолуцији 1706 о ситуацији у Дарфуру указао на могућност ширења сукоба у Дарфуру на Чад и Централноафричку републику и на неопходност проширења мандата мисије ОУН у Судану (UNAMIS) на област Дарфура. Савет безбедности ОУН је 25. септембра 2007. године усвојио Резолуцију 1778, која предвиђа образовање Мисије ОУН у Чаду и Централноафричкој републици (MINURCAT 2) и одобрава ЕУ слање војних снага у ове државе на период од годину дана. У складу са мандатом утврђеним у Резолуцији 1778, Савет ЕУ је 15. октобра 2007. године усвојио заједничку акцију о војној операцији ЕУ у Републици Чад и Централноафричкој републици, која је названа Еуфор TCHAD/CAR.⁸ Ова операција имала је за циљ да допринесе заштити угрожених цивила, нарочито избеглих и расељених лица, да олакша допремање хуманитарне помоћи, да омогући заштиту особља, опреме и инсталација ОУН и да обезбеди слободно кретање особља ОУН и ЕУ.

Као и претходне операције ЕУ у Африци, и ова операција је била привременог карактера, и имала је за циљ да омогући безбедност војника, хуманитарне помоћи и опреме, до образовања снага ОУН, које су требале да буду послате у Чад и Централноафричку републику у пролеће 2009. године. Операција је завршена 15. марта 2009. године, када је 2200 војника ЕУФОР-а прешло под команду нове војне мисије ОУН (MINURCAT 2).

Војна операција ЕУ у Чаду и Централноафричкој републици је специфична из много разлога. Најпре, радило се о најобимнијој војној

the Congo (MONUC) during the election process, *Official Journal of the European Union*, n° L 116, 29. 04. 2006, p. 98.

⁸ Council Joint Action 2007/677/CFSP of 15 October 2007 on the European Union military operation in the Republic of Chad and in the Central African Republic, *Official Journal of the European Union*, n° L 279, 23. 10. 2007, p. 21.

операцији ЕУ. Затим, велики број држава (26) је учествовао у овој операцији. Такође, команда операције била је поверена једној неутралној држави, Ирској, а и Финска и Шведска, државе са дугом традицијом неутралности, придружиле су се овој операцији.

Последњих година, ЕУ је у оквиру безбедносне и одбрамбене политике ЕУ ангажована и на североистоку Африке, на подручју Сомалије. У Сомалији није успостављена функционална власт још од пада режима Сиада Бареа (Siyaad Barre) 1991. године. У току 2004. године, образована је транзициона федерална влада (Transitional Federal Government- TFG) која је требала да заустави грађански рат у јужном и централном делу земље и успостави власт у држави. Међутим, радикална исламска струја у земљи (Унија исламских судова) одбила је преговоре и започела борбу са припадницима транзиционе владе, заузевши притом већи део јужног дела земље. Након војне интервенције Етиопије у децембру 2006. године и САД-а у јануару 2007. године, Афричка унија је послала мировну мисију (AMISOM) у земљу, са циљем смиривања сукоба у централном и јужном делу земље и давања подршке федералној транзиционој влади, која контролише подручја око главног града Могадиша, у институционалној изградњи и стабилизацији државе (Oksamytna 2011: 4).

Након 11. септембра 2001. године, Сомалија је сврстана међу земље од којих прети опасност од тероризма, због могућности да транзициона влада буде свргнута од стране исламистичких група које су контролисале централни и јужни део земље (Helly, 2010: 70). У мају 2008. године, Савет безбедности ОУН усвојио је Резолуцију 1814, а недуго потом и резолуцију 1816, којом се дозвољава да, у периоду од шест месеци након усвајања резолуције, државе које сарађују са транзиционом федералном владом у борби против пиратства уђу у територијалне воде Сомалије у циљу спречавања пиратства, и да примене сва неопходна средства ради сузбијања аката пиратства.⁹ На основу ове резолуције, Савет министара ЕУ је 10. новембра 2008. године усвојио заједничку акцију о поморској операцији ЕУ у циљу доприноса застрашивања, превенције и сузбијања пиратства и пљачки дуж сомалијске обале (EU NAVFOR Atalanta).¹⁰ Према овој одлуци, предвиђено је шест основних

⁹ United Nations, Security Council, Resolution 1816 (2008) adopted by the Security Council at its 5902nd meeting, S/RES/1816, 2 June 2008.

¹⁰ Council Joint Action 2008/851/CFSP of 10 November 2008 on a European Union military operation to contribute to the deterrence, prevention and repression of acts of piracy and armed robbery off the Somali coast, *Official Journal of the European Union*, n° L 301, 12. 11. 2008, p. 33.

циљева мисије Аталанта. Прво, мисија треба да обезбеди заштиту бродова овлашћених од стране Светског програма за храну (СПХ). Друго, мисија има за циљ да штити трговачке бродове, на подручју деловања операције, на основу појединачне процене потреба. Треће, мисија треба да надгледа зоне дуж сомалијске обале, укључујући њене територијалне воде, које представљају ризик за поморске активности, нарочито за поморски саобраћај. Четврто, циљ мисије је и да предузме неопходне мере, укључујући употребу силе, у циљу одвраћања, спречавања и интервенције против пиратства и оружане пљачке које могу бити почињене у областима у којима се спроводи операција. Пето, мисија има овлашћење да ухапси или притвори лица која су починила или за које се сумња да су починили пиратство или оружану пљачку у областима у којима се спроводи операција, и да заплени бродове пирата и пљачкаша. Коначно, шести циљ мисије је да сарађује са организацијама и државама које делују у региону у борби против пиратства и пљачке дуж сомалијске обале.

Операција Аталанта започета је 8. децембра 2008. године, и представља прву поморску операцију ЕУ. Мисија делује у зони која обухвата површину од 2 500 000 км², а протеже се дуж јужног дела Црвеног мора, Аденског залива и дела Индијског океана. У операцији учествује 20 бродова и авиона, уз присуство близу 2000 људи из 19 држава чланица ЕУ (Helly, 2009: 396). Савет министара ЕУ одлучио је да продужи операцију до децембра 2014. године. Такође, одлучено је и да се прошири поље деловања мисије на сомалијску обалну територију и унутрашње воде.

Након операције Аталанта, ЕУ је реализовала нову мисију у Сомалији, у области војне обуке. Наиме, Савет безбедности ОУН је 26. маја 2009. године усвојио Резолуцију 1872, којом је позвао државе да понуде „техничку помоћ за обуку и опремање сомалијских безбедносних снага”. У складу са овом резолуцијом, Савет министара ЕУ је 15. фебруара 2010. године донео одлуку о војној мисији ЕУ са циљем доприноса формирања сомалијских безбедносних снага (EUTM Somalia).¹¹ Мисија је започела са радом 7. априла 2010. године.¹² Циљ мисије је да допринесе „јачању транзиционе владе у Сомалији и дефинисању свео-

¹¹ Council Decision 2010/96/CFSP of 15 February 2010 on a European Union military mission to contribute to the training of Somali security forces, *Official Journal of the European Union*, n° L 44, 19. 02. 2010, p. 16.

¹² Council Decision 2010/197/CFSP of 31 March 2010 on the launch of a European Union military mission to contribute to the training of Somali security forces (EUTM Somalia), *Official Journal of the European Union*, n° L 87, 07. 04. 2010, p. 33.

бухватне и одрживе перспективе развоја сектора безбедности у Сомалији јачањем сомалијских снага безбедности кроз пружање специфичне војне обуке, укључујући модуларну и специјализовану обуку за официре и подофицире”. Предвиђено је да се војна обука сомалијских снага спроводи у Уганди, док је један део војне мисије смештен и у главном граду Кеније, Најробију. Мисија је требала да буде завршена у августу 2011. године, али јој је мандат продужен до децембра 2012. године. У складу са новим мандатом, мисији су додељена нова овлашћења, попут јачања капацитета у области команде и контроле, као и капацитета самообуке сомалијских снага безбедности, у циљу преноса надлежности ЕУ, у погледу војне обуке, на локалне актере. Мисију чини 150 чланова особља из 15 држава чланица. ЕУТМ Сомалија је прва мисија ЕУ у области војне обуке, замишљена као део глобалног приступа ЕУ у Сомалији.

Војне операције ЕУ у Африци и механизми европеизације

Анализа војних операција ЕУ у Африци кроз призму европеизације обухвата два нивоа. Најпре, неопходно је сагледати пројекцију националних преференција и циљева на ниво ЕУ („uploading”). Затим, неопходно је сагледати и промене у националним политикама и механизмима политичког одлучивања услед утицаја ЕУ („downloading”). Анализа ће посебно бити усмерена на националне политике три државе које су имале кључну улогу у развоју безбедносне и одбрамбене политике ЕУ: Француске, Велике Британије и Немачке.

Када је реч о пројекцији националних преференција на ниво ЕУ, ради се о начину на који националне спољне политике утичу и доприносе развоју заједничке спољне политике ЕУ. Европеизација отуда представља активно национално ангажовање у трансформацији спољне политике на нивоу ЕУ, што подразумева и утицај на улогу ЕУ као међународног актера. Пројекција националних преференција је нарочито погодна када државе следе циљеве које тешко могу постићи унилатералном акцијом, или када желе да „екстернализују” национални проблем на ниво ЕУ (De Flers, Muller, 2011: 22).

Француска и Велика Британија имале су одлучујући утицај на „усмеравање” ЕУ као глобалног, а не само регионалног актера који би био активан у ближој периферији (Балкан). Војне операције ЕУ у Африци превасходно су резултат француско-британског настојања да „европеизују” своје колонијалне политике, и да их сместе у колективни оквир. Отуда безбедносна политика ЕУ представља за ове две државе и

излаз из „унилатералног ћорсокака”. Ово се посебно односи на Француску, за коју ангажовање у оквиру безбедносне политике ЕУ и њена „африканизација” омогућавају овој држави да остане присутна на афричком континенту и задржи свој међународни утицај. Од самог почетка, Француска је подржавала развој безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, као средство пројекције њених националних интереса, у циљу образовања аутономне безбедносне политике у односу на НАТО. Отуда су војне операције ЕУ у Африци омогућиле јачање глобалне димензије спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, представљајући ЕУ као глобалног, а не само као регионалног актера. Артемис је била прва мисија изван европског континента, као и прва мисија која је реализована на основу главе VII Повеље ОУН. Затим, ова мисија је показала и ефикасност процедура одлучивања на политичко-војном плану, јер је брзо планирање омогућило и брзо доношење одлуке о отпочињању операције. Стратешко планирање ове операције одвијало се у оквиру структура безбедносне и одбрамбене политике ЕУ (Политичко-безбедносни комитет, Војни комитет, Штаб ЕУ).¹³ И друге војне операције ЕУ у Африци, из 2006. и 2008. године, биле су инициране од стране Француске, која је настојала да искористи развој безбедносне и одбрамбене политике ЕУ за укључење осталих држава чланица у њено деловање на афричком континенту. Исто тако, пројекција француских интереса огледала се и у настојању да се безбедносна и одбрамбена политика ЕУ „еманципује” у односу на НАТО. Тако је француско инсистирање на реализацији војних операција у Африци требало да усмери развој ЕУ на начин да делује независно од средстава и капацитета НАТО-а, и да буде упућена на ближу сарадњу са ОУН. У случају операције Артемис, изражени француски интерес и њена оперативна способност (Француска је била водећа нација у овој операцији) довеле су до обликовања одговарајућих норми ЕУ и тиме укључиле и мање заинтересоване државе или државе са ограниченим оперативним капацитетима (Duke 2009: 408). Такође, и операција EUFOR RD Congo требала је да покаже да ЕУ поседује адекватне војне капацитете и да је способна да реализује аутономну операцију, без ослањања на средства и капацитете НАТО-а, као и у случају мисије Артемис. У овој операцији, Француска је извршила притисак на Немачку да буде водећа држава у овој операцији (Peen Rodt, 2011: 50-51).¹⁴ Та-

¹³ Француска је била задужена за оперативно планирање ове операције, што је био значајан помак у односу на операцију Concordia у Македонији, која је припремана у оквиру врховне савезничке команде НАТО-а за Европу (SHAPE).

¹⁴ Велика Британија је одлустала од слања трупа, наводећи као разлог војно ангажовање у Ираку и Авганистану, те је Француска извршила притисак на Немачку да буде водећа држава у овој операцији.

кође, с обзиром да ЕУ није имала сталне капацитете за планирање, оперативно планирање на нивоу ЕУ није могло бити започето док се не одреде оперативни штабови. На крају је договорено да Немачка обезбеди оперативни штаб мисије (Postdam). У овом случају, Француска је настојала да изврши утицај на развој безбедносне политике ЕУ преко вршења притиска на спољну политику друге државе (Немачка). Иако је Немачка од самог почетка развоја безбедносне политике ЕУ заступала „регионалну опцију” и била против деловања ЕУ изван европског континента, услед притисака Француске (и Велике Британије), дошло је до заокрета у немачкој спољној политици, која је постала све више усмерена на „африканизацију” безбедносне политике ЕУ, превенцију сукоба и управљање кризама на афричком континенту, који за немачке „непосредне интересе” имају све већи значај (Klingebliel, 2005: 37). Отуда учешће немачких војних снага у операцији Артемис, мисији подршке ЕУ у Дарфуру и операцији EUFOR RD Congo.

Што се тиче војне операције ЕУ у Чаду и Централноафричкој републици, Француска је, као и у претходним војним операцијама ЕУ у Африци, имала кључну улогу и у стављању ситуације у Чаду на дневни ред агенде ЕУ (Mattelaer, 2008: 9). Будући да је криза у Дарфуру постала једно од важнијих питања председничке кампање у Француској 2007. године, Француска је, у оквиру ЕУ, заговарала војну операцију у Чаду као саставни део напора ЕУ да се допринесе решавању кризе у Дарфуру (Berg 2009: 59-60). Исто тако, Француска је била кључни актер у преговорима са председником Чада Идрисом Дебијем (Idriss Déby), са којим је успела да постигне договор о слању војних снага ЕУ у источном Чаду, уз могућност евентуалног каснијег слања војних снага ОУН-а. Војна операција ЕУ у овом региону је за Француску представљала могућност „демонстрације” аутономних војних капацитета ЕУ (на супрот све већем инсистирању на цивилној компоненти EFOR-a) и укључења других држава у поделу терета трошкова (burden-sharing) у овом региону (Chafer, Cumming, 2010: 1136). Иако су, за разлику од претходних операција, ову операцију одликовале тензије на политичком плану, које су условиле размимоилажење између држава чланица (Dijkstra, 2010: 396)¹⁵, уследило је коначно прихватање војне операције у Чаду од стране већине држава чланица ЕУ. Немачка и Велика Британија су, упркос почетним резервама, прихватиле француску идеју о спровођењу нове операције ЕУ у Африци.

¹⁵ Већина држава чланица се у почетку противила прихватању још једног пројекта који би по њима имао за циљ повећање француског утицаја у Африци. Овај скептицизам делиле су и Велика Британија и Немачка, које су одбиле да ставе на располагање своје трупе у овој мисији, и захтевале су да заједнички трошкови операције буду сведени на минимум.

Пројекција националних преференција Француске, Велике Британије и Немачке имала је кључан утицај на развој и реализацију безбедносне политике ЕУ. Војне операције ЕУ у Африци су, пре свега, резултат процеса интеракције интереса Француске и Велике Британије око неопходности јачања капацитета ЕУ у области управљања кризама, и тежњи две државе да буду лидери у области развоја безбедносне политике ЕУ. Интеракција француско-британских интереса проистиче из сличних стратешких култура две државе, која се може означити као култура моћи, а заснива се на настојању да се „пројектује” утицај у свету, као и на традицији спољне интервенције, подржане од јавности, која двома државама даје могућност значајнијег деловања у односу на друге чланице ЕУ (Вукчевић, 2013: 233). Велика Британија је прихватила и подржала развој безбедносне политике ЕУ, и заједно са Француском, постала је водећа држава у обликовању ове политике, захваљујући, између осталог, и војној доминацији у операцијама управљања кризама. На тај начин, ова држава постала је „мост” између европске и атлантске димензије безбедности (Nivet, 2004: 86), док се Француска приклонила британском традиционалном ставу о повезаности безбедносне политике са НАТО-ом. Што се тиче Немачке, не може се рећи да је ова држава била само пасиван посматрач који се адаптира на развој безбедносне политике ЕУ. Напротив, Немачка је играла једну од кључних улога у обликовању заједничке спољне и безбедносне политике током 90-тих година XX века, настојећи да обликује ову политику у складу са немачким националним преференцијама (Miskimmon, 2007: 198). Услед заокрета у немачкој спољној политици, који се огледао у напуштању концепта „цивилне силе” и прихватања употребе војне силе у операцијама управљања кризама, Немачка је имала значајну улогу у образовању безбедносне политике ЕУ. Тако је током немачког председавања на сасланку Европског савета у Келну 1999. године започет процес развоја безбедносне политике ЕУ. Међутим, и поред „интервенционистичког стила” немачке спољне политике, развој безбедносне политике ЕУ је превасходно резултат интеракције француско-британских интереса. Француска и Велика Британија издвајају значајан проценат из буџета за јачање војних капацитета, и имају значајно искуство у војним операцијама, док у Немачкој, упркос чињеници да је ова држава све активнија у процесу управљања кризама, ова еволуција није праћена одговарајућом реформом војних снага, што указује на ограниченост њених амбиција. Ипак, као што је већ наведено, услед притисака од стране Француске и Велике Британије, Немачка је све више усмерена на „африканизацију” безбедносне политике ЕУ.

Насупрот пројекцији националних преференција, процес националне адаптације („downloading”) обухвата промене у структурама и процесима политичког одлучивања једне државе, као и у сâмој националној спољној политици (Keukeleire, MacNaughtan, 2008: 142). Отуда постепена институционализација безбедносне и одбрамбене политике ЕУ ствара одређени притисак на државе чланице да се прилагоде развоју ове политике. Формалне процедуре, организациона пракса и механизми координације се усложњавају у циљу формулисања националних позиција, и у том процесу, долази до промене у равнотежи снага и интеракцији између националних актера. Постојеће националне политике се мењају услед процеса консултација, координације и заједничког одлучивања на нивоу ЕУ. Европеизација представља трансформацију политике држава чланица услед захтева и потреба које су проистекле из сâмог процеса европске интеграције. Притом треба бити обазрив у тврђњи да је европеизација настала само на основу тога што постоји компромис међу најутицајнијим политичким снагама унутар једне државе око њене европске оријентације. Напротив, о процесу европеизације можемо говорити уколико је политички систем једне државе непрекидно у обавези да узима у обзир и да примењује методе, праксу, норме и вредности ЕУ.

Поједини аутори разликују три механизма европеизације када је реч о националној адаптацији услед утицаја ЕУ: европеизација која настаје као резултат обавезујућих институционалних правила ЕУ, европеизација у виду измене постојеће институционалне равнотеже на националном нивоу и европеизација која је превасходно заснована на когнитивној логици и огледа се у промени веровања и очекивања домаћих актера, које могу довести до одговарајућег институционалног прилагођавања (Knill, Lehmkuhl, 1999: 1-2). Овај трећи механизам је најприкладније применити на област спољне, безбедносне и одбрамбене политике, а самим тим и на војне операције које је ЕУ предузела у Африци, које представљају део ове политике. Наиме, постоје тешкоће да се концепт европеизације, који је првобитно формулисан за супранационалне политике ЕУ, примени и на област спољне политике ЕУ. Европска унија не прописује јасан модел спољне политике, којима државе чланице треба да се прилагоде. Европеизација у овој области се отуда може сагледати као процес учења о политичкој пракси, при чему ЕУ постаје оквир за усклађивање идеја и трансфера политике, насупрот наметнутом обавезујућем прилагођавању (Bulmer, Radaelli, 2004: 12). Кључну улогу у процесу европеизације у овој области игра процес социјализације, тј. увођење актера у норме и правила одређене заједнице (Checkel, 2005:

804). Упркос одсуству механизма обавезујућег прилагођавања у области безбедносне политике, навике и процедуре европске политичке сарадње су институционализоване кроз образовање и развој спољне и безбедносне политике ЕУ, и оне су постале део корпуса европских вредности и норми, и условиле промену националних ставова и преференција. Развој безбедносне политике ЕУ је иреверзибилан процес који има одређену динамику, која обликује спољне политике држава чланица. Институционални оквир ове политике врши одређени притисак на државе чланице да се прилагоде безбедносном политици. Европеизација као интерактивни процес промене огледа се у томе што државе чланице заједно иницирају и обликују политике на нивоу ЕУ, на које се затим прилагођавају. То је случај и са безбедносном политиком ЕУ.

Закључак

Анализа војних операција ЕУ у Африци кроз призму европеизације показала је да се безбедносна политика ЕУ не може посматрати једносмерно, искључиво као производ пројекције националних преференција већ и као процес националне адаптације на притиске које долазе са европског на национални ниво. Европеизација схваћена као интерактивни процес промене који повезује европски и национални ниво представља користан аналитички оквир за разумевање развоја безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. С једне стране, европеизација обихвата (пре)обликовање безбедносне политике ЕУ од стране држава чланица, чиме се утиче на улогу ЕУ као међународног актера. С друге стране, институционализација безбедносне политике ЕУ је иреверзибилан процес који има одређену динамику, који обликује спољне политике држава чланица. Отуда је концепт европеизације као аналитички оквир значајан, јер омогућава боље разумевање развоја безбедносне политике ЕУ.

Литература:

1. Berg, Patrick (2009): „EUFOR Tchad/RCA: The EU Serving French Interests”, in Asseburg Muriel, Kempin, Ronja (eds.), *The EU as a Strategic Actor in the Realm of Security and Defence?* Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin.
2. Börzel, Tanja (2002): „Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, n° 2.

3. Brüne, Stefan (2005): „L’Union européenne et les pays en développement: quel modèle européen de coopération après Lomé ?”, in Helly, Demian, Petiteville, Frank (eds.), *L’Union européenne, un acteur international*, L’Harmattan, Paris.
4. Bulmer, Simon J., Radaelli, Claudio (2004): „The Europeanization of National Policy?”, *Queen’s Papers on Europeanisation*, n° 1.
5. Chafer, Tony, Cumming, Gordon (2010): „Beyond Fashoda: Anglo-French security cooperation in Africa since Saint-Malo”, *International Affairs*, vol. 86, n° 5.
6. Checkel, Jeffrey (2005): „International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework”, *International Organization*, vol. 59, n° 4.
7. De Flers, Nicole Alecu, Muller, Patrick (2011): „Dimensions and Mechanisms of the Europeanization of Member State Foreign Policy: State of the Art and New Research Avenues”, *Journal of European Integration*, vol. 34, n° 1.
8. Dijkstra, Hylke (2010): „The Military Operation of the EU in Chad and the Central African Republic: Good Policy, Bad Politics”, *International Peacekeeping*, vol. 17, n° 3.
9. Duke, Simon (2009): „Consensus building the ESDP: The lessons of Operation Artemis”, *International Politics*, vol. 46, n° 4.
10. Gross, Eva (2009): *The Europeanization of National Foreign Policy: Continuity and Change in European Crisis Management*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
11. Helly, Damien (2009): „EU NAVFOR Somalia. The EU Military Operation Atalanta”, in Grevi, Giovanni, Helly, Damien, Keohane, Daniel (eds.), *European Security and Defence Policy. The first 10 years (1999-2009)*, The European Union Institute for Security Studies, Paris.
12. Helly, Damien (2010): „L’UE et l’Afrique: les défis de la cohérence”, *Cahier de Chaillot*, n° 123.
13. Keukeleire, Stephan MacNaughtan, Jennifer (2008): *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
14. Klingebiel, Stephan (2005): „Africa’s New Peace and Security Architecture. Converging the roles of external actors and African interests”, *African Security Review*, vol. 14, n° 2.
15. Knill, Christoph, Lehmkuhl Dirk (1999): „How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization”, *European Integration online Papers*, vol. 3, n° 7, <http://www.eiop.or.at/eiop/texte/1998-007a.htm>.
16. Ladrech, Robert (1994): „Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 32, n° 1, 1994.
17. Major, Claudia (2008): „EU-UN cooperation in military crisis management: the experience of EUFOR RD Congo in 2006”, *Occasional Paper*, n° 72.
18. Mattelaer, Alexander (2008): „The Strategic Planning of EU Military Operations - The Case of EUFOR TCHAD/RCA”, *IES Working Paper*, n° 5.
19. Miskimmon, Alister (2007): *Germany and the Common Foreign and Security Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

20. Nivet, Bastien (2004): „Le Royaume-Uni, La France et la PESD: entre co-leadership volontariste et ambiguïté cordiale”, in Charillon, Frédéric (ed.), *Cent ans d'Entente cordiale: la défense au Royaume-Uni*”, Les Champs du Mars, n° 15.
21. Oksamytna, Kseniya (2011): „The European Union Training Mission in Somalia: Lessons Learnt for EU Security Sector Reform”, *IAI Working Paper*, n° 1116.
22. Olsen, Jan (2002): „The Many Faces of Europeanization”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, n° 5.
23. Peen Rodt, Annemarie (2011): „Taking Stock of EU Military Conflict Management”, *Journal of Contemporary European Research*, vol. 7, n° 1.
24. Radaelli, Claudio (2000): „Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change”, *European Integration online Papers*, vol. 4, n° 8, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>.
25. Radaelli, Claudio (2006): „Europeanization: solution or problem?”, in Cini, Michelle, Bourne. Angela K., (eds.), *Palgrave Advances in European Union Studies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
26. Risse, Thomas, Caporaso, James, Cowles, Maria Green (2001): „Europeanization and Domestic Change. Introduction”, in Cowles, Maria Green, Caporaso, James, Risse, Thomas (eds.), *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*, Cornell University Press, Ithaca NY.
27. Vukčević, Dejana (2011): „Evropeizacija nacionalnih spoljnih politika- idejni okvir”, *Nacionalni interes*, vol. 7, br. 2.
28. Vukčević, Dejana (2013): *Evropska unija kao strateški akter. Teorija i praksa bezbednosne i odbrambene politike*, Institut za političke studije, Beograd.

RÉSUMÉ

Lorsqu'on parle de l'eupéanisation, on pense à un double processus qui comprend la projection nationale, c.a.d. la possibilité pour les Etats de projeter leurs objectifs, priorités et approches au niveau de l'UE, mais aussi l'adaptation des politiques nationales à l'influence de l'UE. L'eupéanisation est un concept utile pour mieux comprendre le processus de l'intégration européenne. L'objectif de cet article est de démontrer l'eupéanisation de la politique commune de sécurité et de défense (PCSD) à travers l'analyse des opérations militaires de l'UE en Afrique, qui représentent un pas important vers l'affirmation de l'UE en tant qu'acteur global sur la scène internationale. Cet article est divisé en trois parties. La première partie porte sur la notion de l'eupéanisation. L'objectif est de clarifier et de définir cette notion. L'auteur accepte la définition de l'eupéanisation en tant qu'un processus interactif de changement, qui relie le niveau européen et national, où les réactions des Etats membres à l'intégration européenne se dirigent vers les institutions et politiques européennes et *vice versa*. Dans la deuxième partie, l'auteur ana-

lyse les opérations militaires de l'UE en Afrique, tandis que dans la troisième partie, l'auteur s'efforce de démontrer les opérations militaires de l'UE en Afrique à travers les deux dimensions de l'eupéanisation, top-down et bottom-up. L'eupéanisation, en tant qu'un processus interactif de changement, se reflète dans le fait que les Etats membres façonnent la politique de sécurité et de défense au niveau de l'UE et ensuite ils s'adaptent à cette politique. L'auteur considère que, grâce à l'eupéanisation, il est possible de mieux comprendre le processus de développement de la politique de sécurité et de défense de l'UE, surtout parce que cette notion implique le processus interactif de changement, qui englobe le niveau national et européen.

L'EUROPEANIZATION ET LA POLITIQUE DE SECURITE DE L'UE: LE CAS DES OPERATIONS MILITAIRES DE L'UE EN AFRIQUE

Sommaire: Dans cet article, l'auteur analyse le processus d'eupéanisation de la politique de sécurité et de défense de l'UE à travers les opérations militaires de l'UE en Afrique. L'auteur a pour objectif de démontrer que l'eupéanisation est un concept analytique utile pour mieux comprendre la politique de sécurité et de la défense de l'UE. L'article commence par la clarification de la notion de l'eupéanisation, qui est conçue comme un processus à deux sens, qui comprend la projection des préférences nationales au niveau de l'UE, mais aussi le processus de l'adaptation nationale suite à des pressions nées de l'institutionnalisation graduelle de la politique de sécurité et de défense de l'UE. Ensuite, l'auteur analyse les opérations militaires de l'UE sur le continent africain, et, dans la troisième partie de l'article, ces opérations sont conçues à travers les mécanismes de l'eupéanisation. L'auteur conclut que, grâce au concept de l'eupéanisation, on peut mieux comprendre le développement de la politique de sécurité et de défense de l'UE, principalement parce que ce concept comprend le processus interactif de changement entre le niveau national et européen.

Mots-clefs: eupéanisation, acteurs politiques, intérêt national, identité, intégration européenne

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 323(4):316.754
Оригиналан научни рад
Примљен: 28.07.2013
Одобен: 19.08.2013

„НОВОСРЕДЊОВЕКОВНИ” МОДЕЛ ОБЈАШЊЕЊА ПРИРОДЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

Сажетак: Објашњења природе ЕУ, услед њеног специфичног настанка, „инветивног” развоја и начина функционисања, тумачена су уз помоћ многих различитих теоријских становишта. Једни сматрају ЕУ ентитетом „*sui generis*”; други провизоријумом са федералним елементима; трећи као конфедерацију која поступно прераста у фузионисану федералну државу, четврти је сматрају „хибридном творевином” на пола пута између међународне организације и федералне државе, пети је поматрају као систем конкордација на више нивоа и интеракционих односа. Постоје и становишта која сматрају како су сва модерна „државоцентрична” становишта неадекватна пошто ЕУ поседује „немодерну природу” (Шмитер). Следећи Шмитера и Хедлија Була о могућности еволуције међународне заједнице у правцу „новог средњовековља” Јан Зјелонка формулише алтернативни „новосредњовековни” модел објашњења природе садашње ЕУ користећи и савремене теорије о империјама (Минклер). Рад детаљно проучава Зијелонкину „новосредњовековну” поставку која је „грађена” на дихотомијама што противстављају моделе „вестфалске супердржаве” и „новосредњовековне” империје како би описао еволутивна исходишта савремене Европске Уније, као и његова виђења о друштвеним и политичким узроцима који су довели до оваквог вида супранационалне институционализације, али и његове перспективе.

Кључне речи: Европска унија, евроинтеграције, теоријски модели објашњења природе ЕУ, фрагментација, неомедијевализам

* romero@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179014 кога финансира Министарство за науку и просвету Републике Србије

Још је Жак Делор, са добрим разлогом, Европску Унију назвао „неидентификованим политичким објектом”¹. Од времена њиховог почетка па до данас, евроинтеграционе процесе красе бројне противуречности не само у политичком, већ и у правно - институционалном домену. Ефикасно решавање ограничених политичких циљева од генерација политичара изискивало је коришћење иновативних средстава те мимоилажење раније постојећих, конвенционалних решења које је нудио „вестфалски” међдржавни живот. Правно-институционалне последице, и оне жељене жељене и оне нежељене, биле су једнако специфичне као и усаглашена политичка решења. Зато за разумевање природе ЕУ сматрамо значајнијим „иновативно политичко одлучивање” у датом историјском контексту, него тумачења која у први план истичу структуре формираних институција и жељених, прокламованих вредности где се једно објашњава другим.

Претече ЕУ су, ван сваке сумње, настале као међународне мировне организације након Другог светског рата. Оне су, потом, кроз функционално, парцијално удруживање (прво економски, а потом и културно-политички) тежиле да доведу до приближавања европских држава и народа у циљу превазилажење тадашње блоковске поделе на старом континенту, али и класичне, модерне „политике моћи” што је ове поделе и последичне сукобе произвеле. Како је овај „инвентивни процес удруживања” еволуирао у суочавању са читавим низом унутрашњих и спољних дешавања и изазова, тако су еволуирале и (прво европске заједнице, па ЕЕЗ, ЕЗ) ЕУ и њене државе-чланице у нешто прилично тешко одредиво у категоријама модерне правне и политичке теорије.

Због свега тога је и комплексна природа саме Уније, њених органа и начина њиховог функционисања, као и односа са њеним државама-чланицама, тумачена је са мноштва различитих становишта. Једно важеће мишљење је како је ЕУ „ентитет *sui generis*” са „карактеристикама без преседана”² што поседује посебне кохезионе особине по питању обавезивања држава и њених чланица уопште; односно, како је, пошто сличних примера у ближој и даљој историји нема, правно и политичко дефинисање ЕУ неизводиво. Према другом становишту, ЕУ није класична „вестфалска” државна творевина са федеративним уређењем, већ провизоријум са појединим федералним елементима³ у које спадају:

¹ Према Mc Cormic Niel, *Questioning Sovereignty*, Oxford University Press, Oxford, 1999.

² Jenson Jane, Saint-Martin Denis, *Is the European Union still sui generis?* Signals from the White Paper on European Governance, European Union Studies Association (EUSA), 2003, Nashville, 2003.

³ Berholtz Peter, *Institutional Aspects of European Integration*, Mc Millan Publishing Group, London, 1993.

нормирани поступак функционисања њених институција, регулисано буџетско трошење, деловање органа ЕУ на правна и физичка лица на целом њеном простору, постојање врховне судске инстанце у Унији.... Треће виђење гледа у ЕУ као простор специфичне интеграције (по мишљењу Франка Печа) што из правца атипичне конфедерације преста у фузионисану федералну државу⁴. „Она није неки „технички склоп држава” пројектован на неко одређено време и само са неким заједничким обележјима „техничке” и периферене природе. Она је јединствени простор диференциране интеграције који се све више приближава ознаци: фузионисана федерална држава.”⁵ Четврто мишљење заступа став како је ЕУ „хибридна творевина” на пола пута између међународне организације и федералне државе у којој се преплићу сфере међународног и унутрашњег права.⁶ Пето, пак, мишљење ставља акценат како је ЕУ систем конкордација на више нивоа и интеракционих односа.⁷ „Ово становиште Европску Унију види као систем са више нивоа и наглашава посебан карактер (њених) интеграционих односа. У оквиру ове политичко-системске концепције типични су процеси преговарања, при чему актери воде рачуна о правилу конкордације, они настоје да остваре компромисна решења и консензус и да при томе продукују решења у пакетима који су тако типични за Европску Унију.”⁸ Такође, ту су и виђења која Европску Унију покушавају објаснити унутар основне дихотомије модерних држава, оних федералних и конфедералних, истичући неадекватност поређења ЕУ са међународним организацијама и њихових интернационалних режима и у функционалном и у циљном смислу⁹, као и она која становишта „интегралистички” посматрају процес развоја ЕУ у политички систем и то између политичког система одлучивања и размера подручја, посматраног у призми датог стања и остварења жељених циљева.¹⁰

⁴ Pfech Frank, *Die Europische Union: Geschite, Institutionen Prozesse*, Munich, 1997.

⁵ Деспотовић Љубиша, Степанов Радивој, *Идентитет Европске Уније – правно-политичке и културолошке карактеристике*, Култура полиса, година 1, број 1, Удружење за политичке науке, Нови Сад, 2004, стр. 27

⁶ Račić Obrad, *O nadzoru nad primenom prava Evropske Unije*, Pravni život br.12, knjiga XLV, Beograd, 1997

⁷ Beutler Berg, Ronald Bieber, Jorn Popkorn, Jochen Streil, *Die Europische Union*, Baden Baden, 1993

⁸ Деспотовић Љубиша, Степанов Радивој, *Идентитет Европске Уније – правно-политичке и културолошке карактеристике*, Култура полиса, година 1, број 1, Удружење за политичке науке, 2004, Нови Сад, стр. 28

⁹ *Wortebuch Staat und Politik*, Dieter nahlen, Bonn, 1995, стр.142-145.

¹⁰ Исто, стр. 145-146.

Постоје, међутим становишта која сматрају како су сва модерна „државоцентрична” неадекватна, пошто је ЕУ све друго, само не држава: она нема ефективни монопол на средства принуде нити врховни, централни ауторитет. Територија јој је не само неодређена, већ и унутар ње постоје политичке, правно-административне, економске и културно-језичке разноликости у веома широком распону. Због свега тога, ЕУ се посве специфично и „недржаволико” понашају и у међународним, спољно-политичким односима. Први теоретичар који је, крајем 20. века, прозрео да је „државолико” одређење ЕУ (у распону између модерних државно-правних појмова „кондоминијума”, „конзорцијума”, „конфедерације” и и дуализма „унитарне државе/федерације”) постало неодговарајуће и одбио да их даље употребљава у циљу афирмације „европолитеје” као појма што реафирмише својеврну античку, „немодерну” природу Уније, био је Филип Шмитер. Потом су, у циљу свесног избегавања ограничења модерних правно-политичких теорија, њега следили бројни други истраживачи. Поједини међу њима су, чак, позајмљивали појмове и симболичке приступе из геометрије и физике како би описале ЕУ кроз коришћење слика - концентричних кругова, геометријских фигура итд. И поред свега, инерција у тумачењима и даље се потврђује у доминантном стручном дискурсу где се и даље често потенцирају објашњења у оквирима појмовно-категоријалног апарата модерне „државоцентричности”. Он, ма колико неадекватан, и даље оставља привид да је уз његову помоћ и даље могуће обухватно разумевање просторних и функционалних датости у политичком и правно-институционалном смислу, које нису апстрактне, већ са јасно одредивим социо-економским и културним димензијама.

„Новосредњовековни” модел објашњења ЕУ

Покушај примене теорије Хедлија Була о могућности еволуције међународне заједнице у правцу „новог средњовековља” (која је формулисана још 1977. године, мада је Бул њено остварење тада сматрао „мало вероватним”)¹¹ одвео је Јана Зјелонку ка формулацији алтернативног „новосредњовековног” модела објашњења природе садашње ЕУ¹². Ка конструисању овог теоријског модела, Зјелонку је подстакла и свест о

¹¹ Bull Headley, *The Anarchical Society, A Study of Order in World Politics*, London, 1999, стр. 255

¹² Zielonka Jan, *Europe as Empire – The Nature of Enlarged EU*, Oxford University Press, Oxford, 2006

реалним процесима еволуције „вестфалског”, „државоликог” поретка те последична неадекватност свих теорија које у овим смислу покушавају објаснити ЕУ на почетку 21. века, али још више – читав низ сличности између функционисања различитих нивоа власти феудалног, западноевропског средњовековља, и савремене ЕУ: подељености и различености власти на средњовековном Западу што је „проткало” цео систем преклапајућим и непотпуним надлежностима и обавезама, измешаних образаца такмичарских мрежа и клијената, где је јава власт била подељена и приватизована.

Описујући односе вазала и сизерена као комплексне и конфузне, многоструке асиметричне савезе као правила, јуридикције над феудалним поседима као плуралне и преклапајуће, у недостатку законодавног монопола, са све бројним аутономијама градова, насеља и еснафа те размимоилажењима између функционалних граница власти и нејасних, дифузних географских граница¹³ – Зјелонка „предвестфалски” средњовековни поредак узима као средство за одређење оног „поствестфалског”. Такав „поствестфалски” политички ентитет више није могуће обрађивати теоријама о држави, већ теоријама о империјама као облицима врховне политичке власти које стварају дифузне хијерархијске поретке различитог степена довршености, само-апсорпције и универзализма што настају у простору између империјалног центра и периферног хаоса.¹⁴ Користећи савремена теоријска знања о империјама (више она Александра Мотила, мање Херфрида Минклера)¹⁵ Зјелонка оштро разликује „вестфалске империје” (Британије, Русије, САД), у задња два века настале из централизованих „вестфалских држава” кроз војна освајања, територијалну анексију и међународну економску експлоатацију, од немодерних, „невестфалских” империја оформљених било пре, било после модерних држава. „ЕУ није централизована „вестфалска” држава, она спада више у групу цивилних него војних сила и нуди економску помоћ својим периферијама ређе него што покушава да их експлатише.

¹³ За референте изворе о феудалном средњовековљу у западној Европи Зјелонка, пре свих, узима радове: Norman Davis, *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996; Ullman Walter, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Methuen, London, 1966; Georges Duby, *La Societe aux XII et XIII siecles dans la region maconnaise*, Collin, Paris, 1953, а за компарацију са модерном епохом дела Руђија,

¹⁴ Weaver Ole, „Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-National State Imperial Systems“, у *Geopolitics in Post Wall Europe: Security, Teritory, Identity* (ed. Ola Tulander, Pavel Baev, Victoria Einagel), Sage, London, 1997, стр. 65

¹⁵ Motyl Alexander, *Imperial Ends: The Decay, Collapse and Revival Empires*, Columbia University Press, New York, 2001; Минклер Херфрид, *Империје – логика владања светом*, Службени гласник, Београд, 2009.

Ипак, када погледамо на непрестално проширење граница ЕУ и на „агресиван” извоз ЕУ правила ка својим суседима ми не можемо него да закључимо да ЕУ постаје нека врста империје.”¹⁶ Он потом упоређује поменуте две врсте империја, закључујући како су оне „вестфалске” везане за концентрацију моћи, хијерархију, суверенитет и јасно означен идентитет, а потоње, „поствестфалске” одређене преклапањем ауторитета, подељеним суверенитетом, диверсификованим институционалним аранжманима и многоструким идентитетима. Прва се тиче фиксираних и релативно тврдих спољних граница, док другу одликују меке граничне зоне које пролазе кроз стална преобликовања. Прва своју моћ гради на војном јачању и обуздавању, на војној и политичкој контроли што не преза од претњи и подмићивања, а потоња на економско-бирократским видовима контроле и извозу права и модела владавине. Односи који красе „вестфалске” империје имају високи ниво универзализма, потчињеност или потпуно сузбијену сувереност периферних власти те сталну асиметрију моћи устројену као хијерархију. „Поствестфалске” империје, насупрот томе, одликује низак ниво универзализма, умањеност суверенитета на периферији кроз његово пренесено учешће у центру пошто периферија поступно добија приступ доношењу одлука у централном метрополису.¹⁷ Зјелонка је, ван сваке сумње, условности постављене дихотомије која захтева већу изнијансираност у проучавању свих детаља ова два модела, али их сматра методолошки веома погодним средствима у теоријском смислу, без обзира на апроксимативна одступања појединих контрентних чињеница. Управо на овој дихотомији Зјелонка гради своју фундаменталну „новосредњовековну” поставку која је, такође, „грађена” на сличним дихотомијама што противстављају моделе „вестфалске супердржаве” и „новосредњовековне” империје како би описао еволутивна исходишта савремене Европске Уније. Замишљени модел „вестфалске”, модерне европске супердржаве, према томе, красиле би тврде и фиксиране спољне границе, висока социоекономска хомогеност; пан-европски културни идентитет; подударане правних, административних, економских и војних режима; јасна хијерархијска структура са једним централним ауторитетом; оштром и важном разликом између чланица и не-чланица ЕУ; централно регулисана реди-стрибуција унутар затвореног европског система; један тип грађанства; јединствена европска војна и политичка сила; успостављена пуна сувереност.... Европска „новосредњовековна” империја значи све супротно:

¹⁶ Zielonka Jan, *Europe as Empire – The Nature of Enlarged EU*, Oxford University Press, Oxford, 2006, стр. 13

¹⁷ Исто, стр. 14-15.

меке граничне зоне које се померају, опстајање социо-економских разлика без конзистентних образаца; коегзитирање мноштва културних образаца; раздруженост ауторитативних алокација, функционалних компетенција и територијалних конституенција; интелептетације различитих типова политичких јединица и лојалности; разлика између европског центра и периферија остаје круцијална, али замагљена; редистибуција је заснована на различитим типовима солидарности између разноврсних транснационалних мрежа; диверсификовани типови грађанства са различитим групама права и обавеза; мноштво разноврсних преклапајућих војних и полицијских институција; подељеног суверенитета између различитих функционалних и територијалних линија....

Зјелонка је, при свему томе, попуно свестан контроверзности „новосредњовековног” модела, као и тешкоћа да се он оправда у односу на (у стварности и теорији) широко присутан и прихваћен „вестфалски” модел (поготово што „новосредњовековље” имплицира „средњовековно” одсуство демократије и развијене тржишне економије, те тако буди негативне идеолошке реакције). Ипак, он сматра да „новосредњовековље” није синоним за анархију и хаос, већ за плурализам као предуслов модерности, у смислу „да су само високо диверсификована и плурална друштва која делују у комплексној мрежи институционалних аранжмана способна да успеју у условима модерног такмичења.”¹⁸ Баш из тих разлога Зјелонка користи синтагму „новосредњовековна империја” јер она најбоље означава да начин на који ЕУ организује владавину и пројектује своју моћ није јединствен и историјски непознат, већ да је имао своје претече у ранијим фазама европске историје, мада у сасвим другачијем социо-политичком контексту. Директне пресиликане аналогije између различитих историјских раздовља Зјелонка сматра неподесним, па постављене моделске карактеристике више сматра за аналитички „бенчмарк”¹⁹ проучавање савремене ЕУ и праваца њених главних текућих процеса.

Узроци и последице „неомедијевализације” ЕУ

Узроке „неомедијевализацији” у настанку, развоју и начинима функционисања ЕУ Зјелонка не уочава толико у „иновативном од-

¹⁸ Исто, стр. 18.

¹⁹ Benchmark (у слободном преводу – мерење могућности рачунара) представља резултат рада програма или групе програма у циљу прикупљања релевантних информација о квалитету и могућностима хардвера или (неког другог) софтвера који се тестира.

лучивању” политичких елита ради усаглашавања прихватљивих и одрживих решења ограничених интересима и историјским контекстом разноврсног континенталног наслеђа, већ управо у том наслеђу: у збиру различитости „вестфалских” држава (њихових економија, друштва, политичког живота и институција) и наслеђа међусобних односа, етно-психолошких, језичких и верско-културних разлика. Главне разлоге „неомедиевализације” и, истовремено, изазове упућене оваквој ЕУ, он стога види управо у огромном повећању разноврсности коју је донео талас увећања у периоду 2004-2007. године, односно у утицају „великог увећања” на цео систем ЕУ. Пратећи последице увећања различитости у три сфере – у економском, политичком и „прекограничном управљању” (збиру спољне политике и политике даљег проширења) Зјелонка уочава бројне савремене „новосредњовековне” детаље. У „политици моћи” и сврси проширења - уочава бенигни „новосредњовековни” империјализам на делу²⁰; у диверзитету институција (националног и супранационалног нивоа), у демократији и политичкој култури - праве прилике за „новосредњовековне” адаптације преклапајућих лојалности и умножених ауторитета; у економском управљању – у повећаној либерализацији и деволуцији што стимулише ефикасност, у институционалној диференцијацији кроз делегирање, деволуцију и децентрализованом експериментисању видове компетитивности, у пословању са суседима екстензију економије, где су односи децентрализовани са намером да омогуће промет добара и рада - „новосредњовековне” одговоре на нове услове привређивања²¹; у прекограничном управљању – меким граничним зонама које се померају, у мноштву преклапајућих војних и политичких институција, у циљевима прекограничне политике који воде дифузији унутрашњих конфликта и пацификацији спољног окружења, у нормативно вредносној доминацији – империјалну „новосредњовековну политику нових лимеса²². У сфери политичког управљања – где се делови националног суверенитета преноси на супранационални ниво, од тела сачињених од представника држава, до оних експертских или квазипарламентарних, преко бројних агенција и тела које ничу са надлежностима законодавног, извршног, судског па чак и информационог, посредничког или надзорног типа²³ – управо свим оним институцијама којима се може замерити „демократски дефицит”, тј. непостојање утицаја на њихов састав, рад и контролу од стране демократске већине кроз посто-

²⁰ Исто, стр. 54-55.

²¹ Исто, стр. 93.

²² Исто, стр. 144.

²³ Исто, стр. 128.

јеће, модерне облике присутне у вишестраначким представничким системима националних „вестфалских” држава, он види облике „новосредњовековног” полицентричног политичког система који тражи нове облике легитимитета (ткз. „легитимитета новосредњовековне Европе”), пошто су они класични, демократски очигледно неадекватни²⁴.

Описујући ове новосредњовековне тенденције ЕУ, Зјелонка се залаже за њихово даље унапређење у постојећем супранационалном систему не само као најподеснијем у постојећим приликама, већ их сматра срећно прикладним захтевима глобалног надметања. Штавише, Зјелонке иде и даље од тога: сматра да је супранационално управљање простор где се срећу „новосредњовековна” и постмодерна парадигма, па чак и да конвергирају.²⁵

Зјелонка, свакако, оптимистички гледа и идеализује само пожељне стране „неомедијевализације” ЕУ, а превиђа њихово налиције ближе „неофеудалним” одређењима, потпуно превиђајући силину „фрагмерационих” процеса у условима повећане глобалне међузависности. Но, он само чини што и огроман већина других експерата за ЕУ: бројни заговорници настанка ЕУ *sui generis* као мировног, а затим и вредносног поретка, већ деценијама посматрају дифузно развијање ове супранационалне творевине потпуно самостално од процеса глобализације, тврдећи како му евроинтеграције временски претходе и да се у односу на њега, последично, само реактивно позиционирају и прилагођавају и тиме – поспешују даље евроинтеграције. Други, који сматрају да су глобализацијски процеси много дуготрајнији од њиховог савременог израза, уз признање специфичности настанка ЕУ, заступају становиште да је ток евроинтеграција тек део ширих видова светско-историјског повезивања, то јест да су евроинтеграције управо један од израза ширих глобализацијских процеса. Повећање међузависности и трансформација међународних субјеката као срж глобалних промена коинцидира са настанком ЕУ на специфичан и поритуречан начин – пошто ЕУ представљају њихов истовремени израз (и у конструктивном и у деструктивном изразу што их носи „фрагмеграција”), али и својеврсну реакцију на њих.

Глобализацијска „фрагмеграција” у свом флуидном, па и хаотичном изразу, у случају ЕУ довела је до развоја густе и, истовремено, компликоване мреже свих могућих повезаности држава, на потпуно специфичан и збиља „невестфалски”, немодеран начин. Трансформација суверенитета као кључни израз правно-политичког преобликовања, ма-

²⁴ Исто, стр. 182.

²⁵ Исто, стр. 165

да далеко одмакла, у случају ЕУ је, као реактивно одговор на глобалне изазове, дала и нове одговоре. Кроз стварање особеног модела удруживања који не би требао да поништава националне државе, већ кроз сложено комбиновање националног, међудржавног и супранационалног, ЕУ је добрим делом тежила очувању и реafirмацији постојећих различитости насупрот често негативном, деструктивним и нивелишућим аспектима глобалне „фрагментације”. Ипак, њен утицај је био неизбежан – са једне стране, појачана је међузависност унутар ЕУ, али су остале дубоке и трајне последице на државе, друштва и народе на њеном постору у виду утицаја на постојеће облике социјалног поретка, пословања, културе и безбедности, на рад и солидарност, па и на демократију и њене институционалне изразе. Појачале су се постојеће противуречности и размере бројних недостатака: у образовном процесу, у истраживачким делатности, у иновацијама и продуктивности, у смањењу домета тржишта рада и функционисању целе економије. Јаз између богатих и сиромашних је порастао; баријере за улазак на тржиште рада су повећане. Степен улагања у нове технологије и развојне пројекте зарад очувања конкурентности издвајао се на штету социјалне правде; повећана је потреба за базичним ресурсима којима су дефицитарне практично све државе чланице и ЕУ као целина.

Покушаји одговора на противуречности глобалне „фрагментације” лавирали су између напора у правцу супранационалне централизације уз форсирање „државоликних” решења и увођења проверених, „вестфалских” институционалних модела на нивоу Уније са једне, и полицентричног, „новосредњовековног” умрежавања оправдаваног понајвише контроверзном супсидијарношћу, са друге стране. У операционалном изразу, ови напори су били усмерени на заокруживање унутрашњег свеевропског тржишта (укључујућу услуге, телекомуникације, енергетику и финансијске услуге) и подстицању предузетништва (пре свега малих и средњих предузећа); побољшавање законодавних услова пословања на европском нивоу; отварања тржишта удаљених земаља и земаља у развоју за европске произвођаче поштујући принципе правичног пословања; смањењу незапослености и прилагођавању пензијске, социјалне и здравствене политике постојећим променама; увођењем иновација и формирању дугорочне и кохерентне економске политике, јачању образовања и вештина, обнови друштвеног дијалога и јачању сарадње између њених држава-чланица...

„Неофеудално” лице ЕУ

Европска Унија, онаква како ју је описивао Шмитер на самом почетку века, са елементарним недостатцима (непостојање јасно дефинисаног неоспоривог ауторитета, централизоване хијерархије јавне бирократије, сфере компетенција где се доносе општеобавезујуће одлуке, фиксирани и сукцесивни територије, искључивог признања међународног субјективитета у међународном животу уз могућност закључења међународних уговора, свеобухватног идентитета и симболичке видљивости за своје грађане/поданике, успостављеног монопола над легитимним средствима принуде, јединствене способности за примену својих одлука над појединцима и групама, екскулузивни капацитет за контролисање протока добара, услуга, капитал и људи унутар својих граница)²⁶ у својим „новосредњовековним” изразима има и много тога „новофеудалног”, и то углавном са оне друге, нимало светле и обећавајуће стране. Јер, мада Шмитер додаје да таква ЕУ, и поред свега побројаног, „има способности да доноси одлуке, решава сукобе, производи јавна добра, координише приватна понашања, регулише тржиште, спроводи изборе, одговара на интересне притиске, убире приходе, алиоцира трошкове, па чак и објављује и води рат”²⁷ - проблем се јавља што ЕУ, суочена са даљим изазовима спољне и унутрашње „фрагментације”, то чини све мање успешно; односно, постојећа, често изнуђена „неофеудална” решења са својим поклапањима и полицентричношћу - све више се показују неадекватним не само да се цео политички систем даље развија (било умом, било неком другом правцу), већ и да он, такав каквакв јесте, уопште и опстане. Другу страну „неофеудалне” димензије ЕУ не чини само „демократски дефицит” - у виду немогућности партиципације, могућности контроле и транспарентности у одлучивању те спровођењу донетих одлука од стране грађана, гледани они било као „европски демос” било као збир „националних демоса” - чије се главне одлике и даље виде у увећању компетенција извршне власти (уз недостатак националне парламентарне контроле; слабости (и поред извесног пораста значаја, након Лисабонског споразума) Европског парламента; непостојања општих избора; удаљености институција Уније од грађана, и усвајања политика коју не подржава већина грађана у већини чланица(ткз. „проклизавање политика”²⁸. „Демдеф” би, штавише, био „неомедијева-

²⁶ Schmitter Philipp, *How to Democratize the EU... and Why Bother?*, Rowman and Littlefield Publisher Inc., New York and London, 2001, стр. 16 -17

²⁷ Исто, стр. 17. Такође цитирано и код Ђурковић Миша, *ЕУ и проблем демократије*, Зборник Србија и Европа (ур. Лакићевић Драган), ИЕС; Београд, 2007, стр. 42

²⁸ Према Ђурковић Миша, *ЕУ и проблем демократије*, Зборник Србија и Европа (ур. Лакићевић Драган), ИЕС; Београд, 2007, стр. 46

листичка” одлика система ЕУ, када би он могао да себи прибави друге видове легитимитета, или барем, да својом ефикасношћу надомести недостатак легитимности; да прибави „експертску”, елитистичку утилитарну легитимност својим резултатима уз образложење да на овом ступњу . Међутим, управо жељена ефикасност изостаје, уз пратећу некоординацију њених главних институција и тела изостанак преко потребне, унутрашње међуинституционалне контроле. Европска Комисија, и, посебно, Европски суд правде су постале толико аутономне институције, без озбиљније контроле и партипације било кога (Комисију тек делимично контролише Савет), да у њиховом самоуверено и често отвореном супростављању интересима држава-чланица те других тела Уније, можемо видети моменте „новофеудалног” самовлашћа.

Разорне изразе „фрагментације” унутар неосредњовековног / неофеудалног модела интеграција посебно је обзанила криз еврозоне, тј. криза монетарне уније, која је само ледени брег опште системске кризе Европске Уније. Интегративна страна „фрагментације” је, управо кроз модел многоструког повезивања, тежила приоритетним циљевима изградње заједничког тржишта (са комунитарним управљањем), изградњи заједничке спољне и безбедносне политике (са међувладиним моделом одлучивања и деловања) и стварања моенарне уније са мешовитом системом управљања и вођења економских политика. Сложеност функционисања – тј. институционална криза ЕУ постоји на сва три нивоа у којима се јавља двојност комунитарног (наднационалног) и међувладиног принципа управљања, где комунитарна преовлађује код једне групе институција (Комисија, Европски парламент, Европска централна банка) а међувладина код других (Европски савет и Савет министара. Код првих је устаљено одлучивање по већинском, а код других по принципу консензуса. Сложеност прилика и самих институција и током, а нарочито након повећане диверсификације услед „великог проширења” у чијем су центру стајали пре свега геополитички, а знатно мање економски и вредносно институционални разлози, додатно су закомпликовали цео институционални поредак и иза њега, политичку равнотежу која је почивала на консензусу.

„Новосредњовековна/новофеудална” ЕУ је даље евроинтеграције спроводила форсирањем већинског одлучивања у својим институцијама а потискивањем консензуалног одлучивања уз стално повећање јавне политике (надлежности) које спадају у комунитарни, наднационални домен. Према је нормативно-правна страна ЕУ у смислу изградње хијерархије правних акта за све субјекте доследно изграђена, форсирање већинског одлучивања у својим тежњама ка федералистичком моделу, насупрот томе, одвела је ка политичком груписању и прегласавању, то

јест у интересну „коалициону игру” међу државама-чланицама. Ово је најјучљивије у телима које су изразито међувладиног карактера, а које су до недавно функционисале по принципу консензуса. Сада се тамо веома често симулира конзензус кроз пружање уступака од стране већине ка мањини по другим питањима како већина не би била принуђена да их формално прегласава. Све то, само прикрива постојање политичке поларизације која одсликава међусобне све дубље разлике, па и противуречности.

Нарасле противуречности огледају се у све већој и све чешћој неуспешности функционисања постојећег институционалног модела те његових досадашњих главних остварења. „Данас је свима јасно да трећи елемент тог модела, управљање еврозоном, мора у потпуности да се мења. Многима је јасно да и други елемент модела, спољна политика и безбедност, једноставно не одговара замисли политичке уније. И најзад, још увек само мали број посматрача и још мањи број учесника примећују да је повратном спрегом угрожена и највећа тековина ЕУ; слободно тржиште.”²⁹ Односно, кроз монетарну кризу која се одражава на слободу кретања и инвестирања на заједничком тржишту, отвара се дубоки јаз унутар самог модела евроинтеграције и његових комплексних, преклапајућих „новосредњовековних” обележја.

Литература:

1. Berholtz Peter, *Institutional Aspects of European Integration*, Mc Millan Publishing Group, London, 1993
2. Beutler Berg, Ronald Bieber, Jorn Popkorn, Jochen Streil, *Die Europaische Union*, Baden Baden, 1993
3. Bull Headley, *The Anarchical Society, A Study of Order in World Politics*, London, 1999
4. Despotović Ljubiša, Stepanov Radivoj, *Identitet Evropske Unije – pravno-političke i kulturološke karakteristike*, Kultura polisa, godina 1, broj 1, Udruženje za političke nauke, Novi Sad, 2004
5. Duby Georges, *La Societe aux XII et XIII siecles dans la region maconnaise*, Collin, Paris, 1953
6. Đurković Miša, *EU i problem demokratije*, Zbornik Srbija i Evropa (ur. Lakićević Dragan), IES; Beograd, 2007
7. Zielonka Jan, *Europe as Empire – The Nature of Enlarged EU*, Oxford University Press, Oxford, 2006
8. Jensen Jane, Saint-Martin Denis, *Is the European Union still sui generis? Signals from the White Paper on European Governance*, European Union Studies Association (EUSA), 2003, Nashville, 2003

²⁹ Самарџић Слободан, „ЕУ између кризе и дезинтеграције“, *Право и друштво* бр. 1, Службени гласник, 2012, стр. 11.

9. Mc Cormic Niel, *Questioning Sovereignty*, Oxford University Press, Oxford, 1999
10. Minkler Herfrid, *Imperije – logika vladanja svetom*, Službeni glasnik, Beograd, 2009
11. Motyl Alexander, *Imperial Ends: The Decay, Collapse and Revival Empires*, Columbia University Press, New York, 2001
12. Norman Davis, *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996
13. Pfech Frank, *Die Europische Union: Geschite, Institutionen Prozesse*, Munich, 1997
14. Račić Obrad, *O nadzoru nad primenom prava Evropske Unije*, Pravni život br.12, knjiga XLV, Beograd, 1997
15. Schmitter Phillip, *How to Democratize the EU... and Why Bother?*, Rowman and Littlefield Publisher Inc., New York and London, 2001
16. Ullman Walter, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Methuen, London, 1966
17. Weaver Ole, „Imperial Metaphors: Emerging European Analogies to Pre-National State Imperial Systems”, u *Geopolitics in Post Wall Europe: Security, Teritory, Identity* (ed. Ola Tulander, Pavel Baev, Victoria Einagel), Sage, London, 1997

„Neomedieval” model of explanation of European Union`s nature

Summary: Due to its specific origin, „inventive” development and ways of function, explanations of EU`s nature were interpreted by using many different theoretical positions. Some consider EU as „sui generis” entity, others as „provisory with federal elements”, as confederacy slowly developing into merged federal state, as „hybrid construction” halfway between international organization and federal state, or as system of „multilevel concordations and interactive relations”. There are numerous opinions which consider all modern „statocentric” positions as unadequate, due to „unmodern nature” (Schmitter) of EU. By following theories of Scmitter and Hedley Bull about the possibilities of evolution of international community into „new medievalism”, Ian Zielonka formulates alternative „neomedieval” concept of explanations of contemporary EU, using also contemporary „theories of Empires” (Herfried Munkler). This work gives detailed study of Zielonka`s „neomedieval” assumption built on dichotomies which confronts concepts of „Westphalian Superstate” and „neomedieval Empire” with intention to describe evolutive results of contemporary EU, as his views on social and political causes which have led to such supranational instutionalisation, and, also, its perspectives.

Key words: European Union, eurointegration, theoretical concepts of expanations of EU`s nature, fragmegration, neomedievalism

III

ИДЕНТИТЕТ И БЕЗБЕДНОСТ IDENTITY AND SECURITY

ЗОРАН ДРАГИШИЋ
Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд

УДК 351.78(497):323(4)
Оригиналан научни рад
Примљен: 23.07.2013
Одобен: 12.08.2013

БЕЗБЕДНОСНИ ИДЕНТИТЕТ БАЛКАНА И ЕУ

Сажетак: Основни идентитет Балкана у последња два века, од када је тај термин у политичкој употреби, био је неодвојиво повезан са питањима безбедности, односно небезбедности, хаоса, насиља, варваризма и неразвијености. У различитим перцепцијама Балкана, овај простор се доживљава као географски део Европе, који јој културно ипак не припада, упркос чињеници да су сви балкански народи, изван сваке сумње, европски народи, по свим својим карактеристикама. Изразита политичка нестабилност, хронично праћена оружаним сукобима у којима су тешки злочини главни садржај сукоба, недовршене државе које се налазе под снажним утицајем великих сила, економска и културна заосталост и полуоријентално друштво неспособно да изгради модерне институције представљају главни стереотип Балкана у очима тзв „цивилизованог света”. Главни разлози за овако неповољну перцепцију Балкана леже у чињеници да се овај простор налазио у фокусу интересовања западног јавног мњења само у периодима великих криза, док је у другим ситуацијама са одређеном дозом презира игнорисан.

Крај XX века и крваво разбијање бивше Југославије, поново је у фокус светског јавног мњења ставио Балкан и његове проблеме. Завршетак (прекид?!), ратова на простору бивше СФРЈ и довршетак слома комунизма, отворио је перспективе истинског укључења Балкана у Европу, проз процес учлањења бивших чланица југословенске федерације и бивших чланица совјетског блока, са ових простора, у Европску унију и НАТО. Овај рад ће се бавити анализом актуелних безбедносних ризика, изазова и претњи које угрожавају Балкан, и које дефинишу његов актуелни безбедносни идентитет у првом реду то је питање статуса Косова и Метохије, питање уставне реконструкције Босне и Херцеговине, питање односа Грчке и Македоније и друга питања која могу представљати потенцијалну безбедносну претњу, која потичу од тзв „асиметричних безбедносних претњи”.

Кључне речи: Балкан, евроатлантске интеграције, безбедност, безбедносни идентитет

Безбедносни идентитет Балкана

Када говоримо о „безбедносном идентитету”, неке заједнице, државе, региона или другог „ентитета”, основни задатак је увидети главне безбедносне изазове, ризике и претње, као и капацитете анализираних колективитета да се са наведеним претњама суочи, да их избегне или да пронађе друге моделе да одговори на безбедносне изазове. Безбедносни идентитет сваког региона чине специфични безбедносни проблеми, који га издвајају од других региона, који имају истоврсне или другачије безбедносне проблеме. Међутим, срж безбедносног идентитета не представљају безбедносни проблеми, који у ери глобализације и сами постају глобални, већ начини на које свака друштвена заједница одговара на безбедносне изазове, ризике и претње.

У савременим безбедносним теоријама, под безбедносним појавама подразумевају се друштвене појаве и процеси који су „секуритизовани”, односно којима су одређене друштвене групе, у правилу друштвене елите, који се називају секуритизујућим актерима, дале значење безбедносних појава.¹ Савремена друштва се, у правилу, не разликују у односу на друштвене појаве и процесе који се секуритизују и можемо рећи да ни државе Балкана немају другачије дефинисане безбедносне изазове, ризике и претње него већина савремених европских држава.²

Битне разлике постоје у односу на доступне политичке и друге механизме којима се решавају друштвени конфликти пре него што прерасту у безбедносне проблеме, као и у односу на главне актере који безбедносне проблеме решавају или их креирају. Поред тога, безбедносни идентитет дефинише и специфична политичка култура и традиција, која се оличава у постојању стабилних и функционалних друштвених и државних институција, и њихових механизма за решавање друштвених конфликта, уз, наравно, укупност реалних и перципираних безбедносних изазова, ризика и претњи, дефинише се безбедносни идентитет неког региона државе или друге заједнице.

¹ О појму секуритизације види шире: Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap De Wilde: „Security: A New Framework for Analysis”, 1997.

² Довољан је само летимичан поглед на стратешке документе у области националне безбедности које су усвојиле балканске државе у последњих неколико година па да се утврди да се као главне безбедносне претње дефинишу тероризам, организовани криминал, социјална нестабилност, безбедносни ризици у области економије, екологије, демографије и сл. Готово исте безбедносне претње постоје у стратешким документима већине европских држава, као и у документима ЕУ који се баве питањима безбедности. Међутим, у свим проценама угрожености Европе Балкан се истиче као главно подручје из кога долазе претње европској безбедности, где се поред тероризма и организованог криминала, посебно истичу проблеми везани за нерешена питања проистекла из ратова на бившем југословенском простору.

Када говоримо о безбедносном идентитету Балкана, овај регион је одавно синоним за кризна стања, подељеност, ратове, варваризам, одсуство стабилних и функционалних држава, недостатак правних механизма и политичке воље да се конфликти решавају мирним путем, велики утицај страних сила на локалне политичке вође и хроничну економску неразвијеност. На темељу таквих перцепција настао је и термин „**балканизација**„ којим се означавају бесконачна кризна стања, хаос, ирационалност и дубоке поделе без постојања механизма да се на темељу реално дефинисаних интереса пронађу одржива решења за постојеће сукобе.

Регион Балкана имао је веома бурну историју коју су обележили бројни ратови, локалне кризе и крвави сукоби који су се често са Балкана ширили и на друге делове Европе. Не треба сметнути са ума да је Први светски рат отпочео на Балкану, да је у Другом светском рату простор Балкана био једно од најкрвавијих попришта, где се догодио стравичан братоубилачки рат праћен геноцидом, да су у току „Хладног рата” линије поделе међу тадашњим војно-политичким блоковима ишле управо преко Балкана, да су ратови деведесетих година на простору бивше Југославије (посебно у Босни и Херцеговини), били најкрвавији оружани сукоби у Европи након Другог светског рата, што у великој мери објашњава због чега се Балкан у осталом делу Европе перципира као главно жариште сукоба и извор нестабилности по целокупан континент.

Балкан је географски смештен на простору који је одувек био предмет геополитичких калкулација, различитих интереса и политичких утицаја. Имајући у виду историјске, религијске, културне, економске и политичке чиниоце који одређују идентитет савременог Балкана, неопходно је уочити у којој мери савремени Балкан, оптерећен свим својим противречностима, кореспондира са главним правцима кретања модерне Европе и у којој мери Балкан може бити претња Европи и Европа Балкану.

Перцепцију Балкана у савременој Европи веома пластично је описао италијански дипломата, који је дуго радио на Балкану, Фернандо Гентилини: „...Брисел сматра да на Балкану историја зауставила или да се вратила уназад, да је ова регија нека врста индијанског резервата, слика и прилика како смо изгледали пре шездесет година, пре него што је процес европске интеграције успоставио мир у западним крајевима континента. Балкан данас представља оно што је потиснуто, подсвесно унутрашње и стога истинито о Европи. То потврђује његова савремена историја указујући на Европу прогона и етничке и верске нетрпељивос-

ти, подела и различитих видова национализма. То је она Европа за коју смо мислили да је окончањем Другог светског рата, оставили иза себе, али која највероватније, што можемо из дана у дан да констатујемо, никада није у потпуности изумрла”³

Проблеми који се дешавају у „цивилизованом” делу Европе,(не треба заборавити проблеме са баскијским и каталонским сепаратизмом у Шпанији, шкотским сепаратизмом у Великој Британији, етничке проблеме у Белгији, проблеме у односима Мађарске и Румуније због положаја мањина...) у правилу се у европским медијима представљају као претња од „балканизације” других делова Европе, чиме се потврђује опис перцепције Балкана који је изнео Фернандо Гентелини.

Политички проблеми који на Балкану постоје око статуса Косова и Метохије, уставне реконструкције Босне и Херцеговине, односа између Грчке и Македоније, политичког и верског екстремизма, организованог криминала и др., дају печат нестабилности региона. Нестабилност на Балкану постаје нарочито сложена ако се посматра у контексту збивања на Блиском истоку и у Медитерану, који поред географске блискости имају и директну политичку и идеолошку везу са многим актерима нестабилности на Балкану.

С обзиром на главне актере балканских политичких кретања, унутрашње и спољашње, очигледно је да су се све трансформације у глобалним политичким кретањима морале одразити и на Балкан. Раздобље после грађанских ратова у бившој Југославији и агресије НАТО против Србије и Црне Горе, карактеришу вербални напори да се ситуација на Балкану стабилизује и да се изграде демократске институције у свим балканским државама које ће бити способне да изврше „дебалканизацију” Балкана. Оваква вербална залагања често нису праћена адекватним политичким и економским поступцима великих европских држава. Међутим треба имати у виду да постоји битна разлика између „географског” и „политичког” Балкана. Балкан је све више политички а све мање географски појам, тако да, чак ни географски није до краја јасно који се делови европског континента могу сматрати Балканом. Због тога су у употреби термини Југоистична Европа, који треба да објасни да неке државе географски припадају Балкану али су политички „превазишли” Балкан и Западни Балкан, који треба да означи оне државе које још нису престале да буду Балкан у погрдном значењу те речи.⁴

³ Fernando Gentilini „Nedokučivi Balkan”, Hesperia, Beograd, 2007., str 47.- 48.

⁴ Полемике око појма Балкан види у: Марија Тодорова „Имагинарни Балкан”, Библиотека ХХ век, Београд 1999. година

Очигледно је да је савремени безбедносни идентитет Балкана условљен историјским кретањима у XIX и XX веку, која су имала своје рефлексије и у ратовима на простору бивше Југославије током деведесетих година прошлога века. Анализа савремених безбедносних проблема на Балкану, као и могућих путева за њихово превазилажење није могућа без озбиљније историјске анализе догађаја у претходних двеста година, што није циљ овога рада, нити постоји довољно простора да се оваквој анализи озбиљније посветимо. С тога, сматрамо да је само у неколико цртица важно напоменути основне одреднице геополитичког положаја Балкана у историји прошлога века. Балкан је током прошлога века третиран као европска периферија, што га је држало одвојеним од главних токова европског развоја, али је упркос томе, често добијао средишње место у догађајима који су одлучивали о судбини Европе, као што су били Први и Други светски рат и „Хладни рат”, током кога су линије поделе антагонистичких војно-политичких блокова ишле преко Балкана, иако је „Хладни рат” био више средњоевропски него балкански феномен.⁵

Крај „Хладног рата”, није означио „крај историје” на Балкану, како су се надали многи политички лидери тога доба, већ њен повратак у најгорем облику и својеврсну освету историје за многе пропуштене шансе да се Балкан демократизује и учврсти као стабилан европски регион. Крваве последице распада биполарног света нису доживеле оне државе Балкана које су биле сврстане у војно-политичке блокове (Грчка и Турска у НАТО, Румунија и Бугарска у ВУ), већ Југославија која је водила политику несврставања, што на први поглед изгледа као својеврстан историјски апсурд. Грчка и Турска су од почетка припадале победничкој страни у „Хладном рату”, док су Бугарска и Румунија, заједно са осталим европским државама реал-социјализма, исказале жељу да се прикључе евроатлантској заједници и на тај начин дугорочно дефинисале своју спољнополитичку и безбедносну стратегију. Југославија се у новој геополитичкој мапи појавила као својеврсан „вишак”, који није имао унутрашњих потенцијала да дефинише нову стратегију примерену новонасталој ситуацији, а спољни „потпорни субови” југословенске безбедности су изгубили интерес за Југославију каква је постојала у време „Хладног рата”. Ако томе додамо унутрашње националне антагонизме који су тињали деценијама, хроничан недостатак демократије, ауторитарну политичку културу и потпуну дезоријентиасност политичких елита, јасно је да су постојали сви неопходни предуслови за катастрофу.

⁵ О положају Балкана у току „Хладног рата” и његовој улози у процесу детанта види шире: Ранко Петковић: „Балкан ни буре барута ни зона мира” Глобус, Загреб, 1978.

Апсурдност судбине која је задесила бившу Југославију свакако изгледа мања ако покушамо да анализирамо главне одлике балканског безбедносног идентитета у претдодан два века.

Балкан је подручје на коме су се сусретали интереси европских и светских великих сила, који су пресудно утицали на судбину балканских народа. Модерна историја Балкана одвијала се под пресудном улогом великих сила, по чијим жељама су балканске државе настајале или нестале. Балкански народи и државе које су они стварали били су главни протагонисти сукоба, а често и непосредни покретачи, али исход сукоба увек је зависио од интереса великих сила које су у том тренутку имале свој утицај на Балкану. У том смислу су догађаји на Балкану увек били рефлексивна већих историјских збивања и последица судара интереса ванбалканских сила.

Балкански народи су увек били на периферији великих европских догађања, тако да су тековине европских револуција и цивилизацијски напредак које су оне носиле, до Балкана стизале само у фрагментима и преко страних посредника. Велики историјски догађаји су балканске народе, у правилу, затицали неспремним и стварали нове околности на Балкану, изван воље народа на које су се непосредно односили.⁶

Измештеност Балкана од главних токова европске историје учинила је да балкански народи озбиљно заостају за остатком Европе и данас решавају питања која су остали европски народи (пре свега на западу), решили пре више од стотину година. Озбиљно заостајање Балкана учинило је сваку од балканских држава економски, културно, технолошки, политички и безбедносно зависним од спољних сила. Таква ситуација се није променила ни данас, и можемо констатовати да Балкан нема аутономне процедуре за очување националне безбедности балканских држава, као ни процедуре за постизање и очување регионалне безбедности, упркос бројним регионалним иницијативама. Отуда толики број мировних мисија које су од почетка деведесетих година присутне у различитим деловима Балкана. Ову чињеницу не можемо заобићи у анализи безбедносног идентитета Балкана, као ни у тражењу одрживих решења за дуготрајнији балкански мир.

Балканске државе су у великој мери зависне од страних сила, које покушавају да увуку у сваки балкански спор у покушају да остваре властите интересе. Ту ситуацију Мирослав Хацић описује на следећи начин: „Свака од балканских држава се трудила да у локални спор, а

⁶ Mark Mazower: „The Balkans, a Short History”, The Modern Library, New York, 2000. pp 24-26.

ради постизања властитих интереса, увуче себи наклоњеног спољњег умешача. То, дакако, није било тешко, јер су велике силе себи давно присвојиле право да војно и политички интервенишу у зонама својих стратешких интереса. Сусретни спој потребе локалних актера за спољњим гаранторима безбедности и хтењима ових других да мешањем постигну стратегијске добити, најчешће се завршавао претварањем савезника у војно-политичке тудоре неограниченог мандата”⁷.

Тезу Мирослава Хацића о безбедносној зависности балканских држава, ратови на просторима бивше Југославије најбоље потврђују. Свака бивша југословенска република је покушала(и у томе успела), да у сукоб увуче себи наклоњене државе, које су их одмах ставиле под свој патронат. Међутим испоставило се да ни данас, двадесет година након отпочињања сукоба темељни узроци рата у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији још нису отклоњени, док је рат у Хрватској још увек повод за регионалне несугласице и извор фрустрација које у промењеним геополитичким околностима могу бити повод за нове сукобе.

Актуелна дешавања везана за Косово и Метохију указују да је утицај спољњих фактора на сваки политички и безбедносни процес на Балкану пресудан.⁸ Ова одредница балканског безбедносног идентитета мора бити важна полазишна тачка у свакој анализи стања безбедности на Балкану и мора бити узета у обзир приликом тражења оквира за превазилажење сукоба на Балкану и промену безбедносних парадигму у овом региону.

Главни безбедносни изазови ризици и претње на Балкану

На основу претходне анализе безбедносног идентитета балканског региона, можемо закључити да основне елементе безбедносног идентитета чине безбедносни изазови, ризици и претње који су карактеристични за регион, као и начини на који се регион, односно главне силе које у њему делују, супротстављају специфичним претњама. Када су безбедносни изазови, ризици и претње који су карактеристични за регион Балкана у питању, можемо их поделити у две групе.

⁷ Мирослав Хацић: „Перспективе будућој безбедности Југоисточне Европе: Поглед из Србије”, у Поглед унапред: безбедносни изазови на Балкану до 2010. године, East-West Institute, Београд 2002. године, стр 84.

⁸ О механизмима станог утицаја на дешавања на Косову и Метохији, види анализу Радослава Гађиновића у Отимање Косова и Метохије, НИЦ „Војска”, Београд 2004. година стр 142. -173.

Прву групу сачињавају класични безбедносни изазови који се огледају у сукобима међу државама, односно сукобима различитих ентитета унутар једне државе. Безбедносна претња која проистиче из ових изазова може се испољити као класичан оружани сукоб међу државама, као оружана побуна дела становништва против владе или чак као страна војна интервенција у корист неке од држава или ентитета умешаних у оружани сукоб. Политички процеси који могу довести до оваквих сукоба везани су за уставну реконструкцију Босне и Херцеговине, проблеме на релацији Београд-Приштина око питања коначног статуса Косова и Метохије и аспирације македонских Албанаца за стварање властитог ентитета, у оквиру пројекта, тзв „Велике Албаније”⁹. Сви ови процеси, уколико се претворе у безбедносне проблеме, могу изазвати сукобе на широј територији у који може бити укључен већи број балканских држава, и наравно, спољње силе које би се појавиле као војно-политички ментори страна у сукобу.

Другу групу безбедносних изазова чине асиметричне претње, чији су носиоци недржавни субјекти који делују на простору Балкана. Најозбиљнија асиметрична безбедносна претња на Балкану потиче од организованог криминала. Према угледним ауторима из балканских држава, који пишу о проблемима организованог криминала, током деведесетих година догодила се својеврсна „криминална револуција”¹⁰. Организовани криминал, у условима слабих и недовршених држава, представља озбиљну безбедносну претњу због политичких аспирација које се јављају код главних организатора криминалних активности. Политичке аспирације носилаца орагнизованих криминалних активности остварују се путем корупције којом се преузимају најуносније привредне гране и, поред легализације противправно стеченог новца, онемогућава економска основа институционалног јачања државе. Корупцијом се захватају политичке странке, медији, цивилно друштво, верске организације, образовни и здравствени систем и на тај начин настаје нови облик тоталитаризма тзв „охлократија”¹¹. Организоване криминалне групе на Балкану су веома опасне и због начина на који су настајале. Организовани криминал је на Балкану настајао уопредо са ратом на простору бивше

⁹ О пројекту „Велика Албанија” видети у Миодраг Јовичић, Косово-историјски и уставноправни аспект, ЦУПС, Београд, 2000. године

¹⁰ Види шире у Радомир Милашиновић: „Узроци могућих друштвених сукоба у земљама Југоисточне Европе”, Годишњак Факултета безбедности за 2009. годину, Београд 2009. година стр. 11

¹¹ Појам охлократија у буквалном смислу означава владавину олоша. О систему охлократије види шире Зоран Драгишић, Organized Crime- The Way to Ochlocracy, Archibald Reiss Days, ACPS, Belgrade, 2011., pp.631.-641.

Југославије. Криминал који се развио на просторима бивше Југославије организован је „одозго” и у њега су од самог почетка биле умешане тадашње политичке елите и делови безбедносних структура. У Србији је организовани криминал „процветао” у време санкција, када су државне структуре организовале посебне групе, које су се бавиле шверцом нафте, цигарета и свих других роба које су биле под режимом санкција УН. Пример Србије показује колико су економске санкције контрапродуктивне јер омогућавају политичким елитама против којих су наводно усмерене да се обогате и под контролу ставе целокупно друштво. Након пада Слободана Милошевића, организоване криминалне групе су наставиле са својим активностима, с тим што уместо нафте шверцују наркотику, учествују у системској корупцији и врше друга тешка кривична дела којим се угрожавају сами темељи опстанка државе. Организовани криминал је успео да преживи „демократске” промене у Србији и чак да изврши атентат на премијера Зорана Ђинђића. У Хрватској се организовани криминал развијао упоредо са отпочињањем рата, када су се структуре блиске тадашњој власти обогатиле на шверцу наоружања и кршењу санкција на оружје и војну опрему.¹² Процес који се због корупције води проти бившег премијера Хрватске Иве Санадера јасно одсликава на који је начин организовани криминал продро до самог врха власти у Републици Хрватској. На Косову и Метохији организовани криминал је био средство путем кога се финансирала ОВК и оружана побуна. Организоване криминалне групе косовских и македонских Албанаца су се бавиле шверцом наркотику, трговином људима, илегалном проституцијом и другим кривичним делима од којих је један део новца коришћен за финансирање ОВК и оружаних акција на Косову и Метохији.

Међутим, оно што највише забрињава је стварање регионалног криминалног картела у који су укључени криминалци са свих простора Балкана.¹³ Ова чињеница битно одређује безбедносни идентитет региона и изискује много бољу сарадњу међу балканским државама, јер је реч о безбедноном проблему који озбиљно угрожава сваку појединачну државу у региону и захтева јединствен одговор свих држава, без обзира на њихове међусобне разлике.

¹² Пример који најбоље показује начин на који је настајао организовани криминал у Хрватској је „случај Загорац” и „Момци са Кнежије”. О томе више види у Љубиша Милановић: „Организовани криминал као безбедносни проблем у Хрватској”, ФБ, Београд 2009.

¹³ Докази за ову тврдњу су убиство новинара Иве Пуканића, скривање припадника „Земунског клана” у Хрватској и бројни други примери који указују на одличну сарадњу која постоји међу криминалцима у региону.

Друга асиметрична претња региону је тероризам. Тероризам данас представља „глобално страшило”, и скоро све државе Европе овај безбедносни проблем укључују у своје стратешке документе који се баве питањима националне безбедности, без обзира на то колику реалну опасност та појава представља за конкретну државу. Балкан је реално угрожен тероризмом, и та претња има три потенцијална носиоца.¹⁴ То су екстремни националистички покрети незадовољни стањем у коме су се њихови народи нашли након последње „поделе карата” на Балкану, исламистичке терористичке групе сачињене од заосталих муџахедина у Босни и Херцеговини, присталица екстремних исламистичких покрета у Босни и Херцеговини, деловима Србије, на Косову и Метохији и у Македонији. Ове терористичке групе представљају део „глобалног цихада”, и о њиховом присуству говоре бројни извештаји обавештајно-безбедносних служби држава региона, европских држава и САД.¹⁵

Трећа група асиметричних претњи Балкану, настаје као последица лоше економске и социјалне ситуације и високог нивоа незапослености. Економска и социјална ситуација на Балкану је значајно лошија него у осталом делу Европе. Ситуација је посебно лоша у Србији, на Косову и Метохији, у Босни и Херцеговини, Албанији и у Македонији. Висока стопа незапослености, осећај бесперспективности, лош животни стандард, лоша здравствена заштита, заостао систем образовања и друге неповољне социјалне околности, погодују развоју свих облика криминала, националног и верског екстремизма и представљају основ за дугорочну политичку нестабилност. Такво стање чини Балкан регионом из кога је веома висока емиграција, пре свега у државе ЕУ. Имиграција из балканских држава представља значајан изазов европској безбедности јер је то начин да се социјални и безбедносни проблеми Балкана прелију у остале европске државе. Ова врста претњи удружена са хроничном слабошћу балканских држава и корумпираним некомпетентним политичким елитама које нису у стању да пронађу излазе из тешке ситуације у којој се њихова друштва налазе, чине веома опасан спој који лако може произвести „социјалне бомбе”, које могу довести до урушавања крхких балканских демократија.

¹⁴ О томе види шире Радослав Гађиновић, *Terorizam*, Draslar, Beograd, 2005. Zoran Dragisic: „Serbian Approach to Struggle Against Terorirism”, ICTD, Amsterdam, 2005.

¹⁵ Поред извештаја обавештајних и безбедносних служби, терористички напад у Бугојну који је извршен од стране исламистичког фанатика, случај групе вехабија који су поседовали велике количине оружја на планиани Нинаји поред Новог Пазара, оружани окршај групе вехабија и српске жандармерије на Санчаку у коме је било погинулих и рањених и други слични примери указују на присуство радикалних исламистичких група на Балкану и њихову спремност на терористичке акте и друге видове оружаног насиља.

Евроатлантске интеграције - пут из слепе улице или нова балканска заблуда?

Након слома Совјетског Савеза и Варшавског уговора, који је означио и крај реал-социјализма у Источној Европи, све бивше чланице Варшавског Уговора су изразиле жељу да се прикључе НАТО и ЕУ, и на тај начин из корена промене своју стратешку позицију. Све европске државе које су некада биле део совјетског блока, данас су део евроатлантске заједнице, која подразумева чланство у ЕУ и НАТО.

Балканске државе које су биле чланице ВУ (Румунија и Бугарска), данас су чланице НАТО и ЕУ. Од бивших југословенских република Словенија и Хрватска су чланице и НАТО и ЕУ. Македонија није ушла у НАТО због неспоразума са Грчком око имена, и када тај неспоразум буде решен Македонија ће се прикључити Алијанси. Црна Гора је добила акциони план за чланство и очекује да добије позив за пуноправно прикључење. Федерација Босна и Херцеговина је такође изразила жељу да се прикључи НАТО, док се представници Републике Српске томе противе. Србија је јасно опредељена за чланство у ЕУ, док се већина политичких чинилаца противи чланству у НАТО. Албанија је постала чланица НАТО у пакету са Хрватском, али се њено чланство у ЕУ још не назире, пошто већина водећих европских држава сматра да Албанија није испунила критеријуме који су неопходни да би постала пуноправна чланица.

Евроатлантске интеграције за све бише југословенске републике значе наду за дефинитиван раскид са лошом прошлoшћу и начин да се државе демократизују на темељу вредности¹⁶ које чине основу на којој је настала евроатлантска заједница. Поред предности које прикључење евроатлантским интеграцијама доноси у области економије и демократизације друштва, то је начин да се измени безбедносни идентитет Балкана. Дobar пример за то је Словенија, која се више не сматра делом Балкана, чак се о њој више и не размишља као бившој југословенској републици, иако је 1991. имала рат на својој територији и насиљем се одвојила од Југославије. Успеси које је Словенија постигла на економском и демократском плану учиниле су је веома кредибилним партнером и у НАТО и у ЕУ. Појам Балкан, у смислу у коме смо говорили у првом делу овога рада, сада се односи на Србију, са Косовом и Метохијом, Македонију, Босну и Херцеговину, Црну Гору и Албанију, док се

¹⁶ О значају вредности за успостављање националне безбедности види шире: Зоран Драгишић: „Безбедност и вредности”, Српска политичка мисао, бр 3/ 2009, Београд, 2009. година

Хрватска, након прикључења НАТО и ЕУ све мање сматра балканском државом, што је један од приоритета њених политичких елита. Ове државе сачињавају оно што смо назвали „политичким Балканом”.

Међутим, економска криза која тешко потреса Европу претходних година је учинила да економски бенефити од прикључења ЕУ нису више онакви какви су били пре десетак година, у европским државама се отвара оштра дебата о потреби проширења, отварају се стари историјски антагонизми, неповерење на релацији север-југ расте, што све чини да су изгледи за „балканизацију” Европе много већи него изгледи за „европеизацију” Балкана.

Бише реал-социјалистичке државе Балкана, које су постале чланице евроатлантске заједнице то су учиниле у два корака. Први корак је био чланство у НАТО, до кога су стигле кроз програм „Партнерство за мир”, а тек онда, на темељу реформи које су извршене ради чланства и кроз чланство у НАТО, постале су и чланице Европске уније.

Државе „политичког Балкана”, су показале декларативну спремност да се прикључе евроатлантској заједници кроз подношење апликација за чланство у НАТО и ЕУ. Србија је једина држава која се противи уласку у НАТО и њене политичке елите то објашњавају националним траумама због бомбардовања 1999. године.

Старе чланице ЕУ и НАТО, су веома неповерљиве према новим проширењима када су државе „политичког Балкана” у питању. У Европи постоји уверење да балканске државе нису на довољном нивоу развоја да би могле постати чланице евроатлантске заједнице. Поред тога постоји и озбиљна сумња да те државе чине озбиљне напоре да би кроз реформе достигле неопходне стандарде који би их квалификовали за равноправне чланице. У једном делу европске политичке сцене чују се оцене да су то државе које желе да паразитирају на рачун европских пореских обвезника. Са друге стране у балканским државама се развија уверење да државе ЕУ нису спремне да их приме у пуноправно чланство, да је процес проширења са пријемом Хрватске дефинитивно завршен и да би даље инсистирање на учлањењу и испуњавању стандарда који то учлањење захтева довело до великих економских и политичких штета.

Између европских и балканских држава се развија однос обостраног неповерења који је Фернандо Гентелини описао на следећи начин: „Када су на скупу Европа –Балкан у Солуну, јуна 2003. шефови држава или влада петнаест европских држава потврдили балканским земљама обећање да ће ући у Европу, нико од њих није помињао датуме. Сва пажња Уније била је тада усмерена на десет нових земаља које је треба-

ло да у року од годину дана постану нове чалнице, а питање придружи-вања западног Балкана одложено је за неку другу прилику. Онима којих се то највише тицало, таква неодлучност се није допадала, а и даље им се не допада. Многи чак верују да Европа даје лажна или половична обећања, а другачије не би ни могло да буде будући да се налазимо тамо где има сумњи, спекулација, теорија завере... На западном Балкану све-доци смо сличних збивања. и даље нема поверења у Европу која обећава укључивање, али и даље наставља да делује по принципу искључивања. А чињеница да готово сви европски лидери све време пажљиво избега-вају тему рокова за пријем може само још више да побуди сумњу¹⁷

Евроатлантске интеграције, као што смо то напоменули, састоје се од два стуба, односно две организације које чине њен институционални оквир - ЕУ и НАТО. Државе „старе Европе”, су углавном чланице обе организације, мада постоје и државе које су само чланице ЕУ, али нису чланице НАТО. То су државе које су некада биле неутралне¹⁸, као што су Аустрија, Шведска, Финска и Ирска, али су сада везане за НАТО путем Програма „Партнерство за мир”. Поред ових држава, постоје и „старе” чланице НАТО које нису чланице ЕУ, као што су Норвешка и Турска, с тим што Турска, за разлику од Норвешке, жели чланство у ЕУ. Све државе „нове” Европе¹⁹ (бише чланице совјетског блока) су пре чланства у ЕУ постале чланице НАТО.

Балканске државе, посебно након економске кризе која годинама потреса свет, имају све мање шансе да у догледно време постану чланице ЕУ, јер је готово сигурно да се, ако се имају у виду изјаве европских званичника, након уласка Хрватске у ЕУ, врата за нова проши-рења затварају за дужи временски период.

¹⁷ Fernando Gentelini, *ibid*, str 60.-61.

¹⁸ Поменуте државе су, формално, још увек неутралне, с обзиром да постоје међународни уговори који о томе говоре, а неке од њих неутралност имају и записану у својим уставима. Међутим, у савременим међународним односима неутралност није могућа. Наведене државе су веома активне у многим НАТО операцијама и понашају се битно другачије него у време „Хладног рата”, када су и правно и фактички биле неутралне. Промена статуса неутралности у формалном смислу за ове државе би значила и промену устава, што би могло изазвати и политичке тешкоће, међутим оне су статус неутралности напустиле фактичким актима, који су директно супротстављени обавезама које су некада имале као неутралне државе.

¹⁹ Израз „стара и нова Европа”, употребио је Доналд Рамсфелд, бивши секретар за одбрану САД, приликом припрема САД за напад на Ирак, када су се старе чланице НАТО и ЕУ на челу са Немачком и Француском успротивиле учешћу НАТО у тој војној опера-цији.

НАТО, уз постојеће регионалне иницијативе²⁰ које треба ојачати и дати им пуну подршку, може на дужи временски период безбедносно стабилизовати Балкан и створити неопходне предуслове за економски развој региона. Укључивање свих Балканских држава у НАТО, имајући у виду да је реч о војно-политичком савезу, који има веома развијене и делотворне механизме за решавање безбедносних проблема путем сарадње чланица која функционише на принципима консезуса, обезбедило би услове да се безбедносни идентитет Балкана позитивно промени за разуман временски период. Међутим, Србија као најважнија држава Балкана још увек није спремна за чланство у НАТО, а сматрамо да би тај процес сигурно омела Албанија захтевом да Србија учини, за њу неприхватљиве, уступке везане за Косово и Метохију. Неповећење Србије према НАТО продубљује и пристрасан став међународних снага на Косову и Метохији које су се у више наврата отворено стављале на страну албанског сепаратизма. Сматрамо да би објективниј став водећих држава НАТО према питању Косова и Метохије створио услове за изградњу поверења без кога нема стабилизације Балкана.

Чињеница да су чланице НАТО демократске државе, које деле исте вредности, благотворно би деловала на унутрашњу демократску реконструкцију балканских држава. Доношење одлука консензусом у оквиру НАТО, дало би свакој балканској држави могућност да почне самостално вођење своје спољње политике на темељу реално процењених националних интереса, без зависности од спољњих ментора. Коришћење механизма који се развијају у новом Стратешком концепту за борбу против асиметричних претњи и цивилних катастрофа, ојачало би институције балканских држава и целокупан регион учинило много безбеднијим местом. Поред тога, промена регионалног вредносног концепта би многе проблеме који постоје у односу Београда и Приштине и унутар Босне и Херцеговине и Македоније, релативизовала, што би „испумпало” њихов кризни потенцијал.

²⁰ Сматрамо да регионалне политичке и економске иницијативе треба да добију пуну подршку сваке балканске државе. Поред тога, ЕУ треба активно да учествује у тим иницијативама, које морају добити чвршћи институционални оквир јер сматрамо да би оне требало да функционишу у дужем временском периоду. Ту се пре свега мисли на: Пакт стабилности за Југоисточну Европу и Регионални савет за сарадњу, Јадранско-јонску иницијативу, Иницијативу за сарадњу у југоисточној Европи, као иницијативе са претежно политичким значајем и економске иницијативе од којих су најзначајније: ЦЕФТА 2006. и Црноморска економска сарадња. У овом тексту немамо довољно простора да се бавимо овим иницијативама, мада је очигледно да оне могу представљати веома делотворан оквир за регионалну сарадњу. О овим иницијативама види шире у: Едита Стојић-Карановић: „Регионална и суседска сарадња за одрживи развој Србије у првој декади 21. века”, ИМПП, Београд, 2008. године.

О значају прикључења Балкана евроатлантској заједници Фернандо Гинтелини, као добар познавалац Балкана каже следеће: „Од када сам пре неколико година почео да се бавим Балканом, стално сам радио у уверењу да не постоји алтернатива за његову интеграцију с Европом. Ослањајући се на историју, био сам свестан чињенице да Балкан боље „функцинише” у унутар нечега већег (као што су то били Византијско, Аустроугарско и Турско царство или сама Титова федерација), нечег што је у стању да ублажи вечне сукобе народа који тамо живе”.²¹

Евроатлантска заједница пружа такав оквир, уз истовремену могућност да се балкнаске државе еманципују у самосталне субјекте међународне заједнице, кроз развој способности да самостално решавају своје проблеме. Дуготрајан мир на Балкану, након асистираниог решавања актуелних безбедносних проблема, створио би могућност да се развију нове политичке елите које ће имати довољно компетенције и самопоуздања да се без позивања спољнополитичких ментора и „традиционалних пријатеља” ухвате у коштац са надлазећим безбедносним проблемима и реше их супротно „балканским правилима” која подразумевају хаос и насиље.

Фернандо Гинтелини је веома забринут због могућности да се Европа, сходно својој традицији, егоистички затвори у властите оквире и препусти Балкан својој судбини. „Проширивање Европе и стабилност на Балкану представљају факторе који су дубоко повезани. Затварањем Европе у себе нестао би елемент на коме почива стабилност читавог региона. И пре свега, уколико би европски план негде запео и ако би се балканским земљама залупила врата пред носем, онда би данашње уситњавање Балкана, и оно које је у најави, могло да се испостави да не представља толико заоставштину прошлости, колико најаву забрињавајуће будућности.”²²

Управо због могућности да Европа затвори Балкану врата, која је сада скоро потпуно извесна, „европска алтернатива”, преко које би се могао „дебалканизовати” Балкан чини се као све мање доступна опција.

Закључак

Појам „Балкан” у савременој политичкој теорији, али и свакодневном говору означава синоним за хаос, насиље, варваризам и хроничне безбедносне проблеме. Међутим, када треба дефинисати шта то Балкан

²¹ Fernando Gintelini, *ibid*, str. 60.

²² Исто, стр 65.

заиста значи, у политичком и географском смислу, наилазимо на озбиљне тешкоће и различита тумачења, чак и око географских граница региона, а веома је мали број аутора који уопште покушавају да одреде политичко значење Балкана и балканизације, која је као термин већ ушла у енглески језик да означи сукобе, поделе и уситњеност територија.

Балкан има веома неповољан безбедносни идентитет, јер смо видели да све безбедносне проблеме Балкана готово да није могуће ни набројати. Балкан се још увек сусреће са класичним безбедносним претњама, које се односе на сукобе међу државама, и ентитетима који то желе да постану уз огромно мешање страних сила, што чини једно од главних обележја балканског безбедносног идентитета. Асиметричне претње, такође оптерећују балканске државе, које ослабљене корупцијом и некомпетентношћу властитих политичких елита, нису у стању да изађу на крај са организованим криминалом, тероризмом, политичким и верским екстремизмом и бројним другим асиметричним претњама које прете да озбиљно угрозе опстанак балканских држава.

Интеграција целокупног Балкана у евроатлантску заједницу представља, по мишљењу многих аутора, једини доступан начин да се промени балкански безбедносни идентитет и да се регион дугорочно стабилизује. Међутим, очигледно је да Европа више није спремна на нова проширења, тако да се на чланство у Европској Унији не може рачунати као на доступну алтернативу. Напротив, велика очекивања од Европске Уније, која ће по свему судећи бити изневерена, могу створити нове фрустрације и помоћи балканским екстремистима да дођу на власт.

НАТО не може постати делотворан оквир за решавање балканских проблема све док Србија, као најважнија балканска држава, не постане пуноправна чланица Алијансе. Већина политичких чинилаца у Србији у овом тренутку није спремна да отпочне процес прикључења, а са друге стране готово је извесно да би се пред Србију постављали неприхватљиви услови, пре свега од стране Албаније. Поред тога, најважније државе НАТО и ЕУ не показују разумевање за српске националне интересе на Косову и Метохији и у Босни и Херцеговини, што још више продубљује неповерење.

Прикључењем Хрватске ЕУ изгледа да је процес проширења завршен а да су Србија, БиХ, Македонија, Црна Гора и Албанија остале Балкан који ће морати да тражи путеве за спречавање даље „балканизације”, без ослонаца на ЕУ.

Литература:

1. Barry Buzan, Jap De Wilde: „Security: A New Framework for Analysis”, 1997.
2. Zoran Dragišić: „Orized Crime- The Way to Ochlocracy”, Archibald Reiss Days, ACPS, Belgrade, 2011.
3. Zoran Dragišić: „Bezbednost i vrednosti”, Srpska politička misao, br 3/ 2009, Beograd, 2009. godina
4. Zoran Dragisic: „Serbian Approach to Struggle Against Terorirsm”, ICTD, Amsterdam, 2005.
5. Edita Stojić- Karanović: „Regionalna i susedska saradnja za održivi razvoj Srbije u prvoj dekadi 21. veka”, IMPP, Beograd, 2008. godine.
6. Ljubiša Milanović: „Organizovani kriminal kao bezbednosni problem u Hrvatskoj”, FB, Beograd 2009.
7. Marija Todorova „Imaginarni Balkan”, Biblioteka XX vek, Beograd 1999. godina
8. Mark Mazower: „TheBalkans, a Short History”, The Modern Library, New York, 2000
9. Miodrag Jovičić, Kosovo-istorijski i ustavnopravni aspekt, CUPS, Beograd, 2000. godine
10. Miroslav Hadžić: „Perspektive budućoj bezbednosti Jugoistočne Evrope: Pogled iz Srbije”, u Pogled unapred: bezbednosni izazovi na Balkanu do 2010. godine, East-West Institute, Beograd 2002. godine
11. Radomir Milašinić: „Uzroci mogućih društvenih sukoba u zemljama Jugoistočne Evrope”, Godišnjak Fakulteta bezbednosti za 2009. godinu, Beograd 2009. godina
12. Radoslav Gaćinović, Terorizam, Draslar, Beograd, 2005
13. Radoslav Gaćinović u Otimanje Kosova i Metohije, NIC „Vojska”, Beograd 2004. godina
14. Ranko Petković: „Balkan ni bure baruta ni zona mira” Globus ,Zagreb, 1978.
15. Ričard Krempton: „Balkan posle drugog svetskog rata”, Klio, Beograd, 2003. godine.
16. Fernando Gentilini „Nedokučivi Balkan”, Hesperia, Beograd, 2007

Security Identity of the Balkans and the EU

Summary: The basic identity of the Balkans in the last two centuries, since the term has been in political use, is inextricably linked to the issues of security and insecurity, chaos, violence, barbarism and underdevelopment. By the different perceptions of the Balkans, this area is seen as a part of Europe geographically, yet not belonging to Europe culturally, despite the fact that all Balkan nations, beyond any doubt, are European nations by all their characteristics. Extreme political instability, followed by chronic armed conflicts in which serious crimes are the main contents of

the conflict, unfinished states that are strongly influenced by the great powers, economic and cultural backwardness and semi-oriental society, unable to build modern institutions, are the main stereotypes of the Balkans in the eyes of the so-called „civilized world”. The main reason for this unfavorable perception of the Balkans lies in the fact that this area is in the focus of the Western public opinion only in times of great crisis, but in other situations it is ignored with a certain amount of contempt.

The end of the twentieth century and the bloody breakup of the former Yugoslavia, again put the Balkans and its problems in the focus of world public opinion. Termination (cease?!) of the wars in the former Yugoslavia and the complete collapse of communism open the perspective of a true integration of the Balkans into Europe, through the process of accession of the former Yugoslav federation members and former Soviet bloc members in this area to the European Union and NATO. This paper is addressing the current security risks, challenges and risks that threaten the Balkans, and define its current security identity. In the first place, it is the question of the status of Kosovo, and then the question of the constitutional reconstruction of Bosnia-Herzegovina, the question of relations between Greece and Macedonia and other issues that may pose a potential security threat emanating from the so-called „asymmetric security threats.”

Key words: The Balkans, Euro-Atlantic integration, security, security identity

ДРАГАН Б. БУКАНОВИЋ*
Институт за међународну политику
и привреду
Београд
МИЛОВАН ЈОВАНОВИЋ**

УДК 316.48(497+4)
Прегледни рад
Примљен: 05.09.2013
Одобрен: 19.09.2013

МЕЂУЕТНИЧКЕ ТЕНЗИЈЕ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ И ДАЉИ ТОК ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА РЕГИОНА***

Сажетак: У овом раду аутори анализирају потенцијалне зоне нових етничких тензија и конфликта на простору држава насталих на тлу бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Западног Балкана. У том смислу посебно је указано колико евентуална појава нових међуетничких тензија у региону може утицати на динамику процеса европских интеграција свих држава региона Западног Балкана. Аутори тим поводом анализирају стање у свим државама региона Западног Балкана, са посебним освртом на Босну и Херцеговину, Србију, Македонију и Црну Гору. Посебну опасност за регионалну безбедност могу представљати великонационални програми, попут пројекта такозване Велике Албаније, која би укључивала подручија данашње Републике Албаније, Косова, али и делове суседних земаља (Србије, Македоније, Црне Горе и Грчке).

Кључне речи: Западни Балкан, безбедност, међуетничке тензије, Европска унија, европске интеграције, Србија, Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска

* dragandjuk@yahoo.com, 064/183 80 40

** miki80miki@gmail.com

*** Рад је реализован у оквиру пројекта „Србија у савременим међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти” Министарства просвете, науке и технолошког развоја, бр. ОП179023 и пројекта „Утицај политике условавања ЕУ на права и заштиту мањина у Словачкој и Србији”, који се 2012. и 2013. године реализује уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Министарства просвете Републике Словачке.

Уводне напомене

Иако су сукоби на тлу бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије окончани крајем 90-их година протеклог века, постоје бројне и латентне тензије везане за положај појединих етничких заједница и статус одређених ентитета. Етнонационална хомогенизација, која је пратила и драстичну измену етничке структуре, резултирала је формирањем нових националних држава, у којима у првом постконфликтном периоду није била осигурана заштита припадника свих етничких заједница. (Ђукановић, 2007а: 78-90)

Тако је у Словенији дошло до суштинског занемаривања права припадника српске, хрватске и бошњачке заједнице, чији статус уопште није регулисан. (Ђукановић, 2007б: 367-377) Слично је и са положајем Срба у Републици Хрватској, који су након укидања статуса конститутивног нартода дожилели и масовни егзодус током 1995. године. (Јармаз, Динић, Вулетин, Премовић, Антић, 2011: 8-11) У Босни и Херцеговини је, са друге стране, дошло до дугорочне и дубоке поделе ове некадашње најмултиетничкије републике бивше Југославије, и која је данас *де фацто* нефункционални државни спој три моноетничке територије (бошњачке, српске и хрватске). У Македонији је, такође, дошло до значајних промена у периоду након стицања независности крајем 1991. године. Аспирације локалног албанског становништва су тренутно везане за суштинску федерализацију Македоније, којом би се ова држава поделила на две моноетничке целине – албанску Западну Македонију и остатак земље доминантно настањен Македонцима.

Истовремено, инсистирање међународне заједнице, односно њених водећих актера (Сједињене Америчке Државе и Европска унија) да се призна једнострано проглашена независност Косова, као и да се очува у потпуности целовитост овог ентитета под међународним протекторатом у оквирима граница некадашње Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово резултирала је тиме да се север ове територије, доминантно настањен Србима, „интегрише” у правни, политички и безбедносни систем институција из Приштине.¹ У оквиру Републике Србије постоје бројне аспирације бошњачких политичких партија за стварањем аутономије региона Санџак/Рашка област, које каналишу две од три водеће партије Бошњака – Странка демократске акције Санџака (СДА) и

¹ Споразум између власти у Београду и Приштини о оснивању Заједнице српских општина на Косову видети на *web* порталу – <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Sta-pise-u-sporazumu.lt.html>, 15/04/2013.

Бошњачка демократска заједница (БДЗ). Иако представници власти у Београду, као и водећи чиниоци међународне заједнице инсистирају да је бошњачко питање у Србији доминантно везано за стање људских права, а не за формирање посебне територијалне аутономије, поједине политичке партије у овом делу земље инсистирају на преобликовању политичког система Србије и формирање посебне административне целине са центром у Новом Пазару.² Са друге стране, лидери албанских политичких партија са југа Србије (Прешево и Бујановац) инсистирају на реципрочној заштити њихових права као што је то случај са правима Срба на Косову.³ И ове идеје могу утицати на дестабилизацију прилика у овом делу Србије. Односи између власти у Београду и покрајинских власти у Новом Саду, такође, су током протеклих месеци утицали на заостравање политичке климе у северној српској покрајини – Војводини. Иако овај политички конфликт није везан суштински за међуетничке односе и тензије, јасно је да јачање евентуалних напора политичких чинилаца који се залажу за ојачани или умањени степен аутономије овог дела Србије могу изазвати јачање тензија у односима републичких и покрајинских власти.

У Црној Гори, која је очувала властити мултиетнички карактер, такође, поступно долази до покушаја редефинисања статуса локалних Албанаца у североисточним и југоисточним деловима државе. Додатни безбедности изазов ове земље представља и дубока подељеност између присталица власти и опозиције у овој земљи, а што се посебно манифестовало на последњим председничким изборима у Црној Гори (7. април 2013).⁴

Први талас етнонационалне хомогенизације, који је одликовао период распада некадашње СФР Југославије резултирао је дакле форми-

² Видети бројна документа која су усвајали представници бошњачке заједнице у Србији – *Декларација о уставу Србије*, Нови Пазар, 2006, *Декларација о дискриминацији и кршењу људских права Бошњака*, Нови Пазар, 4. јул 2009, *Декларација о ријешавању статусу уставног статуса Бошњака*, Нови Пазар, 14. јул 2010, *Декларација о Народном вијећу Санџака*, Нови Пазар, 2011, *Резолуција о положају и остваривању права и слобода бошњачког народа у Републици Србији*, *Бошњачко национално вијеће*, Нови Пазар, 1. март 2012.

³ Видети више у агенцијској вести – „Координирано: Албанци на југу траже заједницу општина”, *Вестинет*, Београд, 15. март 2013, Интернет, <http://www.vestinet.rs/srbija/koordinirano-albanci-na-jugu-srbije-traze-zajednicu-opstina>, 15/04/2013.

⁴ Неспоразум око проглашења резултата избора у Црној Гори трају и готово месец дана после окончања избора – Видети, „Лекић: избори у Црној Гори су покрадени”, *Телеграф*, Београд, 9. април 2013, Интернет, <http://www.telegraf.rs/vesti/638813-lekic-izbori-u-cg-su-pokradeni-dokazacemo>, 22/04/2013.

рањем етнички конципираних политичких заједница са изразитом доминацијом једне етничке скупине. Овај процес испратиле су понајпре етничке тензије, а потом и међуетнички конфликти праћени бројним кршењима међународног хуманитарног права. Међутим, други и опаснији процес који може утицати на нестабилност региона Западног Балкана јесете везан за јачање политичких чинилаца у региону који би инсистирали на стварању мегаломанских државних творевина. С тим у вези забрињавају претње и најаве власти у Републици Албанији да је наредни корак ове државе везан за обједињавање ове земље и Косова,⁵ иако је то супротно међународном праву али и принципима за решавање косовске кризе, који су утврђени половином протекле деценије од стране Контакт групе још 2005. године.⁶ Такође, јачање центрифугалних етничких снага у Босни и Херцеговини може допринети да додатно ојачају међуетничке тензије између Босњача, Хрвата и Срба, што би могло утицати на стабилност и у читавом региону. На овај начин би се у решавање евентуалних сукоба укључиле и Хрватска и Србија, као потписнице и гаранти имплементације Дејтонског мировног споразума (1995).

Истовремено коришћење положаја мањинских етничких заједница од стране „старих” суседа СФР Југославије према Србији, а у контексту успоравања њених европских интеграција, може утицати на јачање тензија у региону. Евидентан је био покушај званичног Букурешта да актуелизује питање влашке заједнице у Србији и њихову постепену асимилацију у румунски етнички корпус Србије.⁷ И Бугарска неретно покреће питање статуса бугарског народа у Босилеграду, Димитровграду и неколицини општина у југоисточном делу Србије.

⁵ Видети више у: „Beriša pozvao na ujedinjenje svih Albanaca”, Tanjug, Beograd, 19. novembar 2012. godine.

⁶ Контакт група као *ad hoc* консултантско тело Сједињених Америчких Држава, Француске, СР Немачке, Руске Федерације и Велике Британије формирана је током кризе у бившој Југославији. Значајно је допринела окончању рата у Босни и Херцеговини током 1994. и 1995. године, а у протеклој деценији је неколико пута расправљала о статусу Косова. Тако су 2005. године утврђени и општи принципи за решавање положаја Косова. Видети више на *web siteu* - „Guiding principles of the Contact Group for a settlement of the status of Kosovo”, Internet, <http://www.unosek.org/docref/Contact%20Group%20-%20Ten%20Guiding%20principles%20for%20Ahtisaari.pdf>, 15/04/2012.

⁷ Видети више у: „Румуни и(ли) Власи коче пут ка ЕУ”, *Смедиа*, Београд, Интернет, <http://www.smedia.rs/m/spress/vest/408/%C5%A0P-Rumunija-Vlasi-Rumuni-ili-koce-put-ka-EU.html>, 15/04/2013.

Потенцијалне зоне међуетничких тензија и сукоба на Западном Балкану

Формирање моноетничких држава на Западном Балкану током протекле две деценије успело је да на маргинама овог процеса обезбављеним остави бројне делове становништва, односно припаднике доминантних етничких заједница. Недовољна институционална заштита права припадника мањинских заједница, конформизам њихових лидера и суштинско непоштовање регулативе Савета Европе у овој области доводи до бројних латентних или манифестних тензија и међуетничких нетрпељивости.⁸ У том смислу када говоримо о колективним правима мањинских етничких заједница на Западном Балкану можемо истаћи чињеницу да у појединим државама јача међуетничка дистанца, те да се с тим у вези може закључити и да је она мултиплицирана у односу на период непосредно након окончања сукоба на тлу бивше Југославије. Ово је посебно евидентно у Босни и Херцеговини, у Хрватској, али и на Косову и у Македонији. Због тога често можемо говорити о паралелном животу етничких заједница, где се може исатаћи да су све сфере друштва подељене – од образовања, здравства, телекомуникација, енергетике, културе, итд. Истовремено млађе генерације популације на подручју бивше Југославије одликује смањен степен толеранције према свим етничким заједницама које живе у суседству. (Пухало, 2003: 142) Овакво стање може утицати на јачање међуетничких тензија, али и на покушаје ревизије „тековина” распада бивше Југославије, укључујући и промену граница, које су некада биле административне, а у протекле две деценије постале међудржавне.

Недефинисаност положаја Срба, Хрвата и Бошњака у Словенији, као и непоштовање међународноправне регулативе, а пре свега конвенција Савета Европе не утиче суштински на односе Србије, Хрватске и Босни и Херцеговини и власти у Љубљани. Такође, бројност припадника ових незаштићених етничких заједница не ствара могућност за јачање међуетничких тензија или нетрпељивости. (Ђукановић, 2007б: 368) Словенија је, наиме у овом тренутку више окренута решавању бројних економских проблема, који утичу и на њен положај у Европској унији, а питање заштите колективних права јужнословенских етничких мањина није уопште на дневном реду.

⁸ Видети релевантна документа Савета Европе – Мадридска оквирна конвенција о прекограничној сарадњи (1980), Европска повеља о локалној самоуправи (1985), Декларација о регионализму у Европи (1996), Нацрт европске повеље о регионалној самоуправи (1997).

У *Хрватској* је након окончања ратних сукоба између припадника српске заједнице и државних органа, односно војске и полиције дошло до драстичне измене етничке структуре. (Ђукановић, 2007б: 369) Већина припадника српске заједнице је била приморана напустити Хрватску и настанити се у суседној Србији или Босни и Херцеговини. Бројни покушаји хрватске политичке елите да побољшају статус тамошњих Срба у периоду након смене власти у Загребу и првог одласка Хрватске демократске заједнице са власти 2000. године, ипак, су повремено негирале локалне власти у одређеним срединама, а које су опструирале одрживост повратка припадника ове мањине. Ово је утицало да се и у врху представника преосталих припадника Срба у Хрватској створи мањи круг утицајних појединаца чији је циљ више било позиционирање у власти, било да њу води Хрватска демократска заједница или Социјал-демократска партија Хрватске, а мање је било заинтересовано за суштинску интеграцију српске заједнице и побољшање њеног статуса. И поред наведеног, Хрватска је показујући Бриселу, између осталог, жељу да се статус тамошњих Срба побољша успела да осигура приступање Европској унији 1. јула 2013. године. Хрватске политичке елите су тако успеле да се приближавањем представницима српске заједнице пред бриселском администрацијом покажу као кредибилни партнери чији је циљ стварна једнакоправност свих грађана земље. Међутим, статус Срба не само на подручју некадашње Републике Српске Крајине (Лика, Кордун, Банија и Западна Славонија), него и на подручјима која су захваљујући Ердутском споразуму из 1995. године интегрисана у састав Хрватске (источна Славонија, Барања и Западни Срем) остао у пракси неадекватно регулисан. (*Ердутски споразум*, 1995) Недавне масовне демонстарције у Загребу (з. Април 2013), а против увођења ћириличног писма у службену употребу у Вуковару, а у сагласности са Уставом Хрватске и Уставним законом о правима мањина показују да је отпор доминантној јавности у овој земљи према идентитетским карактеристикама српске етничке заједнице ојачао, иако је било реално очекивати да ће у процесу приближавања Европској унији он ослабити.⁹ Може се дакле закључити да мањинско питање у Хрватској више може утицати на билатералне односе између Београда и Загреба, него што може детерминисати евентуално јачање међуетничких тензија у овој држави. Наиме, расцепканост и нејединство српских лидера у Хрватској онемо-

⁹ Videti: „U Zagrebu protest protiv uvođenja ćirilice: okupilo se 15.000 ljudi”, *Nezavisne novine*, Banja Luka, 7. april 2013, Internet, <http://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/U-Zagrebu-protest-protiv-uvodjenja-cirilice-u-Vukovaru-okupilo-se-15000-ljudi-187276.html>, 15/04/2013.

гућава да се артикулишу фундаментални захтеви да Срба у овој земљи да се само доследно и у потпуности спроведу уставна и законска решења, која су у складу са међународноправном регулативом, а у вези са заштитом етничких мањина.

Босна и Херцеговина, централна јужнословенска земља, покушава већ седамнаест година да се утемељи као држава у чему наилази на бројне проблеме. Тежње бошњачких политичких елита за додатном централизацијом земље и поступним повратком на период пред избијање сукоба у овој земљи 1992. године у потпуности је у несагласју са захтевима Срба за очувањем свих дејтонских ингеренција Републике Српске, као и интенцијама Хрвата за поновним успостављањем некадашње такозване Херцег-Босне као територијалне аутономије и будуће федералне јединице у Босни и Херцеговини.¹⁰ Штавише, објективним приступом босанскохерцеговачкој реалности можемо закључити да су тензије између етнички „неразграничених” Бошњака и Хрвата у Федерацији БиХ, односно већем ентитету ове државе, веће него у односу између Бошњака и Срба. Ово показује и нефункционалност Федерације БиХ, која је основана 1. марта 1994. године. Босна и Херцеговина је на самом дну лествице европских интеграција. (Ђукановић, Гајић, 2010: 49-62) Њени политички лидери и даље нису у стању да у дело спроведу промене дејтонског Устава Босне и Херцеговине у делу који се односи на могућност представљања етничких мањина, односно представника неконститутивних народна, у Председништву државе, као и у Дому народа Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине. (Ђукановић, Јазић, 2012: 635-45) Тако се питање представљања манахских заједница у наведеним државним институцијама Босне и Херцеговине суштински свело на проналажење формуле за јачање начела заштите етничких елита Бошњака, Хрвата и Срба, а готово нимало за заштиту мањинских етничких заједница.¹¹ Хрватска страна у овоме тражи могућност да осигура своју репрезентативност у Председништву БиХ и да избегне да бошњачки гласови утичу на избор хрватског члана овог тела, што је до сада био случај. Европска унија постепено губи стрпљење у вези са решавањем имплементације предусе у случају Сејдић-Финци против БиХ

¹⁰ Od 2001. godine hrvatski politički činioci u Bosni i Hercegovini su predstavili veliki broj inicijativa u vezi sa preuređenjem države, a najčešće se залажући за оснивање посебне територијалне целине на којој су доминантно настанјени Хрвати.

¹¹ Evropski sud za ljudska prava proglasio je neustavnim pojedine odredbe Ustava Bosne i Hercegovine koje se тићу načина kandidovanja за člana Predsedništva BiH, kao i izbor poslanika u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH. Videti ovu presudu – ” Sejdici and Finci v. Bosnia and Herzegovina (application nos. 27996/06 and 34836/06)”, Internet, http://www.coe.org.rs/eng/news_sr_eng/?conid=1545, 15/04/2013.

коју је донео Европски суд за људска права 9. децембра 2009. године. Зато се најављује и да она неће признати избоне резултате у БиХ уколико се они буду организовали у складу са досадашњим уставним и законским решењима, а везано за избор чланова Председништва и Дома народа Парламентарне скупштине БиХ. Ово би додатно БиХ претворило у европску „црну рупу”, и утицало би на додатно успоравање европских реформи и интеграције ове земље у Европску унију. Међуетнички инциденти у БиХ су до сада били ограниченог карактера, процес повратка недоминантних заједница у све крајеве земље текао је отежано, што је условило и чињеницу да је данас БиХ *de facto* подељена. Сви покушаји међународне заједнице да се на нивоу државе БиХ успоставе функционалније и чвршће институције нису уродиле плодом, што може резултирати и тиме да ће незаинтересованост водећих међународних актера поступно расти, а да ће се крхка државност БиХ додатно разграђивати због одсуства минималног компромиса етнонационалних елита Бошњака, Хрвата и Срба. (Миљуш, Ђукановић, 2010: 119).

Албански политички актери у *Македонији* су након оружане побуне у овој земљи почетком протекле деценије привремено задовољили своје аспирације потписивањем „Охридског споразума” (13. август 2001. године).¹² Споразум је предвиђао стварање услова за пуноправно учешће представника албанске заједнице у свим структурама власти, од локалног до државног. На овај начин многи аналитичари сматрају да је албанска заједница у Македонији у упоредном искуству држава Западног Балкана осигурала најповољнији положај. Међутим, међуетничке тензије у Македонији засигурно можемо сматрати најозбиљнијим изазовом регионалној безбедности. Бројни терористички напади у Македонији, неретке демонстрације припадника албанске заједнице, репресивно понашање популистичке власти и незадовољство степеном колективних права Албанаца у овој земљи које показују представници ове заједнице, може отворити су нове проблеме. У том смислу треба имати у виду да су тренутно тензије између власти у Београду и Приштини поступно смањене захваљујући преговорима под покровитељством Европске уније и потписивањем бројних споразума. Аспирације албанских првака у Македонији ће у наредном периоду јачати ка тежњи за стварањем посебне етничке територијалне аутономије или федералне јединице

¹² Видети интегрални текст Охридског споразума – „Framework Agreement – concluded at Ohrid, signed at Skopje, Macedonia, on 13 August 2001: Framework Agreement”, Internet, <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=category&category=LEGAL&publisher=&type=&coi=MKD&docid=3fbcdf7c8&skip=0, 15/04/2013>.

у оквиру сложене Македоније.¹³ На овој начин би се, уколико то наиђе на потпору међународне заједнице, крхки Охридски проразум нашао пред бројни изазовима што би могло утицати и на јачање међуетничких тензија и спирале насиља. Међународни положај власти у Скопљу додатно слаби и дводеценијски спор са званичном Атином око коришћења имена Република Македонија. Од решавања овог питања, у кога су интензивно укључени представници Сједињених Америчких Држава умногоме зависи одређивање датума за почетак преговора између Македоније и Европске уније, као и њено учлањење у Северноатлантски савез – НАТО. Такође, и Бугарска често користи прилику да на одређене начине проблематизује македонска идентитетска питања, од језика, преко етногенезе па све до статуса Македонске православне цркве.¹⁴ Србија, са друге стране, покушава да да подршку Македонији у решавању проблема са суседима, као и њеном убрзавању евроатлантских интеграција. Једини преостали *de facto* недржавни спор, али који ипак утиче на односе Србије и Македоније везан је за односе Српске православне цркве и Македонске православне цркве. Међутим, председници двеју држава Томислав Николић и Ђорђе Иванов (*Ђорђе Иванов*) су подвукли да ће потпомоћи код црквених власти СПЦ и МПЦ да се ово што пре регулише.¹⁵ Дакле, Македонија остаје потенцијални окидач балканског „бурета барута”, а сваки конфликт локалних Албанаца са властима ове земље условио би угрожавање регионалне стабилности са несагледивим последицама и утицао би на евентуалну сличну рекацију Албанаца са југа Србије (Прешево и Бујановац), као потенцијално и у региону Малесије у Црној Гори. Несумњиво би такве тензије утицале и на покушај консолидације стања на северу Косова, односно у општинама у којима доминира српско становништво.

Нова Влада Републике *Србије*, која је формирана након прошлогодишњих мајских избора нашла се суочена са бројним притисцима представника Европске уније и Сједињених Америчких Држава да нор-

¹³ Видети изјаву Мендуха Тачија (*Menduh Thaçi*), лидера Демократске партије Албанаца у Македонији – „Македонија и косовски Тачи за Велику Албанију?”, Вести, Београд, 19. март 2013, Интернет, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/211458/Makedonski-i-kosovski-Taci-za-Veliku-Albaniju>, 15/04/2013.

¹⁴ Видети: „Бугарска против чланства Македоније у ЕУ”, *Радио телевизија Србије*, Београд, 31. октобар 2012, Интернет; <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1203156/Bugarska+protiv+%C4%8Dlanstva+Makedonije+u+EU.html>, 15/04/2013.

¹⁵ Видети више: „СПЦ и МПЦ да реше спор дијалогом, председници помажу”, *РТВ БН*, Бијељина, 19. октобар 2012, Интернет, <http://www.rtvbn.com/news/spc-i-mpc-da-rese-spor-dijalogom-predsednici-pomazu/>, 15/04/2013.

мализује односе са властима у Приштини. За већину држава ЕУ, као и за САД Косово је независна држава, јер је дошло до признавања 17. фебруара 2008. године проглашене независности овог ентитета под протекторатом Уједињених нација у складу са Резолуцијом број 1244.¹⁶ Због тога су најаве појединих политичких чинилаца у Србији да би прихватили стварну поделу Косова, односно присаједињење четири општине крајњег севера Косова (Северна Косовска Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток) централним деловима Србије изазвале негативне реакције у Вашингтону и Бриселу.¹⁷ Суочена са тешким избором, Влада Републике Србије и читав државни врх су уважавајући реално стање на терену конципирале идеју о формирању Заједнице српских општина (ЗСО), која би укључивала север Косова, чиме би се кроз давање одређених надлежности овој заједници од стране приштинских институција, а уз релевантне међународне гаранције, заштитио српски живаљ у овом делу покрајине. План је најпре преточен у Резолуцију Народне скупштине Републике Србије о Косову и Метохији, а паралелно су трајали и преговори Београда и Приштине о бројним техничким питањима њихових односа.¹⁸ Ипак, 19. априла 2013. године власти у Београду и Приштини су парафирале споразум којим је основана Заједница српских општина на Косову укључујући интеграцију тамошњих структура власти у оквиру косовских институција.¹⁹ То подразумева учешће Срба у Косовској полицији, судским органима власти, али и ојачану локалну аутономију у области образовања, руралног и економског развоја и здравства.²⁰ ЗСО ће имати и своје органе – Савет (извршни орган), скупштину, председника и потпредседника.²¹ Такође, предвиђено је да се договор између Београда и Приштине о енергетици и телекомуника-

¹⁶ Румунија, Грчка, Кипар, Шпанија и Словачка нису признале независност Косова. Ипак, у наредном периоду постоје индиције да ће у томе устрајати само Кипар и Шпанија.

¹⁷ Након изјаве премијера Србије, Ивице Дачића о подели Косова, огласила се администрација САД која је изразила оштро супростављање. Видети – „САД против поделе Косова”, *Нови магазин*, Београд, 22. септембар 2012, Internet: <http://www.novimagazin.rs/vesti/sad-protiv-podele-kosova>, 15/04/2013.

¹⁸ Платформу о разговорима власти у Београду и Приштини усвојила је Народна скупштина Републике Србије 14. јануара 2013. године. Видети: „Резолуција о Косову и Метохији”, Београд, 14. јануар 2012, Интернет, <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/77422-Tekst-usvojene-Rezolucije-Kosovu-Metohiji.html>, 15/04/2013.

¹⁹ Споразум између власти у Београду и Приштини објављен је интегрално на *web* порталу дневника *Политика* - <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Sta-pise-u-sporazumu.lt.html>.

²⁰ Ibidem, тачке 7-9, 10, 4.

²¹ Ibidem, тачка 4.

цијама постигне до половине јуна ове године, што ова два осетљива питања ипак не смешта на периферију преговора.²² Постизање овог споразума и поред одређених отпора на Косову и у Србији, ипак, представља значајан напредак како би се смањиле бројне напетости на северу Косова и смањили потенцијални ризици од једностране и исхитрене реакције Приштине и евентуалних покушаја да се војно и полицијски север „реинтегрише” под окриље приштинских институција. Србија је стога уважавајући реалност на Косову, али и не признајући *de jure* независност Косова успела да предупреди евентуални след догађаја када су представници Срба у Хрватској 1995. године одбили План 3-4 који им је гарантовао опстанак и аутономију у оквиру граница Хрватске, а након чега је улседила војно-полицијска акција на територије некадашње Републике Српске Крајине и уследио масовни егзодус локалних Срба.²³ Уколико дође до пуне имплементације овог споразума за очекивати је да ће Приштина одустати од успостављања своје стриктно централизоване власти на територији читавог Косова и да ће овим понудити шансу за опстојност и онако не превише бројне српске заједнице. Такође, власти у Београду су показале да им је циљ да смање напетости, како у региону, тако и у унутар Србије, а везане за решавање положаја Косова и Метохије. Обе стране су се у овом споразуму, такође, обавезале да неће једна другу блокирати у процесу европских интеграција. Но, сада се поставља питање да ли ће ЕУ као и њене државе чланице увидети суштински значај по регионалу стабилност потписивања овог документа и потпомоћи убрзање европског пута Србије и Косова. Србију очекује одређивање датума преговора о чланству у Европској унији, док са друге стране, Косово тежи да у скоријој будућности отпочиње преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању са Унијом. Европска унија је постизањем овог споразума показала да, ипак, није немоћна у региону, барем не у оној мери у којој је била током оружаних сукоба на подручју бивше Југославије. Тако, да се овај споразум може сматрати тек другим аутохтоним успехом дипломатије ЕУ на Западном Балкану, односно након споразума Београда и Подгорице о условима одржавања референдума о државноправном статусу Црне Горе 2006. године, којим је смањена напетост везана за ово питање.²⁴

²² Ibidem, тачка 13.

²³ Интегрални текст „Плана 3-4”, Загреб, 1995, Интернет, <http://www.krajinaforce.com/dokumenti/z4.pdf>, 15/04/2013.

²⁴ У складу са договором који је између власти у Београду и Приштини закључен непосредно пред одржавање референдума о државноправном статусу Црне Горе захваљујући посредовању Мирослава Лајчака (*Miroslav Lajčák*), специјалног изасланика Европске

Дакле, односи између Београда и Приштине се поступно консолидују и кроз спровођење бројних споразума, а посебно након имплементације Споразума о интегрисаном управљању границом почетком јануара 2013. године и потписивања Споразума о формирању Заједнице српских општина.²⁵

Наведеним се смањује и могућност јачања напетости у Албанцима настањеним општинама југа Србије – Прешево и Бујановац, које су посебно ескалирале уклањањем споменика борцима такозване Ослободилачке војске Прешева, Бујановца и Медвеђе у центру Прешева 20. јануара 2013. године. Међутим, представници скупштина Прешева и Бујановца, односно албански одборници у скупштинама ових локалних самоуправа су на заједничкој седници донели закључке да ће тежити својеврсном „пресликавању” решења понуђених северу Косова, односно српским општинама на овај део југа Србије.²⁶ Званичне власти у Београду нису прихавиле овакву метрику и инсистирају на доследном спровођењу Плана за Југ Србије из 2001. године којим се Србија, са једне и локални представници Албанаца, са друге стране обевезали на демилитаризацију региона, окончање сукоба и јачање инвестиција у овај део земље.²⁷ С тим у вези и даље функционише Координационо тело за југ Србије. Ипак, не би требало искључити потенцијалну ескалацију напетости и појаву спорадичних сукоба између појединих екстремистичких група на југу Србије, што би дестабилизovalo и прилике у Прешеву и Бујановцу. Јасно је да максималистички захтеви Албанаца са југа Србије не наилазе на подршку међународне заједнице, самим тим ни Европске уније, и да она инсистира да се сви тамошњи проблеми разреше кроз дијалог са властима у Београду. Једино на шта они указују јесте фактички веома лоше стање привреде у овом делу Србије, те с тим у вези позивају власти у Србији да креирају погоднији амбијент за унапређење климе за инвестирање.²⁸

уније утврђено је да ће један од услова за стицање независности Црне Горе бити да најмање 55% грађана подржи такву одлуку.

²⁵ Интегрални текст „Споразума о интегрисаном управљању прелазима између Косова и Србије” видети - *Бета*, Београд, 4. децембар 2011.

²⁶ О наведеним аспирацијама Албанаца са југа Србије више видети на - „Реципроцитет: Албанци југа Србије траже своју заједницу општина”, *Тачно.нет*, Београд, 10. март 2013, Интернет, <http://tacno.net/beograd/reciproцитet-albanci-juga-srbije-traze-svoju-zajednicu-opstina/>, 15/04/2013.

²⁷ Овај документ је веома важан – „План Владе Републике Србије за мирно решење кризе на југу Србије”, 31. јануар 2001, Интернет, http://bujanovacpress.yubc.net/pozadina_sukoba/covicev_plan.html, 15/03/2013.

²⁸ Погледати – *Европска комисија: Извештај о напретку Србије за 2012. годину*, SEC(2012) 333, Brisel, 10. октобар 2012, str. 20.

Стање у Санцаку/Рашкој области у документима Европске уније, али и у перцепцији других фактора у међународној заједници се не оцењује алармантним. Дифузност политичких партија тамошњих Бошњака и несинхронизовани захтеви за одређеном територијалном аутономијом нису наишли на значајнију потпору међународних актера, па ни власти матичне државе Бошњака – Босне и Херцеговине. Србија је с тим у вези од стране Европске уније позвана да имплементира властио законодавство у вези са заштитом етничких заједница, а пре свега у сфери осигурања коришћења босанског језика, формирање Националног савета Бошњака у Србији и адекватну и пропорцијалну заступљеност свих заједница у државним структурама власти (судство, тужилаштво, полиција, итд.).²⁹ Такође, ЕУ позива Србију да осигура и повољнији економски развој овог дела земље и поспешу побољшање изузетно лоших економских показатеља. Од великог је значаја јачање толеранције и вредности заједничког живота између Бошњака и Срба, чиме ће бити ублажене потенцијалне могућности од настанка међуетничких напетости ли конфликта. Евентуално јачање екстремизма у оквирима верских заједница или навијачких група не би требало да доведе до промене безбедносне климе у Санцаку/Рашкој области. Такође, евидентно је да су водеће етничке партије Бошњака у овом делу Србије (Санцачка демократска партија, Странка демократске акције и Бошњачка демократска заједница) подељене и конфронитране по свим питањима, укључујући и питање аутономије овог дела Србије. Имајући у виду Устав Републике Србије било какво формирање територијалне аутономије у овом делу земље би се сматрало неуставним, што се не односи на могућност коришћења капацитета међуопштинске сарадње.³⁰

Актуелне тензије између власти у Београду и Владе Аутономне Покрајине Војводине условљене су искључиво различитим политичким чиниоцима који конституишу власт на нивоу републике и покрајине. Изненадни покушај актуелизовања положаја Војводине доношењем посебне декларације у њеној скупштини ојачао је лошу реторику између носиоца власти на оба нивоа власти и утицао на стварање лоше климе и одржавање јавних манифестација незадовољства влашћу у покрајини.³¹

²⁹ Ibidem, str. 20-22.

³⁰ Видети: „Устав Републике Србије”, члан 182, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.

³¹ Овај документ је проузроковао много политичких проблема у Војводини, али и читавој Републици Србији. Видети: „Предлог декларације о заштити уставних и законских права Аутономне Покрајине Војводине”, Влада Аутономне Покрајине Војводине, 5. април 2013, Нови Сад, Интернет, http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=7777&Itemid=1,15/04/2013.

Међутим, наведене тензије се постепено смањују и не могу проузроковати угрожавање безбедности и уставног поретка Републике Србије. Такође, и поред неколицине ограничених међуетничких инцидената у АП Војводини овакво стање у односима власти у Београду и Новом Саду није утицало на значајније тензије између тамошњих етничких заједница. Напротив, захваљујући благовременим интервенцијама органа унутрашњих послова њихово ширење је заустављено и правно санкционисано. Из наведених разлога стање у АП Војводини може бити превазиђено пуним уважавањем аутономије овог дела Србије у складу са Уставом, законима замље и Статутом АПВ.³² Свако инсистирање на увећању обима војвођанске аутономије, а супротно Уставу Републике Србије, са једне, или покушај укидања Аутономне Покрајине Војводине или смањивање њене аутономије, са друге стране, допринело би јачању тамошњих тензија што би могло да продуби међуетничке тензије и сукобе између различитих политичких концепција и виђења.

У *Црној Гори* је након последњих парламентарних, али и председничких избора одржаних 7. априла 2013. године евидентно да постоји дубок јаз између присталица владајуће Демократске патије социјалиста Црне Горе и представника политичких партија албанске и бошњачке мањине, те просрпски оријентисане опозиције и других политичких партија (Демократски фронт, Покрет за промјене и Социјалистичка народна партија Црне Горе). Две и по деценије несмањива власт у Црној Гори, оличена у актуелном премијеру Мили Ђукановићу и његовој Демократској партији социјалиста ЦГ покушава да сталним актуелизовањем такозваних идентитетских питања – етничко изјашњавање грађана, црногорски језик, Црногорска православна црква, и сл. – ојача црногорску националу самобитност и створи услове да се изнад 50% повећа удео грађана који ће се изјаснити као Црногорци. Међутим, креација црногорског идентитета подразумева и искључивање етнички најсроднијег националног идентитета – Срба, што се чини на последњим изборима појављује као нова линија поделе у Црној Гори. Црногорска опозиција, са друге стране, такође, покушава да свој отпор владајућој политичкој гарнитурџи ојача управо оспоравањем тековина новог црногорског идентитета, а пре свега црногорског језика и државних симбола, што ојачава одређене тензије. Ипак, није реално да би се оне могле претворити у значајније сукобе између дубоко раслојеног црногорског друштва. Треба ипак нагласити да јачање одређених тензија код албанског становништва у Малесији, односно околини Подгорице, манифес-

³² Након дужих консултација, 30. новембра 2009. године усвојен је финални текст *Статута АП Војводине*. Видети: „Статут АП Војводине”, *Службени лист АПВ*, бр. 17/2009.

товано је тежњама за формирањем посебне албанске општине у овом делу Црне Горе, а недавно је дошло и до унутаралбанских обрачуна између припадника исламске и римокатоличке вероисповести.³³ Бошњачка заједница је кроз учешће у власти Црне Горе у потпуности инкорпорирана, и не постоје евидентнији или значајнији покушаји да се формира аутономија јужног дела Санцака (општине Пљевља, Бијељо Поље, Плав, Гусиње и Беране). Управо из наведеног ни Црну Гору не би требало детерминисати као државу са повећаним степеном међуетничких тензија, иако се у овом тренутку може видети да су унутрашњи политички сукоби неретко и етнички детерминисани. Црна Гора је ипак успела да отпочне преговоре у чланству са Европском унијом, као и да постане својеврсни лидер у европским интеграцијама у региону, имајући у виду да је 26. јуна 2012. године.

Као што је у уводном делу рада напоменуто треба разграничити два таласа етнонационалне хомогенизације на Западном Балкану. Први је везан за проглашавање независности Словеније, Хрватске и Македоније 1991. године, Босне и Херцеговине 1992, Црне Горе 2006. године и једнострано проглашене независности Косова 2008. године. Овај процес је подразумевао креацију било моноетничких држава (Словенија, Хрватска и Србија), двоетничких (Македонија) и троетничких (Босна и Херцеговина). Међутим, поједини великонационални планови, који би подразумевали стварање већих етничких држава на Западном Балкану подразумевали би промене међудржавних граница и редефинисање актуелног регионалног поретка. Када је реч о наведеним идејама њих у свим државама Западног Балкана пропагирају најчешће маргиналне десничарске организације (у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији), док, са друге стране, власти Републике Албаније неретко говоре о обједињавању доминантно албанцима настањених територија у региону. Недавне изјаве премијера Албаније Сали Берише (*Sali Ram Berisha*) у којима се наводно уједнињење Албаније са Косовом сматра логичним и природним процесом изазвале су значајне реакције у међународној заједници.³⁴ Овако запаљиве изјаве о неопходности обједињавања албанских територија на Косову, у Македонији, Србији, Црној Гори и Грчкој, изазвале су забринутост у читавом региону Западног

³³ Бројни медији у региону су извештавали о наведеним напетостима. Видети прилог Димитрија Јовићевића – „Спор око гробаља у Диношима: питање земље или вијерска нетрпелјивост”, *Радио Слободна Европа*, Балкански сервис, Праг, 22. март 2013, Интернет: <http://www.slobodnaevropa.org/content/spor-oko-groblja-u-malesiji-pitanje-zemlje-ili-vjerska-netrpeljivost/24936243.html>, 12/04/2013.

³⁴ Видети више: „Премијер Сали Бериша не одустаје од ‘Велике Албаније’”, *Балканекспрес*, Београд, 6. јануар 2013, Интернет, <http://balkanekspresrb.rs/?p=37183>, 13/04/2013.

Балкана. Посебно је забрињавајуће што је изјаву у овом облику дао премијер Републике Албаније. Сваки покушај обједињавања албанских територија би имао несагледиве последице по прилике на Западном Балкану. Он би отворио спиралу сличних покушаја других регионалних актера и у потпуности би довео у питање опстанак Босне и Херцеговине, Македоније, а можда и Црне Горе. Наравно, овакав покушај би представљао потенцијалну основу за нове конфликте који би надишли оквире Западног Балкана, а можда би захватиле и читаву Југоисточну Европу. У том смислу одговорност је међународних чинилаца, а пре свега Европске уније да осуди нове покушаје ревизија граница на Балкану јер имајући у виду његову бурну историју ови покушаји не би прошли без оружаних сукоба. Сједињене Америчке Државе су се, такође, овим поводом огласиле, сматрајући да би то дестабилизovalo прилике у региону.³⁵

Веома је важно да Европска унија не дозволи старим суседима, односно некадашњим државама које су се граничиле са СФР Југославијом да питањем статуса својих заједница у државама насталим на овом подручју уцењују поједине државе у контексту европских интеграција. Са овим питањем је највише суочена Република Србија чији се пут ка чланству ЕУ латентно или манифестно условљава статусом мађарске, влашке или бугарске мањине. Сличан однос има и Бугарска према Републици Македонији негирајући неретко националну посебност Македонаца и указујући на незадовољавајући положај Бугара у овој земљи. Најдрастичнији пример овог условљавања представљао је покушај званичног Букурешта да оспори добијање статуса кандидата за чланство Србије у Европској унији повезујући га са положајем припадника влашке заједнице. Наиме, и сами Власи у Србији су подељени између прихватања румунског националног идентитета, и групације која сматра да су Власи посебан етнонационални корпус. Ипак, на инсистирање пре свега СР Немачке Румунија је одустала од ових захтева, који су се изненада појавили и поред тога што су челници ове суседне државе рекли да то неће бити учињено. Бугарска, такође, покушава да питање статуса бугарске мањине у Србији на одређени начин искористи кроз условљавање ЕУ према Србији. Међутим, званична Софија, како се тврди, инсистира на доследном спровођењу националне регулативе Србије у овој области, као и међународних стандарда. Управо због тога односи Бео-

³⁵ Видети: М. С., Д. Р. Ђ., „Вашингтон и Берлин: Велика Албанија није само мит”, *Вечерње новости*, Београд, 24. фебруар 2013, Интернет: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:421365-Vashington-i-Berlin-Velika-Albanija-nije-samo-mit,13/04/2013>.

града са Букурештом и Софијом у наредном периоду треба да подразумевају и поступно разјашњење статуса Влаха и Бугара у нашој земљи, како би се уклонио уцењивачки потенцијал суседних држава.

Закључак

После окончања сукоба на тлу бивше Југославије све државе региона су постале оријентисане ка чланству у Европској унији, и, са изузетком Републике Србије, у Северноатлантском савезу – НАТО. То је додатно оснажило утицаје водећих чинилаца међународне заједнице – Сједињених Америчких држава и Европске уније у овом делу Европе. Дуги низ година стварана нова регионална равнотежа и безбедног окружења могла би ипак бити угрожена новим међуетничким тензијама и потенцијалним конфликтима.

Смањење међуетничких тензија треба да подразумева имплементацију међународне регулативе у овој области, али и у потпуности спровођење националних законодавстава у овој области. До сада се показало да присупање држава региона (Словенија, Хрватска, Румунија и Бугарска) и поред начелног прихватања наведених стандарда нису у потпуности регулисале међуетничке тензије. У том смислу треба напоменути неретко лоше билатералне односе Братиславе и Будимпеште око статуса Мађара у Словачкој, као и Букурешта и Будимпеште у вези са положајем Мађара у Румунији. Такође, Бугарска има бројне проблеме са пуном интеграцијом турске мањине и Помака.

Државе остатка Западног Балкана су, међутим, под лупом Европске уније у вези са наведеним стандардима, што може довести до слабења међуетничких тензија у региону. Наравно, основно начело на коме треба да инсистирају Европска унија и други доминантни актери светске политике (САД, Руска Федерација и НР Кина) треба да устрају на принципу неповредивости и непромењивости граница и спречавању свих видова сепаратизма и решавања мањинских питања кроз формирање посебних територијалних аутономија у овом делу Европе.

Нови талас економске кризе у Европи, али и на Балкану може такође утицати на регионалну стабилност. Смањена заинтересованост грађана за политички живот и каналисање властитих циљева кроз институције политичког система и политичке партије, зато може представљати један од веома битних проблема. Свако неканалисано задовољство у региону може бити окидач за нову спиралу међуетничких сукоба и нетолеранције.

Литература:

1. Ђукановић, Драган (2007)а: *Институционални модели и демократизација постјугословенских држава*, Институт за међународну политику и привреду, Београд
2. Ђукановић, Драган (2007)б: „Положај Срба у постјугословенским државама”, *Нова српска политичка мисао*, ИИЦ „Нова српска политичка мисао”, vol. XV, број 3-4, Београд
3. Ђукановић, Драган и Гајић, Дејан (2010): „Европска унија и проширење на Западни Балкан”, у: Драган Ђукановић и Сандро Кнезовић (урс), *Србија и регионална сарадња*, ИМПП, Београд
4. Ђукановић, Драган, Јазић, Александар (2012): „Неусаглашеност Устава Босне и Херцеговине да Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода”, у: Душко Димитријевић и Брано Миљуш (ур.), *Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније II*, Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право, Ханнс Сеидел фондација, Београд
5. *Erdutski porazum – tekst temeljnog sporazumita o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu*, Erdut, 12. novembar 1995, Internet, http://www.snv.hr/pdf/erdutski_sporazum.pdf, 15/04/2013.
6. Јарамаз, Игор, Динић, Милан, Вулевић, Милош, Премовић, Миљан, Антић Чедомир (урс.) (2011), *Извештај о политичким правима српског народа у региону : извештај за 2011. годину (Босна и Херцеговина, Република Хрватска, Република Црна Гора, Република Македонија, Република Албанија, Република Словенија, Република Мађарска, Румунија)*, Напредни клуб, Београд
7. Миљуш, Брано, Ђукановић, Драган (2012): *Добросуседски односи у светлу српско-босанскохерцеговачког питања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд
8. Пухало, Срђан (2003): „Етничка дистанца грађана Републике Српске и Федерације БиХ према народнима бивше СФРЈ”, *Психологија*, Vol. 36(2), Београд

Inter-ethnic tensions in the Western Balkans and further course of the European integrations of the region

Summary: In this paper the authors analyze the potential areas of new ethnic tensions and conflicts in the territory of the countries of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the Western Balkans. In this regard it is especially indicated as the possible emergence of new inter-ethnic tensions in the region could affect the dynamics of European integration of the countries of the Western Balkans. The authors analyze the situation on this occasion in all countries of the Western Balkans, with particular reference to Bosnia and Herzegovina, Serbia, Macedonia and Montenegro. Special threat to regional security can be chauvinistic programs, such as the so-called Greater Albania project, which would include the area of today's Republic of Albania, Kosovo and parts of the neighboring countries (Serbia, Macedonia, Montenegro, and Greece).

Key words: Western Balkans, security, inter-ethnic tensions, the European Union, European integration, Serbia, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia

МИЛЕНКО БОДИН*
Универзитет у Београду
Факултет Безбедности
Београд

УДК 331.198:351.78
Прегледни рад
Примљен: 19.08.2013
Одобрен: 27.09.2013

МЕНАЏМЕНТ ЉУДСКИХ И ДРУШТВЕНИХ РЕСУРСА И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

Сажетак: У тексту се разматра улога менаџмента у области националне безбедности. Анализира се теоријски оквир менаџмента и то са становишта анализе два главна аспекта, класичног и хуманолошког а који се узимају у обзир као могући приступи унапређењу концепта националне безбедности. У раду се нарочито сагледава улога људских и друштвених ресурса у развоју хуманолошког модела развоја националне безбедности.

Кључне речи: менаџмент, национална безбедност, људски ресурси, хуманолошки, друштвени ресурси

Сагледавање сврхе менаџмента уопште зависи од његове применљивости у одређеној области што подразумева уважавање њених битних карактеристика. Када је реч о националној безбедности, видели смо у уводном поглављу да се ради о веома комплексној области која интегрише готово све аспекте друштвеног живота. То се одражава и на уже-концепцијско поље одређења које нас овде занима, а то је институционални оквир националне безбедности и његово функционисање према испуњавању програмских циљева.

Потреба за реформом читавог сектора указује да ранија институционална решења нису била адекватна потребама, и да циљеви нису били довољно артикулисани. Реформа по начелима менаџмента подразумева како стратешку реартикулацију улоге националне безбедности тако и „репрограмирање” институционалног функционисања.¹

* stud.krug@gmail.com

¹ О стратегијским димензијама менаџмент приступа више у: Звонко Брњас, *Стратегијски менаџмент*, „Грмеч”-„Привредни преглед”, Београд, 2000. Нарочито стр. 16-38

При томе треба имати у виду да се ради о институцијама и пословима од виталног значаја за свако друштво и државу, и који носе посебне захтеве, па је тако и у случају Србије.

Реформа националне безбедности зависи од друштвено прихваћених концепата опсега и сврха националне безбедности, и у складу с тим редефиниције друштвене улоге институција релевантних за њихово остварење.² Динамика менаџмент реформи зависи, такође, од могућности за трансформацију унутрашње организације установа.

То се нарочито односи на степен ефикасности у измени структуре запослених, односно у могућности имплементације едукативних програма за постојеће, и довођење школованих, нових људи. У том смислу се менаџмент-приступ односи и на модел понашања и деловања у процесу изградње националне безбедности.

Научни менаџмент-приступ обухвата како непосредну примену знања, тако и осмишљавање укупне динамике промена и прилагодљивости националне безбедности општим променама у окружењу. То захтева темељно знање о феномену и праћење промена у његовој структури. Национална безбедност дакле, није заувек дата природна константа, већ је променљива структура која зависи од људске перцепције и деловања. Сагледан у том светлу, менаџмент-приступ представља осмишљену рефлексију развојног карактера феномена.

Из те унутрашње потребе за артикулацијом динамичког концепта природе националне безбедности произлази *хуманолошки*³ модел анализе како истраживања, тако и њене изградње.

Проблем теоријског приступа

Можемо генерално да говоримо о два за нашу анализу релевантна теоријска приступа управљању и организацији, „класичном” и „хуманолошком-приступу”.

Главне одлике првог су схватање организације по моделу механизма, и рационалистичко-формално разумевање управљања. У оквиру тога кључне карактеристике теоријских решења су:

² Више о овоме у анализи друштвених аспеката остваривања националне безбедности у: Душко Војиновић, *Дефендологија*, ВШУП, Бања Лука, 2002. Нарочито стр. 54-61

³ Хуманолошки приступ анализи феномена значи да се они истражују са аспекта теоријског укључивања концепта људске природе у тумачење феномена и његове реперције као и са аспекта практичне примене у сврху сагледавања људских потенцијала тј. ресурса њиховог остварења. Видети више у: Миленко Бодин, *Хуманологија и хуманолошке науке*, Зборник ФЦО, Београд, 2003.

- подела рада
- специјализација
- хијерархијски односи
- формална организацијска структура
- контрола норми а не доприноса резултату.

Преиспитивање предности и недостатака организационе структуре, усавршавање форми управљања и рационализација циљева и функција организације били су основа логике квантитативних резултата, програмираног времена, одређења радних норми и уопште хијерархијских односа. Крута концепција извршења и контроле није могла да узме у обзир низ фактора неформалне организације, потенцијал појединаца и међуљудских односа (који се крију иза паравана) формално постављене организације.

За други, хуманолошки приступ менаџменту карактеристично је схватање организације по моделу живог организма, а управљање је конципирано као прагматичко усмеравање ресурса организације. Циљ организације се не схвата формално већ флексибилно, с обзиром на њену природу и улогу у окружењу, и као фактор унапређења рада сходно прихваћености и изводивости од стране људи који треба да сарађују на њему.

Ефикасно управљање, с друге стране, пред собом мора да има опцију различитих могућих циљева који се процењују по приоритету.

Сходно томе, овај приступ има другачије носеће карактеристике:

- циљеви се одређују на управном нивоу
- утврђују се оперативни циљеви
- задаци менаџера се мењају с обзиром на циљеве
- појединачни циљеви се укључују у стратешке циљеве организације.

Флексибилна структура организације и *прагматична* концепција остваривања циљева акценат ставља на *тимски рад* по радним групама. Тиме се наглашава непосредни ангажман људских потенцијала, а међуљудска сарадња ставља у функцију успешнијег рада.

Из претходних редова су потцртане основне разлике у карактеристикама два теоријска приступа, међутим, иако је лако закључити да други приступ има предности над првим, из тога не произлази да је боље већ само другачије утемељен. То значи да у неким аспектима примене, теоријски кохерентан модел класичног приступа, може као адекватнији, имати предност у односу на хуманолошки приступ. Када је реч о организацијама или установама релевантним за националну безбедност може се формулисати интерпретација да класични приступ „чува” ин-

ституције и њихову функцију док их алтернативни приступ може довести у питање.

Зато је неопходно продубити проблем адекватности приступа у смислу питања које се не тиче само њихове кохерентности већ, њиховог теоријског „порекла” и ширине проблема које захвата њихов теоријски оквир.

Класични приступ

Теоријско порекло овог приступа је модел бирократске организације. Хијерархија, форма, функција и специјализација послова, кључне су категорије рационалистичко-техничистичког карактера читаве концепције. Појединац је схваћен као члан организације са формалним положајем у њој, повезан са другима такође формалним каналима.

Формализам концепције понајвише дугује недовољној артикулацији веза организације са друштвеним контекстом и његовом динамиком. Организацијска правила су „прослеђена” од спољнег фактора (политичког или другог ауторитета) па их запослени не препознају као своја.

Наметнуто спровођење угрожава интегритет како руководиоца тако и подређених, а одступања у реалном животу тумаче се као проблем „људске природе” коју је тешко контролисати. Непоштовање правила постепено урушава како формалне односе у организацији, тако и пословне резултате. У таквој ситуацији примена казних (формалних и неформалних) мера показује се као средство дисциплине које, такође, пре или касније, изазива проблеме, тензије или сукобе у процесу рада.

Крутост организације и формално-хијерархијско управљање у комбинацији са техницистичко-квантитативним погледом на резултате рада основа су битних обележја класичног приступа:

- људи као заменљиви елементи механизма
- технолошки императив у адаптацији организације
- шематизам задатака и једноставне квалификације
- јака спољна контрола шематизма и аутократија на нивоу управљања међуљудски односи запослених искључиво као конкуренција
- циљеви организације изоловани од контекста
- минималан ризик
- отуђење.

Потребе за све сложенијим формама организације и комплекснијим начинима управљања, с временом су довеле до критичког преиспи-

тивања основних полазишта и кључних полуга овог концепта. Дисфункционалност због ослањања на крута правила и неоправдано полагање наде у све већу специјализацију послова, само су нека од њих. Тај процес је довео до постепене еволуције ставова. Већ су у оквирима концепције настале посебне школе мишљења као што су бихејвериостичка или структурално-функционалистичка.⁴

Међутим, цео приступ је „боловао” од крупног дефицита у разумевању друштвене (и хуманолошке природе) како животног карактера организација или установа као делова променљивог амбијента, тако и артикулације „унутрашњег” обликовања њихових циљева и успеха. Он, међутим, и данас одговара у ширем теоријском пољу сагледавања националне безбедности, *државо-центричним* концепцијама које виде државу као самодовољан систем у заступању и имплементацији интереса националне безбедности. Последица тога је не само споро прилагођавање промењеним изазовима функционисању државе већ, и својеврсна „бирокупација” концепта националне безбедности који се заснива искључиво на управном нивоу. Из тих разлога је неопходно формулисати суштински другачији приступ.

Хуманолошки приступ

Потребе да се темељно одговори на модерне изазове успешном пословању, а пре свега условима функционисања тржишта које карактеришу честе и значајне промене у окружењу, омогућиле су нови, *хуманолошки приступ* конципирању организације и управљања.

Способност да се организација или установа динамички позиционира у окружењу ради постизања својих циљева, али и опстанка и стабилног развоја, унутар овог концепта акценат ставља на ефикасну и флексибилну структуру и менаџерско управљање.

Нагласак је на сагледавању положаја на тржишту или променљивим друштвеним очекивањима, адаптивности и иновативности, развоју сарадничке природе односа менаџера и запослених. На тим основама се захтева одговорност према јавности и резултатима рада (успеху), као и према развоју укупних ресурса организације.

Концепцијски овај приступ има следеће битне карактеристике:

- улога ангажованог појединца у организацији постављена је широко а не формално-технички

⁴ О различитим аспектима „класичног” теоријског приступа детаљније анализе у: Мијат Дамјановић, *Менаџмент револуција*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. Стр. 39-81

- ауторитет и контрола не произлазе из стриктне уговорне норме, већ из комуникације на бази заједничких интереса и потреба извршења циљева
- одговорност за решавање проблема је на запосленима који се њиме баве, а не на некој инстанци која произлази из формалне позиције
- стална рedefиниција задатака у интеракцији са другима у сврху постизања успеха
- нагласак на учењу и примени знања уместо на уској специјализацији
- упућеност у проблеме обухвата већи део хијерархијске структуре управљања
- широка компетентност која омогућава флексибилно усавршавање за посебне задатке
- приврженост остваривању циља и успеха организације важнија од формалне лојалности.

Хуманолошки менаџмент-приступ је и сам имао концептуални развој у правцу давања све већег значаја и ослањања уопште (у перспективи конкурентности и развоја) на људски потенцијал, односно на „људски капитал”.⁵ Еволуција се одвијала од реформског приступа организацији, промене управљачке структуре и стварања ефикаснијих процедура, до свеобухватне артикулације функције управљања људским ресурсима и раду с људима уопште.⁶

Људски и друштвени ресурси

Менаџмент људских ресурса у организацијама, и у проширеном концепту, *друштвених ресурса* у институцијама уопште, постао је кључна компонента укупног менаџмент-приступа. У том контексту и у први план избијају активности на интерперсоналној сарадњи, тимском раду и интеграцији различитих стручних способности, мотивацији и комуникацији, управљању конфликтним ситуацијама, преговарачким вештинама, маркетингу и активном односу са јавношћу.

Унапређење „људског фактора” у хуманолошкој концепцији менаџмента акценат ставља на активирање „културних ресурса” једног друштва које тежи бољој организацији живота. Људски ресурси се с тога, могу разумети као укупност знања, вештина, способности, мотивације и креативних могућности којим располаже неко организовано друштво. Оно, дакле, подразумева свестрано ангажовање људских потенцијала једне организације на остваривању циљева и развоју послова којима се бави.

⁵ Више о концепцији „људског капитала” видети у Ф.Б.Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, стр. 44-46.

⁶ Више о овоме погледати у: М. Дамјановић, *Менаџерска револуција*, стр. 81-135.

У том светлу менаџмент људских ресурса представља низ међусобно повезаних активности и задатака, усмерених на осигуравање адекватног броја и структуре запослених. То подразумева профилисање њиховог знања, вештина, интереса, мотивације и облика понашања, потребних за остваривање актуелних, стратешких и развојних циљева организованог друштва.

Концепт друштвених ресурса обухвата питање људских ресурса у широј и уједно динамичкој, интеракцијској равни. Проширена концепција људских ресурса подразумева артикулацију садржаја тог појма у контексту друштвених промена. То такође, значи сагледавање могућности реконституције, обнове и унапређења ресурса у погледу ангажмана који једно конкретно друштво подстиче или не. Разрада и примена ширег концепта, као менаџмента људских и друштвених ресурса, зависи од изучавања друштвених чинилаца, детекције и усмеравања чворишта друштвене интеграције ка стратешким циљевима као и налажење начина за мобилизацију ресурса и формулисање метода потребних за њихово достизање.

Из главних карактеристика двају теоријских приступа организацији и управљању уопште, а с обзиром на релевантност за менаџмент националне безбедности, могу се извући следећи закључци:

- први, „класични” концепт је погодовао великим и релативно статичким системима организације и управљања
- други, „хуманолошки” концепт погодује систему као институционалној мрежи, адаптираној на промене и потребе окружења
- први је одговарао држави као организацији схваћеној доминантно као функцији *per se*. самодовољном систему коме се прилагођавају друштвени фактори и национални интереси
- други одговара држави као организацији која се адаптира према потребама друштва и националних интереса који покрећу мотиве њеног деловања и у чијој је функцији државна организација.

У претходном смислу, први концепт подразумева функционисање система по себи, кад је једном постављен – он је самодовољан. Други подразумева усмереност на брзо прилагођавање и акцију. И даље:

- унутар класичног концепта организација и управљање заснивају се на централизацији функција
- унутар менаџмент приступа децентрализација функција основа је успешне организације и управљања.

Само из наведених закључака је јасно да у процесу реформе организације и управљања у области националне безбедности треба применити хуманолошки менаџмент-приступ. Он је нарочито погодан за суштинске промене „по дубини”, које дају резултате на средњи и дужи рок.

Хуманолошки модел менаџмента националне безбедности

Опште теоријске одлике менаџмента као организованог напора за ефикасно постизање циљева могу се препознати у једној од основних одлика општег хуманолошког модела – сврховитом деловању усмереном ка одржању људске егзистенције и њеном унапређењу према концептуализацији добробити. Менаџмент такође одражава изворну потребу за остварењем могућности које пружа слобода људских могућности (ресурса) у настојању да се одрже различити облици људских заједница као организованих целина. Хуманолошки приступ менаџменту омогућује сагледавање трансфера битног људског интереса у повратном (феед-бацк) односу његовог појединачног, општег и посебног вида. Трансфер као улагање и повраћај нових облика ресурса посредован је управљачким процедурама које настоје да учине стабилном ентитетску структуру било да је реч о приватном предузећу, јавној установи, држави или нацији. За менаџмент националне безбедности од кључне је важности хуманолошко разумевање трансфера националне културе у изградњи конкурентски релевантних организација од привредних, образовних до државних. Сама нација је једна форма људске организације, а национална безбедност се хуманолошки посматра као облик исказивања виталног националног интереса да се међу другим нацијама опстане и развија.⁷

Зато концептуализација карактеристична за хуманолошки приступ менаџменту претпоставља рефлексију националног интереса посредством рефлексије вредности које могу да се преточе у организациону културу, рефлексије мотива који могу да се операционализују у мотивациони механизам у организацији рада, и рефлексије циљева како оних фундаменталног таго и оних прагматичког или инструменталног карактера – у служби управљања процесима рада.

Хуманолошки модел менаџмента националне безбедности садржи својства приступа људских и друштвених ресурса како у изградњи институционалне мреже тако и унутрашњем формирању организационе културе у раду институција. Најважније одлике су:

- изградња националне безбедности као одрживе и прилагодљиве променама институционалне мреже државних и друштвених носилаца националног интереса

⁷ Хуманолошки менаџмент-приступ, заправо, претставља интегрални приступ развоју националних капацитета у погледу успостављања конкурентске снаге међу другима (на „тржишту”) и то оптималном употребом природних, људских, социјалних и институционалних ресурса. О овоме видети више у: Зборник радова, *Measuring National Power in the Postindustrial Age*, RAND, Santa Monica, 2000.

- флексибилна организација и управљање према концептуализацији добробити операционализованој у стратешким или посебним националним програмима
- управљање према циљевима из програма, ревалоризацији резултата и захтевима промена у структури институција
- организација и управљање установама и институционалном мрежом по начелима кохерентности, професионалности и социјабилности
- менаџмент-приступ у функцији остваривања начела демократског легитимитета у општем политичком систему (онемогућавање политичке манипулације и отуђења институција путем демократске и цивилне контроле)
- формирање организационе културе у процесу рада на основама националне и безбедносне културе, и по начелу перманентног образовања
- образовање и развој различитих функција менаџера безбедности унутар институција и њиховој координацији
- развој аналитичких тимова за праћење фактора безбедности односно конкурентске одрживости организација
- оспособљавање за истраживање: људских, друштвених и развојних ресурса; степена актуелизације потенцијала и задовољења различитих потреба и интереса запослених; потреба за увођењем промена и пројекцију циљева и задатака: повезаности са друштвеном околином и позиционирање у јавности.

Значај менаџмента за унапређење националне безбедности

Ако концепт националне безбедности има смисла у времену глобалних промена како општих услова живота тако и претњи изазова и ризика по безбедност људи држава и народа, онда се то може најбоље видети у степену његове флексибилности и адаптивности на новонастале околности и промене.

Раније свођење менаџерског приступа људима имало је карактеристике изоловане, често самодоволне функције, која се бавила кадровима изван ширих пословних и развојних проблема организација у свом окружењу. Менаџери те врсте, због уског и специјализованог приступа проблема, нису налазили заједнички језик и интерес са менаџерима других специјалности. Промене у концепцији менаџмента последица су спознаје да спровођење специфичних задатака није довољно. Данас су потребни људи који „додају” вредност у сваки процес, који доприносе заједничком резултату као сопственој вредности.⁸

⁸ Више о развоју менаџмент приступа на основу концепта људских ресурса видети у: Ф.Б. Шибер, *Менаџмент људских потенција*, стр. 43-71

Тако је развој живота нације као фундаментални интерес националне безбедности везан за артикулацију ресурса на основу којих је могућа њена изградња у променљивим условима окружења.⁹ Зато за потребе развоја националнересурсе треба схватити у распону од духовних до физичких ресурса. У контексту значаја менаџмент-приступа за људско деловање и понашање то подразумева дубљу концептуализацију људских и социјалних аспеката националних ресурса.

Она се мора ослонити на профилисање културних образаца којим се тежи стандардизацији организационе и управљачке културе. Велики је значај културе у развоју пословног амбијента, а нарочито за унапређење успешности функција организације уопште.¹⁰ У погледу рада у институцијама од значаја за националну безбедност то значи стварање стандарда заснованих на практичним аспектима вредности који произлазе из етике заједнице и односа према сврси националне безбедности.

Из тога произлази и вредновање рада и резултата рада, однос према пословима и задацима као и према успешности у сопственом ангажману. Да би се приступило ефективној формулацији културних образаца, а тиме и практичној стандардизацији деловања и понашања у институцијама и организацијама уопште, неопходна је примена културолошких знања како на „локалном” нивоу појединачне организације, тако и на „глобалном” нивоу повезивања, интеракције људских и социјалних аспеката националних ресурса.

Хуманолошки конципирана област људских и друштвених ресурса примењена на остваривање националне безбедности треба да укаже на могућности иновација и уопште развоја теоријских и практичних опсега националне безбедности данас.

Литература:

1. Zvonko Brnjas, *Strategijski menadžment*, „Grmeč”- „Privredni pregled”, Beograd, 2000.
2. Duško Vojinović, *Defendologija*, BŠUP, Banja Luka, 2002.

⁹ О појму ресурса већ је речено да се његов садржај не може свести на тз. ”материјалне ресурсе”. Његов садржај се односи на широко схватање изворишта обновљивих снага за унапређење, изградњу и стварање нових вредности уопште. (прим. аутора)

¹⁰ О значају културе једног друштва за успостављање успешне организације и развој људских ресурса пише и Ф.Б. Шибер у *Менаџмент људских потенцијала*, стр. 83-87

3. Mijat Damjanović, *Menadžerska revolucija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.
4. F.B.Šiber, *Menadžment ljudskih potencijala*
5. Zbornik radova, *Measuring National Power in the Postindustrial Age*, RAND, Santa Monica, 2000.
6. Milenko Bodin, *Humanologija i humanološke nauke*, Zbornik radova FCO, 2003.

Management of human resources and social and national security

Summary: The paper is concerned with the role of the Management in the field of National Security. Theoretical framework of the Management is analysed in perspective of the two main aspects, classical and humanological one, which are concerned as possible approaches to improvement of the conception of the National Security. Espacially, the role of the Human and Societal resources is conceived In corse of introducing an Humanological Model of developing National Security Standards.

Key words: Management, National Security, Human Recourse, Human logical, Societal Recourse

МИНА ЗИРОЈЕВИЋ*

Институт за међународну политику и привреду
Београд

ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

УДК 348:316.75(316.624)

Прегледни рад

Примљен: 04.09.2013

Одобрен: 28.09.2013

БЛИСКО ИСТОЧНИ ТЕРОРИЗАМ И РЕЛИГИЈА У САВРЕМЕНОМ ПОЛИСУ**

Сажетак: Улога религије у историји човечанства је контраверзна. Религија проповеда мир и благостање, придржавање норми које код човека истичу позитивне карактеристике. На жалост, сведоци смо злоупотреба религије како би се оправдало насиље, рат и репресија. Највећи притисак осећа се у градовима, како због броја становника, пројектованих мета, али и због осећања самоће које се по правилу више јавља што је урбанизација већа.

Током последње деценије XX века зачете су дубинске промене које већ сад пресудно одређују економску, социјалну, политичку и безбедносну конфигурацију светске заједнице, и полиса. Увелико су почеле да пристижу и прве последице ових промена. Уз остало, измењена је и проширена листа безбедносних изазова, ризика и претњи. Упоредо се мењају њихова природа, садржај, појавни облици и дometи. На сцену су ступили и нови носиоци угрожавања појединачне, регионалне и глобалне безбедности.

У светлу свега овога, аутори су покушали да, у овом раду, објасне терминологију, али и природу односа религије и тероризма и да дају предлог одрсивог решења за ову проблематику.

Кључне речи: тероризам, религија, Ислам, Хришћанство, идеологија, фундаментализам

* mina@diplomacy.bg.ac.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта „Србија и савремени свет: перспективе и путеви учвршћивања спољнополитичког, безбедносног и спољноекономског полоижаја Србије у савременим процесима у међународној заједници”, Министарства науке Републике Србије, св. бр. 149002Д, за раздобље 2006–2010. године.

Тероризам је савремени феномен. Постоје многи примери у домаћој, али и иностраној, литератури да се навођењем историјских примера политичког насиља представи тероризам као феномен који прати политику. Као што каже проф. Симеуновић у својој књизи Тероризам тероризам постоји тек од 19. века. Чак је и сам термин скован пре дефинитивног уобличавања тероризма као посебне политичке појаве. Ипак можемо пратити сродне облике насиља које су можда биле увод, а недвосмислено су утицале на креирање тероризма.

Често се помиње терористичка група била је основана у Арабији пре 900 година на чијем челу је био Хасан Ибн Сабах, шиитски проповедник из светог града Гома. Обучавали су младе људе у убијању и „сличним вештинама”, а најбољи ученици постајали су „фидаини — анђели смрти”. Тероризам је постојао у 18. веку у револуционарној Француској током владавине терора. У периоду француске револуције (1793-94.) тероризам је имао значајну улогу појавом Јакобинаца, Робеспјера и Сен-Жиста. Након француске револуције тероризам, изузев једног периода у Ирској, није имао озбиљније форме, све до Другог светског рата. Од 60-тих година политички тероризам прелази у другу фазу коју карактерише интернационална димензија и покушај терориста да делују независно и на широј политичкој арени. Политика и стратегија тероризма била је усмерена на придобијање што шире популарности, уништавањем цивилних и војних објеката од виталног значаја за режим.

Проучавајући теоризам можемо видети недвосмислену везу између тероризма и религије. Ова веза се види како из честог позивања на веру од стране терориста тако и повезивања религијских група са тероризмом.¹

Ако погледамо Скраћени оксфордски речник видећемо да је фундаментализам „узано, строго подржавање давних или основних доктрина сваке религије, нарочито ислама”. Како год проблематично било ово виђење, ипак се може приметити да је данас фундаментализам највидљивији и најутицајнији управо у исламу.

Према листама приоритета које периодично формулишу велике међународне организације, пре свега УН и ЕУ, може се видети да су данас сукоби у којима бар једна страна није држава, већ нека организована група унутар суверено установљених и признатих граница, доминантне претње безбедности. Другим речима, са растућом међународном

¹ За више информација о односу религије и породице видети текст „Улога религије у развоју и сузбијању проституције“ проф др Жељка Бјелајца и Милована Јовановића, *Култура полиса*, година IX, број 19, 2012.

интеграцијом кроз пораст мултилатерализма у решавању међународних питања (и, самим тим, кроз смањивање вероватноће избијања традиционалних ратова једне суверене државе против друге), порасла је пропорционална вероватноћа да ће управо алтернативни сукоби у односу на традиционално ратовање суверених држава бити најчешћа претња безбедности. Таквих етничких сукоба, унутрашњих немира, терористичких покрета и сличних претњи безбедности било је и у време хладног рата, али су они били у сенци претње од глобалне, а ипак одлучујуће билатералне, свеуништавајуће конфронтације суперсила. Одласком те претње, пажња теоретичара, али и практичара безбедности се усмерила на остале сукобе, а истовремено је порастао и волумен тих алтернативних сукоба, јер је један њихов део био под контролом управо захваљујући равнотежи глобалних интереса суперсила. (Зиројевић, 2006 б)

Улога религије у историји је контроверзна. Религија проповеда мир и благостање, придржавање норми које код човека истичу позитивне карактеристике. На жалост, религија се може и злоупотребити да се оправда насиље, рат и репресија. У периоду после Другог светског рата, у тероризму су доминирала етичка питања, идеологија и национализам.

То се променило 90-их година XX века, када долази до повезивања религије и тероризма, и од тада тероризмом доминира насилно теолошко учење. Религије се противе убијању, али је иронија у томе што оне често прелазе у милитантну идеологију, која за циљ има да заштити државу или неку другу друштвену групу.

Историја је пуна прича о људима који су дословно тумачили митове, вадиле свете приче из контекста, вршили тероризам у име свог божанства, или се духовно изражавали кроз насилне акције. Свака религија има своје фанатике који желе свима да наметну своја схватања и своју вољу. Када позив мирољубиве вере на универзалну љубав, људи претворе у право да воле само оне који изгледају, понашају се и верују на исти начин као они, створена је формула за верско насиље.

Верски терористи разликују се од етничких или националистичких терориста у неколико ствари. „Свети терор” садржи вредносни систем који је потпуно супротан „световном терору”. Световни терористи желе да сруше неки политички систем, и да уместо њега успоставе други. Верски терористи свет виде као бојно поље између сила светла и сила мрака. Победа се не постиже у политичким оквирима. Нема преговора са непријатељем, он мора бити потпуно уништен. За политичке терористе убијање је само једна од опција. Верски терористи сматрају убијање обредним чином.

Основи ислама као светске религије

Ислам је светска религија коју је основао Мухамед у Арабији, почетком шестог века. То је строго монотеистичка религија, чији следбеници, муслимани, сматрају пророка Мухамеда последњим и најсавршенијим божјим послаником у које још спадају Адам, Аврам, Мојсије, Исус и други. Свето писмо ислама је Куран (*Qur'an*), који садржи божанска откровења Мухамеду. Изреке и дела Пророка сакупљена у Сунни (*Sunnah*) такође су важан извор вере и исламских обичаја. Поштује се и Хадис (*Hadith*) који представља Мухамедове изреке, дела и одобравање или неодобравање одређених појава. Хадисе су главни извор верског закона и моралних начела. Иџма (*idžma*) (сагласност заједница муслимана) и кијас (*qiyas* — аналитичко закључивање) јесу трећи и четврти извор шарије (*sharia*) или исламског права. Верске обавезе свих муслимана сажете су у пет стубова ислама, који подразумевају веру у Бога и његовог Пророка, обавезне молитве, милосрђе, ходочашће и пост.

Мухамед је основао апсолутну верску теократију засновану на Курану као једином важећем државном закону. Према Мухамеду црква и држава јесу једно исто тело, не признају никакву секуларност. На челу исламске заједнице налази се калиф (*halif*) као апсолутни духовни и световни господар. Ипак, данас се може видети подела муслиманске заједнице око питања модернизације, тако да имамо: 1) секуларисте који верују да световна и духовна власт треба да буду одвојене; 2) традиционалисте, који се овоме опирају у потпуности и сматрају да је потребно одвојити државу од цркве; 3) реформисте који се залажу за модернизацију исламског права; 4) салафисте који верују да су традиционалне школе потпуно погрешне и да се треба вратити раним коренима ислама.

Неки истраживачи наглашавају разлику између термина „исламитам” и „ислам”. Ислам је божански наставак вере од Адама и Еве, заснован на Курану и Сунни пророка Мухамеда, ортодоксија, и у религиозном, и у политичком смислу. Исламитам је вештачки појам који значи само спољашње коришћење исламских парола ради прикривања јеретичких и секташких циљева.

Геополитички типови у оквиру ислама

Постоје два различита типа ислама који се могу условно назвати „евроазијски” и „атлантистички”. Овакво размишљање повезано је са одређеним дуализмом — са представом о томе да постоје два типа ци-

визација: „цивилизација мора” и „цивилизација копна”, или, другим речима, евроазијска цивилизација (повезана с копном), и атлантска цивилизација (повезана с морем).² Овај принцип могуће је применити и у религији. Ако се сетимо историје хришћанске цркве, добићемо сјајну и, вероватно, најочигледнију демонстрацију оваквог, дуалистичког принципа.³ Јединствена хришћанска традиција која је постала званична вероисповест Римске империје под Константином Великим, историјски се поделила на два правца: православни, источни, који се може назвати евроазијским правцем у хришћанству, и „атлантски”, оваплоћен у католицизму и протестантизму.⁴

Апсолутну сличност, апсолутну стратегијску потврду овог модела налазимо и у дуализму који постоји у исламском свету. Ту, такође, постоји дуализам, мада не тако јасно обележен, не тако јасно изражен као у хришћанству. Па ипак, ако се употреби исти типолошки критеријум, видећемо да постоји специфични евроазијски ислам (дубок и сазрцатељни, мистични, ислам који не наглашава свакодневне аспекте уређења живота). Евроазијским исламом се може назвати мистични шиитски правац, сви облици суфизма, различити модели исламског традиционализма. Њему се, са своје стране, супротстављају крајњи облици ханбалитског мазхаба из којих је настао вахабизам, као и јеретички модели ханафитског мазхаба који су оваплоћени у учењу секте „таблик” и других, како их називају неки историчари, салафитских или ихванских покрета.

²Овај цивилизацијски дуализам испољава се и у Пунским ратовима између Рима и Картагине, у сукобу између Спарте и Атине и у борби између традиционално сувоземне Русије и поморске Енглеске, а средином двадесетог века у надметању СССР (и његових савезника) и САД и НАТО.

³Сувоземно или евроазијско начело у најопштијем облику може се назвати традиционалистичким односом који подразумева сазрцатељност, задубљеност у унутрашње мистичне аспекте. Те црте одликују и православље. Знатно мање пажње се тамо поклања питањима која се тичу уређења свакодневног живота. С друге стране је тенденција уређења живота „атлантског” хришћанства, која преко католицизма води до протестантизма у којем се више пажње упућује најбољој организацији земаљског живота. Сличан дуализам постоји и у будизму. Будизам Хинајана — Мала Кола — представља образац „атлантистичког” будизма, а будизам Великих Кола — Махајане, Вађрајане, традиционални чан-будизам (зен будизам), тибетански будизам, будизам раширен у Јапану, на Далеком истоку представља евроазијски модел.

⁴Изгледа да су у почетку постојала само мала одступања и грешке у формулисању хришћанских догмата. Споља су оне изгледале чак мање значајно, него разлике у обредима између неких помесних православних цркава. Па ипак, очигледан је цивилизацијски конфликт између хришћанског Запада и хришћанског Истока који траје већ више од 1200 година.

Различити правци у исламу

Различити правци у исламу стварају се углавном због несагласности око признавања калифа. Наиме, титула „калифа”, заменика или наследника, Мухамеда додељује се онима који наслеђују пророка Мухамеда као стварни или номинални владари муслиманског света и који имају све његове моћи осим пророчке. Било је много богословских спорова током историје, као што се то историјски догађало међу следбеницима других вероисповести. Од самог почетка сукоб се водио између шиита харицита.⁵ Касније, сунитска и шиитска страна поделиле су се услед спора око избора четвртог калифа Алија.⁶

Постепено су се у исламској традицији учврстила четири мазхаба, богословске школе, које представљају традиционални ислам. У историјском смислу традиционални ислам био је отворен за културне и духовне обичаје: поштовао је аврамовске религије — јудаизам и хришћанство. Канонски изрази ислама постали су суфијски тарикати, братства и мистични редови. Временом су јеретички покрети и секте, који су се налазили ван граница традиционалних мазхаба, истицали религиозне и политичке тезе које одвлаче од традиционалног ислама. Такви су били фатимитски халифат, махдитски устанци и друге појаве. У исламском свету понекад је настајала јерес и по правилу та је јерес стицала облике насилне, терористичке праксе. На пример, радикална учења у пракси су доктрина „Муслиманске браће” Хасана ал Бане (Hassan al-Banna), вахабизам, салафизам, пакистанска секта таблик, која је створила покрет талибана и друге аналогне појаве.

⁵Харицити су припадници најраније исламске секте, која се појавила средином седмог века за време сукоба око наслеђивања халифата. Харицити („сепаратисти”) су устали против Алија, Пророковог зета (чији су следбеници касније основали шиитски огранак ислама), и повели низ побуна, убивши Алија и застрашивши његовог ривала Муавију И. Њихови стални напади на муслиманске владе заснивали су се на веровању да халифу треба да изабере читава муслиманска заједница. Заговарали су дословно тумачење Курана и у својим обредима били су веома строги. Подсекта тог покрета, ибидити, опстала је све до двадесетог века у Северној Африци, Оману и Занзибару. Наведено према: Енциклопедија Британика (сажето издање), Књига 10, Политика и Народна књига, Београд, 2005, стр. 49.

⁶Такође постоји разлика у посматрању имама, старешине муслиманске заједнице. Сунити имама сматрају људима од крви и меса, чуварима исламске традиције. Код шиита се у имама обједињавају својства верског ауторитета, који има непосредно божанско овлашћење да људе чува од посрнућа и страха.

Исламски фундаментализам и цихад

Исламски фундаментализам јесте конзервативни верски покрет који захтева повратак исламским вредностима и шеријату као одбрану од модернизације која долази са Запада и која се сматра исквареном и атеистичком. Овај покрет углавном се везује за тероризам са Блиског истока, али само неколико фундаменталиста су заиста и терористи. Иранском револуцијом из 1979. године основана је прва исламска фундаменталистичка држава, а талибани су изградили слично друштвено уређење у већем делу Авганистана. Исламске фундаменталистичке покрете у већој или мањој мери подржавају земље Северне Африке, Пакистан, Бангладеш и муслимански део југоисточне Азије, али у односу на укупан број муслимана у свету, фундаменталисти чине само један мали део.

У исламу постоји појам „цихада” или „светог рата”. Цихад је основно учење које позива вернике на борбу против непријатеља религије. Према Курану и хадисама, цихад је дужност која се може испунити на четири начина: срцем, језиком, руком или мачем. На првом месту под наведеним схвата се „велики рат” (*al-džihad-ul-kabir*), који сваки муслимански верник мора да води унутар самога себе против својих порока, незнања и зла. То је борба против злих побуда.⁷ Под ратовањем језиком и руком подразумевају вербалну одбрану и исправно деловање.⁸ „Мали свети рат” (*al-džihad-ul-sagir*) води се против оних који уносе у свет насиље и зло, који поричу веру и истину, сеју лаж, суровост и нетрпеливост, који теже да сукобљавају народе и да их лише слободе. Дужност борбе мачем подразумева рат против непријатеља ислама. Неки муслимани верују да ће они који погину у борби постати мученици (*shaheed*) и да им је загарантовано место у рају. У двадесетом и двадесет првом веку концепт цихада понекад се користи као идеолошко оружје у борби против утицаја са Запада и световних влада и са циљем остваривања идеалног муслиманског друштва.

У Курану можемо видети да заиста постоје изреке које потврђују поштовање припадника других религија и принципа ненасиља. Ово се посебно види из изреке Курана да нема принуде у вери. Али тумачење неких одредби, које ћемо поменути, дискутабилно је и зависи од ту-

⁷Оваква врста рата позната је и призната у свим религијама. Одрицањем се, у хришћанству долази до икупљења и спасења, а у будизму и хиндуизму до нирване. „Са грехом умире живот, са безгрешношћу умире смрт” (Јован Поповић, *Догматика православне цркве*, друга књига, Београд, 1935, стр. 478).

⁸Сличан појам постоји и у хришћанству, појам стражарења пред самим собом.

мачења верских учитеља. Појам борбе верски учитељи са ауторитетом, могу тумачити у насилном (као оружана борба, терористичке акције), или ненасилном смислу (ширење исламских идеја итд.). На пример:

„Зар се ви нећете борити против народа који је прекршио своје заклетве, који се труди да отера вашег пророка? (...) Бијте се с њима, да би их Бог казнио вашим рукама, да би вам дао над њима победу и излечио срца верних. (...) Ратујте против њих док у њима не буде другог богослужења осим богослужења Богу јединоме.” (Куран, поглавље IX, ставови 39, 41, 20, 13, 14)

„Они који оставе своју домовину и војују на путу Божијем, могу се надати његовом милосрђу, јер је он благ и милосрдан.” (Куран, поглавље II, став 212)

„Рат вам је наређен, а ви сте га омрзли!” (Куран, поглавље II, став 212)

„Кад будете срели невернике, а ви их убијајте тако да на њима начините велики покољ, и јако стежите путила заробљеника. Потом ћете им давати слободу, или ћете их враћати за откуп, када рат престане. Тако радите. Кад би Бог хтео, он би сам њима одолио; он би их истрјебио; но он вам наређује да се бијете, да би вас окушао једне с другима. Што се тиче оних који буду изнемогли на путу Божијем, Бог неће дати да њихова дјела пропадну. Он ће их руководити и исправиће њихова срца. Он ће их увести у рај са којим их је већ познао.” (Куран, поглавље XLVII, став 4–10)

„По истеку светих месеца, убијајте идолопоклонике свуда где год их нађете, заробљавајте их, опсађујте их и вребајте их у свакој заседи; али ако се обрете, ако врше молитву, ако дају милостињу, тада их оставите на миру, јер је Бог благ и милосрдан.” (Куран, поглавље IX, став 5)

„Још реци пустињским Арабљанима који су остали код својих кућа: Ми ћемо вас позвати да идете против народа који има страховиту моћ, ви ћете се борити с тим људима док не постану муслиманима. Ако послушате, Бог ће вам подарити лепу награду; но ако не узоколишете као што сте радили већ једанпут, он ће вас подвргнути тешкој казни.” (Куран, поглавље XLVIII, став 16)

Вахабити

Вахабизам (*Wahhabism*, *Wahhābīya*, *Wahabism*, *Wahabbism*) је политичко-верски покрет, пуритански и ултраортодоксни, ханбалитског порекла, настао у Арабији средином осамнаестог века. Овај покрет основао је Мухамед ибн Абдул Вахаб (Muhammad ibn Abd-al-Wahhab, 1703–1792). Ипак, овај израз данас се ретко користи међу присталицама који га радије зову Братство (*Ikhwan*).⁹ Следбеници себе називају и му-

⁹ Ово братство не треба мешати са „Муслиманским братством” Хасан ал Бана и Саједа Кутуба (Сауд Qutb).

вахидунима, именом које је настало од њиховог израза за апсолутно јединство са Богом. За себе тврде да следе пут Салафа ас Салиха (Salaf as-Salih) или „побожних предака” који почињу од Ибн Тамија (Ibn Ibn Taumiyya, 1263–1328), преко његових ученика Ибн ал Кајима (Ibn Al Qayyim) и каснијег Вахаба и његових следбеника. Пошто је учење усвојила и водећа Сауди породица 1744. године овај покрет је до краја осамнаестог века имао под контролом читав Неџд.¹⁰ То је званично учење краљевине Саудијске Арабије од њеног стварања 1932. године и Катара.¹¹

Вахабити нису нова секта унутар ислама, већ покрет чији циљ јесте да ислам очисти од јеретичких додатака. Вахабити тврде да се њихово учење заснива на тумачењу светих списа учитеља из четрнаестог века Ибн Тамија и законима ханибалистичке школе права, најстрожој од четири признате у традицији Суне. Вахабити поштују Куран и хадисе као основне текстове, али само у тумачењима прве три генерације ислама. Такође, признају и Вахабијеву „Књигу монотеизма” (*Kitab al-Tawhid*) и радове Ибн Тајмија. Они верују да су сви објекти поштовања и предмети клањања само идоли и дасвако ко поштује било шта сем Алаха треба да буде убијен. Помињање имена неког пророка, свеца или анђела у молитви, признање посредовања између Бога и људи и свега другог осим Алаха, према њима има форму политеизма.¹² Присуствовање јавној молитви обавезно је, бријање браде и пушење забрањени су.¹³ Цамије треба да буду архитектонски једноставне, никако луксузне или осликане и украшене. Забрањено је прослављање Мухамедовог рођендана (*Mawlid*), клањање на гробовима светаца, фотографисање сваког живог створења, слушање музике, итд.¹⁴ Сви цитати из Курана јесу заправо наредбе и треба их се дословно држати.

¹⁰ Област у унурашњости Саудијске Арабије.

¹¹ Године 1801. Саудијци су напали ирачки град Кербалу и оскрнавили шиитске светиње. Године 1803. освојили су Меку и Медину и оскрнавили и демолирали многе светиње и цамије. Саудијци су ова два града држали све до 1817. године, када их у име Отоманског царства Али Паша ослобађа. Ипак, штета од оваквих похода била је велика.

¹² У исламу Мојсије и Исус признати су Пророци. Они прихватају Књигу Мојсијеву и Јеванђеље као саставни део Курана.

¹³ У Холандији се ради рекламирања овог покрета за ношење браде добија 300 евра. Велики број теолога и имама падају под утицај вахабита и добијају додаток на плату од вахаби центара ако шире њихову идеологију. Ово се поготово може видети у Албанији и на Косову и Метохији, због малих примања верских учитеља.

¹⁴ Поштовање светаца (*vali, veli*) било је уобичајено у народној вери и суфизму (исламска мистика) и најчешће је повезано са ходочашћем (*zijara*). Оваква ходочашћа треба ходочасницима да омогуће да буду под учинцима благослова (*baraka*), који долазе од светаца, односно из њихових гробова, реликвија и др., а који се простиру на све области

Присуство радикалних исламиста, на овим просторима почиње појавом муџахедина у Авганистану. Око 30 000 младих Саудијаца прошло је кроз центре за обуку у Пакистану, а међу њима био је и Осам бин Ладен (Osama bin Laden).¹⁵ Након распада комунизма верски изасланици упућивани су и у јужне бивше совјетске републике.¹⁶ Саудијска Арабија је финансирала мрежу у којој се могла кретати терористичка организација Ал Каида (Al-Qaeda, al-Qaida ili al-Qa'ida).

Кампови за обуку терориста на северу Албаније створени су на самом почетку распада Југославије. Њихов основни циљ био је обука и убацивање терориста у Србију, поготово на Космет и у Рашку област. У Рашкој области се, већ дуже време, налази више од 500 вахабита. Међу њима има наших држављана, обучаваних у овим земљама, али су присутни и страни инструктори.

Основни циљ вахабита који се налазе на овим просторима јесте стварање тзв. зелене трансферзале, јединствене територије насељене муслиманима на потезу од Турске до Босне и Херцеговине, као и обука локалних муслимана за оружане акције. Пројекат „Зелене трансферзале” започео је стварањем муслиманске државе у Европи, а његова друга фаза јесте етнички чисто, муслиманско Косово и Метохија.¹⁷ Ускоро би се

живота до којих је човеку стало. Посебно плодно тло за култове светитеља јесу подручја са богатом предисламском прошлошћу као што су Северна Африка и Индија, где многе гробове поштују и Индуси и муслимани. Ислам познаје и култ реликвија. Одсечене Мухамедове длаке из браде сакупљале су се редовно и носиле као амулет, јер се веровало да су испуњене благословом; његов огртач (*hirkajiserif*) може се видети и у Истанбулу и у Кандахару, а отисци његових стопа (као и његовог зета и четвртог халифа Алија) — дивовски отисци у стенама, показују се на разним местима.

¹⁵ Осам Бин Ладен је пореклом Саудијац. Његова родна земља, тј. 4 000 причева који управљају Саудијском Арабијом, финансира бројне терористичке исламске организације у свету: ХАМАС, египатска ГАМА, алжирски ФИС, СДА, ОВК, АНА итд. Финансирање се обавља преко организација Савет исламског добротинства, Беит ел-Закат, Удружења за исламске реформе, бројних хуманитарних организација. Постоје докази да је Саудијац Осам бин Ладен боравио у кабинету Алије Изетбеговића. Бин Ладен се више пута срео са председником СДА и муслимана у Босни и Херцеговини, а тамо је боравио са циљем оснивања мреже терористичке Ал Каиде у Европи. Постоје и материјални докази да је најтраженији светски терориста добио пасош Босне на иницијативу самог Изетбеговића.

¹⁶ Саудијска Арабија је у Авганистан слала вахабите као ратнике и учитеље преко друштва соколара.

¹⁷ До пре неколико година старе цамије са танким минаретима красиле су Сарајево, али након краја рата 1995, њих су замениле цамије које немају везе са османским стилем. Реч је о великим цамијама, обложених мермером, које су кичасто осветљене зеленом бојом у току ноћи. Сада у Босни и Херцеговини има више од 100 таквих цамија и тамо, због оваквог развоја, јесте у току сукоб култура. Након што су почетком 2008. године ученици куранских школа саудијских религиозних центара извиждали поглавара босанских муслимана Мустафу Церифа, раздор између две струје постао је видан. Вахабити су

прешло на трећу фазу плана, а то је припајање југа уже Србије, Санцака Албанији и утапање Републике Српске у унитарну Босну и Херцеговину са доминантним муслиманским становништвом. Фаза четири подразумева припајање западне Македоније и југоисточних областима Црне Горе, односно Вилајетима Јањинским, Битољским, Скадарским и Косовским и делова северне Грчке. (Зиројевић, 2006а: 240)

Борба против тероризма

Данас постоје два става — начина како се борити против тероризма. Један начин је, назовимо га овде, „акција одмазде” који утиче на починиоце када се напад догоди, и други начин је „акција превенције” или „акција помирења” односно деловање на узроке незадовољства које доводи до повећања насиља а самим тим и терористичких акција. Размотримо сада ближе ова два дијаметрално супротна става у погледу тога да ли је репресија или помирење најефикаснији лек против тероризма. Они који сматрају да је репресија једини начин „преговора” са терористима сматрају да терористи приступају насиљу из рационалних разлога, па сходно томе једино решење и једини одговор на претњу и насиље, јесте насиље и то као одмазда (пошто се терористички акт догоди) и као превенција (пре него што се догоди).

Насупрот њима стоје они који наглашавају социјалне, политичке и економске узроке тероризма те стога као решење намећу друштвену превенцију (сузбијање сиромаштва, смањење политичких тензија) у првом реду преговарање као метод повратка одређене количине моћи и достојанства. Као полазну тачку за овај начин реаговања на насиље узима се резолуција Уједињених нација у којој се закључује да „мере за спречавање међународног тероризма изискују проучавање узрока оних облика тероризма и насилних акција које леже у беди, разочарању, не-

забрањили Церићу приступ фундаменталистичким општинским центрима у Пашевом пољу, а за Божић су спречили одговорне у Сарајеву да оките град, као што су то до сада стално радили. Вахабити су позвали муслимане да престану да хришћанским суседима честитају празник Христовог рођења. Радници једне саудијске фирме покушали су да поруше фасаду једне библиотеке у Ђаковици која је саграђена 1733. године и верску школу саграђену у шеснаестом веку. УНМИК је, за сада, спречио овај вандализам али вахабити од тога још нису одустали. Уместо овога, у Ђаковици ће се, како се најављује, градити огромни бетонски верски центар. Прошле године у Вучитрну, држављани Уједињених Арапских Емирата срушили су више од 100 надгробних споменика из петнаестог века. Спасен је само Али Бегов споменик, пошто локално становништво није дозволило да се и он уништи. Слични случајеви скрнављења културно-историјских споменика забележени су у Босни и Херцеговини и Бугарској.

задовољству и очајању”.(Ибид) Они који верују да је овај пут једини прави пут, предлажу дугорочне реформе и политику помирења одмах, на кратки рок.(Čarls V. Kegli ml., Judžin R. Vitkof, op. cit.:633)

Подсетимо и да се у документима Уједињених нација не разликују „мање опасности” (сиромаштво) од „већих опасности” (тероризам), јер су ове врсте претњи уско повезане. „Сиромаштво може довести до тероризма, а тероризам може велике дијелове свијета бацити у сиромаштво. У документу пише: ’Сиромаштво је опасно колико и оружје за масовно уништење’”.(Stagun, 2007: 198)

Често у анализама и медијима добијамо и сувише поједностављено објашњење да је главни мотив самоубица у терористичком чину — награда статусом рајског становника. То, вероватно, може бити само један повод због којег се потенцијални самоубица одлучује на самоубилачку акцију. Обесмишљавање његовог живота јесте индивидуално, али оно није изоловано већ је повезано с посебним и општим обесмишљавањем — понижењем и дехуманизацијом живота његове заједнице, „суштину процеса дехуманизације човека, људских активности и људских делатности чини управо процес обесмишљења људског живота” (Šešić, 1977: 252).

„О животу након смрти и рају који га чека ако умре за сиад. Објашњавају му да ће се, пријави ли се добровољно за самоубилачку акцију, име његове обитељи спомињати с највећим поштовањем. Памтит ће га се као шехида(*shaheeda* мученика, јунака). Постат ће мученик, а Хамас ће његовој обитељи дати 5 000 долара, брашна, шећера, других намирница и одјеће. Најважније, статус његове обитељи значајно ће порастати — према њима ће се односити као према јунацима. Увјет за све то: ником ни ријечи. Од куће ће га одвести 48 сати прије акције тако да нема могућности да се предомисли. За то ће вријеме написати своја опроштајна писма и потписати опоруку, чиме се отежава одустајање”.(Ibid: 80)

Сиромашне државе извознице су злочина, избеглица и свеопштег незадовољства њихових грађана. У избегличким логорима владају сиромаштво, беда, глад, болести, фрустрације, безнађе и екстремизам. Стога се тероризам немоћних и сиромашних не искорењује терористичким средствима и методама — оружаном агресијом и окупацијом, потчињавањем и доминацијом. Напротив, искуство показује да насиље подстиче ново насиље. Тероризам немоћних и сиромашних не искорењује се ни новим светским „дугим ратом”(War without End).¹⁸Етички прихватљив избор борбе против тероризма јесте избор само морално

¹⁸Doktrina „dugog rata” je termin Bušove administracije iz 2006. godine, ujedno i naslov knjige Majkla Klarea: Michael T. Klare, *War without End*, Alfred A. Knopf, New York, 1972.

допуштеним средствима. Притом се поставља питање етичко прихватљивог критеријума избора морално допуштених средстава и ко га одређује. Неизбежне су примерене димензије употребе моћи у околностима борбе против тероризма. Међутим, не смемо заборавити да моћ без правде води у насиље и тиранију, а правде без моћи нема.

Ius ex injuria non oritur — правда се не темељи на неправди — гласи једна латинска изрека, а друштво које не штити владавину права постаје друштво безакоња. Превладавање тероризма могуће је променом ове политике која није супротна истинским демократским вредностима, осудом и подстицањем осуде екстремистичких тумачења религија, рецепцијом и подстицањем светског етоса, без обзира на расну, националну, културну и религијску припадност, поспешивањем дијалога међу сукобљеним странама, те превладавањем сиромаштва. (Ciftić, 2000: 86)¹⁹

Дијалог, у проналажењу политичког решења, међу сукобљеним странама подразумева језик као средство комуникације као и саму комуникацију између људи. Услов за то јесте и стање *атараксије* — стање душевног мира као идеала мудрих људи. *Атараксија* је код стоика идеал мудраца који то стање остварују кад се уздигну изнад свих афеката. У разговорима међутим долази до интеракције у којој се исказују различити појединачни, групни, групни–политички, државни, културни и други интереси. Раније се предност давала процесима консензусног споразумевања, а запостављали су се конфликтни процеси. Сада према Францу Врегу (France Vreg), парадигма нове комуникацијске интеракције „(...) темељи се на претпоставци да је комуницирање облик стратешке интеракције која садржи два противречна процеса: процес приближавања, коњункцију двију личности, двају идентитета као и процес удаљавања, дисјункцију двију личности, односно чување идентитета, властитог интереса и надмоћи”. (Vreg, 1998: 18)

У интеркултуралној комуникацији реч је о „сусретању” култура с различитом повијесном и културном традицијом, с различитим облицима цивилизација и ступњевима социоекономске и технолошке развијености”. (Ibid) Свакодневна стварност показује нам да, најчешће, није реч о мирном сусрету култура, него о „суочавању”, „удаљавању” и „судару” две или више култура, две или више личности, две или више националних, верских, идеолошких идентитета. „Интеркултурно комуницирање је”, подсећа Врег, „способност, кретања кроз културне препреке”.

¹⁹ „Projekt svjetskog etosa (*Küng*), programsko stajalište, označava tri ključne teze: 1) nema preživljavanja bez svjetskog etosa; 2) nema svjetskog mira bez religijskog mira; 3) nema religijskog mira bez religijskog dijaloga”.

(Ibid, 83) Човек западне културе често исказује својеврсни културални нарцизам и не показује довољан интерес за упознавањем са вредностима других култура. Напротив, он често некритички прихвата доктрину о „сукобу цивилизација” поделу светске популације, рецимо Самјуела Хантингтона(Samuel Huntington), на „западни”, „исламски”, „хиндуистички”, „будистички” свет или Хегелову(Georg Wilhelm Friedrich Hegel)на „историјске” и „неисторијске” народе. Плурализам култура, језика и права на достојанствен живот, нужне су претпоставке правде и истине. А борба за истину и правду јесте и конкретно преузимање одговорности. Према теорији социјалне комуникације Јиргена Хабермаса(Jürgen Habermas), „истина се обликује као сугласје (консензус) у једном универзалном разговору који је, дакако, ’лишен моћи’”(Halder, 2002: 132.)

Социјални додири, у сваком па и у интеркултурној комуникацији, утичу на изградњу поверења, на превладавање предрасуда и сузбијају агресивност. Игнорисање правде, објективне истине, толеранције, дијалога, пристанак је на искључивост и сукоб, на стабилну равнотежу тероризама, радикалном деструкцијом и осветом једнаком или већом смрти — пристанак на прочишћење света терором, на „победу” које никоме не доносе добро. Такве победе морале би да посраме победнике, посебно што коначна победа није могућа ни за једну страну.

Литература:

1. Vreg, France, 1998.Humana komunikologija: etološki vidici komuniciranja, ponašanja, djelovanja i opstanka živih bića, Zagreb: Nonacom i Hrvatsko komunikološko društvo.
2. Enciklopedija Britanika (sažeto izdanje), 2005. Knjiga 10, Beograd: Politika i Narodna knjiga.
3. Zirojević, Mina T. 2006a. „Specificnosti ratnih sukoba na Kosmetu“, u Aleksandar Fatić (ur.) Pitanje Kosmeta, str. 237-263.Beograd: IMPP.
4. Zirojević, Mina T., 2006b. NATO and OSCE in the EU Security system, Beograd: Institute of International Politics and Economics.
5. Kegli ml., Čarls V., Vitkof, Judžin R., 2004. Svetska politika: trend i transformacija, Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija.
6. Klare, Michael T. 1972. War without End, New York: Alfred A. Knopf.
7. Mladenović, Dimitrije,1981. „Verski fanatizam i društvo”, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
8. Popović, Jovan,1935. Dogmatika pravoslavne crkve, druga knjiga, Beograd: Narodna knjiga.

9. Simeunović, Dragan, 2009. Terorizam, Beograd: Pravni Fakultetu Beogradu, Edicija Crimen.
10. Staguhn, Gerhard, 2007. Knjiga o ratu: zašto ljudi ne mogu živjeti u miru?, Zagreb: Mozaik knjiga.
11. Halder, Alois, 2002. Filozofijski rječnik, Zagreb: Naklada Jurčić.
12. Cifrić, Ivan, 2000. Moderno društvo i svjetski etos: perspektive čovjekova nasljeđa, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
13. Concise Oxford Dictionary of current English, Eighth Edition, 1990. Oxford: Oxford University Press.
14. Šešić, Bogdan, 1977. Čovek, smisao i besmisao: dijalektika smisla i besmisla, Beograd: Rad.

Middle East Terrorism and Religion in modern Polis

Summary: The Place of Religion in history is contraversal. Religion preaches peace and prosperity, the observance of which in humans emphasize the positive features. Unfortunately, we have witnessed the misuse of religion to justify violence, war and repression. The biggest pressure is felt in the cities, because of the population, the projected target, but also because of feelings of loneliness that typically occurs over a greater cities.

During the last decade of the twentieth century we have witnessed a deep changes in the economic, social, political, and security configuration of the world community. Today we can already see the first consequences of those changes: changed and expanded list of challenges, risks and threats. Along with their nature, content, forms and scope have changed.

In this paper, the authors have tried to, explain the terminology, and nature of the relationship between religion and terrorism and to provide suggestions for a sustainable solution to this problem.

Key words: terrorism, religion, Islam, Christianity, ideology, fundamentalism

СОЊА Б. ДРАГОВИЋ*

Факултет „Правне и пословне академске студије,
др Лазар Вркатић”
Нови Сад

УДК 316.7:321.011

Прегледни рад
Примљен: 29.08.2013
Одобен: 23.09.2013

УТИЦАЈ КОРПОРАТИВИЗМА НА НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

„Они који воде глобалне корпорације, први у историји настоје да управљају светом као јединственом привредном целином помоћу одговарајуће организације, технологије, новца и идеологије.”
(Richard Barnett и Ronald Miller, Домети глобализације, 1974.)¹

Сажетак: Корпоративизам је доктрина која се у људској историји јављала више пута, са различитим политичким системима, почевши од средњег века и система еснафа, преко фашизма па све до капитализма и данашњег система неолиберализма. Иако је сваки пут овакав облик организовања превазиђен, он се враћао после неколико година јачи. Тако долазимо до савременог стања у свету које карактерише изражен облик корпоративизма. Данашњи свет је свет корпорација у којем моћ стоји у рукама појединаца или малог броја компанија и превазилази чак и моћ једног броја држава. На крају века којег је обележила кулминација развоја модерне цивилизације, човек је у ситуацији да на будућност гледа са доста зебње и моралних недоумица.

Под утицајем глобализације, као изузетно значајног механизма у корпоративизму, постепено се бришу границе међу државама, шири тржиште, и све више доводи у питање државни суверенитет. Поред тога, у новом моделу друштвеног развоја, не само суверенитет него и национална држава представљају препреке на путу ка његовим циљевима. Реч је о стварању једног глобалног друштва у којем је колективизам препустио место индивидуализму интереса, у коме нема места за хомогенизацију националних интереса, посебно у мул-

* sonja.dragovic@hotmail.com

¹ Наведено према: Т. Кларк, „Механизми владавне корпорација”, Глобализација, (приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит), Клио, Београд, 2003, стр.289-305

тикултурним друштвима. У таквим процесима национални идентитет постаје својеврсна „безбедносна дилема” у односима између монокултурних и у самим мултикултурним друштвима, а интереси различитих интересних група (културних, политичких, економских) представљају основу да се успостави функционалан систем, који је у последњих пар деценија прошлога века, добио корпоративни карактер.

Разумевање тог карактера и корпоративизма као његове савремене форме, уопште, захтева посебно разумевање фиозофије схватања односа међу интересима интересних група у новој организацији друштва.

Кључне речи: корпоративизам, доктрина, национални идентитет, култура, безбедност

Појам и развој корпоративизма

У изворном смислу корпоративизам означава политичку доктрину² која је утемељена у средњовековној, односно феудалној, визији конституције политичке заједнице посредством корпорација, као засебно организованих колективних политичких субјеката. Корпоративизам значи примењивање начела, доктрине или система корпоративног удруживања на неку административну јединицу, град или државу, односно делегирање правног поретка и суверенитета на корпоративне структуре. Корпоративизам представља теорију и праксу организовања целог друштва у пословне ентитете који су подређени држави. (Марковић, Слободан, 2007)

Корпоративни режим значи да свака професија, која је претходно уредно организована, добија уредбодавну власт у економској, социјалној и политичкој области. О правом корпоративном режиму може се говорити само када се над фактичким изградом и једно правно стање, односно када су управљачи корпорација³ званично овлашћени да у њено

² **Доктрина** (лат. *Doctrina*) је систем учења, нешто што је колективно учење, одређени принцип, позиција, или политика која се заговара и учи, као што то раде владе или религије. (<http://sr.wikipedia.org/sr-el/doktrina>, 28.04.2013.)

³ Реч „корпорација” потиче од латинског *corpus* (тело), представљајући „тело сачињено од људи”; то је група људи овлаштена да делује као појединац. **Корпорација** или компанија је правно лице, које често има слична права као и физичко лице: да поседује имовину, задужује се, тужи или буде тужена. Њена сврха је сједињавање, груписање пословних интереса и представља најчешћи облик пословног удруживања. У свакодневном, колоквијалном, говору, корпорација се односи на привредни субјект који послује у складу са владиним правним оквирима. Цркве, интересне групе (непрофитне или добровољне организације или асоцијације), градови и локалне самоуправе (које се могу назвати и „јавне корпорације”), такође имају, историјски утемељен, корпоративни идентитет. (<http://sh.wikipedia.org/wiki/Корпорација>, 28.04.2013.)

име говоре, ако корпорација има право да поставља правила којима ће се сви припадници професије морати потчинити. Он постоји само онда када корпорација образује неку врсту јавноправног удружења, које у својој области прописује закон и намеће га свима. То говори да се корпоративизам може развити само на рачун и на супрот слободи појединца а уједно и власти државе. Главна особина економске еволуције је све већа моћ група и најтежи проблеми економске и социјалне политике представљају последицу овог стремљења група ка улози првог реда. То стремљење се препознаје и у борби корпорација да загосподаре тржиштем уместо да га регулишу, при чему се јављају злоупотребе моћи и уцене потрошача као и експлоатација радне снаге.

Уколико претпоставимо да корпоративизам у погледу производње остварује корисну реформу, намеће се питање колика је вредност једног таквог преображаја уколико га посматрамо из угла потрошача и с обзиром на општи интерес, јер у држави вођеној корпоративним принципом стварна снага прелази на страну произвођача. Произвођачи, боље организовани, снабдевени моћним финансијским средствима, потпомогнути утицајима на надлежним местима, често успевају да на уштрб интереса потрошача наметну јавној власти своје погледе, а када једном остваре уредбодавну власт у социјалном и економском поретку онда сигурно остварују и политичку власт.

У историји, корпорације су имале задатак да служе општем интересу и у првом периоду њиховог настанка, професионална средина у којој су се налазиле, снага појмова о правичној најамници и правичној цени, распрострањена средњовековном теологијом, заиста су обезбеђивале извесну сагласност између корпоративне активности и захтева општег добра. Али у колико се друштво лаицизирано и уколико су у њему интереси постали незајажљиви, корпорације су се све више и више посвећивале егоистичној одбрани интереса својих чланова. (Pigu, Gaetan, 1938)

Тридесетих година XX века корпоративизам је био обележје економске стране фашизма која је базирала на споју јаке централизоване недемократске владе и великих корпорација. Међутим корпоративни систем није творевина фашизма. Још пре њега су социјални католици предлагали установљење корпоративних удружења. Да би спречили надирање синдиката, хтели су да створе место њих заједницу послодавца и радника. Корпорација се афирмисала још у средњем веку, у периоду када су занати били на економском врхунцу. Ове корпорације су сачињавали мајстори истих заната и они су имали монопол прераде и продаје, као и сву управу у корпорацији.

Уколико се узме у обзир разноликост идејних смерова и политичких режима у државама које су спроводиле корпоративну организацију може се закључити да није могуће одредити ни остварити јединствени тип корпоративне организације. Корпоративизам настоји да у свакој земљи оствари систем који ће бити прави одраз стварног стања друштвених сила, културног напретка, материјалних могућности и друштвених односа и који ће удовољавати потребама које из тог стања произилазе.

Корпоративизам и нови светски поредак

Дубоко утемељен у теорији интересног организовања која је шездесетих година суверено владала политичком теоријом, јавља се концепт корпоративизма у либералним демократијама као основна студија о западноевропским системима, па и о америчком друштву. Теорија корпоративизма настала у првој половини седамдесетих година, учинила је снажан, можда најјачи утицај на политичке студије уопште у овом периоду, а њен утицај је остао изразито јак и до дан данас. Зачетак корпоративног концепта као теоријско методолошког оквира изучавања најразвијенијих капиталистичких земаља, јавио се у оквиру теорије интересних група која се развила под окриљем функционализма. Употреба овог термина у оквиру њих била је повезана са оним делом ових теорија који се односио на услове и последице стварања различитих облика односа између власти и друштва при чему су интересне групе имале значајну улогу. Најчешће је био примењиван на начин организовања интересних група уопште и форму њиховог укључивања у процес доношења владиних одлука. (Обрадовић, Даниела, 1992)

Као што је претходно речено, корпоративизам, у изворном значењу, означава политичку доктрину која је утемељена у средњовековној визији конституције политичке заједнице посредством корпорација. Основне поставке доктрине представљају: корпоративни политички субјективитет, корпоративна презентација и претња државном суверенитету. Полазна основа корпоративне (ре)презентације лежи у чињеници да се држава као политичка заједница не успоставља презентацијом индивидуалних воља, него повезивањем корпоративно организованих групних интереса. Интересне групе се у пракси најчешће јављају као реакција на идеје и праксу свемоћи државе и политичке структуре која управља државом. Од краја XX века корпоративизам представља изузетно важну фазу у развоју друштва са великим утицајем на његову

будућу физиономију. Он је покренуо велике процесе у трансформацији друштва, од реформа у јавном и приватном сектору до власничких и политичких реформи са пројектима стандардизације сектора индустрије и услуга, економских интеграција и хармонизације правних система. Сви ови процеси су испраћени појавама криминализованих понашања у свим структурама друштва.

Неокорпоративизам

Неокорпоративизам се као политичка доктрина јавља седамдесетих година XX века и надовезује се на плуралистичке модификације либерално-демократске политичке теорије али их надопуњује неким елементима које преузима из корпоративистичке традиције – посебну пажњу поклања политичким функцијама самоорганизације социјалних, односно професионалних групних интереса и потпуно одбацује идеју ексклузивног државног суверенитета у корист конструкције политичког система као мреже комплементарних, функционално специјализованих јавних и корпоративно-друштвених организација. Појмови корпоративизам и неокорпоративизам се користе и као аналитички појмови у критичкој политикологији како би се приказао савремени преображај либералног грађанског друштва. (Марковић, Слободан, 2007)

За разлику од државног корпоративизма, који се конституише у случају посредовања интереса подређених држави, где је линија између приватног и јавног разређена, а која се заснива на хипотетичкој хармонији различитих интереса који коегзистирају у њему, неокорпоративизам је створен од друштвене динамике, коју ствара и чува аутономију колективних актера.⁴

Основно што омогућава такав модел, поред демократског и либералног уверења, је држава довољно јака да сачува своју аутономију од приватних интереса, али не толико јака (приликом примене својих схватања о начину повезивања са тим интересима) да ради без учешћа организација које их представљају.

Неокорпоративизам се описује и као кооперативан однос између власти и појединих интересних група. У овом моделу, сарадња служи за одржавање стабилности на поступцима при развоју и спровођењу поли-

⁴ Политичка доктрина плурализма полази од замене индивидуалног политичко субјективитета, субјективитетом интересних група, као субјектата политике са организованим интересима и ова доктрина се ослања на основе либерализма (Марковић, Слободан, 2007)

тике. Неокорпоративизам се фокусира првенствено на економску политику. Три сектора друштва, бизнис, рад, и влада су укључени у преговоре о питањима политике, а институционализовани процес преговора између представника тих кључних сектора се назива посредовање. Основни елемент корпоративизма је да влада даје монопол у заступању одређенима на врху удружења у замену за њихову сарадњу у развоју политике.

Национални идентитет у ери глобализације

Један од основних механизма ширења и опстанка корпоративизма је глобализација. Глобализација означава динамичан економски, политички и културни процес који је омогућен брзим развојем на пољима транспорта и комуникација, а који је често вођен жељом великих корпорација за освајањем нових тржишта. Стварање глобализоване потрошачке културе је кључни чинилац корпоративизма, јер мултинационалне корпорације теже да продају своје производе у основи истом рекламном било где у свету. Поред тога, ту су још и глобализација финансијских тржишта, глобална индустријска производња, глобална расподела производа, контрола ресурса и др.

Као основне препреке глобализацији се јављају на првом месту национални идентитет и државни суверенитет.

Национални идентитет је једна од традиционалних крунских друштвених вредности. Његова повезаност и делимична подударност са националним менталитетом и културом, значајна је за социјални, политички и економски развој, демократизацију, владавину права, међународне односе и друге факторе безбедности људи и држава. Глобализација и њени токови су већ у другој половини XX века почели да доводе у питање значај националног идентитета и тада је почела да се рађа забринутост народа због могућег губљења сопственог идентитета. Након тога, ово питање је почело да се разматра као озбиљна невојна претња безбедности нације.

Национални идентитет се дефинише као скуп свих обележја националног бића – државе и њеног друштва које живи унутар и ван ње, по којима се недвосмислено препознају и разликују од других држава и њихових друштава. Истовремено, то су и субјективни осећаји блискости и припадности држави и друштву, те осећаји дужности промовисања, унапређења и заштите друштвених и државних вредности и интереса. Реч је о рационалном и емотивном поистовећивању јединке са глобал-

ним националним колективом. Његова јединственост и оригиналност га чини различитим и од националних идентитета сродних друштава али и од националних мањина у истој држави. Функција националног идентитета је, осим националног јединства, и препознатљивост националног бића, односно појединца као припадника одређене нације или држављанина конкретне земље. Истовремено, сматра се и одбрамбеним механизмом домицилног становништва од легалних и илегалних миграција, односно миграната од тихе или масовне асимилације.

Детерминанте националног идентитета су бројне и генерално се могу поделити на субјективне (манифестују се кроз типично понашање, национални менталитет, карактер и темперамент) и објективне (државно и друштвено уређење, економско уређење, развијеност демократије и сл.). Под нарастајућим утицајем економске, медијске и глобализације миграција долази и до глобализације културе и покушаја стварања универзалног идентитета, који би засигурно довео до одумирања појединачних националних идентитета. (Мијалковић, Саша, 2009)

Опстанак националног идентитета

Питање опстанка националног идентитета се може одредити као једно од кључних безбедносних питања савременог доба. Како би се уопште могао покушати предвидети даљи развој националних идентитета у свету неопходно је узети у обзир више чинилаца, као што су култура, глобализација, мултикултурализам, национализам, уређење савремене државе и др. Такође, неопходно је имати у виду и дешавања која су обележила период од 80-их година XX века па све до данас, од којих је најзначајнији за даљи развој друштва био рушење берлинског зида.

За разлику од „идеолошког доба” (из времена Хладног рата), у новом добу се потискује колективизам у односу на индивидуализам. Друштво социјалне правде се секуритизује, вишевековно богатство духовног живота се политизује, омаловажавају се културне традиције и патриотизам, а као начин живота се издиже вредност либералног схватања индивидуализма у форми брзине богаћења нове елите и стварања све већег социјалног расцепа у којем се концентрише неслућена моћ за мањину и немоћ за већину грађана.

У таквим условима и безбедност поприма ново значење. Савремено схватање безбедности је везано за крај XX и почетак XXI века и друштвене промене које се од тада јављају и одвијају у друштву, држави и међународним односима. У новој природи плуралног друштва ауто-

номних организација стање је постало зависно од односа интереса различитих група у политици и економији, друштву и држави, па и у међународној заједници, у којем индивидуализам представља камен темељац интересовања личности. У таквом друштву се истиче значај конвергенције политичких и економских интереса али и нових образаца развоја у којима се заштита људских права поставља идивидуалистички према људској јединци, али не и према народу као колективу. То доводи до стања где се испитују појединачне повреде права човека у унутрашњем поретку државе, али не и у случају масовне повреде које произилазе из наметања санкција, претњи и употребе силе и слично.

Посматрајући безбедност као стање савременог друштва, професор и аутор Слободан И. Марковић сматра да је данас, у најнеповољнијем положају културни и национални идентитет многих друштава, и да су та питања за њихов одрживи развој постала важнија и од самог наталитета. Реч је о таквим врстама претњи које производе друштвена стања у којима друштво и држава, постепено одумиру, губљењем осећаја националне самосвести, идентификације, солидарности и патриотске лојалности.

Закључак

Корпоративизам представља једно схватање друштва више статичко него динамичко, више конзервативно него напредно, он је средство потчињавања потрошача произвођачу, радника послодавцу, социјалног националном. Начин остваривања интереса корпоративизма се огледа у процесу глобализације. Економском, политичком и културном глобализацијом су захваћени највећи и најбитнији аспекти живота човека али и државе. Економска глобализација доводи човека у сваком погледу у завистан и подређен положај корпорацији - када иде на посао, када купује храну, лекове, када гледа телевизију. Путем политичке глобализације корпорације остварују своје интересе на државном нивоу, кроз лобирање политичара. На тај начин се доносе закони који иду у прилог најмоћнијима и кроји судбина сваког народа на планети. Културна глобализација омогућава изједначавање укуса и мишљења целокупног светског становништва, како би се један производ са истом рекламом могао продати било где у свету.

Ефекти глобализације су генерално такви и теже стварању глобалног села, међутим, пошто се још ни један процес и систем у историји није показао као потпуно исправан, није ни глобализација. Као што све

има своје добре и лоше стране и начине, тако је и глобализација у једном периоду делу светског становништва омогућила благодатање а онда је, због различитих чинилаца, дошло до светске економске кризе, која је погодила и развијене и неразвијене делове света. У таквим условима, најчешће због страха за егзистенцију, долази до окретања народа назад својој групи, својим вредностима, цркви, односно до јачања националног идентитета и јачања национализма.

Литература:

1. Marković, Slobodan (2007): *Korporativna i industrijska bezbednost*, USEE, Novi Sad
2. Piru, Gaetan (1938): *Korporatizam*, Soko, Beograd
3. Obradović, Daniela (1992): *Korporativni politički sistemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
4. Goldin, Alen: *Corporatism, Neo-corporatism and freedom of association*, preuzeto sa:
<http://www.labourlawresearch.net/Portals/0/GOLDIN,%20CORPORATISM...%20THE%20PAPER.pdf>, 11.06.2013
5. *Interest Groups and Political Systems*, preuzeto sa:
(<http://xroads.virginia.edu/~ma98/pollklas/thesis/groupth.html>)
6. Klark, T. (2003): *Mehanizmi vladavne korporacija, Globalizacija*, (priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Klio, Beograd
7. Mijalković, Saša (2009): *Nacionalna bezbednost*, KPA, Beograd
8. Marković, Slobodan (2012): *Bezbednost multikulturnog društva*, Civitas, br. 4, USEE, Novi Sad

The impact of corporatism on national identity

Summary: Corporatism is the doctrine that in human history occurred several times with different political systems, ranging from medieval guild system and, over fascism until the present system of capitalism and neoliberalism. Although every time this form of organization obsolete, it came back stronger after a few years. This brings us to the present situation in the world that is characterized by distinct form of corporatism. Today's world is a world in which corporate power is in the hands of individuals or a small number of companies and beyond even the power of a number of countries. At the end of the century, which marked the culmination of the development of modern civilization, one is in a situation to look at the future with a lot of anguish and moral dilemmas.

Under the influence of globalization, an extremely important mechanism of corporatism, gradually break down the boundaries between countries, expanding the

market, and increasingly question the sovereignty of the state. In addition, in the new model of social development, not only the sovereignty and the nation-state are also obstacles on the way to his goals. It is the creation of a global society where collectivism give way to individualism of interest, which leaves no room for the homogenization of national interests, especially in multicultural societies. In such processes of national identity becomes a kind of „security dilemma” in relations between the monoculture and therefore multicultural societies, and the interests of various stakeholders (cultural, political and economic) are the basis to establish a functional system, which has in the last few decades of the last century, received corporate character.

Understanding of the nature and of corporatism as its modern form, in general, requires a special understanding of the relationship philosophy between the interests of stakeholders in the new organization of society.

Key words: corporatism, doctrine, national identity, culture, security

IV

ДНК ГЕНЕАЛОГИЈА И ИСТОРИЈА DNA GENEALOGY AND HISTORY

ОТКУД СУ СЕ ПОЈАВИЛИ СЛОВЕНИ И „ИНДОЕВРОПЉАНИ“? ОДГОВОР ДАЈЕ ДНК-ГЕНЕАЛОГИЈА

Сместите се удобније, поштовани читаоче. Чекају вас извесни потреси. Није баш најзгодније започињати приповедање тиме како аутор од свог истраживања очекује ефекат праска бомбе, али шта ћу кад ће тако и бити!

А откуд заправо толика увереност? У наше доба се више ничему не чуде, зар не?

Да, да је тако – јесте. Али када питање већ има најмање триста година и постепено се уобличило уверење како питање нема решења, у најмању руку „доступним средствима”, и одједном се решење нађе – сложићете се, то није тако честа појава. **А то питање је – „порекло Словена”.** Или – „порекло полазне словенске заједнице”. Или, ако хоћете, „тражење индоевропске прапостојбине”.

И уопште, какве све претпоставке током тих триста година у вези тога нису изношене. Вероватно, све могуће. Проблем је у томе што нико није знао које од њих су тачне. Питање је било крајње замршено. Зато се аутор неће изненадити ако као одговор на његове закључке и судове

* Анатолиј Алексејевич Кљосов је председник научне консултативне управе Међународног генеалогског бироа. Професор је биологије Харвардског универзитета. У СССР је био доктор хемијских наука, професор Московског државног универзитета. За истраживања у области биолошке катализе додељена му је награда Лењинског комсомола (1978) и Државна награда СССР (1984). Оснивач је Руске академије ДНК-генеалогije. Живи у Њутону, Масачусетс.

одјекне хор гласова – „па то је било познато“, „о томе су и раније писали“. Таква је људска природа. А да тај хор упитамо – па где је онда прапостојбина Словена? Одакле су се појавили? Онда више хора неће бити, већ ће бити неслагање – „питање је сложено и замршено, одговора нема“.

Али најпре – неколико одредница како би било јасно о чему се ради.

ОДРЕДНИЦЕ И ПОЈАШЊЕЊА. ИСТОРИЈА ПИТАЊА

Под Словенима ћу у контексту њиховог порекла подразумевати Прасловене. И, како ће се видети из даљег излагања, тај контекст је нераскидиво везан за „Индоевропљане“. Последње је чудовишно незграпан термин. **Реч „Индоевропљани“ је просто изругивање са здравим разумом.** Заправо постоји „индоевропска група језика“ и историја тог питања је таква да је пре два столећа откривена одређена сличност између санскрита и многих европских језика. Та група језика је и названа „индоевропском“, у њу улазе готово сви европски језици, осим баскијског, угро-финских и туранских језика. Тада нису били познати разлози из којих су се Индија и Европа одједном обрели у истој спрези, а ни дан-данас није баш да се знају. О томе ће бити речи касније, и без Прасловена се ту није могло.

Али је било апсурдно када су саме носиоце „индоевропских језика“ почели називати „Индоевропљанима“. То јест, Летонац и Литванац су Индоевропљани, а Естонац није. Ни Мађар није Индоевропљанин. Рус који живи у Финској и говори фински – није Индоевропљанин, а када пређе на руски, одмах постаје Индоевропљанин.

Другим речима, језичка, лингвистичка категорија је пренета на етничку, чак у суштини генеалошку. Изгледа да су сматрали како бољег избора нема. Онда га можда није ни било. Сада га има. Премда су то, строго говорећи, лингвистички термини и, говорећи једно, лингвисти подразумевају друго, док се трећи збуњују.

Испада да ништа мање збрке нема ни када се враћамо у древна времена. Ко су „Индоевропљани“? То су они који су у давнини говорили на „индоевропским“ језицима. А још пре тога, ко су били? Па били су „Протоиндоевропљани“. Тај термин је још неспретнији: то је као кад бисмо древне Англосаксонце називали „Протоамериканцима“. Они Индију нису ни видели, и тај језик се још није ни образовао, и тек ће се хиљадама година касније преобразити и улити у групу индоевропских, а они су већ „Протоиндоевропљани“. То је као кад бисмо кнеза Владими-

ра називали „протосовјетским”. Премда је и „индо” такође лингвистички термин и код филолога нема непосредне везе с Индијом.

С друге стране – да се схвати и саосећа, то може. Па, није било другог термина за „Индоевропљане”. Није било назива за људе који су у та далека времена образовали културну везу с Индијом и ту културну и, у сваком случају, језичку везу проширили на читаву Европу.

Чекдер, како то није било? А Аријевци?

Е, о томе ћемо мало касније.

Још о терминима. **Из неког разлога је допуштиво да се говори о старим Германима или Скандинавцима, а о старим Словенима није.** Сместа се чује – не, не, старих Словена није било. Премда би свима требало бити јасно да се ради о Прасловенима. Какво је то двојно мерило? Хајде да се договоримо – говорећи о Словенима, имам у виду наше претке који су живели хиљадама година пре нас, а не савремену „етнокултурну заједницу”. Ваљда морају имати некакво име? Ваљда не незграпно „Праиндоевропљани”? Нити „Индоиранци”, је л` да? Нек онда буду Словени, Прасловени. И Аријевци, али и о томе ћемо касније.

Сада – о којим се то Словенима ради? Словени се традиционално деле на три групе – Источне Словене, Западне и Јужне. Источни Словени – то су Руси, Украјинци, Белоруси. Западни Словени – Пољаци, Чеси, Словаци. Јужни Словени – то су Срби, Хрвати, Босанци, Македонци, Бугари, Словенци. Овај списак није исцрпан, можемо се присетити Сорба (Лужичких Словена) и других, али је идеја јасна. Та подела је у суштини заснована на лингвистичким критеријумима по којима се словенска група индоевропских језика састоји из источне, западне и јужне подгрупе, с отприлике истом поделом по земљама.

У таквом контексту су Словени – „етнокултурне заједнице”, што укључује и језике. У таквом виду су се, сматра се, формирали до VI-VII века наше ере. **И словенски су се језици, према подацима лингвиста, разишли пре око 1.300 година**, опет отприлике у VII веку. Али генеалогски побројани Словени припадају сасвим различитим родовима, и историје тих родова се сасвим разликују.

Зато су западни и источни Словени као „етнокултурне заједнице” – донекле различити појмови. Једни су махом католици, други – православци. Језик се приметно разликује, а има и других „етнокултурних” разлика. А у оквиру ДНК-генеалогije – то је једно те исто, исти род, исти маркер у Y-хромозому, иста историја миграција, исти заједнички предак. Иста предачка хаплогрупа, најзад.

Ето, стигли смо до појма „**предачка хаплогрупа**”, или „**хаплогрупа рода**”. Њу одређују **маркери**, или **слика мутација у мушком полном хромозому**. И код жена их има, али у другом координатном систему. Дакле, Словени – то је род R1a1. Њих међу житељима Русије, Украјине и Белорусије има од 45 до 70%. А у древним руским и украјинским градовима, насељима – до 80%.

Закључак – термин „Словени” зависи од контекста. У лингвистици су „Словени” – једно, у етнографији – друго, у ДНК-генеалогiji – треће. Хаплогрупа, род се образовао онда када ни нација, ни црква, ни савремених језика није било. У том погледу је припадност роду, хаплогрупи – првобитна.

Пошто припадност хаплогрупи одређују сасвим конкретне мутације у одређеним нуклеотидима Y-хромозома, може се рећи да **свако од нас носи одређени маркер у ДНК. И тај маркер је у мушком потомству неистребљив**, он може бити истребљен једино заједно са самим потомством. Нажалост, таквих случајева је у прошлости било исувише. Али то уопште не значи да је тај маркер – показатељ некаквог „соја” људи. Тај маркер није везан за гене нити има икакве везе с њима, а управо гени и једино гени се у случају такве жеље могу повезати са „сојем”. Хаплогрупе и хаплотипови никако не одређују облик лобање или носа, боју косе, физичка или интелектуална обележја човека. Али они **заувек повезују носиоца хаплотипа с одређеним људским родом**, на чијем почетку је био патријарх рода, чије потомство је опстало и дан данас живи, за разлику од милиона других прекинутих генеалогских линија.

Показало се да је тај маркер у нашим ДНК непроцењив за историчаре, лингвисте, антропологе, пошто се тај маркер не „асимиљује” као што се асимиљују носиоци језика, гена, носиоци разних култура који се „растварају” у популацији. **Хаплотипови и хаплогрупе се не „растварају”, не асимиљују**. Ма коју религију потомци током хиљада година прихватили, ма који језик стекли, ма које културно-етничке карактеристике променили, иста та хаплогрупа, исти тај хаплотип (једино уз извесне мутације) тврдоглаво се појављују приликом одговарајућег тестирања одређених сегмената Y-хромозома. Небитно да ли је у питању муслиман, хришћанин, Јеврејин, будиста, атеиста или многобожац.

Како ће бити показано у овом истраживању, **чланови рода R1a1 на Балкану, који су тамо живели пре 12.000 година, после двеста и нешто поколења су избили на источноевропску равницу, где се пре 4.500 година појавио предак савремених Руса и Украјинаца рода R1a1**, укључујући и аутора овог чланка. Петсто година касније, пре

4.000 година, они су, Прасловени, стигли до јужног Урала, а четиристо година касније су кренули у Индију, где сада живи око 100 милиона њихових потомака, чланова истог тог рода R1a1. Рода Аријеваца. Аријеваца – зато што су они сами себе тако називали, и то је забележено у древним индијским ведама и иранским предањима. Исти ти су и потомци Прасловена или њихових најближих сродника. Никакве „асимилације” хаплогрупе R1a1 нити је било нити има, а и малтене истоветни хаплотипови се лако откривају. Идентични словенским. **Још један талас Аријеваца, с истим хаплотиповима, кренуо је из Средње Азије у Источни Иран,** такође у трећем хиљадулећу пре наше ере, и постали су ирански Аријевци.

Најзад, **још један талас представника рода R1a1 кренуо је на југ и допро до полуострва Арабија, Оманског залива,** где се сада налазе Катар, Кувајт, Уједињени арапски емирати, и тамошњи Арапи, добивши резултате тестирања ДНК, запрепашћено гледају сертификат тестирања с хаплотипом и хаплогрупом R1a1. Аријевском, прасловенском, „индоевропском” – назовите како хоћете, али је суштина иста. И ти сертификати одређују границе ареала похода древних Аријеваца. Ниже наведени прорачуни показују време тих похода – пре 4.000 година.

Дакле, говорећи „Словени”, у даљем истраживању ћемо имати у виду источне Словене, људе из рода R1a1, у терминима ДНК-генеалогije. Наука све донедавно није знала како да их у „научним терминима” означи. Који их објективни, мерљиви параметар обједињава? Питање заправо није ни постављано тако. На основу огромне масе података које је лингвистика прикупила, упоредне анализе језика – то су извесни „Индоевропљани”, „Аријевци”, дошљаци са севера (у Индију и Иран), знају за снег, хладноћу, познати су им бреза, јасен, буква, познати су им вуци, медведи, познат им је коњ. Сада је постало познато да су то људи управо **рода R1a1, коме припада до 70% становништва савремене Русије.** А даље на запад, према Атлантику, удео аријевског, словенског рода R1a1 стално опада и код житеља Британских острва износи свега 2-4%.

То смо питање расправили. А „Индоевропљани” – ко су онда они?

Из горе наведеног неминовно следи да **„Индоевропљани” – то и јесте древни род R1a1.** Аријевци. Онда све, или у сваком случају много тога долази на своје место – и око доласка људи тог рода у Индију и Иран, и ширења људи истог тог рода по читавој Европи, а одатле – и појављивања индоевропске групе језика, пошто је то заправо њихов, аријевски, језик, или његова наречја, и појављивања „иранских језика”

индоевропске групе, пошто то и јесу аријевски језици. Тим пре што су се, како ћемо даље видети, „ирански језици“ појавили тек после доласка Аријеваца у Иран, а ако ћемо тачније – онда не „после“, већ су постали резултат доласка Аријеваца, у другом хиљадулећу пре наше ере.

А како сада на „Индоевропљане“ гледају савремене науке? Код њих су „Индоевропљани“ нешто попут слонопотама¹. „Индоевропљани“ су у савременој лингвистици и помало у археологији – древни (по правилу) људи који су потом (!), хиљадама година касније (!), дошли у Индију и некако извели тако да се санскрит, књижевни индијски језик, обрео у истој лингвистичкој спрези с основним европским језицима, осим баскијског и угро-финских језика. И још осим туранских и семитских, који у индоевропске језике не спадају. Како су то они, Европљани, извели, како су се и откуд обрели у Индији и Ирану – лингвисти и археолози не објашњавају. Штавише, у „Индоевропљане“ убрајају и оне који у Индију нису ни долазили и канда са санскритом везе нису имали, али су језик, изгледа, ширили. Келте, на пример. Али при томе расправљају ко су били Индоевропљани, а ко – нису. Примењују се најразличитији критеријуми, све до облика посуђа и карактера шара на њима.

Још једно компликовање – пошто и многи ирански језици спадају у индоевропске, исто из многима непознатих разлога, онда се често уместо „индоевропски“ каже „индоирански“. **Што је још горе, „Индоевропљане“ често називају „Индоиранцима“.** И допуштају се чудовишне конструкције како су, на пример, „на Дњепру у давнини живели Индоиранци“. То треба да значи да су они који су живели на Дњепру хиљадама година касније произвели потомке који су дошли у Индију и Иран и некако извели тако да су језици Индије и Ирана у одређеној мери постали блиски многим европским језицима – енглеском, француском, шпанском, руском, грчком и многим другим. Зато су ти древни људи који су хиљадама година пре тога живели на Дњепру – „Индоиранци“. Да полудиш! Штавише, говорили су „на иранским језицима“! А при томе су се најстарији ирански „индоевропски“ језици појавили у другом хиљадулећу пре нове ере, док су они на Дњепру живели пре 4.000-5.000 година. И говорили на језику који ће се тек појавити кроз више стотина, па чак и хиљада година.

На аријевском су говорили, драги читаоче. Али је међу лингвистима просто страшно да се то спомиње. Те се и не спомиње. Код њих то није уобичајено. Биће да нису добили наредбу. А сами се не усуђују.

¹ Слонопотам – кованица од речи „слон“ и „хипопотам“ (нилски коњ). (Овде и даље – прим. прев.)

А ко су „Протоиндоевропљани”? Па то је нешто попут протослонопотами. Биће да су то они који су били преци ових који су били преци ено оних који су хиљадама година касније дошли у Индију и Иран и извели тако да... и тако даље.

Ево како то лингвисти замишљају. Постојао је изванстан „ностратички језик”, јако давно. Смештају га у прошлост између 23 хиљаде до 8 хиљада година, неко у Индију, неко у Средњу Европу, неко на Балкан. Не тако давно је у англофонској литератури израчунато да је у научним изворима предлагано 14 разних „прапостојбина” „Индоевропљана” и „Протоиндоевропљана”. В.А. Сафронов их је у фундаменталној књизи „Индоевропске прапостојбине” набројао 25 – седам у Азији и 18 у Европи. Тај „ностратички” језик (или језици), на коме су говорили „Протоиндоевропљани” се пре око 8-10 хиљада година распао на „индоевропске” језике и друге, неиндоевропске (семитске, угро-финске, туранске). И „Индоевропљани” су тако понели своје језике. У Индију су, истина, доспели хиљадама година касније, али су свеједно „Индоевропљани”.

И то смо расправили. Истина, лингвисти још увек нису расправили. Они истичу – „премда се порекло индоевропских језика проучава интензивније од других, то и даље представља најтежи и најпостојанији проблем историјске лингвистике... Иако историја питања траје преко 200 година, стручњаци још нису успели да одреде време и место индоевропског порекла”.

Ту опет искрсава питање прапостојбине. Управо трију прапостојбина – прапостојбине „Протоиндоевропљана”, прапостојбине „Индоевропљана” и прапостојбине Словена. Са прапостојбином „прото” ствари лоше стоје, зато што лоше стоје са прапостојбином „Индоевропљана”. Сада се мање-више озбиљно разматрају три кандидата за прапостојбину „Индоевропљана” или „Протоиндоевропљана”. Једна варијанта – Предња Азија или, конкретније, турска Анатолија, или још конкретније, област између језера Ван и Урмија, нешто јужније од границе бившег СССР, у западном Ирану, то јест западном Азербејџану. Друга варијанта – јужне степе савремене Украјине-Русије, у крају такозване „курганске културе”². Трећа варијанта – источна или Средња Европа или, конкретније, долина Дунава, или Балкан, или северни Алпи.

Доба ширења „индоевропског” или „протоиндоевропског” језика такође остаје неодређено и варира од пре 4.500-6.000 година, ако се као његови носиоци прихвате представници курганске културе, до пре

² Курганска или култура јамних гробова.

8.000-10.000 година, ако су његови носиоци – житељи Анатолије. Или још раније. Присталице „анатолијске теорије“ сматрају да главни аргумент у њену корист представља то што је ширење пољопривреде по Европи, Северној Африци и Азији започело из Анатолије негде пре 8.000-9.500 година и пре око 5.500 година стигло до Британских острва. Присталице „балканске теорије“ користе исте аргументе о ширењу пољопривреде, истина од Балкана према Анатолији.

То питање ни дан-данас није решено. Постоји мноштво аргумената за и против сваке од три варијанте.

Ствари исто стоје и у погледу прапостојбине Словена. Пошто нико досад није повезивао Словене (Прасловене), Аријевце и Индоевропљане, а тим пре није између то троје стављао знак једнакости, то је прапостојбина Словена – посебно и такође нерешено питање. То питање се у науци разматра већ преко триста година, али сагласности, чак ни оне минималне, нема. Опште је прихваћено да Словени излазе на историјску позорницу тек у VI веку наше ере. Али то је већ ново доба. А нас занимају Стари Словени, или Прасловени, рецимо пре најмање три хиљаде година. А с тим ствари уопште лоше стоје.

Понеки сматрају да се „прапостојбина Словена“ налазила у области Припјата и Средњег Дњепра. Други мисле да је „прапостојбина Словена“ била територија од Дњепра до Западног Буга, коју су Словени заузимали пре две-три хиљаде година. А где су Словени пре тога били и да ли их је уопште било – то питање се сматра „у овој етапи нерешеним“. Трећи претпостављају да су прапостојбина Словена, као и „Индоевропљана“ уопште, биле степе на југу садашње Русије и Украјине, али то четврти с негодовањем одбацују. Пети мисле да прапостојбина „Индоевропљана“ и прапостојбина Словена ипак треба да се подударе, зато што су словенски језици врло архаични и стари. Други исправљају: не „Индоевропљана“, већ једне од њихових великих група, самим тим наговештавајући како је морало бити различитих „Индоевропљана“. А каквих то – обично се не објашњава.

Повремено се спомиње извесна „индоиранска заједница“ која је, ко зна зашто, говорила на „балтичко-словенском прајезику“. Од тога се човеку већ почиње вртети у глави. Понекад фигуришу некакви „црноморски Индоаријевци“. Откуд одједном да су „индо“ а уз Црно море, то се не објашњава. Лингвисти кажу да је тако уобичајено.

Укључују антропологију и кажу да су Словени у том погледу блиски алпској зони – савремена Мађарска, Аустрија, Швајцарска, Северна Италија, Јужна Немачка, северни Балкан, што значи да су се Прасловени кретали са запада на исток, а не обрнуто. Међутим, антрополози и

археолози не могу навести време тог кретања, пошто Словени своје мртве обично нису сахрањивали већ спаљивали, што је научнике лишило материјала током две и по хиљаде година. Појединци мисле да је расељавање дуж територије Источне Украјине везано за ширење курганске археолошке културе, што значи с истока на запад. Готово једнодушно се мисли да је становништво андроновске културе било „индоиранско” по својој језичкој припадности, да су на Јужном Уралу, у Аркаиму³, живели „Индоаријевци”, а изградили су га опет „Индоиранци”. Сусрећу се изрази „индоиранска племена на путу пресељавања у Индију”. То јест, она су већ била „индоиранска”, премда се тамо још нису преселила. То јест, **како год хоћете, чак до апсурда, само да се реч „Аријевци” не користи.**

Најзад, „паранаучна” литература запада у другу крајност и тврди да су „Словени-Руси били праоци малтене свих европских и дела азијских народа”, и „од 60% до 80% Енглеза, северних и источних Немаца, Швеђана, Данаца, Норвежана, Исланђана, 80% Аустријанаца, Литванаца – то су асимиловани Словени, Словени-Руси”.

Ситуација је отприлике јасна. Можемо прећи на суштину мог излагања. Тим пре што „најнапреднији” историјско-лингвистички научни чланци, признајући да питање места и времена настанка „индоевропског” језика остаје нерешено, позивају да се изађе изван међа археологије и лингвистике и у решавање питања укључе „независни подаци” који ће помоћи да се на проблем баци поглед са друге стране и начини избор између основних теорија.

Што ја и чиним у овде представљеном истраживању.

ДНК-ГЕНЕАЛОГИЈА УОПШТЕ, И СЛОВЕНА ПОСЕБНО

Суштину ДНК-генеологије и њене основне поставке сам не једном раније описивао (<http://www.lebed.com/2006/art4606htm>; <http://www.lebed.com/2007/art4914htm>; <http://www.lebed.com/2007/art5034htm>). Овога пута прелазим право на ствар и само ћу напоменути да у ДНК сваког мушкарца, и то у његовом Y-хромозому, постоје одређени одсечци у којима се постепено, једном у неколико нараштаја, у нуклеотидима нагомилава једна по једна мутација. То нема везе са генима. И уопште, ДНК садржи свега 2% гена, а мушки полни Y-хромозом – још мање од тога, тамо има гена ништавни део постотка.

³ Кога занима да сазна нешто више о Аркаиму, нека прочита чланак у српском одељку сајта „Српска.Ру” (има и слика): <http://srpska.ru/article.php?nid=6075>.

Y-хромозом је једини од свих 46 хромозома (тачније 23, које носи сперматозоид) који се преноси са оца на сина и даље сваком наредном сину у временском низу од десетина хиљада година. Син добија од оца исти онакав Y-хромозом какав је он добио од свог оца, плус нове мутације, ако их је било приликом преношења са оца на сина. А то се ретко дешава.

А колико ретко?

Ево примера. Ово је мој **словенски хаплотип, род R1a1**, са 25 маркера:

13 24 16 11 11 15 12 12 10 13 11 30
16 9 10 11 11 24 14 20 34 15 15 16 16

Свака бројка представља одређени **редослед блокова нуклеотида** у Y-хромозому ДНК. Он се **зове алел** и показује колико пута се тај блок понавља у мутацијама. Мутације се у таквом хаплотипу (то јест случајна измена броја блокова нуклеотида) одвијају брзином од једне мутације на око 22 нараштаја, то јест у просеку једном у 550 година. Који ће се алел следећи изменити – нико не зна и не може се предвидети. Статистика. Другим речима, ту се може говорити само о вероватноћи таквих измена.

У својим ранијим причама о ДНК-генеалогiji наводио сам примере на такозваним хаплотиповима са 6 маркера – малим, поједностављено. Или их још зову „бикини-хаплотипови“. Али је за тражење прапостојбине Словена потребан знатно прецизнији инструмент. Зато ћемо у овом истраживању користити хаплотипове са 25 маркера. Пошто у Y-хромозому сваког мушкарца има 50 милиона нуклеотида, хаплотип с његовим бројкама се у принципу може по вољи настављати, ствар је само у техници одређивања редоследа нуклеотида. Хаплотипови се одређују са највећом дужином од 67 маркера, премда технички границе нема. Али и хаплотипови са 25 маркера представљају врло велику резолуцију, такве хаплотипове чак ни научни чланци не разматрају. Вероватно је ово први такав.

Хаплотипови су изузетно осетљиви на порекло, говорећи о генеалогским родовима. Уместо словенског R1a1 узмимо, рецимо, угрофински род, N3 у систему ДНК-генеалогije. Типичан хаплотип тог рода са 25 маркера изгледа овако:

14 24 14 11 11 13 11 12 10 14 14 30
17 10 10 11 12 25 14 19 30 12 12 14 14

Он има 29 мутација у поређењу са горе наведеним словенским! То одговара разлици од преко две хиљаде нараштаја, то јест заједнички словенски и угро-фински предак је живео пре више од 30.000 година.

Иста слика се добија ако се упореди, на пример, са Јеврејима. Типичан блискоисточни **хаплотип Јевреја (род J1)** је овакав:

12 23 14 10 13 15 11 16 12 13 11 30

17 8 9 11 11 26 14 21 27 12 14 16 17

Он има 32 мутације у односу на словенски. Још је даљи од Угро-Финаца. А међусобно се разликују за 35 мутација.

Све у свему, идеја је јасна. Хаплотипови су врло осетљиви приликом поређења са представницима разних родова. Они одражавају сасвим различите историје рода, порекло, миграцију родова. Ма какви тамо Угро-Финци или Јевреји! Узмимо **Бугаре**, браћу. До половине њих има варијације ево оваквог **хаплотипа (род I2)**:

13 24 16 11 14 15 11 13 13 13 11 31

17 8 10 11 11 25 15 20 32 12 14 15 15

Он има 21 мутацију у односу на горе наведени источнословенски хаплотип. То јест, оба су словенска, али је род други. **Род I2 води порекло од другог прапретка**, миграциони путеви рода I2 су сасвим другачији од R1a1. Тек касније су се, већ у нашој ери или крајем претходне, сусрели и образовали словенску културно-етничку заједницу, а потом су и писменост спојили, и религију. А род је углавном други, премда 12% Бугара припада источнословенском, R1a1 роду.

Веома је важно што се **по броју мутација у хаплотиповима може израчунати када је живео заједнички предак групе људи** чије хаплотипове разматрамо. Нећу се овде задржавати на томе како се тачно врше израчунавања, пошто сам то недавно објавио у научној штампи (линк је на крају чланка). Суштина је у томе да **је, што је више мутација у хаплотиповима група људи – тим древнији њихов заједнички предак**. А пошто се мутације одвијају сасвим статистички, несређено, с одређеном просечном брзином, онда се **прилично поуздано израчунава време када је живео заједнички предак групе људи истог рода**. Даље ће бити наведени примери.

Да би било разумљивије, навешћу просту аналогију. Дрво хаплотипова је пирамида која стоји на врху. Врх је доле – то је хаплотип заједничког претка рода. Основа пирамиде, на самом врху – то смо ми, савременици, то су наши хаплотипови. Број мутација у сваком хаплотипу – то је степен растојања од заједничког претка, од врха пирамиде, до нас, савременика. Кад би пирамида била идеална – биле би довољне три

тачке, то јест три хаплотипа у основи, за израчунавање растојања до врха. Али су у стварности три тачке недовољне. Искуство показује да је десетина хаплотипова са 25 маркера (значи, 250 тачака) довољна за задовољавајућу процену времена до заједничког претка.

Хаплотипови Руса и Украјинаца рода R1a1 са 25 маркера добијени су из међународне базе података YSearch. Носиоци тих хаплотипова су наши савременици који живе од Далеког Истока до западне Украјине, и од северних до јужних крајина. И на тај начин је израчунато да је **заједнички предак руских и украјинских Источних Словена, рода R1a1, живео пре 4.500 година**. Та бројка је поуздана, проверена је унакрсним израчунавањем на хаплотиповима различите дужине. И, како ћемо се сада уверити, та бројка није случајна. Опет подсећам да су појединости прорачуна, провере и преиспитивања дате у чланку наведеном на крају. И ти прорачуни су рађени на хаплотиповима са 25 маркера. То је већ врхунска пилотажа ДНК-генеалогije, ако ствари назовемо правим именом.

Испоставило се да је **заједнички прасловенски предак, који је живео пре 4.500 година, имао ево овакав хаплотип** у својој ДНК:

13 25 16 10 11 14 12 12 10 13 11 30
15 9 10 11 11 24 14 20 32 12 15 15 16

Ради поређења, ево мог хаплотипа:

13 **24** 16 **11** 11 **15** 12 12 10 13 11 30
16 9 10 11 11 24 14 20 **34 15** 15 **16** 16

Код мене се, у поређењу са прасловенским претком, накупило 10 мутација (издвојено масним). Ако се сетимо да се **мутације одигравају једном у отприлике 550 година**, онда ме од претка дели 5.500 година. Али, ми говоримо о статистици, и за све на један круг испада 4.500 година. Код мене се накупило више мутација, код неког другог мање. Другим речима, свако од нас има своје индивидуалне мутације, али је за све хаплотип претка исти. И он, како ћемо видети, као такав опстаје у готово читавој Европи.

Дакле, предахнимо. Наш заједнички прасловенски предак је на територији савремене Русије-Украјине живео пре 4.500 година. У **рано бронзано доба или чак енеолиту, прелазу из каменог доба у бронзано**. Како бисмо замислили размере времена, то је **знатно пре изласка Јевреја из Египта**, по библијским предањима. А тај излазак се, ако се држимо тумачења Торе, одиграо пре 3.500-3.600 година. А ако не узимамо у обзир тумачења Торе, што наравно није строго научни извор, онда можемо истаћи да је заједнички предак Источних Словена, у овом

случају Руса и Украјинаца, живео 1.000 година пре ерупције вулкана Санторин (Тира) која је уништила минојску цивилизацију на острву Крит.

Сада ћемо почети да склапамо редослед догађаја наше најстарије историје. **Прасловени су се пре 4.500 година појавили на средњоруској висоравни**, и то не просто некакви Прасловени, већ управо они чији потомци у наше време живе, и има их на десетине милиона.

Пре 3.800 година су Аријевци, потомци тих Прасловена (и који имају истоветан предачки хаплотип, како ће касније бити показано) **саградили градину Аркаим** (његов садашњи назив), Синташту и „земљу градова” на Јужном Уралу. **Аријевци су пре 3.600 година напустили Аркаим и прешли у Индију.**

Заиста, градина коју сада зову Аркаим, постојала је, према подацима археолога, свега 200 година.

Стоп! А откуд то знамо да су то били потомци наших предака, Прасловени?

Како откуд? А R1a1, маркер рода? Он, тај маркер, прати све горе наведене хаплотипове. Значи да се на основу њега може одредити у који род спадају они који су отишли у Индију.

Узгред, ево још података. У недавном раду немачких научника је установљено девет фосилних хаплотипова из Јужног Сибира и испоставило се да међу њима осам припада роду R1a1, а један је монголоид, рода C. Датирани су у раздобље пре између 5.500 и 1.800 година. Хаплотипови рода R1a1 су, на пример, овакви:

13 25 16 11 11 14 X Y Z 14 11 32

Овде су недешифровани маркери замењени словима. Јако личе на горе наведене словенске хаплотипове, поготово ако се има у виду да ти древни људи носе још и индивидуалне, случајне мутације.

Данас удео Словена-Аријеваца хаплогрупе R1a1 у Литванији износи 38%, у Летонији 41%, у Белорусији 40%, у Украјини од 45% до 54%. У Русији Словена-Аријеваца има у просеку 48%, на рачун високог удела Угро-Финаца на северу Русије, али на југу и у средишту Русије удео Источних Словена-Аријеваца достиже 60-75%, па чак и више.

ХАПЛОТИПОВИ ИНДУСА И ДОБА КАДА ЈЕ ЖИВЕО ЊИ-ХОВ ЗАЈЕДНИЧКИ ПРЕДАК

Одмах се ограђујем – намерно пишем „Индуса” а не „Индијаца” зато што Индијци већином спадају у домородце, Дравиде, поготово Ин-

дијци на југу Индије. А Индуси су махом носиоци управо хаплогрупе R1a1. Било би погрешно написати „хаплотипови Индијаца“, пошто Индијци у целини припадају најразличитијим родовима ДНК-генеалогije.

У том смислу је израз „хаплотипови Индуса“ сродан изразу „хаплотипови Словена“. У њему је присутан одраз „етнокултурне“ саставнице, али то и јесте једно од обележја рода.

У свом раном раду о хаплотиповима Словена и Индуса (<http://www.lebed.com/2007/art5034htm>) већ сам писао како се испоставило да они, Словени и Индуси, имају истог заједничког претка. И једни и други у великом броју припадају роду R1a1, само што је код Руса таквих 50-75%, а код Индуса – 16%. То јест, Руса из рода R1a1 има 40-60 милиона мушкараца, а код Индуса – 100 милиона. Али сам у том раду описивао само врсту хаплотипова, и то оних кратких. Сада, годину дана касније, већ можемо одредити када су то живели заједнички преци Источних Словена и Индуса.

Ево предачког хаплотипа Индуса истог тог рода, R1a1:

13 25 16 11 11 14 12 12 10 13 11 31
15 9 10 11 11 24 14 20 32 12 15 15 16

Практично је исти као и хаплотип прапретка Словена. Издвојене су две мутације, али фактички тамо мутација нема. Ту је четврта бројка слева код Словена 10.46 те је заокружена на 10, док је код Индуса 10.53, заокружено на 11. Заправо је то једно те исто. Исто је и са просечном мутацијом, делови јединице.

Старост заједничког претка Индуса износи 3.850 година. То је 650 година мање него код Словена. Пошто се предачки хаплотипови код Индуса и Словена практично подударују, и словенски хаплотип је 650 година старији, **јасно је да су то Прасловени дошли у Индију, а не обрнуто.** Строго говорећи, то нису били Прасловени већ Праиндуси, али су они били потомци Прасловена.

Ако се саставе сви хаплотипови Словена и Индуса, чим су по свој прилици од истог претка, онда разлике сасвим нестају. Заједнички предачки хаплотип Словена и Индуса је:

13 25 16 10 11 14 12 12 10 13 11 30
15 9 10 11 11 24 14 20 32 12 15 15 16

Он је идентичан хаплотипу заједничког претка Словена. Заједнички предак Словена и Индуса је живео пре 4.300 година. Предак је прасловенски, он је старији. Кроз 500 година ће Словени саградити Аркаим, а 200 година касније ће отићи у Индију, и Индуси ће започети

одбројавање од свог заједничког претка, опет прасловенског. Све се слаже.

Данас удео Индијаца рода Аријеваца, R1a1, у читавој земљи износи 16%, и заузима друго место после најраширеније индијске „домородачке” хаплогрупе H1 (20%). **А у највишим кастама хаплогрупа R1a1 заузима готово половину.** На томе ћемо се мало подробније зауставити.

Као што је познато, друштво се у Индији дели на касте и племена. Четири су основне касте или „варне” – брахмана (свештеника), кшатрија (ратника), вајшија (трговаца, земљорадника, сточара) и шудри (радника и слугу). У научној литератури се оне деле на „индоевропске” и „дравидске” касте, и у свакој од њих постоје три ступња – највиша каста, средња и најнижа. Племена се деле на индоевропска, дравидска, бурманско-тибетска и аустралијско-азијска. Како је недавно установљено, читава та мушка популација у Индији се може поделити на десетакпетнаестак основних хаплогрупа – монголоидну С, иранско-кавказку G, индијске H, L и R2 (које се осим у Индији крајње ретко срећу), блискоисточну J1, средоземну (и блискоисточну) J2, источноазијску O, сибирску Q, источноевропску (аријевску) R1a1, западноевропску (и азијску) R1b. Узгред, претежна већина **европских Рома, који су, као што се зна, пре 500-800 година дошли из Индије**, има хаплогрупе H1 и R2.

Основни део обеју највиших каста, индоевропске и дравидске, састоји се из представника аријевске хаплогрупе R1a1. Њих има 45% у највишој индоевропској касти и 29% у највишој дравидској касти. Остали чланови највиших каста су носиоци индијских хаплогрупа R2 (16% односно 10%), L (5% односно 7%), H (12% односно 7%) и осталих – јединице постотака.

Насупрот томе, у племенима претежу источноазијска хаплогрупа O (53% код аустралијско-азијских, 66% код бурманско-тибетских и 29% код „индоевропских” племена) и „домородачка” индијска H (37% код дравидских племена).

То се у принципу **слаже са древним токовима миграције** који су описани ниже. Најстарији ток, пре 45-20 хиљада година, на исток из Северне Месопотамије – Западног Ирана, поделивши се код Памира-Хиндукуша-Тианшана, довео је будуће Дравиде, источне Азијце и аустралијско-азијске народе на југ, у Индију, а будуће Сибирце, западне Азијце и Европљане – на север и на запад. Тек хиљадама година касније је други ток Дравида дошао у Индију са Блиског Истока, доневши са собом умећа пољопривреде у настајању, заједно са хаплогрупом J2 које највише има у највишој касти Дравида – 15% (у највишој касти Индоев-

ропљана – 9%). И најзад, пре 3.500 година су носиоци хаплогрупе R1a1 стигли у Индију са јужног Урала под називом Аријеваца. Под тим називом су ушли у индијски еп. Занимљиво је да је и сам систем индијских каста исто створен пре око 3.500 година.

Дакле, опет понављамо. **Словени и Индуси имају истог заједничког претка рода R1a1**, који је живео пре 4.300 година, а предак самих Словена, с истим хаплотипом, живео је нешто раније, пре 4.500 година. Његов потомак је кроз 650 година започео генеалошку линију код Индуса, с одбројавањем од пре 3.850 година (то је доба када је живео заједнички предак Индуса, вид. горе), управо од доба почетка Аркаима. **R1a1 – то су и били Аријевци који су дошли у Индију**. А када су дошли и шта их је тамо довело – испричаћу ниже, а пре тога ћемо видети када су живели заједнички преци рода R1a1 у читавој Европи. Затим ћемо сачинити општу слику где су живели пре свих, то јест где је била њихова прапостојбина, и куда и када су се из прапостојбине кретали. Већ их сасвим основано можемо назвати Аријевцима, уместо безличног R1a1, а тим пре уместо неспретног „Индоевропљани“ или „Протоиндоевропљани“. Аријевци су они, драги читаоче. И ничега „индоиранског“ у њима није било, наравно, све док нису стигли у Индију и Иран. Језик нису добили из Индије или Ирана, већ су, напротив, **свој тамо донели. Аријевски. Прасловенски. Санскрит. Или протосанскрит**, ако хоћете.

О СЛОВЕНИМА, ПРАСЛОВЕНИМА, АРИЈЕВЦИМА И „ИНДОЕВРОПЉАНИМА КОЈИ СУ ГОВОРИЛИ НА ИРАНСКИМ ЈЕЗИЦИМА“. ЗАШТО ЈЕ РЕЧ „АРИЈЕВЦИ“ НЕКИМА ТОЛИКО СТРАШНА

Гледамо Велику совјетску енциклопедију. Читамо:

„Једино оправдана и сада у науци прихваћена јесте примена термина „Аријевци“ само на племена и народе који су говорили на индоиранским језицима“.

Гле само – тако одважно и директивно раскрстити са сопственим прецима.

И даље – „У лингвистици се аријевским називају индоирански језици“.

А заправо су управо наши преци-Аријевци донели језик у Иран, и хиљадама година касније су га, већ у наше доба почели сматрати иранским. А пошто постоји велика школа иранских језика, онда су аријевске почели сматрати иранским, побркавши узрок и последицу.

Ирански језици спадају у индоевропске, и датирају се овако – најстарији, од другог хиљадулећа пре н.е. до 300-400. године пре н.е., средњи – од 300-400. године пре н.е. до 800-900. године н.е., и нови – од 800-900. године н.е. до данас. То јест, најстарији ирански језици се датирају тек ПОСЛЕ одласка Аријеваца у Индију и Иран, и више од 1.000 година ПОСЛЕ живота прасловенског претка (пре 4.500 година). Он, наш предак, никако није могао да говори на иранском језику. На аријевском је говорио, аријевски језик су његови потомци кроз 1.000-1.500 година и донели у Иран. А западноиранска група језика се чак појавила око 500. г. пре н.е.

Тако су Аријевци и Прасловени залагањима наших научника постали безлични „Индоевропљани”, а аријевски, старословенски језици су постали „индоирански”. И то је политички коректно. И **крнули су већ сасвим фантастични пасаж, прихваћени у научној литератури, како су „на Дњепру живела племена која су говорила на иранским језицима”, како су „Скити говорили на иранским језицима”, како су „жители Аркаима говорили на иранским језицима”.**

На аријевским су говорили, драги читаоче, на аријевским. Исти су и старословенски језици. Наша прича говори и о томе.

Према индијским ведама, управо су Аријевци дошли у Индију са севера, и то њихове химне и предања леже у основу индијских веда. И, настављајући даље, управо је руски језик (и њему сродни балтички језици, на пример, литвански) најближи санскриту, а Европа је од руског и балтичких језика на дохват руке. Значи да „балтичко-словенски језици” и јесу основ „индоевропских језика”, зар не? То јест, исти су и аријевски језици, ако ствари назовемо правим именом.

Тако је, то нико и не оспорава. Али, знате, некако је неправилно толику част Словенима указати. „Индоевропски језици” – то је политички коректно, а извесни безлични „Индоевропљани” је тим пре политички коректно, Словени – није нарочито политички коректно. А тек Аријевци – то је, знате, брементито.

А зашто је брементито?

А ево како то одређује Велика совјетска енциклопедија: „Већ од средине XIX века је појам „Аријевци” (или „Аријци”) примењиван за одређивање народа који су припадали индоевропској језичкој заједници. Таква употреба термина је била раширена у расистичкој литератури (поготово у фашистичкој Немачкој), која му је придавала тенденциозни и антинаучни значај”.

Па, у томе како смо горе израчунавали податке о раздобљима живота Аријеваца није било ничег расистичког. Зато нећемо нацистичку Немачку увлачити овамо. А зашто је још бременито?

Видите, Аријевци, то је страшњикаво. То су још грађани у доба ГУГБ НКВД⁴ СССР знали, а поготово службеници те организације. У то време је постојало упутство Тајног политичког одељења под називом „Аријевци“ које је ту реч повезивало с оптужбама за формирање и пропаганду фашистичких организација у СССР. Како пишу извори из тог времена, оптужбе су већином изношене против представника совјетске интелигенције – предавача средњошколских и високошколских установа, књижевних радника издавачких кућа. Тако је у „аријевском случају“ ухапшена и осуђена група сарадника који су се бавили издавањем речника страних језика. Све у свему, о томе се може много говорити. Како истиче доктор историјских наука А. Буровски, „покушајте да заустите о Аријевцима у стручним заједницама – и уважене колеге ће се сместа напети, стегнути... Сумњива тема, лоша. Боље је да се том темом уопште не бавите, мирније је. А ако се већ бавите, онда не треба извлачити никакве закључке“.

Али ћемо ми извући, и то не један.

Дакле, постало је јасно да род **R1a1** у ДНК-генеалогiji представља **Аријевце, који су и наши преци, Прасловени, исти су и „Индоевропљани“**. Свој аријевски језик, исти је и прасловенски, донели су у Индију и Иран пре 3.500-3.400 година, то јест 1.400-1.500 година пре наше ере. У Индији је напорима великог Панинија углачан у санскрит пре отприлике 2.400 година, близу почетка наше ере, а у Персији-Ирану су аријевски језици постали основ групе иранских језика, од којих се најстарији датирају у друго хиљадулеће пре наше ере. Све се слаже.

Ето шта значи када лингвисти немају у рукама датуме живота и миграције Аријеваца, између осталог, на територији савремене Индије и Ирана. Отуда је њима, Аријевцима, а потом и свим другим – житељима руске равнице, Придњепровља, области уз Црно и Каспијско море додељено звање „Индоевропљана“, и тим пре да су „говорили на иранским језицима“, сасвим обрнуто од истине.

Ето откуд се ти неспретни „Индоевропљани“ појавише. Заправо су и без икакве тамо Индије или Ирана имали аријевске језике, по читавој руској равници и све до Балкана. Они су, Аријевци, језик донели у Европу, они су га донели и у Иран и Индију. Од Индије све до Европе се пружа једна иста група језика – аријевских. А њу узеше и назваше

⁴ Главна управа државне безбедности Народног комесаријата унутрашњих послова.

„индоевропска”, „индоиранска”, „иранска”. И што је сасвим несхватљиво, наши људи, наши преци, Прасловени, постадоше „Индоевропљани”, па чак и „Иранци”. „Житељи Дњепра који су говорили на иранским језицима”. Како вам то звучи?

Време је да филолози-лингвисти заведу код себе ред. Ми ћемо им, стручњаци за ДНК-генеалогiju, помоћи.

ПРАСЛОВЕНИ, ИЛИ АРИЈЕВЦИ У ЕВРОПИ И ИЗВАН ЊЕНИХ ГРАНИЦА. ПРАПОСТОЈБИНА СЛОВЕНА, АРИЈЕВАЦА, „ИНДОЕВРОПЉАНА”

Па, у ком смеру се кретао аријевски, прасловенски ток – на запад, у Европу, или обрнуто, на исток? По регионима – пре више или мање од 4.500 година? У Индију, како смо видели – мање, од 4.500 до 3.850 година. Значи да се ток са територије садашње Русије кретао на исток.

А западно?

И ево ту наша прича излази у сасвим неочекивани, такорећи, ракурс. Прикупио сам хаплотипове од 25 маркера рода R1a1 из свих маља Европе, и за сваку земљу или регион одредио хаплотип заједничког претка дотичне популације, и када је тај предак живео. И испоставило се да је **у готово читавој Европи, од Исланда на северу па до Грчке на југу, заједнички предак био исти!** Другим речима, потомци су своје хаплотипове као штафету преносили сопственим потомцима по поколењима, разилазећи се из једног истог историјског места, прапостојбине Прасловена, прапостојбине „Индоевропљана”, **прапостојбине Аријеваца – за коју се испоставило да је Балкан. И то не просто Балкан, већ Србија, Косово, Босна, Македонија. То је ареал најстаријих хаплотипова рода R1a1.** И доба када је живео прапредак, на које указују најстарији, највише мутирани хаплотипови – то је пре 12.000 година. Тачније, пре 12.200 година, али то је већ претерано. У археологији и лингвистици не знају за такве прецизности у толикој давнини.

ДНК-генеалогija сасвим одређено указује да су **током готово 6.000 година наши прасловенски балкански преци живели у тим крајевима**, никуда се нарочито не крећући. Ако су се и кретали – трагови тих активиста у хаплотиповима наших савременика засад нису пронађени. Могуће да нису ни остали. Али **пре око 6.000 година је започела Велика сеоба народа** – изгледа, у вези са преласком на нове облике привређивања и потребом за освајањем нових територија. **Прво померање је било на северне Карпате, на територију источне Буко-**

вине. Тамо где је пронађена загонетна Трипољска култура, која је по мишљењу археолога исто тако загонетно и нестала.

А она није нестала. Потомци Трипољаца исто тамо и живе. Њихов заједнички предак је, по локалним хаплотиповима, живео пре 6.000 година и припадао роду R1a1. Прасловен. И хаплотип тога претка нам је сада познат. Он је исти као и хаплотип претка Источних Словена. Иста породица.

И даље су кренули да се разилазе таласи миграција рода R1a1 на све стране, са Балкана (археолошка култура Винча и њој сродне) и из Буковине (трипољска култура). Практично на све стране – пре 4.000-5.000 година, треће-четврто хиљадулеће пре наше ере.

Немачка – исти хаплотип са 25 маркера као код Источних Словена, пре 4.800 година.

13 25 16 10 11 14 12 12 10 13 11 30
15 9 10 11 11 24 14 20 32 12 15 15 16

Сада оних који га поседују (већ с мутацијама) у Немачкој има у просеку 18%, али у појединим областима достиже трећину. Већина осталог становништва Немачке има „балтичку” хаплогрупу I1 (24%) и „западноевропску” R1b (39%).

Норвешка – исти хаплотип, предак је на територији савремене Норвешке живео пре 4.300 година. У Норвешкој сада удео R1a1 у просеку износи од 18 до 25% становништва. Углавном су балтичке I1 (41%) и западноевропске R1b (28%) хаплогрупе.

Пошто је код осталих Европљана рода R1a1 хаплотип прапретка исти, то више нећу спомињати. Само ћу наводити када је прапредак (исти је потомак балканских R1a1) живео.

Шведска – пре 4.250 година. Изгледа да је за освајање северних територија – Норвешке, Шведске – било потребно време, неколико векова, 500-600 година. Укупно међу савременим Швеђанима има 17% потомака Прасловена, рода R1a1. Углавном су балтичке I1 (48%) и западноевропске R1b (22%) хаплогрупе.

Пређимо на Атлантик, на **британска острва**. Ту је читава група територија на којима одвајкада живе потомци Аријеваца, R1a1. Они по броју нипошто не доминирају у односу на други род, R1b, чији су типични представници Келти и који су ту дошли пре 3.500-4.000 година. Али на острвима има и доста потомака Аријеваца.

У Енглеској је заједнички предак савремених носилаца R1a1 живео пре 4.800 година, као и у Немачкој. Али је у Енглеској и на британским острвима уопште релативно мало потомака Словена, од 2% до 9%

за сва острва. Тамо сасвим доминирају западноевропска R1b (71%) и балтичка I1 (16%) хаплогрупа.

У **Ирској** – пре 5.200 година. Из неког разлога су ирски хаплотипови најстарији у Западној Европи и на Британским острвима. Или је насељавање заиста било рано, или су стари Ирци срећније но други опстали. Али сада у Ирској нема много представника хаплогрупе R1a1, највише 2-4% становништва. Тамо има три четвртине западноевропске хаплогрупе R1b.

За освајање северне, хладне и планинске **Шкотске** затребало је време. Заједнички предак тамошње подружнице рода R1a1 живео је пре 4.300 година. Број потомака Прасловена у Шкотској опада са севера на југ. На северу, на Шетлендским острвима, има их 27%, и та бројност опада до 2-5% на југу земље. У просеку их је око 6% у читавој земљи. Остали – од две трећине до три четвртине – имају западноевропску хаплогрупу R1b.

Почнимо да се крећемо на исток.

Пољска – заједнички предак R1a1 је живео пре 4.600 година. Код руско-украјинског становништва – пре 4.500 година, што се практично поклапа у границама прецизности резултата. Чак ни четири поколења за такве рокове не представља разлику. У савременој Пољској има у просеку 57% потомака Прасловена, а у појединим областима до 64%. Остали имају углавном западноевропску R1b (12%) и балтичку I1 (17%) хаплогрупу.

У **Чешкој и Словачкој** је заједнички прасловенски предак живео пре 4.200 година. Нешто касније него код Руса и Украјинаца. То јест, ради се о расељавању на територију савремене Пољске, Чешке, Словачке, Украјине, Белорусије, Русије – све у границама буквално неколиких поколења, али пре више од четири хиљаде година. У археологији је таква прецизност датирања сасвим незамислива.

У Чешкој и Словачкој има око 40% потомака Прасловена рода R1a1. Остали имају углавном западноевропску R1b (22-28%), балтичку I1 и балканску I2 (укупно 18%) хаплогрупу.

На територији савремене **Мађарске** је заједнички предак R1a1 живео пре 5.000 година. Тамо сада има до четвртине потомака Прасловена-R1a1. Остали имају углавном западноевропску R1b (20%) и укупну балтичку I1 и балканску I2 (збирно 26%) хаплогрупу.

Све у свему, ситуација је јасна. Додаћу само да је у **европским земљама** – Исланду, Холандији, Данској, Швајцарској, Белгији, Литванији, Француској, Италији, Румунији, Албанији, Црној Гори, Словенији,

Хрватској, Шпанији, Грчкој, Бугарској, Молдавији – заједнички предак живео пре 4.500 година. Ако ћемо сасвим тачно – онда пре 4.525 година, али толиком прецизношћу овде намерно не оперишем. То је заједнички предак рода R1a1 за све побројане земље. Заједнички европски предак, такорећи, не рачунајући горе приказани балкански регион, прапостојби-ну Прасловена, Аријеваца, „Индоевропљана”.

Удео потомака Словена-Аријеваца у тим земљама варира од 4% у Холандији и Италији (до 19% у Венецији и на Калабрији), 10% у Албанији, 8-11% у Грчкој (до 25% у Солуну), 12-15% у Бугарској и Херцеговини, 14-17% у Данској и Србији, 15-25% у Босни, Македонији и Швајцарској, 20% у Румунији и Мађарској, 23% на Исланду, 22-39% у Молдавији, 29-34% у Хрватској, 30-37% у Словенији (16% за Балкан у целини), али истовремено и – 32-37% у Естонији, 34-38% у Литванији, 41% у Летонији, 40% у Белорусији, 45-54% у Украјини. У Русији, како сам већ споменуо, Словена-Аријеваца има у просеку 45%, на рачун високог удела Угро-Финаца на северу Русије, али на југу и у средишту Русије удео Источних Словена-Аријеваца достиже 60-75%.

Хаплотипови предака су свугде исти. А и зашто би били другачији? Пошто је то исти род. R1a1. Није значајно то што је предачки хаплотип исти, значајно је то што из хаплотипова савременика ИСПА-ДА да је исти. То значи да је методологија анализе и обраде хаплотипова исправна, статистика довољна, подаци су поновљиви и поуздани. Ето шта је крајње важно.

Пређимо на Северне Карпате у суседству Мађарске. О њима сам већ писао. Али вреди поновити да је заједнички предак рода R1a1 у Буковини живео пре 6.000 година. Касно камено доба, са прелазом у енеолит.

Подсетићу да је Буковина – стари назив предела на североистоку Карпата, на додиру Украјине и Румуније, са стране Украјине – Черновицка област. Град Черновци и јесте историјско средиште Буковине. У оквиру археологије – део територије трипољске културе. То и јесте енеолит.

Ето, пронашли смо оне који су тамо живели у доба енеолита. Научни радови саопштавају – порекло трипољске културе није одређено, у њеном основу су била неолитска племена, то јест племена епохе касног каменог доба које је трајало до пре око 5.000 година.

А ДНК-генеалогичка је одредила. Прасловени су тамо живели. Аријевци. „Индоевропљани”. Наши преци. **Род R1a1 коме припада до три четвртине Руса.**

У научним књигама пише да су рани житељи трипољске културе, који су тамо живели пре најмање 5.000 година, били „истиснути одатле миграцијом „Индоевропљана” пре око 4.000 година. Али ми видимо да то није тако. Прасловени и јесу ти најранији житељи, две хиљаде година пре рока који уважени научници наводе. Исти су и „Индоевропљани”, само што тада није било ни трага ни гласа од било каквих „Индоевропљана”, потомци тих Прасловена су отишли у Индију тек две и по хиљаде година после описиваног раздобља њиховог живота у трипољској култури.

И ето, пронашли смо прапостојбину Прасловена, исти су и Аријевци. То је Балкан. Динарски Алпи.

А шта је онда са Кавказом, Анатолијом, Блиским Истоком, полуострвом Арабија као могућим прапостојбинама Аријеваца рода R1a1, Прасловена? Да, хајде да погледамо.

Јерменија. Заједнички предак рода R1a1 је живео пре 4.400 година.

Мала Азија, **полуострво Анатолија.** Историјска раскрсница путева између Блиског Истока, Европе и Азије. То је био први или други кандидат за „индоевропску прапостојбину”. Међутим, заједнички предак R1a1 је тамо живео исто пре 4.500 година. Јасно је да та прапостојбина, судећи по хаплотиповима, не може бити у Анатолији.

Дакле, и Источни Словени, и Јермени, и Анатолијци – сви имају или истог заједничког претка, или су им преци временски међусобно врло близу, у границама неколиких поколења.

Треба истаћи да се 4.500 година до заједничког претка Аријеваца у Анатолији добро слаже са временом појаве Хетита у Малој Азији у последњој четвртини III хиљадулећа пре н.е., пошто има података да су Хетити подигли устанак против Нарамсина (2.236-2.200 г. пре н.е., то јест пре 4.244-4.208 година).

ХАПЛОТИПОВИ РОДА R1A1 НА ПОЛУОСТРВУ АРАБИЈА (ЗЕМЉЕ ОМАНСКОГ ЗАЛИВА – КАТАР, УЈЕДИЊЕНИ АРАПСКИ ЕМИРАТИ). И ЈОШ НА КРИТУ

Називи тих земаља неуобичајено звуче у погледу рода R1a1, али су наши преци, или потомци наших предака, и тамо били у давна времена, и савремени носиоци R1a1 у тим крајевима носе њихове Y-хромозоме.

Заједнички предак на полуострву Арабија је живео пре 4.000 година, како је одређено по хаплотиповима. Тај датум се добро слаже са

4.400-4.500 година до заједничког претка у Јерменији и Анатолији, ако као разумну прихватимо варијанту смера тока Аријеваца из Средишње Руске равнице преко планина Кавказа и даље на југ, у Арабију. Другим речима, **миграциони талас се кретао из Европе, сачувао доба живота заједничког претка на Кавказу и у Малој Азији и већ на измаку домета стигао до Арабије**, померивши доба живота заједничког претка за 400-500 година.

Тако да прапостојбина Аријеваца, Прасловена, „Индоевропљана“ није у Арабији нити у Малој Азији. То је Европа, Балкан.

Хаплотипове рода R1a1 су у Арабију у принципу могли донети робови, допремљени у те крајеве пре 4.000 година. Али је већ на историчарима да на то питање одговоре.

У литератури је објављена серија хаплотипова са острва Крит. Узети су од житеља висоравни Ласити, на којој су се по легендама њихови преци спасли у време ерупције и експлозије вулкана Санторин пре 3.600 година, а остали хаплотипови су прикупљени на суседној територији префектуре Хераклион. Време живота заједничког претка на Криту смо израчунали на неколико различитих начина, али је резултат исти – пре 4.400 година. Поштовања вредних 800 година пре експлозије вулкана Санторин.

Та бројка одговара просечном времену европског расељавања рода R1a1.

Али, вратимо се јужном Уралу и зауставимо се подробије. Тамо су врло загонетне странице историје.

ЈУЖНИ УРАЛ – ИНДИЈА, ИРАН

Дакле, рано бронзано доба. Аријевци стижу на јужни Урал. Пре 3.800 година подижу градине Синашту, Аркаим (савремени називи) и читава „земљу градова“. О тим градинама и погребним курганима у њиховој околини, о архитектури и занимањима њихових житеља је много писано, нећемо понављати. Истакнимо само да су на крхотинама посуђа у Аркаиму пронађени знаци свастике – традиционалног „сунчевог знака“ Аријеваца. И у андроновској области су пронађени гробови, а посмртни остаци у њима показују хаплогрупу R1a1, род Аријеваца, Прасловена. У том смислу што Словени и они у гробовима имају заједничког претка, рода R1a1.

Главна загонетка је у томе што је **Аркаим постојао свега двеста година**. Отприлике на размеђу XVI-XVII века пре наше ере, **пре 3.600 година, житељи га напуштају**, покупивши имовину и животне пот-

репштине и оставивши мало предмета, за ред величина мање него што археолози обично проналазе, и одлазе незнано куда. Крај историје.

Заправо се зна куда. О томе необориво сведочи ДНК-аналогија.

СЕВЕРНА ИНДИЈА (КАШМИР)

На северу Индије су све саме хаплогрупе R1a1. То је сто милиона мушкараца. Половина највиших каста Индије су носиоци хаплогрупе R1a1. Предачка хаплогрупа Индуса је иста као и код Источних Словена. Предак те хаплогрупе у Индији живео је пре 3.650 година, у Русији-Украјини – пре 4.500 година. Аријевци су Аркаим напустили пре око 3.600 година.

Је ли то довољно?

У реду, ево још. Аријевци су имали моно хаплогрупу, само R1a1. Зато је у Индију и донета само R1a1. У самој Индији је мноштво других хаплогрупа којих изван Индије скоро да и нема. Напред је већ описано како се пре 35.000 година миграциони ток код планина Памира, Тианшана, Хиндукуша поделио, и они који су у Индију дошли са југа, кренули су својим путем. Е па, на том путу и даље у Индији били су изоловани и створили доста сопствених, изразито индијских хаплогрупа. Међу њима су H, L и R2. Да су то Индијци пренели своје R1a1 ван граница Индије, о Европи да и не говоримо, R1a1 би неизоставно пратиле те изразито индијске, локалне хаплогрупе. А њих нема ни у Русији у целини, ни у Источној Европи, ни у Западној Европи, изузев једино код Рома. Јасно је да је то хаплогрупа R1a1 дошла у Индију, а не да је изашла одатле. Узгред, приликом кретања на југ Индије узраст хаплогрупе R1a1 опада. Предак R1a1 јужноиндијског племена Ченчу живео је пре 2.900 година – 600 година после доласка Аријеваца у Индију.

Овде треба споменути да је **Индија од Јужног Урала – директни најкраћи прелазак на југ**. Кашмир је практично испод Јужног Урала, треба само превалити Киргизију и Таџикистан. Прелази постоје, само што су на висини од километар-два. Тамо дуж прелаза и дан-данас стоје рушевине древних тврђава, остаци огранака Великог Свиленог пута који је тамо настао 1.500 година после аријевског похода у Индију. Узгред, на једном од тих прелаза се и налазе насеља малобројне народности Ишкашим, а две трећине њених представника припада R1a1. То наводи на размишљање.

Дакле, Аријевци су из Аркаима отишли у Индију пре око 3.600 година. Зашто су то учинили? Зашто им је то требало?

Одговор на то постаје јасан ако погледамо историју глобалних катастрофа. **Пре 3.600 година је дошло до једне од највећих ерупција у историји човечанства – ерупције вулкана Санторин**, исти је Тера, у Егејском мору. Та експлозија је збрисала са лица земље минојску цивилизацију на острву Крит. Експлозија вулкана је у атмосферу избацила 60 кубних километара (!) пепела, што је довело до наглог и дуготрајног пада температуре на читавој Земљи. О томе сведоче години на дрвећу у Европи и Северној Америци. То је четири пута више пепела него у чудовишној експлозији вулкана Кракатау 1883. године.

Сунце се дуго времена практично није видело. Ту експлозију су пратила снажна тектонска померања која су се осетила на читавој планети.

Максимално прецизно датирање ерупције, одређено методом угљениковог изотопа C-14, дало је време од пре 3.615+15 година, по годовама дрвећа – пре 3.628-3.629 година, по главним састојцима леда – пре 3.644+20 година. Ако узмемо просек свега тога, испада пре 3.630 година.

Највероватније то и јесте управо оно време када су Аријевци напустили Аркаим.

Постаје јасно зашто су Аријевци у индијским ведама толико пажње посвећивали одсуству излазака сунца и дугим ноћима. Управо то је почетком прошлог века и довело у заблуду индијског научника Тилака, који је мислио да ти описи Аријеваца наводно представљају услове живота на Арктику. Одатле и потиче позната али погрешна „арктичка“ теорија појављивања како Аријеваца тако и читавог човечанства.

Аријевцима који су толико пажње посвећивали одмереном животу, задатом од вишњих сила, толико пажње ритуалима, што се види из њихових гробова, постало је нелагодно. Та крајња нелагодност је приказана у „Махабхарати“, у Аријевцима толико својственом приповедачком, алегоријском облику.

Такви су узроци и историја преласка Аријеваца у Индију. По мишљењу неких стручњака, део Аријеваца је већ из Индије кренуо на запад, у Источни Иран, и зато су управо источноирански језици ближи „индоевропским“. Али је већина Аријеваца највероватније прешла у Иран непосредно из Средње Азије, где су живели најмање 500 година и отишли у Источни Иран почетком другог хиљадулећа пре наше ере, пре 3.900-3.800 година. То се сасвим уклапа у концепцију аријевских језика, како се она разматра у овом истраживању. Уклапа се и то да се главнина аријевске хаплогрупе R1a1 налази у Источном Ирану и чини око 20% становништва Ирана, које претежно има блискоисточну хаплогрупу I2.

На западу Ирана је удео аријевске хаплогрупе R1a1 минималан и износи свега 3%. Тако да су све приче о Старим Словенима „који су говорили на иранским језицима” лишене сваког основа. Није било знатне непосредне везе Старих Словена са западним Ираном. Само с источним, и с Индијом. Зато су западноирански језици толико млади, датирају од средине првог хиљадулећа пре наше ере.

Ето тако ДНК-генеалогичка ставља на своја места и спаја у јединствен систем неусклађене и сукобљене одломке сазнања из историје, антропологије, лингвистике, који су наизглед чинили систем.

ЗАКЉУЧАК

Ово истраживање је омогућило решавање читавог низа загонетки које су остајале загонетке десетинама а понекад и стотинама година. И то никако не зато што аутор има толика знања, већ зато што је њему – и нама – сада на располагању нови инструмент, ДНК-генеалогичка. Испоставило се да је могуће пратити кретања народа и без помоћи лопате и четкице археолога, или мерења лобања, и без довитљивог расплитања сазвучја и значења речи у живим и мртвим језицима, већ просто пратећи маркере у нашим ДНК. Њих, те маркере, не могу „асимиловати” или „прогутати” други језици, културе или народи, како се то дешава хиљадама година у оквиру појмова историје, лингвистике, антропологије. Хаплотипови и хаплогрупе се не асимилијују. Њих је могуће само физички истребити, али се тако нешто за читав народ не дешава често. Хаплогрупе и хаплотипови тврдоглаво продиру кроз било какве асимилације, кроз хиљадулећа, и не само што продиру, пружајући нам знак свог постојања, већ и омогућавају да се израчуна време када су њихови преци живели.

Аутор би желео да посебно истакне како он никако не умањује значај археологије, лингвистике, антропологије, нити покушава да их замени. Аутор се ослања на гиганте у тим и другим областима знања.

Јасно је да се раздобље живота древних предака рода R1a1 отприлике подудара и са датирањем одговарајућих археолошких култура на путу миграција рода R1a1, и са датирањем насебина методом угљениковог изотопа C-14, а ако су та датирања унеколико ранија, то је лако објаснити тиме што ни издалека сви могући преци нису преживели.

Наравно, јавља се искушење да се истакне или чак подвуче како датуми живота заједничких предака у читавој Европи, пронађени у овом истраживању помоћу ДНК-генеалогичке, већином спадају у време пре 4.200-4.800 година, то јест у III хиљадулеће пре н.е., и то се запањујуће

поклапа са подацима историчара. Како они пишу, управо у то време се „завршила индоевропеизација Средње Европе од стране земљорадничких племена Индоевропљана“. Истина, не „Индоевропљана“, већ Аријеваца, хаплогрупе R1a1. Они који су кренули на исток постали су Прасловени, они који су кренули на запад – постали су... све у свему, они немају заједнички назив. Неко их зове збирним именом Келти, неко – Баски. Удео R1a1 је на Британским острвима минималан, често од нуле до 4%. На северу Шкотске – до четвртине. На северу, у Скандинавији – око 20%, с порастом градијента ка истоку, све до три четвртине у Русији, до две трећине у појединим областима средње Азије.

Овај метод је омогућио да се убедљиво покаже како нису „индоевропски језици“ првобитни, већ прасловенски, аријевски. „Индоевропски језици“ – тај еуфемизам је својевремено настао услед несхватања шта то повезује санскрит и његове варијанте, с једне стране, и европске језике, с друге. Сада је то постало сасвим јасно. Аријевски језици представљају основ и европских језика, и санскрита, и „индоевропских“ иранских језика. На Дњепру, Дону и реци Урал нису живели „народи који су говорили на иранским језицима“. Словени су тамо живели, Прасловени, Аријевци, и то је био њихов језик. То су они свој језик донели у Индију, Иран, Авганистан.

То су наши непосредни преци. И ево сада можемо рећи да их нисмо заборавили.

Литература:

1. Гамкрелидзе, Т.В. и Иванов, В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984, т. I, II.
2. Кљосов, А.А. Основные положения ДНК-генеалогии (хромосома Y), скорости мутаций, их калибровка и примеры расчетов. Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии, т. 1, № 2, стр. 252-348.
3. Кљосов, А.А. Се – Человек. Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии, т. 1, № 2, стр. 237-251; Бостонский Альманах «Лебедь», № 477, 28 мая 2006 г.
4. Кљосов, А.А. Хинди-Руси Бхай Бхай с точки зрения ДНК-генеалогии, или откуда есть пошли славяне. Бостонский Альманах «Лебедь», № 531, 10 июня 2007 г.
5. Кљосов, А.А. Иосиф и его братья, или взрослые игры с молекулярной генеалогией. Бостонский Альманах «Лебедь», № 515, 25 февраля 2007 г.

6. Клёсов, А.А. Происхождение евреев с точки зрения ДНК-генеалогии. Заметки по еврейской истории, №1 (92) – №7 (98), январь – июль 2008.
7. Клёсов, А.А. Откуда появились славяне и «индоевропейцы» и где их прародина? Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии, т. 1, No. 3, Август 2008, стр. 400-477.
8. Махабхарата. Заключительные книги XV-XVIII. Российская АН, Серия «Литературные памятники», Санкт-Петербург, «Наука», 2005.
9. Сафронов, В.А. Индоевропейские прародины. Горький, 1989, 272 стр.
10. Чайлд, Г. Арийцы. Основатели европейской цивилизации. Москва, Центрполиграф, 2005.
11. 25-маркерные гаплотипы – база данных YSearch
http://www.ysearch.org/haplosearch_start.asp?fail=2&uid=&haplo=R1a1®ion=&submit=Search
12. Гаплотипы Буковины -
<http://www.familytreedna.com/public/HungarianBukovinaSurnames>
13. Atkinson, Q.D. and Gray, R.D. How old is the Indo-European language family? Illumination or more moths to the flame? In: Phylogenetic Methods and the Prehistory of Languages. Cambridge: The McDonald Institute for Archaeological Research, 2006, pp. 91-109.
14. Barac, L., Pericic, M., Klaric, I.M., Janicijevic, B., Parik, J., Rootsi, S. and Rudan, P. Y chromosome STRs in Croatians. Forensic Sci. Internat. 138, 127-133 (2003)
15. Barac, L., Pericic, M., Klaric, I.M., Rootsi, S., Janicijevic, B., Kivisild, T., Parik, J., Rudan, I., Villems, R. and Rudan, P. Y chromosomal heritage of Croatian population and its island isolates. Europ. J. Human Genetics 11, 535-542 (2003)
16. Bouakaze, C., Keyser, C., Amory, S. and Crubezy, E. First successful assay of Y-SNP typing by SNaPshot minisequencing on ancient DNA. Int. J. Legal Med. 121, 493-499 (2007)
17. Cadenas, A.M., Zhivotovsky, L.A., Cavalli-Sforza, L.L., Underhill, P.A. and Herrera, R.J. Y-chromosome diversity characterizes the Gulf of Oman. Eur. J. Human Genetics, 18, 374-386 (2008)
18. Chandler, J.F. Estimating per-locus mutation rates. J. Gen. Genealogy, 2, 27-33 (2006)
19. Cinnioglu, C., King, R., Kivisild, T., Kalfoglu, E., Atasoy, S., Cavalleri, G., Lillie, A.S., Roseman, C.C., Lin, A.A., Prince, K., Oefner, P.J., Shen, P., Semino, O., Cavalli-Sforza, L.L. and Underhill, P.A. Excavating Y-chromosome haplotype strata in Anatolia. Hum. Genet. 114, 127-148 (2004)
20. Cordaux, R., Anuger, R., Bentley, G., Nasidze, I., Sirajuddin, S.M. and Stoneking, M. Independent origins of Indian caste and tribal paternal lineages. Current Biology, 14, 231-235 (2004)
21. Gkiasta, M., Russell, T., Shennan, S., and Steele, J. Neolithic transition in Europe: the radiocarbon record revisited. Antiquity 77, 45-62 (2003)
22. Gray, R.D. and Atkinson, Q.D. Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin. Nature, 426, 435-439 (2003)

23. Innes, J., Blackford, J., and Rowley-Conwy, P. The start of the Mesolithic-neolithic transition in north-west Europe – the polynological contribution. *Antiquity* 77, No. 297 (2003)
24. Johnson, A. *Solving Stonehenge. The New Key to an Ancient Enigma.* Thames & Hudson, 2008, pp. 288.
25. Kivisild, T., Rootsi, S., Metspalu, M., Mastana, S., Kaldma, K., Parik, J., Metspalu, E., Adojaan, M., Tolk, H.-V., Stepanov, V., Golge, M., Usanga, E., Papiha, S.S., Cinnioglu, C., King, R., Cavalli-Sforza, L., Underhill, P.A. and Villems, R. The genetic heritage of the earliest settlers persists both in Indian tribal and caste populations. *Am. J. Hum. Genet.* 72, 313-332 (2003)
26. Klyosov, A.A. Origin of the Jews via DNA Genealogy. *Proceedings of the Russian Academy of DNA Genealogy*, 1. 54-232 (2008)
27. Martinez, L., Underhill, P.A., Zhivotovsly, L.A., Gayden, T., Moschonas, N.K., Chow, C.-E. T., Conti, S., Mamolini, E., Cavalli-Sforza, L.L. and Herrera, R.J. Paleolithic Y-haplogroup heritage predominates in a Cretan highland plateau. *Eur. J. Human Genetics*, 15, 485-493 (2007)
28. Nasidze, I, Ling, E.Y.S., Quinque, D., Dipanloup, I., Cordaux, R., Rychkov, S., Naumova, O., Zhukova, O., Sarraf-Zadegan, N., Naderi, G.A., Asgary, S., Sardas, S., Farhud, D.D., Sarkisian, T., Asadov, C., Kerimov, A. and Stoneking, M. Mitochondrial DNA and Y-Chromosome variation in the Caucasus. *Ann. Human Genetics*, 68, 205-221 (2004).
29. Pericic, M., Lauc, L.B., Klaric, A.M. et al. High-resolution phylogenetic analysis of southeastern Europe traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations. *Mol. Biol. Evol.* 22, 1964-1975 (2005)
30. Qamar, R., Ayub, Q., Mohyuddin, A., Helgason, A., Mazhar, K., Mansoor, A., Zerjal, T., Tyler-Smith, C., and Mehdi, S.Q. Y-Chromosomal DNA variation in Pakistan. *Am. J. Hum. Genet.* 70, 1107-1124 (2002)
31. Regueiro, M., Cadenas, A.M., Gayden, T., Underhill, P.A. and Herrera, R.J. Iran: tricontinental nexus for Y-chromosome driven migration. *Human Heredity*, 61, 132-143 (2006)
32. Sahoo, S., Singh, A., Himabindu, G., Banerjee, J., Sitalaximi, T., Gaikwad, S., Trivedi, R., Endicott, P., Kivisild, T., Metspalu, M., Villems, R. and Kashyep, V.K. A prehistory of Indian Y chromosomes: evaluating demic diffusion scenarios. *Proc. Natl. Acad. Sci. US*, 103, 843-848 (2006)
33. Sengupta, S., Zhivotovsky, L.A., King, R., Mehdi, S.Q., Edmonds, C.A., Chow, C.-E. T., Lin, A.A., Mitra, M., Sil, S.K., Ramesh, A., Rani, M.V.U., Thakur, C.M., Cavalli-Sforza, L.L., Majumder, P.P., and Underhill, P.A. Polarity and temporality of high-resolution Y-chromosome distributions in India identify both indigenous and exogenous expansions and reveal minor genetic influence of Central Asian Pastoralis. *Amer. J. Human Genet.* 78, 202-221 (2006)
34. Weale, M.E., Yepiskoposyan, L., Jager, R.F., Hovhannisyan, N., Khudoyan, A., Burbage-Hall, O., Bradman, N. and Thomas, M. Armenian Y chromosome haplotypes reveal strong regional structure within a single ethno-national group. *Hum. Genet.* 109, 659-674 (2001)

35. Wells, R.S., Yuldasheva, N., Ruzibakiev, R., Underhill, P.A. et al. The Eurasian heartland: a continental perspective on Y-chromosome diversity. Proc. Natl. Acad. Sci. US, 98, 10244-10249 (2001)
36. Wiik, K. Where did European men come from? J. Genetic Genealogy, 4, 35-85 (2008)

Bostonski almanah „Labud”

<http://www.lebed.com/2008/art5375htm>,

<http://www.lebed.com/2008/art5386htm>.

Са руског превела Сава Росић

V

**КОРПОРАТИВИЗАМ,
ЈАВНОСТ, ПОЛИТИКА
CORPORATISM, PUBLIC, POLITICS**

ДУШАН АЛЕКСИЋ
ПУ Нови Сад
СТАНКО ЉУБИЧИЋ
Интернационална полицијска асоцијација
Секција Србија
Регија Нови Сад

УДК 339-98:347.7
Монографска студија
Примљен: 17.08.2013
Одобрен: 22.09.2013

КОРПОРАТИВНА ШПИЈУНАЖА; НОРМАТИВНО - КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТ САВРЕМЕНОГ ПОСЛОВАЊА

Сажетак: Питања и проблеми који су везани за корпоративну шпијунажу се у највећој мери јавља у новинским чланцима, док ову тему научна и стручна јавност у Републици Србији веома стидљиво обрађује. Имајући у виду наведено циљ рада је да укаже на широко распрострањен феномен корпоративне шпијунаже, као и на неке основне њене аспекте у савременом пословању. Корпоративна шпијунажа представља најефикасније и разорније средство економског ратовања у чему је и садржан њен криминални аспект. Иако је историјат корпоративне шпијунаже веома дуг, она данас посебно добија на значају услед наметнуте потребе за константним иновирањем и развојем знања, јер да би остао „у игри“ пословни систем мора непрестано да иновира и улаже у технику и технологију, а како је то врло скупо јавља се јаз између жеље за профитом и могућности за његовим стварањем. Жеља, тј. похлепа води ка посезању неетичних и незаконитих активностима који пословни систем могу коштати знатна средства или учешћа на тржишту. Са нормативног аспекта решавања проблема може се рећи да се у Републици Србији корпоративној шпијунажи не придаје велики значај, тј. законодавна решења не дају минимум претпоставки за успешно супростављање овом феномену, што у пракси тржишно развијених земаља није случај.

Кључне речи: Корпоративна шпијунажа, конкурентност, криминал, норме, знање, информације

Свет је свакако постао веома комплексно и конкурентно место. Поједине мултинационалне компаније су постале моћније од читавих нација и тежиште економске моћи се преноси на корпорације, унутар којих су идеје и информације постале најцењенија роба, са већом вред-

ношћу него сам производ и физичка имовина. Морамо увек имати на уму да повећање вредности одређене информације неминовно доводи и до тога да она постаје мета оних који желе да је украду. Информације и знања, као плод дуготрајног и скупог развоја унутар организације, јесу главне мете крађе управо због тога што коштају много¹. Поред тога, погодан су објекат напада јер су виртуелног карактера и тешко их је контролисати. Информације краду различити људи и различите организације, из различитих разлога. Ипак, најчешћи извршиоци крађе пословних знања и информација су незадовољни појединци унутар организације, бивши запослени који желе да науде свом некадашњем послодавцу, или они који желе да остваре зараду на уштрб организације од које краду информацију. Са друге стране, тиме се баве и одређене интересне групе, као што су конкуренција, стране владе и криминални фактори, који циљају одређену организацију и инфилтрирају се у њу како би једнократно или константно крали информације. За овакве активности појединаца или група користи се израз економска, корпоративна или индустријска шпијунажа. Иако је шпијунажа најчешће коришћена ради откривања војних тајни, све више се користи у сврху откривања економских и привредних потенцијала државе и пословних система.

Након престанка хладног рата, индустријска шпијунажа постала је главни задатак традиционалних шпијуна које државне институције и предузећа сада ангажују да краду информације. У многим случајевима то су бивши војни шпијуни који су прешли на мешетарење индустријским информацијама. Они имају потребно знање и искуство па лако искоришћавају организације, нарочито оне које не примењују мере обезбеђења података и не образују свој кадар у том правцу.²

Постоји одређен, неуједначен, став у стручној и научној јавности у погледу означавања ове врсте шпијунаже. Међутим, већина је сагласна да је то најефикасније и најраспрострањеније оружје савременог економског ратовања.

Веома велики број аутора из ове области препознаје две врсте шпијунаже која се користи у комерцијалне сврхе, економску шпијунажу која је окарактерисана и која се спроводи под окриљем одређене државе и има међународни оквир, док је корпоративна или индустријска шпи-

¹ Један Апелациони суд у Америци је у случају *Rockwell Graphics Systems Inc v DEV Industries et al* (925 F 2d 174, 180 (7th Cir 1991)) у својој изреци навео: „...Заштита пословне тајне је важан део власништва над интелектуалним капиталом као формом власништва, која је од велике важности за конкурентност Америчке индустрије... Будућност нације зависи о малим деловима ефикасности индустрије, а ефикасност индустрије зависи о малим деловима заштите интелектуалног капитала...“

² Kevin D. Mitkin, *Уметност обмане*, Микро књига, Београд, 2003, стр 243.

јунажа инструмент пословних система и одражава се на националном нивоу. Корпоративна шпијунажа се јавља у много облика и форми, и упућена је на прикупљање осетљивих информација о пословној конкуренцији³.

Аутори као што је Владимир Првуловић користе израз економска шпијунажа и дефинишу је као комплексан низ активности агресивног карактера, усмерених а priori против конкурената у циљу њиховог истискивања или уништења у процесу економског ратовања на унутрашњем и светском тржишту. Економска шпијунажа се служи легалним, али и скривеним нелегалним средствима, ради прибављања поверљивих економских информација, као и другим методама проваљивања у пословне тајне, планове и стратегије конкурената, њиховог представљања у негативном светлу и намерног онемогућавања у њиховим плановима и акцијама. Подразумева се да су активности економске шпијунаже, неспојиве са етичким нормама и стандардима пословања, лојалне конкуренције и регуларног економског надметања. Економска шпијунажа, је дакле, *rag exelance*, средство и метода економског ратовања⁴.

Стив Ален (*Steve Allen*) даје своју дефиницију и дели је на *индустријску шпијунажу*, која представља предузимање незаконитих напора конкуренције како би се скупиле информације о компанијама и индивидуалцима, као што су брокерске информације, информације о конкуренцији и слично и *економску шпијунажу*, која представља државно спонзорисано прикупљање информација која се често изводи у сарадњи са обавештајном службом⁵.

Сагледавајући наведене, али и друге ауторе, можемо рећи да се корпоративна шпијунажа може дефинисати као скуп обавештајних мера и радњи усмерених на прикупљање економских и комерцијалних информација кроз активности које су тајне и забрањене законом. Она углавном не подразумева легалне изворе и легално прикупљање информација, али ни то није стран метод ове врсте шпијунаже. Корпоративна шпијунажа се може још дефинисати као облик шпијунаже који се користи и спроводи у комерцијалне сврхе, уместо у сврху националне безбедности.

³ Competitive intelligence and economic or industrial espionage, 15. oktobar 2010. http://finance.reachinformation.com/Industrial_espionage.aspx, i Economic Espionage, 18. novembar 2010. <http://www.fbi.gov/about-us/investigate/counterintelligence/economic-espionage>

⁴ Владимир Првуловић, *Економска дипломатија*, Мегатренд универзитет, 2006, Београд, стр. 147

⁵ Steve Allen, "Safeguarding proprietary information the protection of intangible asset", *Financial Crime Review: Strategies to Combat Money Laundering and Fraud*, BDE Global, London, 2001, п. 3.

Циљ корпоративне шпијунаже је да прикупи сва потребна знања о организацији, а то може да подразумева крађу интелектуалног капитала, али и прибављање основних података о економској снази, стратешким плановима пословног система или личним подацима запослених, њиховим склоностима, навикама, слабостима и примањима.

Што се тиче Републике Србије, проблем корпоративне шпијунаже је у многоме сложеније од индустријски развијених земаља. Наиме, преласком из планско-диригованог у тржишно-конкурентски систем привређивања, пословни системи у Републици Србији морају да се прилагоде новонасталим захтевима и процесима које намеће окружење капиталистичког друштвеног уређења (а посебно твз. Неочибералног уређења). У условима транзиције, где долази до трансформације привредног система и усклађивања правних норми са жељеним системом, долази до великих раскорака, недостатака и празнина у функционисању привреде, а то је погодно тло за активност нелојалне конкуренције и криминалног фактора који константно покушавају да на јефтин и незаконит начин дођу до интелектуалног потенцијала других пословних система.

Према подацима Факултета организационих наука у Београду, наша привреда је веома подложна корпоративној шпијунажи. Код нас о корпоративној шпијунажи нико не говори као о претњи, јер се обично сматра да је читава привреда Републике Србије већ одавно снимљена из ваздуха, па да због тога више и нема много чега што би у склопу ње неке било интересантно. Истина је, међутим, да су сва предузећа мета корпоративне шпијунаже. Предмет крађе су, судећи по званичним подацима ФОН-а, информације о новим производима, производним процесима и пословању предузећа, финансијски извештаји, стручни пројекти, маркетиншки пројекти, резултати истраживања, разне рецептуре, формуле, најразличитије развојне стратегије, подаци о запосленима, тендерске информације... листи нема краја, јер свака информација има свог купца.

Иван Остојић, саветник IBM-а за индустријску шпијунажу на источном Балкану каже да је, на основу истраживања стручног тима IBM-а, у Републици Србији утврђено да млади, неафирмисани стручњаци за компјутерски инжењеринг немају решен нити пословни нити финансијски статус, тако да се лако опредељују да своје знање уновче и „шпијунирају“ у корист страних и домаћих клијената, којима су наше фирме примамљиве за улагање.⁶

⁶ „Индустријска шпијунажа као пошаст над планетом”, [http:// www.mediacenter.org.yu/code/navigate.asp](http://www.mediacenter.org.yu/code/navigate.asp), 19/01/2007.

Нормативни аспект заштите од корпоративне шпијунаже

Заштита економских потенцијала Републике Србије од корпоративне шпијунаже али и од свих видова злоупотреба, било да су оне криминалног карактера, или су дело нелојалне конкуренције, која крши све норме пословног морала, максимално ће повећати конкурентске способности сваког пословног система. Смањење или елиминисање губитака, насталих деловање разних извора угрожавања те безбедни услови рада, чиниоци су за које су и пословни системи и друштво и целини природно заинтересовани. Како би се остварио овај интерес друштва реагују (држава) репресивним мерама, док је на пословном систему да делује превентивно. Иако се често говори о превентивном деловању државе у Републици Србији још увек акценат стоји на репресивном деловању које се спроводи путем норми понашања уоквирених у законодавним решењима.

Како би се размотрио нормативни аспект заштите од корпоративне шпијунаже у Републици Србији, најпре се треба осврнути на стратегијског опредељење у области економске безбедности и заштите економских потенцијала. У том смислу Скупштина Републике Србије, је 26.10.2009. године, усвојила Стратегију националне безбедности Републике Србије. Стратегија националне безбедности Републике Србије представља најважнији стратешки документ којим се утврђују основе политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије. У делу Стратегије која се односи на глобално окружење утврђено је да су последњу деценију прошлог и почетак овог века обележила нова безбедносна кретања у свету. Безбедност је из претежно војне сфере проширена и на друге области, првенствено економску, енергетску, социјалну и еколошку безбедност, укључујући безбедност појединца и друштва у целини. Стратегија указује да је Република Србија још увек суочена са значајним изазовима, ризицима и претњама које угрожавају њену безбедност. Као један о главних елемената економске политике у стратегији је истакнута економска стабилност као основни предуслов за реализацију циљева политике националне безбедности Републике Србије. Такође је као национални интерес између осталог истакнут и економски развој, који уз очување животне средине и природних ресурса, представља услов за просперитет грађана и држава и заштиту националних вредности⁷. Са друге стране у Стратегији развоја Министарства

⁷ „Стратегија националне безбедности Републике Србије”, <http://www.mod.gov.rs/cir/dokumenta/strategije/usvojene/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf>, 20/02/2011.

унутрашњих послова 2011 – 2016 у делу стратегијске анализе економског окружења Републике Србије у првој реченици дословце се наводи да је: „приоритет Србије ради убрзаног економског развоја јесу развој економије засноване на знању....”⁸

Ова два кључна стратешка документа само у назнакама указују на важност економског развоја, што је недовољно и може се закључити да Република Србија у овом тренутку нема Стратегију економске безбедности или макар стратегијско опредељење заштите економских потенцијала, ма какви они били.

Привредно-правни оквир заштите од корпоративне шпијунаже

Пословни системи који послују у Републици Србији су практично препуштени сами себи, јер се анализом законодавног оквира може видети да нема прецизног оквира који би правно регулисао заштиту података, информација и знања, као привредног потенцијала уопште. Ова изузетно важна област је до сада била делимично регулисана Законом о привредним друштвима, што је било недовољно, а тако постављена решења су била неадекватна, непотпуна и недовољна. Овим Законом пословна тајна се одређује као:

Пословну тајну представљају исправе и подаци утврђени одлуком управе предузећа чије би саопштавање неовчашћеном лицу било противно пословању предузећа и штетило би његовим интересима и пословном угледу – Дефиниција према Закону о предузећима (“Службени лист СРЈ”, бр. 29/96, 33/96, 29/97, 59/98, 74/99, 9/01, 36/02), који је престао да важи.

Пословном тајном сматра се информација о пословању одређена оснивачким актом, актом или уговором ортака или уговором чланова друштва, односно оснивачким актом или статутом акционарског друштва, за који је очигледно да би проузроковала знатну штету привредном друштву ако дође у посед трећег лица – Дефиниција према Закону о привредним друштвима (“Службени гласник РС”, бр. 125/2004).

Тек се у новом Закону о привредним друштвима (Службени гласник РС 36/2011, 99/2011), који је на снагу ступио дана 01.02.2012. године, може видети јасна дефиниција појма пословне тајне која је садржана у члану 72. и која гласи: Пословна тајна је податак чије би саопштавање

⁸ Стратегије развоја Министарства унутрашњих послова 2011 – 2016 http://www.mup.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/Strategija%20razvoja%20MUP-a%202011-2016.pdf, 22.04.2012, стр. 6.

трећем лицу могло нанети штету друштву, као и податак који има или може имати економски вредност зато што није опште познат нити је лако доступан трећим лицима која би његовим коришћењем или саопштавањем могла остварити економска корист, а у погледу којег су од стране друштва предузете разумне мере у циљу чувања његове тајности.

Пословна тајна је податак који је законом, другим прописом или актом друштва одређен као пословна тајна. Актом друштва из става 4. овог члана се:

- 1) као пословна тајна може одредити само податак који испуњава услове из става 1. овог члана; и
- 2) не могу као пословна тајна одредити сви подаци који се односе на пословање друштва. Податак из става 3. овог члана може бити производни, технички, технолошки, финансијски или комерцијални, студија, резултат истраживања, као и документ, формула, цртеж, објекат, метод, поступак, обавештење или упутство интерног карактера и слично. Поред тога, чланом 73. утврђени су изузеци од дужности чувања пословне тајне и чланом 74. последице повреде дужности чувања пословне тајне.

Анализом ових решења може се видети се да су предходна законска решења, који је до сада били на снази, а посебно последњи Закон о привредним друштвима, уопште није регулисао ко је и на који начин дужан да чува пословну тајну. Такве одредбе су веома штуре, недовољне и конфузне у погледу заштите пословне тајне. Предходни закони нису дали довољну нити прецизну дефиницију пословне тајне као категорије, већ је то остављено самој организацији да регулише својим интерним актима. Дефиниција пословне тајне је уопштена и не даје довољно објашњења шта је заиста пословна тајна и која је њена сврха. Предходни закони нису предвидели санкцију за одавање пословне тајне. Поред тога, нити једним законским решењем се не дефинише одговорност треће особе у случају крађе или присвајања пословне тајне, а што је, како је то приказано у ранијем излагању, од велике важности. Веома велики напредак је направљен ступањем новог Закон о привредним друштвима, али аутори указују да су ова решења и поред тога што модернија, упућена на савремене законе других – развијених земаља, ипак недовољна, обизором да се комплексност теме корпоративне шпијунаже и пословне тајне, не може описати у неколико чланова Закон о привредним друштвима. За правно регулисање ове проблематике потребно је донети Закон о економској шпијунажи, како је то урађено у Сједињеним Америчким Државама. Иако би се овакав предлог могао оповргнутим чињеницама да је наша земља далеко заостала из многих земаља а посебно Сједињених Америчких Држава, ипак се треба фокусирати на стра-

тешке документе, које је држава донела, а чији су делови горе наведени и цитирани, а из чега се јасно види правац којим жели да иде наша земља.

Имајући у виду наведено потребно је нагласити да привредна друштва морају унутрашњим актима да уреде област заштите пословне тајне. На самом привредном друштву је фактички да одлучи који је то опсег и врста података, информација и знања које ће означити као пословна тајна, и да дефинише и пропише њихово чување и заштиту. Унутрашња акта којима се уређује пословна тајна су Статут привредног друштва, Правилник о пословној тајни и Одлука о пословној тајни. При томе Статут, као најважнији општи интерни акт, представља правни извор, док се питање пословне тајне непосредно уређује Правилником и Одлуком као појединачним интерним актом. Њихова непосредна обавеза на запослене мора се спровести Уговором о раду, у коме би се на јасан и недвосмислен начин запослени упознао са постојењем, коришћењем чувањем пословне тајне, односно кључних пословних и економских потенцијала организације.

Кривично-правни оквир заштите од корпоративне шпијунаже

Са аспекта кривично правне заштите, у нашој земљи не постоји посебан систем заштите знања, тј. не постоји јасно дефинисана стратегија борбе против корпоративне шпијунаже и заштите конкурентске привреде. Ипак, оно што је добро је чињеница да је одавање пословне тајне дефинисано Кривичним закоником као кривично дело.

Према кривичном закону пословном тајном се сматрају подаци и документи који су законом, другим прописом или одлуком надлежног органа денесеном на основу закона проглашени пословном тајном чије би одавање проузроковало или би могло да проузрокује штетне последице за предузеће или други субјект привредног пословања – Дефиниција према Коментару кривичног законика Републике Србије.

Анализом Кривичног законика⁹ може се издвојити група кривичних дела која инкриминишу незаконите радње у погледу крађе и оштећења знања и интелектуалног капитала пословног система које су садржане у три главе, а то су:

1. Глава двадесета; кривична дела против интелектуалне својине,
2. Глава двадесет друга; кривична дела против привреде,

⁹ Зоран Стојановић, *Коментар Кривичног закона Србије*, Београд, 2009. година, стр. 345
262

3. Глава двадесет седма; кривична дела против безбедности рачунарских података,
4. Глава двадесет осма; кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије

Ова кривична дела, у одређеном свом облику и по начину извршења, се могу класификовати као кривична дела из области корпоративне шпијунаже и високо технолошког криминала, и као таква могу обухватити област крађе знања, заштите конкурентности и интелектуалног капитала.

Корпоративна шпијунажа се заснива на једноставном концепту. Ради се о откривању и крађи нечије пословне тајне - и коришћењу тако добијене информације за производњу сопственог производа. Наравно у то је укључена и крађа интелектуалне својине - односно изума који су заштићени лиценцама или патентним правима. Конкретнска предност у привредном пословању се одувек штити системом пословне тајне. Најранији историјски записи нам показују да се конкурентска предност најефикасније бранила њеним чувањем у тајности, ограничавањем приступа и заштитом путем система пословне тајне.¹⁰

Заштита конкурентске предности се и у савременим пословним односима најефикасније штити системом пословне тајне и у том смислу наше кривично законодавство је прописало кривично дело Одавање пословне тајне из члана 240. које гласи:

„Ко неовлашћено другоме саопшти, преда или на други начин учини доступним податке који представљају пословну тајну или ко привавља такве податке у намери да их преда непозваном лицу, казниће се затвором од три месеца до пет година.

Ако је дело из става 1. овог члана учињено из користољубља или у погледу нарочито поверљивих података, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година.

Ко дело из става 1. овог члана учини из нехата, казниће се затвором до три године.”¹¹

¹⁰ Кина је 1713. године изгубила конкурентску предност услед деловања корпоративне шпијунаже. Кина је, наиме, вековима производила висококвалитетни порцелан, и то искључиво кроз процесе који су били познати само њеним алхемичарима, што јој је давало могућност велике зараде. Francusli Jezuit, отац d'Etrecolles, је приликом посете краљевској фабрици порцелана у Кини, успело да запамти – меморише тајне производње порцелана; да их опише и пошаље у Француску – Stevan Dedijer, Development & Intelligence 2003-2053, Paper presented at the Infoforum Business Intelligence Conference, Загреб 25-26 Септембер 2003

¹¹ Кривични законик

Криминалистички аспект корпоративне шпијунаже

Деловање корпоративне шпијунаже се може класификовати на више начина, али основна подела јесте подела на деловање шпијунаже легалним методама и деловање шпијунаже нелегалним методама.

Легалне методе

Постоји неколико облика корпоративне шпијунаже који се могу назвати легалним. Ове методе у основи се веома тешко могу подвести под активности којима се крши закон, али мотиви њихове примене, тј. прикупљање података, информација и знања их свакако сврставају у активности корпоративне шпијунаже. Легалне методе могу да укључују куповину привредног друштва или производа, чији крајњи циљ није то друштво или производ већ искључиво прибављање одређене технологије легалним стицањем права власништва. У овом случају фокус није на производу или компанији већ на конкретној технологији, јер када се овлада технологијом компанија или производ могу да пропадну а конкурент почиње да прави сопствени.

Други метод прибављања технологије подразумева притисак на привредно друштво да одустане од заштите пословне тајне. У основи, то је поступак када привредно друштво послује у страниој земљи, и онда оно мора да обучи домаћу радну снагу у вези са кривичним технологијама, тако да је врло вероватно да ће доћи до одливања до тада добро штићених знања и технологија. Други облик је удруживање са другим привредним друштвом било да је оно страно или домаће. Најизразитији случајеви су joint-venture удруживања, када привредна друштва улазе у пословне аранжмане ради заједничког остваривања једног или више послова, тада је привредно друштво суочено са захтевом да открије своје пословне тајне и осетљиве технологије. На привредном друштву је да одлучи да ли су трошкови обављања оваквог пословања исплативи, јер откривање сопствених тајни може бити једини начин да се уђе на одређено тржиште или да се изради одређени нов производ.

Информације из отвореног извора такође нуде богат извор знања за корпоративне шпијуне. Оне могу бити различитих облика, укључујући новинске чланке, корпоративне годишње извештаје, патенте поднеске, судске документе, маркетинг стратегије. На пример, типично корпорацијско понашање је слање истраживача и маркетинг особља на сајмове и конференције како би се прикупили подаци о конкурентима и њиховим најновијим активностима и производима. Они се обично по-

нашају као купци које интересује одређени производ, па испитивањем запослених из конкурентске фирме прикупљају обиље потребних података и информација.

Уобичајен начин прибављања информација и пословних тајни о конкуренту је, свакако, запошљавање стручњака из конкурентског привредног друштва, те искоришћавање његових знања и вештина које је стекао.

Нелегалне методе

Као што је речено многи од претходних метода се изводе на граници криминалне активности. Илегалне методе се најчешће користе јер нису сви спремни или нису у позицији да користе легалне методе, које су и најбезбедније.

Највећи број случајева корпоративне шпијунаже подразумевају коришћење инсајдера, односно запослених у одређеном привредном друштву, како би крали информације за конкуренцију. Мотиви зашто инсајдери пристају да садајују су различити, у зависности од околности могу се поделити на мотиве који су везани за новац¹² и оне који нису везани за новац. У највећем броју случајева као и са традиционалним шпијунским случајевима, регрутовање се обавља подмићивањем, изнудом или уценом. Међутим, постоје и инсајдери који имају друге мотиве, као што су освета послодавцу за лош третман у напредовању или новчаном награђивању. Инсајдери често услед свог положаја злоупотребљавају могућност приступа информацијама или само предају информације које већ поседују у раду. У новије време јављају се и инсајдери који су вођени патриотским мотивима, па се у иностраној земљи запошљавају у циљаној компанији одакле, некада и годинама, прикупљају податке о критичним технологијама.

Постој мање софистицирани, али ефикасни методи за крађи информација. Корпоративна шпијунажа може да користи и једноставно проваљивање у зграде и канцеларије одакле се жели украсти тражена

¹² Септембра 1997. године Pin Yen Yang и његова ћерка Hwei Chen Yang су били ухапшени заједно са Dr Ten Hong Lee због покушаја крађе вредних индустријских тајни од компаније Avery Dennison Corporation из Калифорније и њиховог преноса компанији Four Pillars Company на Тајвану. Dr Lee, који је био запослену у Avery Dennison од 1986. године примио је између 150,000 \$ и 160,000 \$ од Four Pillars и Pin Yen Yang за нелегални трансфер поверљивих производних информација и истраживачких података, те производних информација у периоду од око девет година. Економски губитак за Avery Dennison је утврђена на 50-60 милион долара. Овај случај означен као прва осуда иностраног држављана и стране компаније у оквиру the Economic Espionage Act of 1996.

инфорамција. Корпоративни шпијуни савладавају препреке, ограде, откључане и закључане пословне просторе, ормане, касе, те упадају у рачунаре, и обавезно ће испитати незаштићене рачунарске системе, итд. Веома чест метод којим се користе корпоративни шпијуни је претрага контејнера за смеће где ће свакако пронаћи значајну количину инфор-мација.¹³ На западу је одавно уочено да менаџери и пословни људи који често путују, бивају предмет софистицираних надзора. Амерички руководиоци су изјавили да понекад имају осећај да су им хотелске собе претресане, или да ду им телефонски позиви били праћени, итд. Ово се дешава због вредности информација које поседују, а што имају важнији положај у компанији и приступ осетљивим технологијама самим тим ризик да буду посматрани од стране конкурентске организације је већи.¹⁴ Корпоративни шпијуни могу да прикупљају информације хаковањем рачунара, уношењем вируса и тројанаца, прислушкивањем телефо-на, видео и аудио надзором, софистицираним криптоанализама, итд. Због ефикасности тренутно познатих метода, мало је вероватно да кор-поративни шпијуни морају да развијају нове методе.

Америчка студија о безбедности пословања је указала на најосет-љивије информације у организацији које су мете конкуренције:

- Истраживање и развој
- Продаја/маркетинг
- Базе података о клијентима
- Финансије
- Нови производи
- Пословни и стратешки планови
- Производни процеси
- Merger/acquisition
- Цене
- Подаци о запосленима

Директива Енглеског министарства за трговину и индустрију пре-двидела је следећу листу информација које имају вредност за конкурен-цију:

- Преговарачка позиција
- Процена конкуренције
- Информације о купцима
- Пословне и конкуренцијске стратегије
- Маркетиншки планови

¹³ Pasternak, G. (1996), The Lure of the Steal, U.S. News & World Report, March 4, p. 45.

¹⁴ White House (1995), Annual Report to Congress on Foreign Economic Collection and Industrial Espionage, Washington, DC: Government Printing Office.

- Информације о запосленима
- Детаљи за велике аквизиције и др.
- Врло осетљиве процене конкуренције, партнера и уговора
- Пословни планови и потенцијалне опције
- Заштита патентних информација

Извештај Америчког конгреса о индустријској шпијунажи из 1995. године навео је листу технологија које су најчешће мете страних обавештајних активности:

- Биотехнологије
- Ваздухопловно-космичке технологије
- Телекомуникације
- Компјутерски хардвер и софтвер
- Напредне саобраћајне и машинске технологије
- Напредни материјали и премази
- „Невидљиве технологије“

Истраживања су показала да негативан утицај корпоративне шпијунаже може да нанесе озбиљене штете за компанију која је била изложена њеном дејству, у најгорем случају може довести до престанка рада и губитка капитала. Међутим, најчешћи губици услед деловања корпоративне шпијунаже су:

- Губитак конкурентске предности
- Губитак удела на тржишту
- Губитак прихода
- Повећање трошкова истраживања и развоја
- Губитак пословног угледа
- Повећање судских трошкове - трошкови повезани са губитком поверљивих информација
- Повећани трошкови осигурања

Колико је проблем сложен и колике су штете које настају услед деловања корпоративне шпијунаже може се видети из истраживања Федералног истражног бироа (Federal Bureau of Investigation - FBI), који је изнео тврдње да су Сједињене Америчке Државе (САД), као светски лидер у технологији, данас постале једна од главних мета индустријских шпијуна. FBI процењује да је између 2004. и 2005. године због индустријске шпијунаже привреда САД изгубила између 130 и 330 милијарди долара. FBI сматра да 15 до 16 земаља тренутно има веома агресивне програме чија мета су САД. Међу њима су и Кина и Русија.¹⁵

¹⁵ Voice of America, U današnjem svetu ratovi se ne vode samo bombama i topovima, <http://www.Voanews.com/Serbian/archive/2005-05/2005-05-08-voa3.cfm?moddate=2005-05-08>. децембар 2007.

Разматрањем овога облика криминалитета и начина испољавања, очљиво је да се у суштини цео проблем своди на предузимање мера и радњи у циљу спречавања или ограничавања деликта. Са начином извршења појединих кривичних дела која се могу подвести под криминалну појаву названу корпоративна шпијунажа, нераскидиво је повезана проблематика превенције тога облика криминалитета. У конкретном случају под појмом превенције подразумевамо целокупност разноврсних међусобно повезаних мера, које проводе како државни органи тако и привредни субјекти, а усмерене су на спречавање криминалитета и уклањање узрока његова настајања. Циљ превентивних радњи на спречавању и сузбијању ових деликата је да се предузму сврсисходне и конкретне радње које ће придонети спречавању њиховог извршења. Суштина превенције повезује се са предделиктним и постделиктним спречавањем деликта у виду тзв. антикриминалне акције. Сагледавајући конкретну негативну појаву и заузимајући криминалистичко становиште о најефикаснијем облику борбе против исте изражене у превенцији, потребно је разликовати:

- превентивне мере које се предузимају као акција постављена пред целокупни апарат кривичног гоњења,
- превентивне мере које се предузимају индивидуално или групно и усмерене су на одређено кривично дело, које још није извршено или је већ извршено, али може бити да се и даље наставља.

У првој групи превентивних мера ради се о мерама израђеним на основу материјала из предмета у којима је кривични поступак већ завршен или је у току, а може се односи на околности и сфере извора шпијунског криминалитета у датом раздобљу или начину извршења шпијунаже. У другој групи превентивних мера, ради се о оперативно тактичким мерама и радњама које су усмерене на евентуалног извршиоца корпоративне шпијунаже.

Закључак

Савремени друштвено-економски односи и глобални начин привређивања наметнули су изазове у националној и регионалној економији, као и економији на нивоу пословног система. Савремени пословни системи су суочени са три одлучујућа фактора: конкуренцијом, променама и купцима. Ове три снаге модификују компанијске стратегије, водећи их у дубоко, непознато и застрашујуће. У пословним односима нема *fair-play* и саосећања, те стога пословни системи морају озбиљно да приступе овом широко распрострањеном проблему који је, нарочито у свет-

ским размерама, све више попримио облике тихог, прикривеног рата. Слободно се може рећи да већ годинама траје „глобални економски рат”.

Владајуће мишљење већине пословних људи је да се ради о високо софистицираним активностима обучених шпијуна, који раде или су радили у некој обавештајној служби. То је само донекле тачно, најпре из разлога што услуге таквих шпијуна нису јефтине, а са друге стране корпоративна шпијунажа обично користи једноставне методе које се могу спречити уколико се примени концепт свеобухватне безбедности, а не само физичко-техничко обезбеђење. Заштита од корпоративне шпијунаже се може остварити развојем модела пословања који мора да буде састави део пословне стратегије. Заштита од корпоративне шпијунаже у пословном систему је стаставни део пословања, то је пословна филозофија. Заштита се може остварити само вољом и жељом менаџмента и успех заштите ће искључиво зависити од тога да ли је менаџмант опредељен ка организацији и свестан проблема.

Анализом горе изнетих ставова може се закључити да на светском тржишту владају нова правила пословања и да се у савременом пословању примењују сва могућа средства, дозвољена и недозвољена, како би се остварила конкурентска предност на корпоративном нивоу, или боље речено економска доминација на глобалном нивоу.

Свако ко сматра да капитал нема граница и да он није обележен националним бојама појединих народа веома греши, јер су освајање тржишта и економска домијација дубоко обојене националним интересима појединих народа, а да није тако националне обавештајне службе не би узимале толико учешћа у тзв. “*тржишном надметању*”.

Литература:

1. Allen Steve, “Safeguarding proprietary information the protection of intangible asset”, *Financial Crime Review: Strategies to Combat Money Laundering and Fraud*, BDE Global, London, 2001, p. 3.
2. Competitive intelligence and economic or industrial espionage, 15. oktobar 2010. http://finance.reachinformation.com/Industrial_espionage.aspx,
3. Economic Espionage, 18. novembar 2010. <http://www.fbi.gov/about-us/investigate/counterintelligence/economic-espionage>
4. Kevin D. Mitkin, *Umetnost obmane*, Mikro knjiga, Beograd, 2003, str 243.
5. Prvulović Vladimir, *Ekonomska diplomatija*, Megatrend univerzitet, 2006, Beograd, str. 147
6. Mediacentar, *Industrijska špijunaža kao pošast nad planetom*, <http://www.mediacentar.org.yu/code/navigate.asp>, 19/01/2007.

7. Zakon o privrednim društvima (Službeni glasnik RS 36/2011, 99/2011),
8. Pasternak George., The Lure of the Steal, U.S. News & World Report, 4. March 1996, p. 45.
9. Stojanović Zoran, *Komentar Krivičnog zakona Srbije*, Beograd, 2009. godina, str. 345
10. „Strategije razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova 2011 – 2016“, http://www.http://www.mup.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/Strategija%20razvoja%20MUP-a%202011-2016.pdf, 22.04.2012.
11. „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije“, <http://www.mod.gov.rs/cir/dokumenta/strategije/usvojene/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf>, 20/02/2011.
12. Voice of America, U današnjem svetu ratovi se ne vode samo bombama i topovima, <http://www.Voanews.com/Serbian/archive/2005-05/2005-05-08-voa3.cfm?moddate=2005-05-08>. decembar 2007.
13. White House (1995), Annual Report to Congress on Foreign Economic Collection and Industrial Espionage, Washington, DC: Government Printing Office.

Corporate espionage; normative - forensic aspect of modern business

Summary: Questions and issues related to corporate espionage is largely occurring in newspaper articles, while scientific and professional community in the Republic of Serbia is very shy handles this subject. Bearing in mind the above mentioned, aim is to show the broad widespread phenomenon of corporate espionage, as well as some of its basic aspect of modern business. Corporate espionage is the most efficient and destructive mean of economic warfare in which it is contained by its criminal aspect. Although the history of corporate espionage is very long, it is now particularly important because of the imposed requirements by constant innovation and development of knowledge, because to remain "in game" operating system must constantly innovate and to invest in equipment and technology, and how it is very expensive, there is a gap between the desire for profit and opportunities for its creation. Desire or greed leads to stepping unethical and illegal business activities that the system can cost significant resources or market share. From the normative aspect of problem solving, it can be said that in the Republic of Serbia corporate espionage does not have great significance, legislative solutions do not provide minimum requirements for successful opposition to this phenomenon, which in practice of developed market countries is not the case.

Key words: corporate espionage, competitiveness, crime, norms, knowledge, information

НЕДЕЉКО ПРДИЋ*
ЖКП Тржница
Нови Сад
ТАМАРА МИЛАНОВИЋ
Електровојводина
Нови Сад

УДК 32.019.5
Прегледни рад
Примљен: 24.07.2013
Одобрен: 22.08.2013

ЈАВНИ НАСТУПИ КАО ПРОМОТИВНА АКТИВНОСТ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Сажетак: У данашњем друштвеном, пословном и политичком амбијенту јавно мњење и подршка јавности су основа од друштвеног значаја која одређеној организацији доноси позитиван имиџ. Рад одговара на питање ефикасности остваривања постављених циљева јавних наступа као промотивне активности одређених организација. Основни циљ рада је успостављање успешног модела јавних наступа ради постизања стратешких циљева одређене организације, који се мери кроз стицање подршке јавности и промену става појединца или групе у вези са питањима од значаја за живот организације.

Кључне речи: организација, јавни наступи, модел јавних наступа, ефекти јавних наступа

Увод

У савременом друштвеном, политичком и пословном амбијенту односи са јавношћу или како се данас каже „корпоративне комуникације” дефинишу односе са јавношћу као сталну и осмишљену комуникацију одређене организације, окренуту подједнако спољном свету и интерним структурама, чији је циљ стварање квалитетног идентитета организације и њеног позитивног „имиџа” у јавности, који ће омогућити постизање стратешких циљева одређене политичке, друштвене или пословне организације. Као део односа са јавношћу, посебно је у овом раду

* ekonomistdoo@sbb.rs, 063/500-818

анализиран аспект јавних наступа као промотивне активности одређених организација, због чињенице адекватног несхватања значаја јавних наступа за стратешку позицију код домаћих политичких, друштвених и пословних организација.

Будућност односа са јавношћу у виду њиховог остваривања путем јавних наступа има реалну и блиставу перспективу. Наведена констатација произилази из чињенице да се непосредним контактом најбоље јача, ствара и одржава углед организације према циљаној јавности.

У раду је стављен акценат на улогу и значај друштвених организација (удружења), која се баве проблематиком младих јер је њихов значај за развој друштва велики и усмерен је на остваривање друштвено корисних циљева.

Дефинисање појма односа са јавношћу и јавних наступа као промотивне активности

Дефинисање појма public relations (за који се користи у стручној литератури скраћеница PR) изводи се са ширег или ужег аспекта. У ширем смислу, представља опште развијање повољног јавног мишљења о некој друштвеној, политичкој или економској институцији, а у ужем смислу, то је скуп акција неког предузећа усмерених ка сопственим радницима, потрошачима, купцима, добављачима, друштвено-политичким институцијама и целокупној јавности – са циљем стицања поверења, наклоности, и повољног мишљења. (Салаи, 1994: 190)

Организација настоји да задовољи циљна тржишта, уважавајући, при томе, очекивања јавности и окружења. Јавност је, у овом случају, свака група која има актуелни или потенцијални интерес, односно утицај на способност организације да остварује своје циљеве. Од ових група се очекује наклоност, повољна мишљења и финансијска средства. Сваку компанију окружује седам типова јавности: финансијска, медијска, држава као јавност, грађанска, локална, шира и интерна јавност. (Котлер, 1988: 85-86)

Котлер и Амстронг односе с јавношћу дефинишу: „Односи са јавношћу укључују стварање добрих односа предузећа са различитим деловима јавности и то постизањем повољног публицитета, добрим корпоративним имагеом и решавањем или спречавањем неповољних вести, прича и догађаја. Главна средства односа са јавношћу су: односи с медијима (спадају и јавни наступи), публицитет, корпоративно комуницирање, лобирање и саветовање”.(Котлер, 1993: 69)

Према британском институту за односе с јавношћу, они „представљају промишљени, планирани и континуирани напор за успостављање и одржавање заједничког разумевања између организације и њене јавности”. (www.ipr.org.uk)

Према истраживањима „The International Comitee of Public Relations Consultans Association-a”, међународног удружења агенција за односе с јавношћу (ICO PRCA) већи број запослених најављује чак 93% агенција. (www.prca.org)

Када је у питању будућност односа са јавношћу и њихова примена у пракси различитих организација, потребно је континуирано образовање и примена посебних вештина због комплексности развоја и опстанка организација. Наиме, развој односа са јавношћу у будућности познати амерички стручњаци за односе са јавношћу Matera i Artigue, предвиђају следеће: Особе задужене за односе са јавношћу морају у новом веку стећи вештину коришћења технологије, врхунска знања на различитим подручјима те добро балансирати своје знање мултикултуралном осетљивошћу како би дошли до светског аудиторијума. Промене на тржишту и напредак у знању и технологији довешће до тога да особе задужене за односе са јавношћу морају користити примењена друштвена сазнања да би задржале своју успешност. (Matera, Artigue, 2000)

Имајући у виду сватање појма односи са јавношћу познатих аутора потребно је дефинисати јавне наступе као промотивну активност и њихов значај за стратешку позицију одређене друштвене, политичке или пословне организације. Јавни наступи су уствари свакодневни и различити видови комуникације са којим се одређена политичка, друштвена или пословна организација непрекидно сусреће. То је разлог који успешност у јавним наступима чини једном од виталних вештина, којом треба да овладају и коју треба да развијају све особе чији је циљ афирмација и напредовање одређене организације. Најбоље идеје одређене организације немају шансе на успех уколико се циљаној јавности не представе на начин који је за њих разумљив и прихватљив. Из ове чињенице проистиче очигледна потреба за савладавањем вештине јавних наступа. На основу комуникацијских сазнања када је у питању стање и уважавање јавних наступа у домаћим организацијама, многи не сватају значај овог појма за постизање циљева организације или се једноставно не сналазе. Може се чак рећи да су за већину људи који промовишу одређену организацију, јавни наступи представљају проблем и баук.

Анализирајући наведене дефиниције познатих аутора може се закључити да су јавни наступи део односа са јавношћу, који као вештина

користе одређена историјска и научна достигнућа комунологије, психологије и социологије у сврху стварања позитивног имица организације у јавности ради стицања угледа, успеха, међусобног разумевања као и спречавања евентуалних негативних ставова који постоје у јавности о организацији. Наиме, може се закључити да је сврха јавних наступа стварање, задржавање и повећање наклоности свих облика јавности од значаја за живот организације непосредним јавним контактом.

Значај јавних наступа домаћих организација

У циљу успешног истраживања значаја јавних наступа као промотивне активности аутор овог рада се определио за друштвене организације (удружења) које се баве студентском и омладинском проблематиком с обзиром на чињеницу да је и сам био председник релевантне студентске организације и има непосредна сазнања и искуства. Имајући у виду да ове организације спадају у непрофитни сектор, као и чињеницу да за остваривање својих циљева имају велику конкуренцију у такозваном невладином сектору, као и значај који би у друштвеном животу трбало дати омладини и студентима, ово истраживање има за циљ да помогне овим организацијама да адекватним јавним наступима скрене пажњу и омогући приступ разним фондовима који ће омогућити постизање циљева постојања организације.

Све већа конкуренција на тржишту непрофитних организација изискује већу ангажованост и прилагођавање новим условима, па је потребна адаптација, јер је досадашњи „опуштен” приступ превазиђен. Да би биле ефикасније, али и због потребе да привуку стејхолдере и осигурају фондове неопходне за испуњење социјалних и културних циљева, неопходно је да се окрену маркетиншким принципима, што може да им увећа шансе за постизање бољих финансијских резултата потребних за испуњење мисије. (Друкер, 2006; Котлер, 2005).

У циљу успешног истраживања значаја јавних наступа за успех организације у раду је путем анкетног упитника извршено истраживање код домаћих омладинских, студентских и невладиних организација (удружења), везано за значај јавних наступа као промотивне активности за успех одређене организације.

Проблем који се жели истраживањем постићи, је место јавних наступа у структури односа са јавношћу и њихова интегрисаност у складу са стратешком позицијом организације.

Структура анкетираних домаћих организација је следећа:

- Студентска 24%
- Омладинска 16%
- Невладина 24%
- Удружење 36%
- Друга 0%

Наведена истраживања показују разноврсност анкетираних организација (по новом закону све су регистроване као удружења) са аспекта остваривања циљева постојања организације. Потребно је напоменути да је заједнички циљ свих анкетираних организација побољшање положаја младих и њихов значај за развој друштва у целини.

Приликом анкетања, на питање да ли постоји координација између различитих инструмената односа са јавношћу у вашој организацији: 88% организација је одговорило потврдно док је негативан одговор дало 12% организација.

Резултати анкете о постојању координације и интегрисаности различитих инструмената односа са јавношћу показују да анкетираних домаће организације схватају значај интегрисаности различитих инструмената односа са јавношћу.

На питање да ли јавни наступи доприносе угледу ваше организације одговор је следећи:

- Да 100%
- Не 0%.

Резултати истраживања показују да велики број анкетираних домаћих организација схватају значај јавних наступа за углед организације у јавности.

Којом оценом би сте оценили координацију и интеграцију активности односа с јавношћу у вашој организацији:

- 1 0%
- 2 28%
- 3 20%
- 4 44%
- 5 8%.

На основу добијених података може се закључити да домаће организације морају кординисати своје активности односа са јавношћу, као и интегрисати све активности са осталим инструментима маркетинг комуницирања.

Које сте од следећих активности односа са јавношћу користили у последњих годину дана?

- Јавни наступи 92%
- Догађаји 92%
- Спонзорства 20%
- Обавештења за медије 92%
- Блог 20%
- Друго(наведите) 52%
- Ниједан 0%.

Спроведена истраживања код домаћих организација показују да јавни наступи (92%), догађаји (92%) и обавештења за медије (92%) имају значајно место у комуникацији организације са својом јавношћу. Из претходног истраживања може се закључити значај личног контакта којем домаће организације дају предност у комуникацији са јавношћу.

Под „Друго” наведено је следеће:

- ФБ страница, сајт,
- Друштвене мреже:
- Соц мреже, интернет презентација,
- Друштвене мреже, интернет стране, портали, мејлинг листе,
- Друштвене мреже, веб сајт апликација за друштвене мреже, сајт,
- Промоција активности на ВБ, ТВ и радио емисије.

Када су у питању други инструменти комуникације углавном је дат значај електронским комуникацијама путем интернета и друштвених мрежа.

Комуницирање са јавношћу у данашњем окружењу путем јавних наступа постаје круг узрочно-последичних активности у којима одређене организације користе истраживања да сазнају како циљне групе организације размишљају и која је њихова перцепција, да би својим активностима утицала на перцепцију циљне групе, ради мењања и прилагођавања ставова групе у интересу спровођења циљева организације. Подаци добијени истраживањем омогућавају сазнања како циљне групе виде организацију, на основу којих је потребно јавне наступе прилагодити интересима и потребама циљних група након спроведених истраживања.

На основу спроведених истраживања за потребе овог рада приликом јавних наступа потребно је следеће:

1. Водити рачуна о сопственом имиџу и сазнању у јавности о организацији након спроведених истраживања.
2. Едукација запослених у смислу значаје сваког непосредног контакта организације са спољном јавношћу.

3. Усавршити и подићи писмену комуникацију организације са окружењем на задовољавајући ниво.
4. Контакти свих представника организације са циљним групама организације морају бити осмишљени и усаглашени.
5. Мотивација представника или запослених у организацији мора бити сразмерна њиховој потреби да буду информисани о свим догађајима од значаја за организацију коју у јавности представљају.
6. Представљање организације штампаним и електронским медијима мора бити представљено на начин који ће подићи ниво сазнања о организацији на друштвеној лествици успешности.

Све активности јавних наступа морају бити у функцији испуњавања планираних циљева, као део дугорочне стратегије односа са циљним и потенцијалним циљним групама. Будућност односа са јавношћу као промотивне активности организације има шансу уколико се свати значај образовања људи за област јавних наступа.

Може се закључити да стручњаци за јавне наступе морају поседовати одређене комуниколошке, психолошке и друге претпоставке за успешно промовисање организације. Поред тога потребно је мултидисциплинарно познавање друштвених збивања, мисије и визије постојања организације коју представља, као и знања из области економије, социологије, психологије, политикологије и у највећој мери комуникологије.

Проблеми и модел развоја јавних наступа као промотивне активности

Најбоље идеје у пословном, политичком и друштвеном животу немају шансе за успех уколико се саговорницима или другој циљној јавности не представе на начин који је за њих разумљив и прихватљив. Из ове чињенице проистиче очигледна потреба за савладавањем вештине јавних наступа. Све организације које размишљају стратешки, морају уважити принцип осмишљеног и систематског преношења јавности квалитета и вредности које реално стоје иза организације коју представљају праћен ентузијазмом и високом мотивацијом.

Елементи успешности у моделу јавног наступа односе се на следеће категорије:

1. превазилажење нервозе, треме и страха

Позната је чињеница да умерена доза треме, подстиче на размишљање, даје мотив доброј припреми и подиже адреналин у крви, што у укупној еваулацији побољшава ефекте доброг наступа. Претерана нер-

воза, међутим, значајно смањује ефекте доброг наступа, због чега се мора ставити под контролу. Искуства у светским размерама показују да су јавни наступи стресна ситуација, у којој често не кажемо оно што смо желели и планирали. Познати светски водитељи често наглашавају чињеницу приликом интервјуисања познатих светских лидера и личности, о заборавности постављања веома важних питања које су имали на уму да поставе пре почетка интервјуа. Важно је, такође, извршити емоционалну припрему приликом одређеног јавног наступа. Једна од могућих ситуација која се може десити приликом јавног наступа, јесте присуство људи који који уживају да стављају примедбе, траже „рупе” и проналазе изузетке како би омаловажили говорника и његов став. То су углавном они који би и сами желели да представљају одређену организацију, али се не усуђују или немају прилику за то. Потребно је задржати менталну равнотежу, самом чињеницом да су такви увек присутни и спремни на „критике”. Основни разлози за нервозу јесте страх од неуспеха, страх да се не испадне „смешан”, осећај инфериорности, страх од изолације коју говорник често осећа приликом јавних наступа.

У психолошком смислу особа која представља одређену политичку, друштвену или пословну организацију мора уважити неколико битних чињеница:

1. Нервоза није својствена само презентеру јавних ставова приликом јавних наступа, она је природна и може имати и позитивне ефекте.
2. Усвајање чињенице да стандарди јавних наступа нису високи, па постоји увек могућност бољег презентовања ставова јавности од других.
3. Претпоставка познавања мисије, визије и циљева организације коју представљате из којих ће проizaћи лични допринос успешности организације.

Ради успешног савладавања нервозе, треме и страха поред осталог потребно је искористити сваку прилику представљања организације јавности, чиме се стиче самопоуздање, уважавање конструктивних примедби и предлога и сагледавање значаја тих примедби за исправљање грешака. Познавање одређене теме која се презентује јавности у виду чињеница, релевантних информација као и примера који ће потврдити одређене ставове приликом презентовања јавности. Наиме, веома је важно познавати структуру јавности којој се обраћате, као и прецизирање општих и специфичних циљева који се желе наступом постићи.

2. *темељна припрема наступа*

Успешна и ефикасна припрема произилази из познавања идентитета и вредности организације коју представљате. Питање уједначености идентитета, оно што у ствари организација јесте и имица, оно

што јавност мисли о организацији представља кључно питање на које јавни наступи морају дати одговор. Могуће је, у циљу постизања краткорочне користи интегрисаним приступом у маркетинг комуницирању, међу које спадају и јавни наступи, великим присуством у штампаним и електронским медијима „улепшати” слику о организацији и створити „имиц” који у знатној мери превазилази вредности које стоје иза идентитета организације. Међутим, по неписаном правилу све организације које свој идентитет подреде „имицу” трају кратко и убрзо следи њихов пад и нестанак.

Поред уважавања циљева и вредности одређене организације за добар наступ потребно је уважити следеће елементе:

1. Јак разлог и мотив обраћања јавности. Обраћање јавности има позитиван ефекат ако је прецизиран конкретним разлозима и специјално одабраним сегментима јавности којој се обраћамо.
2. Релевантне чињенице и нове информације. Нова сазнања и информације које могу подићи ниво интересовања за организацију и унапредити квалитет комуницирања и интересовања за организацију.
3. Одређивање специфичног циља јавног наступа. Овај наступ има циљ да информише, заинтересује и информише циљну јавност, о одређеном значајном моменту из живота организације.

Пласирати „праву” поруку „правим” људима у „право” време је сигуран пут да се оствари успех у маркетинг комуницирању одређених организација са својим циљним сегментом јавности. Ако су јавни наступи део укупне маркетинг стратегије обраћања циљној јавности, проишле из маркетиншког начина размишљања, као и да су многе активности, маркетинга, маркетинг комуницирања и јавних наступа међусобно повезане које праве такозвани синергијски ефекат приликом обраћања циљном сегменту јавности, може се констатовати да у модерним светским организацијама јавни наступи имају значајну улогу у промовисању организације.

Због свега наведеног, значај јавних наступа, постаје један од најизазовнијих и најдинамичнијих инструмената маркетинг комуницирања са циљном јавношћу због директног комуницирања са јавношћу у виду преношења непосредних порука јавности.

3. *ефекти доброг наступа*

Живимо у времену у коме стил и имиц имају све важније улоге, за појединце, стицање славе не значи само задовољење ега, већ и прилику за нове животне шансе и бољи и богатији живот, за пословне, друштвене и политичке организације, присуство у јавности је услов опстанка, егзистенције и развоја. Добар имиц требало би да буде последица доб-

рог идентитета, доброг понашања, доброг рада, доброг производа или услуге или уважене друштвене или политичке организације. Начин на који људи перципирају ствари, међутим, показују да слика која у јавности постоји о некој организацији или личности постаје важнија од реалности. Медијска слика у јавности одлучујуће утиче да у многим сегментима имиџ добије предност над идентитетом.

Да би јавни наступ био успешан потребно је предузети следеће кораке:

1. Усвајање личног и специфичног приступа теми о којој се говори на основу планираних циљева јавних наступа.
2. Уважавање саговорника и прихватање позитивних сугестија који настану током јавних наступа уз уважавање властитих ставова презентованих јавности.
3. Веровање у циљеве своје организације и опуштено преношење јавности њених вредности.
4. Почетак и крај излагања ускладити са циљевима јавних наступа.
5. Објективно сагледавање сопствених грешака, које ће бити основа за бољу припрему наредног наступа уз уважавање ставова специфичних саговорника.

У пословном и политичком свету добра слика у јавности одувек је била важна, и пословне и политичке организације су придавале значај свом угледу и позицији у друштву, али од деведесетих година прошлог века приоритет постаје имиџ. Све модерне организације било ког типа заокупља питање како своје име и репутацију, као и представу коју јавност има о њима подићи на највиши могући ниво. Истраживања тржишта потврђују да постоји директна веза између присуства производа у јавности и његовог удела на тржишту, односно присутности у свести потрошача и оствареног профита. Наиме, позната је чињеница да највеће пословне организације највише улажу у маркетинг и односе са јавношћу у које спадају и јавни наступи, и да су најприсутније у јавности. Код потрошача чак веома често постоји предубеђење да је производ бољи и квалитетнији што је присутнији у јавности. То, у сваком случају није тачно, али то је начин на који потрошачи размишљају и о коме пословне организације морају водити рачуна. Веома слични ставови јавности постоје и када су у питању одређене политичке организације, код којих је имиџ слика коју други имају о њима, а која се стиче и ствара на основу онога како се представљају јавности, и могућности њихове контроле информација, као и могућности управљања информацијама које се појављују у јавности о одређеној политичкој организацији.

Мерење ефеката јавних наступа

Потреба за анализом успешности остваривања циљева односа са јавношћу методом јавних наступа произилази из саме чињенице да ли је организација остварила своје циљеве комуницирањем са јавношћу путем јавних наступа, ради упоређивања остварених резултата базираним на прецизно утврђеним циљевима, као и предузимања корективних активности којима ће побољшати свој наредни јавни наступ.

Евалуацију и контролу постављених циљева односа са јавношћу у виду јавних наступа можемо посматрати кроз призму процене и упоређивања остварених резултата са прецизно утврђеним циљевима кроз различите приступе: (Др. Бранковић, 2004)

- Рационални
- Емотивни
- Понашајни (делатни или бихеријовистички)

Када је у питању аспект времена можемо разликовати: (Др. Бранковић, 2004)

- Садашњу
- Дугорочну и
- Трајну евалуацију.

Процена, евалуација и контрола остварених циљева поставља се као неминовност у свим друштвеним, пословним и политичким организацијама које свака на свој начин учествују на „тржишту”, представља средство смисленог и ефикасног остваривања постављених циљева. Ове методе можемо поделити на: (Др. Бранковић, 2004)

1. Квантитативне
2. Квалитативне

Квантитативне методе истраживања углавном се примењују кроз одређене статистичке податке у виду бројчаних показатеља неких ставова у циљној групи истраживања која се примењује у маркетингу. Квалитативни метод истраживања подразумева развој одређених ставова и перцепција циљне групе истраживања и најчешће се примењује као метод евалуације у односима са јавношћу и јавним наступима.

На питање, да ли вршите мерење ефеката јавних наступа ваше организације, одговор је следећи:

- Да 40%
- Не 60%

Може се закључити да велики број анкетираних домаћих организација не врши мерење ефеката јавних наступа. Потреба за проценом и

контролом остварених резултата јавних наступа поготово је значајна код домаћих организација, због ограничених средстава која су им на располагању за остваривање мисије и реализације циљева. Мерење и контрола остварених резултата утемељена је на утврђивању реализације унапред постављених циљева, са постигнутим резултатима, представља средство смисленог и ефикасног остваривања резултата јавних наступа у оквиру укупне комуникације организације са јавношћу.

Добар ефекат јавног наступа настаје из добро планираног јавног наступа, добре комуникације за време наступа и непосредне провере ефеката након наступа. Јавни наступи стварају поуздану основу, за стварање трајног доброг имица у јавности одређене организације због непосредности у комуникацији приликом јавних наступа. Како је имиц слика коју јавност има о организацији, а која се стиче и гради јавним наступима, важно је измерити ставове јавности након наступа, да тим информацијама у што већој мери управља организација и да их, ако је могуће контролише. Ако је имиц оно што људи мисле о организацији, а јесте, потребно је након наступа створити позитивну слику у јавности, јер ће то урадити други. Циљ мора да буде контрола информација и ставова о организацији након јавног наступа.

Неколико метода за мерење ефеката јавних наступа:

- Одржавање публицитета након јавних наступа. Да би ефекат после наступа био остварен, потребно је остварити неопходан контакт са медијима. Треба ставити акценат на управо презентован јавни наступ, ставити нагласак на веома важном достигнућу или догађају, који може бити интересантан за углед одређене пословне, друштвене или политичке организације.
- Остварена медијска покривеност пре и после јавних наступа. Овај метод је добар за истраживање и мерење успеха приликом преношења одређене важне поруке. Да би мерење резултата било јасније и прецизније потребно је сакупити све објављене чланке у штампаним и електронским медијима или специјализованим часописима од значаја за организацију.
- Мерење степена свесности пре и после јавног наступа. Овај метод се користи када је циљ јавних наступа побољшање степена свесности о организацији и њеном постојању, да се промовише нова вредност организације и промени медијска перцепција о њој.
- Истраживање и анализа свих натписа, коментара и ставова јавности о организацији
- Истраживање и анализа ефеката јавних наступа и стратешке позиције организације
- Број и квалитет успостављених нових контаката који су настали током јавних наступа. Служи за упоређивање ефикасности јавних наступа у поређењу са другим инструментима маркетинг комуницирања.

Јавним наступима као делу планског процеса комуницирања организације са окружењем, инвестира се осмишљеном стратегијом, која мора бити део целокупног маркетинга организације са циљем задовољења интереса организације уз задовољење интереса циљних група заинтересованих за живот организације. Другим речима организација путем јавних наступа то чини на непосредан и ефектан комуникацијски начин да би представила циљеве организације тако што:

1. Добро дефинисаним, осмишљеним циљевима јавних наступа презентује своју организацију са циљем да „освоји” а касније и задржи циљне групе од важности за опстанак организације,
2. Успешном непосредном комуникацијом уважи интересе својих циљних група а касније их и задржи да буду лојални организацији,
3. Успостави дугорочну сарадњу и партнерство са циљним групама и осталом јавношћу,
4. Идентитет и имиџ прилагођава интересима циљних група и остале јавности стварајући амбијент да они верују у циљеве организације,
5. Комуникацијским активностима током јавних наступа утиче на ставове и мишљење заинтересованих група тако да увек препознају организацију и њене вредности.

На питање, које од наведених метода за мерење ефеката јавних наступа користите у вашој организацији, добили смо следећи одговор:

○ Одржавање публициитета након јавних наступа	44%
○ Остварена медијска покривеност пре и после јавних наступа	28%
○ Мерење степена свесности пре и после јавних наступа	16%
○ Истраживање и анализа свих натписа, коментара и ставова јавности о организацији	16%
○ Истраживање и анализа ефеката јавних наступа и стратешке позиције организације	4%
○ Број и квалитет успостављених нових контаката који су настали током и након јавних наступа	48%
○ Неки други (наведите)	4%.

Наведено указује да 48% анкетираних организација користи успостављање нових контаката након наступа а 44% одржавање публициитета након наступа. Препорука за успешну комуникацију са јавношћу домаћих организација, јесте интегрисано коришћење свих инструмената у комуникацији са јавношћу, као и контроли ефеката односа са јавношћу и јавних наступа како би се постигли планирани циљеви организације. Потребно је нагласити да само 4% анкетираних домаћих организација сматра да је битна веза између јавних наступа и стратешке позиције организације што је недовољно за остваривање мисије постојања организације.

Имајући у виду значај односа са јавношћу јавних наступа за постизање циљева организације, ово истраживање има за циљ да истакне значај јавних наступа за опстанак домаћих организација, као и да нагласи њихов значај за друштвену позицију организације.

Да би се остварио комуникацијски ефекат јавних наступа и створио предуслов за бољи успех на наредним јавним наступима потребно је следеће:

- Искористити све штампане и електронске медије за наставак позитивне комуникације након јавних наступа,
- Осмислити директну везу између целокупне маркетинг – комуникацијске стратегије организације и јавних наступа,
- Остварити контакт са свим политичким и пословним издавачима, локалним и регионалним медијима од значаја за живот организације,
- Обезбедити након јавних наступа, разним комуникацијским активностима представљање организације у региону и шире уколико је то од значаја за њен развој.

Закључак на основу претходних сазнања указује да је основни циљ сваког јавног наступа да буде јединствен и примећен, како би се разликовао и издвојио од порука директних и индиректних конкурената одређене организације. Као што је познато људи на ствари гледају различито, и у том смислу је изазов за јавне наступе као инструмент маркетинг комуницирања да створи имиџ на који ће заинтересована јавност реаговати мање више предвидиво. Стварање позитивног имиџа у јавности подразумева иницијативу, предузимљивост и агилност у којем су јавни наступи само један од инструмената постизања циљева организације адекватним комуницирањем путем јавних наступа. Идентитет и имиџ организације стварају се годинама у којем је само мали број организација доживео брз пословни или политички успех. Комуникација организације са окружењем је дуготрајан и осмишљен плански рад којим се постиже завидан успех. Предност јавних наступа као инструмента комуницирања са окружењем јесте у непосредности наступа али и опасност која се може елиминисати добрим планирањем јавног наступа.

Ставови јавности о одређеној организацији могу помоћи или ометати развој организације. Будући да јавност може битно утицати на судбину неке организације, потребно је прецизно дефинисаним циљевима јавних наступа предузети конкретне кораке за успостављање сврсисходних односа са својом кључном јавношћу од које зависи и позиција одређене организације.

Закључна разматрања

Јавни наступи као део односа са јавношћу су интегрални део маркетинг комуницирања организације са циљним групама и у данашње време постали су један од кључних елемената успеха. У практичном смислу јавни наступи представљају спровођење усвојене стратегије односа са јавношћу којом треба да се створи углед, наклоност и публицитет. Наиме, овде се ради о традиционалној вештини која обухвата широк дијапазон и наслања се на знања из бројних мање више сродних наука, применом савремених метода комуникације.

Наиме, јавни наступи су прихваћени као значајан инструмент односа са јавношћу али је њихова ефикасност генерално била дискутабилна, без потврде од стране научних истраживања. На основу спроведених истраживања за потребе овог рада, јавни наступи су врло ефикасан инструмент односа с јавношћу по мишљењу анкетираних домаћих организација. Међутим, анкета показује да 60% домаћих организација не врши мерење ефеката јавних наступа на тржишну позицију њихове организације. Допринос овог рада са становишта ефикасности јавних наступа као промотивне активности састоји се у формулисању адекватног модела јавних наступа као и потребе за анализом успешности остваривања циљева јавних наступа. На основу предложеног модела, као и активности које се односе на проверу ефеката јавних наступа домаће организације могу дефинисати јавне наступе и њихов значај у комуникацијском миксу организације који може допринети ефикасности њихове друштвене и тржишне позиције.

Литература:

1. Blek, S. (1997) *Odnosi s javnošću*, Clio, Beograd
2. Dr. Branković, Srbobran (2004) *Evaluacija odnosa s javnošću*, Maribor
3. Cutlip, M. S.; Center, H. A.; Broom, M. G. (2000) *Effective Public Relations*, 8th ed., New Jersey
4. Donovan, R. J; Henley, N. (2010) *Social Marketing an International Perspective*, Cambridge University press, Cambridge
5. Donovan. R. J. (1999) *Targeting Male Perpetrators of Intimate Partner Violence: Western Australia's Freedom from Fear Campaign*, Vancouver BC University of British, Columbia
6. Drucker P. (2006) *Managing the Nonprofit Organisation: Principles and practice*, Melbourne
7. Filipović, V.; Kostić-Stanković, M. (2012) *Marketing Menadžment*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd

8. Kotler, Filip (1988): Upravljanje marketingom, knjiga 1, informator Zagreb
9. Kotler, Philip. (1993) Marketing – An introduction, Englewood Cliffs
10. Kotler, Philip. (2005) FAQ's Marketing Singapore: Marshal Cavendish business
11. Matera, F. R., Artigue, R. J. (2000): Public Relations – Campaign and Techniques, Boston
12. Miletić, Mirko (2007) Privatizacija masmedija u javnom vlasništvu, Kultura Polisa br. 6/7, Novi Sad
13. Prdić, Nedeljko (2003): Javni nastupi, Ekonomski fakultet Subotica, pristupni rad
14. Dr. Salai, Suzana; Mr. Hegediš, Ivan(1994): Tržišno komuniciranje, Subotica
15. www.ipr.org.uk 14.06.2003.
16. www.prcr.org.uk 12.03.2002.

Public Apparances As A Promotinal Acitivity

Summary: In today's social, political and business environment the public opinion and the support of the public is the basis that is socially significant and it brings a certain positive image to a certain organisation. This paper tries to find the answer to the question what is the efficiency of the accomplishment of the objectives and goals set to the public apparances as promotional activities of certain organisations. The main objective to this paper is to set and mantain the successful model of public apparances in order to accomplish the strategic objectives of an organisation, measured by the gaining the support of the public and change of attitude of an individual or a group, considering the questions having significance to the life of the organisation.

Key words: organisation, public apparances, model of public apparances, effects of public apparances

Прилог 1 - Анкетни упитник за организације

1. Назив ваше организације
2. Функција у организацији.....
3. Ваша организација је:
 - Студентска
 - Омладинска.....
 - Невладина
 - Удружење
 - Друга
4. Које сте од следећих активности односа с јавношћу користили у последњих годину дана? (могућност вишеструког избора)
 - Јавни наступи
 - Догађаји
 - Спонзорства.....
 - Обавештења за медије
 - Блог.....
 - Друго (наведите)
 - Ниједан
5. Да ли постоји кординација између различитих инструмената односа с јавношћу у вашој организацији
 - Да..... Не
6. Да ли јавни наступи доприносе угледу ваше организације
 - Да..... Не
7. Којом оценом би сте оценили кординацију и интеграцију активности односа с јавношћу у вашој организацији (од 1 до 5, 1 најнижа оцена, 5 највиша оцена)
 - 1... 2... 3... 4... 5...
8. Да ли вршите мерења ефеката јавних наступа ваше организације
 - Да..... Не
9. Које од наведених метода за мерење ефеката јавних наступа користите у вашој организацији (могућност вишеструког избора)
 - Одржавање публицитета након јавних наступа
 - Остварена медијска покриваност пре и после јавних наступа

- Мерење степена свесности пре и после јавних наступа
 - Истраживање и анализа свих натписа, коментара и ставова јавности о организацији.
 - Истраживање и анализа ефеката јавних наступа и стратешке позиције организације ...
 - Број и квалитет успостављених нових контаката који су настали током и након јавних наступа
 - Неки други (наведите)
-

Напомена: Наведени подаци ће се користити за потребе истраживачког рада „Јавни наступи као промотивна активност организације”

Прилог 2 – Списак анкетираних организација

Проактивна омладина Србије; Црвени крст Ковин; Светски омладински талас; Савез студената Медицинског факултета; Друштво за развој деце и младих - ОТВОРЕНИ КЛУБ, Ниш; Омладински креативни центар; Омладина ЈАЗАС-а Пожаревац; Грађанска читаоница „Либерграф” ; Млади истраживачи Србије; Омладина ЈАЗАС-а Београд; Савез извиђача Србије; Организација креативног окупљања- ОКО; АЛТЕРО; Омладина ЈАЗАС-а Крагујевац; Савез студената универзитета у Новом Саду; Студентска унија Нови Сад; Савез студената Београда; Студентска унија Србије; Савез студената Србије; Савез студената ФТН Нови Сад; Национална асоцијација студената фармације; Европски студентски форум; Организација Српских студената у иностранству; Студентска унија универзитета у Крагујевцу; Савез студената ФОН Београд

МАРИНА МРВИЋ*

Министарство унутрашњих послова
Републике Србије
ПУ за град Београд
Београд

УДК 32(111.84):327.5

Прегледни рад
Примљен: 02.09.2013
Одобрен: 05.10.2013

ПОЛИТИЧКА ЗАВЕРА КАО ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ

Сажетак: У раду су представљени резултати добијени истраживањем на основу кога се види да су „теорије завере” широко распрострањене и да у њих верује велики број људи, који тим путем исказују отуђеност и немоћ према моћним светским институцијама, чија деловања обичном човеку нису довољно приступачна и разумљива. Данас се верује у различите „теорије контролисаног хаоса”, у заверу стварања „Новог светског поретка”, а да ли у свему томе има истине и да ли је у питању завера или само тежња моћних ка испуњењу различитих, често уских политичких интереса, биће утврђено у наредним деловима овог истраживања.

Циљеви истраживања су представљени кроз постизање одређеног нивоа научног сазнања, наглашавајући и узимајући у обзир комплексност самог феномена и тешкоћа на које се наилазило приликом дефинисања различитих појмова. Полазећи од различитих чињеница које су указале на велику улогу и значај који политичка завера има на различите савремене политичке системе, основни циљ истраживања је да се утврди шта је то политичка завера, на који начин делује, у којим се облицима појављује, као и да се јасно разграничи од наизглед сличног појма, односно од „теорије завере” која једино постоји на нивоу спекулације. Такође сврха истраживања је да се стручној, али и лаичкој јавности приближи тема политичке завере, а науци пружи одређени допринос.

Кључне речи: Завера, политичка завера, „теорија завере”, политичка борба, политичко насиље, политичка моћ-немоћ

* marina.mrvic@gmail.com

Увод

Политички плурализам једне земље заснива се на вољи грађана да по свом опредељењу и избору, демократским путем устроје своје друштво и политичко уређење. И у овом подручју људског деловања постоје снаге и структуре које нису за такво решавање друштвених проблема, нити за демократску процедуру освајања власти, него насиљем желе да освоје власт и остваре неке друге, често уске политичке интересе. Тема овог истраживања је стицање сазнања о феномену какав је политичка завера и његово раздвајање од наизглед му сличног појма, као што је „теорија завере”. Циљ политичке завере је да дестабилизује политички систем, покушавајући на све начине да га уздрма, или у најчешћем случају сруши његову легитимно изабрану власт и то употребом различитих насилних и нелегалних метода политичке борбе. Због тога политичка завера има антисистемски карактер и негативно делује по сваки политички систем са циљем да га сруши.

Међутим, у историји је било и покушаја да се употребом политичке завере дође до успостављања неких прогресивних идеја и промена у некој држави, тако што би се крајње нужним, а нелегалним деловањем срушио неки недемократски режим или оборил тирански владар. Рушењем тоталитарног режима нпр. државним ударом или уклањањем са власти, односно вршењем атентата над неким диктаторским владарем, поједини политички системи су успевали да се реконструишу, али не и радикално промене. Оваквих покушаја непотпуних структуралних промена које су имале краткотрајни прогресивни ефекат по поједине сегменте политичког система, али не и систем у целини, било је у прошлости, мада у малом броју и то свега неколико посто од укупног броја изведених преврата у свету. До промене власти, теже политичког система, најчешће се долазило државним ударом и атентатом, а данас смо сведоци да и многи терористи покушавају да применом сличних насилних метода промене нечију власт и тиме остваре своје политичке циљеве. Политичка завера и када носи са собом примамљиве понуде по неко друштво, мада је то ретка појава, јер су те мере често демагошке природе, никада није пожељан облик примене политичке борбе и политичког деловања. Политичка завера представља насилни облик преузимања власти који је увек крвав и носи људске жртве, а структуре које су таквим путем долазиле на власт обично нису имале потребну дозу легитимитета и тешко су у потпуности биле прихватане од стране својих грађана.

Важно је напоменути да се у оквиру овог истраживања инсистирало и на утврђивању разлика између завере и „теорије завере” у намери да се покаже како ова два наизглед иста појма, ипак имају доста елементарна која их раздвајају и по којима се разликују. Међутим, не треба потпуно одбацити ни „теорију завере” коју неки аутори означавају неаргументованим ставовима, јер је она веома раширена и има велики значај за огроман број људи, који баш у њој проналазе одговор на сва она питања и појаве које нису лако разумљиве и које немају рационалан одговор. Таква „теорија” није толико присутна у истинском свету политике, колико у свету политичког говора и зато је важно разликовати праксу завере од „теорије завере”. Још један од разлога за истраживањем овог феномена налази се у његовој популарности и раширености. Огроман број књига и чланака је написан на ову тему, а да оне уопште нису довеле до њене спознаје. Наука осуђује „теорију завере” и третира је као иррационални и конзервативни корпус политичке митологије, јер о завери данас постоје велике предрасуде које долазе са свих страна. Власт оптужује опозицију да прави заверу против ње, а опозиција се труди да свим расположивим средствима, у неким случајевима и нелегалним, политичку борбу окрене у своју корист, јер политичка борба се углавном своди на оголелу борбу за моћ. За једне завера уопште и не постоји и свака прича о томе изазива подсмех, док је за друге све око нас плод нечије завере. Поједини теоретичари верују да је с времена на време завера и корисна, јер се њом друштво чисти од непотребних појединаца као што је рекао и Џон Драјден (Dryden) „Завере праве ил' лажне неопходне су често, да Република никне, а краљ изгуби престо” (<http://www.webcache.googleusercontent.com> доступан 10.03.2010.). Многи публицисти теорију завера изједначавају и са паранојом, односно сматрају их „политичком паранојом”.

Теоријско-категоријално одређење завере

Завера, као појам и као чињеница, током историје је одувек постојала и о њој се несумњиво увек причало, тако да је и ово истраживање усмерено ка проблематици коју она носи и сличних јој феномена. Завера је свугде и нигде. Прве завере забележене су у самом рађању цивилизације. У античко време завера је била један вид политичке борбе, односно политички „инструмент”, метод, акција, којом су се потпуно легитимно служили незадовољни кругови у борби против властодржаца и разних диктатора. Реч завера је термин који се у свакодневном говору

често користи, а да је теоријски недовољно или скоро уопште недефинисан појам. Узроци и разлози настанка завере су веома разноврсни и готово неограничени. Кроз историју је било много завере, али их је мало успело.

Завера има и ту карактеристику да са собом носи двоструки облик појављивања, јер завере има у политичкој стварности, али и у политичком језику који је користи за тумачење разних „теорија” које није лако схватити, а које егзистирају у истом. Зато се и каже да се први назив наведеног појма не употребљава толико у реалном свету политике, колико у свету политичког говора. Због свега наведеног важно је направити јасну разлику између завере, односно политичке завере (која је ужи појам од завере уопште), која је утемељена и за коју постоје ваљани докази, од теорије завере које је остала на нивоу претпоставке и иза које нема поткрепљујућих чињеница. Међутим, и теорија завере различитим путевима зна да пронађе своје место у свету практичне политике, па чак и да замагли праву суштину неке појаве.

Појам завере се спомиње у многим језицима од којих на латинском конспирација (од *conspirare*); у корену је, глагол који дословно значи „сложно дувати”, а на вишем нивоу, наравно, заједнички делати. На француском, реч *complot* (*complot*, *comploter*) подразумева тајни споразум, припрему у потаји, тајно повезивање, ковање завере, ради остваривања заједничког задатка, задатог циља. На енглеском, *conspiracy* или *plot*; ова прва реч је изведена из латинског, па углавном има исто значење, али реч *plot* већ указује на један од битних елемената завере: она значи не само заверу, већ, истовремено, и план, нацрт. Такође на енглеском, реч *conspire* значи сложено радити на остварењу истог циља, и то тајно: ковати тајне планове и заједнички радити на њиховом остварењу. На немачком језику, реч *verschwörung* значи тајни план, тајно повезивање, а има корен у речи *vorschworen* и сродном глаголу *verschweren*. У првом случају обично значи тајно повезивање с неким и, такође обично, против некога. У другој варијанти значи, не само ковати заверу него и одрицати се нечега. Њој сродна реч *verschworen* значи бити одан некоме (Симеуновић, 1994:23).

У Вујаклијином Лексикону страних речи и израза конспирација, латински *conspiratio* је одређена као завера, урота. У другим општим речницима она се јавља као: 1. „Тајно удруживање неколико лица ради заједничког деловања против неке личности (поретка и сл.); акција тако удружених лица; тајно деловање против некога уопште. 2. Заклетва, завет. 3. Веридба, заручење. 4. Напојница, дар, заручење”.

Један од наших теоретичара који је први покушао да одреди научни појам завере дефинише је на следећи начин: „Завера је организована конспиративна акција коју, са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере” (Симеуновић, 2002:175).

Свака завера као основни циљ има да се некоме науди и из тога извуче сопствена корист, као и да се реализује интерес онога који заверу спроводи. Пошто је завера по правилу оружје слабијих, а не јачих и моћнијих, то се најчешће може видети на примеру деловања оних који имају моћ и који остваривање сопствених интереса пре реализују на легалан начин, него што би се служили закулисним завереничким деловањем. Завера се увек планира и њено деловање увек треба да буде у што већој тајности, јер што је завереничка организација тајновитија то су и веће шансе за њеним успехом (Симеуновић, 2005а).

Успех завере зависи од способности њених актера, односно завереника у остваривању испланираних циљева, јер се завера може и спречити уколико њен план није добар, организација лоша, а њени актери неспремни. Макијавели је тврдио: „Завера је било много, а да их је само мало успело, јер завереник не може да опстане сам, а може да се удружи само са очигледно незадовољним људима. Но, чим си ономе ко је незадовољан открио своје намере, пружио си му могућност да се од незадовољника претвори у задовољног, јер ако те ода може се надати користи” (Макијавели, 1976:65).

Сваку озбиљну заверу морају да чине следећи елементи:

- 1) план - један од најбитнијих чинилаца завере. Његово постојање указује на то да завера никада није случајна радња, чак шта више планирање завере неизоставни је и један од најважнијих елемената сваке завере, пошто сви њени актери желе да се она и успешно оконча;
- 2) деловање или делање – следећи је елемент завере који је веома важан, поготово у комбинацији са осталим чиниоцима, јер он има своја ограничења која су узрокована разним другим факторима и која без допуњавања са другим елементима не би заверу чинили довољно поузданом методом. Када се план и деловање као две важне димензије завере нађу истовремено, тек тада завера добија своју праву ноту и постаје права завера;
- 3) организација и организованост – такође је битна компонента завере, јер она омогућава да сви актери у завери на прецизан начин знају своје место у организацији и да имају одређене задатке и задужења. У завереничкој организацији људи су поређани по функцијама и увек постоји вођа завереника. Најбоље завереничке групе су оне које окупљају мањи број људи, јер по правилу код велике организације постоји и већа вероватноћа од њеног

раскринкавања и откривања тајне, коју је тешко задржати у маси. Још давно је Макијавели рекао да је за заверу потребна организација, јер ни један завереник не може сам све да обави;

- 4) тајна – следећи је важан чинилац сваке завере, јер она ствара код чланова завереничке организације или групе јак осећај привржености и повезаности. Тајна је та која истовремено зближава људе, али их с друге стране чини и међусобно зависним. Код тајне веома је важан моменат изненађења који је и сам суштина завере, јер што је неочекиваност неког чина већа, то је и већа шанса за његовим успехом. Завереници су углавном повезани заједничком тајном коју су заједно испланирали и иза које и стоје (Симеуновић, 2002:177).

Завера се повезује са политиком, поготово тајном политиком са којом се у неким тачкама прожима, односно могло би се рећи да, завера и спада у тајну политику. На политику се већим својим делом гледа као на тајну делатност, а тиме и заверу, и зато долази до одређених тежњи да ове две повезане појаве буду демистификоване, јер у самој људској бити постоји потреба да се проникне у туђе тајне, и да оне из различитих разлога буду откривене. Због свега тога за тајну политику или криптополитику се каже да је део практичне политике, да је стварна појава, и поред тога што се политика најчешће жели приказати потпуно јавном делатношћу, она је ипак у највећем свом обиму тајна. Све облике криптополитике карактерише мистичност и склоност завереничком дискурсу, јер је она политика скривених, шифрираних конспиративних акција, процеса, делатности и одлука. Криптополитика је само један облик испољавања политике, јер и сама реч крипто, криптеин, на грчком језику значи скривено, покривено и она означава оно тајно у политици.

Циљ сваке завере је мистификација и докле год се план завере налази у тајности и има за циљ да некога обмане, о таквој појави је тешко доносити различите судове и закључке, и зато је заверу потребно демистификовати и покушати сазнати њену скривену намеру и план како би она била раскринкана, или барем ублажене њене последице.

Феномен савремене „теорије завере”

Често се поред завере у употреби среће и синтагма „теорија завере” којом се квалификују разни догађаји, док је већ указано да таква „теорија” у правом смислу те речи и не постоји, јер појмови нису и не могу бити теорије. Реч теорија се у овом случају више схвата на неформалан начин као спекулација или хипотеза која није потврђена, него

што је то права научна теорија. Прва забележена употреба фразе која говори о „теорији завере” датира још са почетка 20. века и у самом настајању овај термин био је неутралног карактера, да би касније добио тон какав и данас има, односно постао погрдан, неоснован и ирационалан. Зато да би се разумео феномен завере треба поћи од разграничења два наизглед слична појма, с једне стране утемељене и доказане завере, а са друге „теорије завере” које је остала на нивоу конструкције и за коју нема ваљаних аргумената.

Идеологија заснована на концепту завереничке традиције, сеже до једне врсте митолошког штива о тајним друштвима, која се развила крајем 18. века, док је модерна „теорија завере” почела да се јавља крајем 19. и почетком 20. века. Земље које су предњачиле у развијању такве „теорије” биле су Сједињене Америчке Државе и Немачка. „Теорија завере” је управо у тим земљама била толико јака и развијена, да о томе сведочи и настанак читаве једне нове теоријско-политичке школе под називом конспирологија. Конспиролошка школа је већину политичких дешавања у свету тумачила кроз аспект теорије завере.

„Теорија завере” везивана је углавном за десничарске и конзервативне идеологије и опције које су на нереалан начин посматрале и тумачиле свет око себе. Појава савремене „теорије завере” везује се и за еру прерастања капитализма у њен империјалистички стадијум који се популарно назива „нови светски поредак”.

Поједини теоретичари који су се бавили истраживањем ове проблематике сматрају „теорију завере” тврдњом, којом се сви важнији друштвено-политички догађаји, које није лако спознати и утврдити њихову истинитост, означавају као деловање моћних група и појединаца. Према њима жртве завере могу бити читави народи, веће или мање етничке и друге групе, а то могу бити и појединци на више или мање посредан начин. Међутим, аутор овог истраживања је мишљења да је тешко остварити заверу против читавог једног народа, а да такав план остане у стројој тајности и да се дужи временски период систематски спроводи. Пре би се могло говорити о преклапању различитих интереса моћних, који не бирају средства у остваривању својих политичких циљева и интереса, који се неретко реализују на бруталан и нелегалан начин без икаквих законских, моралних и других ограничења и консеквенци. Познато је да они који имају моћ и силу увек добију оно што желе, па у великој мери и не морају да скривају своје намере. Карактеристично је и то, да се данас олако констатује да је на делу „теорија завере”, усмерена против читавог једног народа, иако за то нема ваљаних и чврстих аргумената.

„Теорије завера” најчешће се испољавају као афирмација или негација постојања саме завере, и треба истаћи, да у овој пропорцији колико постоји теоретичара који се баве дефинисањем теорије завере, толико постоји и дефиниција, од којих ће бити изнете само неке најзанимљивије које су веома често и опречних тумачења. Поједини теоретичари сматрају да се на завере не наилази често и да оне не мењају битно карактер друштвеног живота, док са друге стране конспирационисти заступају супротну тезу која каже да је све око нас производ нечијих завера и да су завере управо те које покрећу историју и дешавања око нас. Конспирационисти, односно они који конструишу и мобилишу теорије завера тврде да оно што изгледа реално само је привид и да су теорије завере те које откривају праву суштину ствари, односно оно што је истина и што стоји иза скривенога. Према „теорији завере” ништа није случајно, односно све је испланирано, а то се најбоље може видети у припремљеном деловању тајних организација, или разних центара моћи који непогрешиво управљају свим догађајима (Рорер, 1963).

Има и оних теоретичара који на „теорије завера” гледају као на конструкције, односно тврдње да завера негде постоји, иако се то не може лако доказати, или се уопште не жели доказати, већ само оквалификовати завером. Бројним анализама је утврђено да се аргументи на којима се граде теорије завере углавном ослањају на квазиаргументе (Pipes, 1997). Међутим, има и оних, који у старту негативно и са презиrom гледају на теорије завере, често тумачећи их спољашњим манифестацијама неког догађаја, радње, или исте те појаве површно тумачећи, одмах називају погрешним. Зато и влада резерва према термину као што је теорија завере, јер он не повлачи са собом никакве озбиљно изграђене теоријске ставове, већ олако изречене квалификације, чак када и реално постоје шансе за њиховим чињеничним утврђењем.

„Теорије завере” су неретко и инструменти манипулација и то не само као плод разних интрига, већ се њихова тумачења намерно искривљују, а јавно мњење обликује према таквим, често циљаним политичким идејама које носе одређену политичку тежину и које се подмећу као истините. „Теорије завере” нераскидиво су повезане са демагогијом и популизмом и увек се јављају на оним просторима на којима треба да остваре неки циљ. Ова врста завере се често тумачи као „опијум за народ” и њом се желе објаснити оне ствари које су у свакодневном животу необјашњиве, или с друге стране исто тако, желе се прикрите неке друге важне ствари, а пажња јавности усмерити ка оним намерно фабрикованим и мање битним догађајима.

Један од познатих светских филозофа и наш савременик оштро је критиковао „теорије завера” сматрајући их производом америчког естаблишмента, који жели у јавности да имплементира неке неосноване или институционално недовољно спроведене анализе неких појава, на основу чега се жели остваривање неког скривеног циља (Чомски, 2008).

Неки теоретичари „теорије завера” дефинишу и као „издунне вентиле демократије”, односно као, неизбежне последице које настају из разлога великог броја информација које обитавају у савременом свету и где се свака мисао шири невероватном брзином. За теорије завера се сматра да се могу наћи и у најдемократскијем друштву, као и у оном које је затворено и ауторитарно. Егзистирају и тезе, које и сам термин теорије завере сматрају намерно осмишљеним, да би дискредитовао и маргинализовао и само постојање завере. У прилог овој тези иду мишљења која кажу да намерно лансирање термина „теорија завере” и то посебно у њеном пежоративном значењу, управо је инструмент свих оних институција, или моћних организација које желе да прикрију праву суштину ствари, вадећи се, да су све теорије завера за које не постоје ваљани аргументи управо усмерене против њих, а од стране оних који те исте теорије завера пласирају.

Различита значења теорије завере прекривена су често разним стереотипима о завереничкој пракси и да не бисмо само критиковали теорије завера и посматрали их из угла укоренењених ставова, мора се признати да су се неке од њих показале и као тачне, али је ипак много већи број оних које су остале на нивоу претпоставки. Тачност и исправност једне теорије завере је у суштини веома тешко доказати, јер се она често граничи и са реалним интересима, а често улазе и у сам простор државних тајни, чиме се тешко може утврдити шта је ту завера, а шта није. Интереси многих моћних група и појединачна свакодневно утичу и налазе се у самој структури државне политике, те је из тог разлога веома тешко утврдити праву суштину ствари.

Термин „теорија завере” данас је веома погрдног карактера и он се искључиво користи за све оне „маргиналне појаве” које објашњавају како прошле тако и тренутне догађаје који су најчешће резултат завера које у тајности воде добро припремљене групе организованих завереника. У савременом свету, а поготово САД-у теорије завера обитавају као скоро уобичајена појава како у медијима у којима су широко заступљене, тако и у домену политичке стварности. Оне су постале културни феномен који има за циљ да замени све оне парадигме истините политичке акције. Теорије завера су постале популарне из разлога једноставног тумачења свих оних наизглед компликованих појава. Међутим, тео-

рије завера су данас и предмет оштре критике широког круга јавности који долази од стране научника, политичара и многих других субјеката.

Политичка завера као инструмент политичке борбе и нелегалног освајања и задржавања политичке моћи

Политичка сфера је подручје деловања у ком су сва средства и сви циљеви подређени увек истом принципу који почива на начелу корисности и потреби досезања одређених облика као што су – власт, моћ, престиж, подчињавање, доминација. Политика без сумње у себи садржи два елемента која се огледају у њеном јавном, свесном и тајном, скривеном деловању. Зато се за политику чешће може рећи да је она више тајна него јавна делатност, и уз то постоји могућност да је свака политика на одређени начин и завера, јер често се значајни преговори и одређене одлуке доносе и воде иза затворених врата на начин који није познат широј јавности. Чим је политика већим делом затворена и тајанствена делатност, самим тим бива и исходиште могућих завера.

Према извору свог настанка завере могу бити различите, али прва и права реалност завере је политика. Завера се налази у самој сржи политике, а када се и појављују у другим областима људског живота, она са собом носи премису политичког, иако реално нема никакве везе са политиком. Завера је у неким својим формама нераскидиво повезана са политиком, и за њу се често може рећи да је она родно тле политике. Свака завера не мора и није искључиво и политичка, као што и читава политика није увек завереничка. Политичка завера се испољава као назбиранији представник завере, иако је и сам појам политичке завере знатно ужи појам од завере уопште. За политичку заверу је карактеристично да су њени актери повезани сличним или блиским политичким ставовима, циљевима и интересима и својствено је још и то да се она служи нелегалним средствима у остваривању пажљиво осмишљених политичких циљева, а не како се чини случајно и насумично изабраним методама. Насиље се веома често користи као један од начина којим ће се завера послужити, али је такође важно и рећи да није обавезно правило да се завера увек служи насиљем (Симеуновић, 2005б:176).

Политичка завера показала се као инструмент политичке борбе, којом се жели на нелегалан начин, мада не и нужно насилан, доћи до освајања политичке моћи, који је један и од главних циљева у наметању сопствених интереса онима на које је то усмерено. Модерна политичка теорија још увек је заснована на схватањима политичке моћи која су

утемељена на Макијавелијевим и Хобсовим претпоставкама, на основу које људи имају неконтролисану и ирационалну жудњу за стицањем моћи. У савремену политичку теорију појам „моћ” први је увео Томас Хобс у делу „De Homine and De Cive” (Човек и грађанин) (Хобс, 2006). Хобс је тврдио да човек има јаку и сталну жељу за стицањем све веће количине моћи, која се као жеља одржава током читавог човековог живота, тврдећи да је непрестана борба за моћ над другима нужно понашање свих људи у друштву. Према Максу Веберу, моћ пружа могућност да се контролише понашање људи, чак и против њихове воље. За Вебера, најнепосреднији извор политичке моћи је принуда или право на коришћење физичке силе или претње (Вебер, 1976:57, 58). Хана Арендт је тврдила да „моћ никада није својство неког појединца”, јер „она припада скупини и постоји само тако дуго док скупина остаје на окупу” (Арендт, 1996:182).

У природи човека је да тежи моћи, по могућности политичкој моћи, јер је она и највећа од свих других врста моћи. Славомир Милосављевић политичку моћ одређује као „способност носилаца друштвене моћи да политичком активношћу – акцијом остварују своје интересе и циљеве независно од воље, интереса и циљева других друштвених и политичких субјеката” (Милосављевић, 1977:87). Завереници такође на сличан начин доживљавају правце којима треба да стекну моћ, служећи се старом Макијавелијевом крилатицом да „циљ оправдава средства”. Зато актери завера не презају од употребе недозвољених облика политичке борбе, у циљу стицања и освајања политичке моћи.

Поставља се питање зашто разне тајне групе и завереничке организације припремају завере и примењују насиље у својој политичкој борби. Одговор се може наћи у недостатку моћи једних у односу на друге који имају монопол власти. Такав случај је најчешћи код извођења државног удара где једна група, организација, жели да смакне другу са власти, да јој одузме монопол над силом и да све то стави под своју контролу, јер власт је институционализована моћ, а сви теже моћи. Пошто је у корену самог појма политике борба за моћ, важно је напоменути да се не примењују увек дозвољена и легална средства у борби за моћ. Сходно томе и сам појам тероризам, имплементира у себи покушаје да се спроведе моћ оних који врше такве насилне акте уз застрашивање друге стране. Политичка борба није увек легална и не води се увек за учвршћивање постојећег поретка, већ често и за рушење старог и стварање новог. До изнуђивања „новог поретка” може се доћи разним превратима, јер је у политици све могуће и дозвољено зарад стицања власти.

Класификација савремених облика политичке завере

При класификацији савремених облика политичке завере узети су у обзир појавни облици политичког насиља који у себи садрже елементе завере, односно чија је главна намера остваривање политичких циљева који одступају од легалних начина политичке борбе. Постоје три облика политичког насиља за које аутор сматра да спадају у ред политичке завере, односно које одликује висок степен конспирације и чији актери користе завереничку акцију. Класификацијом су они означени као:

- државни удар
- атентат
- тероризам

Прва два облика карактерише постојање завере, док њима аутор придружује и трећи облик, односно тероризам, за који је карактеристично да увек садржи одређени ниво конспирације који је и више него довољан за успешно планирање, организовање и извршење разних терористичких активности. На тероризам се још гледа као и на сложени облик политичког насиља у ком своје место проналази и један од основних облика политичког насиља који га чини, а који се огледа у коришћењу атентата са становишта тероризма. Међутим, важно је и нагласити да није сваки атентат тероризам, а да би се говорило о тероризму, атентат мора бити заступљен у једном ширем појмовном и садржајном склопу. Са друге стране за тероризам се може рећи да и појединачно, он у себи имплементира скоро све елементе који чине једну заверу завером, па је и из тог угла он део и политичке завере.

Закључак

Политичке завере су имале велику улогу и значај у досадашњим збивањима широм света. Њима су се користили за мењање режима како оних диктаторских, тако и демократски изабраних, за уклањање политички значајних личности, лидера, државника, али и за политичко насиље великих размера које се често неселективно спроводило и у ком је страдало пуно недужних. Политичка завера је појава која је увек усмерена против неке државе, неког политичког система, неке власти и она има негативни карактер било на који начин да је заступљена, па чак и онда када се сматра да би њеном применом дошло до одређених побољшања и да би он могла да донесе неко добро. Такав исход је ретка по-

јава и у историји није забележен ниједан случај да је насиље изнедрило нешто позитивно, већ само друго насиље. Међутим, данас се може говорити о некој врсти редукације политичке завере која је евидентна и то услед незаобилазних процеса развоја савременог друштва који се у неким земљама одвијају брже, док су у неким споријег карактера. Како поједине државе теже бржем економском развоју, успостављању политичке стабилности, развијању процеса отварања и демократизације друштва, јачању државних институција, тако у њиховим политичким системима долази до смањивања употребе за применом појединих облика политичког насиља који се манифестују као нелегални вид политичке борбе.

Литература:

1. Arent, Hana (1996): *Eseji o politici*, Antibarbarus, Zagreb, str. 182.
2. Čomski, Noam (2008): *Hegemonija ili opstanak (Američke težnje za globalnom dominacijom)*, Rubikon, Novi Sad.
3. Hobs, Tomas (2006): *Čovek i građanin*, Hedone, Beograd.
4. Internet adresa <http://www.webcache.googleusercontent.com>, (dostupna 2010): *Zrela renesansa i doba restauracije, VI predavanje*, Fakultet za strane jezike, Univerzitet „Mediteran“.
5. Makijaveli, Nikolo (1976): *Vladalac*, Rad, Beograd, str. 65.
6. Milosavljević Slavomir (1977): *Politička akcija*, Institut za političke studije, Beograd, str. 87.
7. Pipes, Daniel (1997): *Conspiracy: The Power of the Paranoid Style in History*, Free Press, 1 st Edition, London
8. Popper, Karl (1963): *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London.
9. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1968): SANU, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, str. 550-551.
10. Simeunović, Dragan (1994): *Prilog određenju naučnog pojma zavere*, Zbornik radova „Sve sfere zavere“, Studentski kulturni centar, Beograd, str. 23.
11. Simeunović, Dragan (2002): *Teorija politike*, Udruženje „Nauka i društvo“, Beograd, str. 175.
12. Simeunović, Dragan (2005): Predavanje na temu: *Naučni pojam zavere*, FPN, Beograd.
13. Veber Maks (1976): *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd, str. 57 i 58.
14. Vujaklija, Milan (1992): *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, str. 441.

Political conspiracy as an political struggle instrument

Summary: The paper presents research results on the basis of which we can see that „conspiracy theories” are widespread, and also that many people who believe in these theories express estrangement and powerlessness to powerful international institutions, whose actions are not available nor understandable to an ordinary person. Today we believe in a different „controlled chaos theories”, in the conspiracy of creating a „New World Order”, and whether all this is the truth and is it a conspiracy or just a powerful desire to fulfillment of various, often narrow political interest, will be determined in subsequent sections of this study.

The objectives of the research were presented by achieving a certain level of scientific knowledge, highlighting and taking into account the complexity of the phenomenon and the difficulties encountered in defining the various notions. Starting from the different facts that pointed to the important role and the importance of a political conspiracy has on various modern political systems, the main objective of the research was to determine what political conspiracy, how to act, in which the forms appear, and clearly delineate the seemingly similar concept, that of „conspiracy theories” which only exists at the level of speculation. The purpose of the study was to inform both expert and the general public about the topic of political conspiracy, as well as to provide a contribution to science.

Key words: conspiracy, political conspiracy, „conspiracy theories”, the political struggle, political violence, political power / powerlessness

ЖАКЛИНА СПАЛЕВИЋ*

Универзитет Синергија

Правни факултет

Бијељина

МИЛОВАН ЈОВАНОВИЋ**

Правни факултет за привреду и правосуђе

Нови Сад

УДК 316.334.56:343.9

Прегледни рад

Примљен: 04.09.2013

Одобен: 27.09.2013

УРБАНИЗАЦИЈА И КРИМИНАЛ

Сажетак: Са економске тачке гледишта, урбанизација преставља користан друштвени процес који потпомаже привредни развој држава кроз раст индустријске производње, развој услужног сектора и укрупњавање пољопривредне производње. Са друштвене тачке гледишта, урбанизација поспешује експанзију криминала у већим градовима и у урбаним подручјима због бољих могућности скривања починиоца кривичних дела и лакшег организовања криминалних организација. Урбанизација, незапосленост, инфлација, неједнак положај и права појединаца у друшрву и низак степен образовања су основне социјално-економске детерминанте које утичу на степен развоја криминала у друштву. Криминал белог оковратника, организовани и неорганизовани (формално спонтани) криминал представљају три основна облика испољавања криминалних активности у великим урбаним срединама. Експанзија криминалних активности је посебно изражена у вешемилонским градовима у средње развијеним и неразвијеним државама са великим природним прираштајем, где раст становштва у истим не прати запошљавање, образовање и социјализација насељеног становништва. Поред константне, синхронизоване и од свих друштвених фактора подржане борбе против свих облика криминалних активности, веома је важна превенција криминала у великим урбаним срединама. Иста се посебно огледа у подстицању младих на константно образовање и социјализацију у савремено урбано друштво, као и кроз упознавање младих са штетним утицајем криминала на појединца и друштво у целини.

Кључне речи: урбанизација, криминал, демографска кретања становништва, организовани криминал, неорганизовани криминал, сиромаштво, насилије, превенција

* zspalevic@sinergija.edu.ba, +387 55 217 100

** miki80miki@gmail.com, +381 21 400 499

Увод

Урбанизација је процес пораста градског становништва и преображај сеоских насеља у градска, односно ширење градског начина живота у руралним подручјима. Иста је попримила масовни карактер у процесу индустријализације и глобализације савременог друштва. Зачеци процеса урбанизације су везани за развој производње у басенима каменог угља и руде гвожђа. Почетком XX века процес урбанизације се наставио у областима око налазишта обојених метала и нафте, да би се развојем трговине у свету све померило ка лучким зонама на обалама мора и океана. У погледу примарне урбанизације овај процес је у развијеним деловима света и у Латинској Америци готово доведен до крајње тачке. Убрзано ширење градова је још увек масовна појава у градовима Азије и Африке, где се углавном још увек налазе државе са ниским бруто националним доходком, високом стопом природног прираштаја и без одговарајуће правне регулативе заштите животне средине, што охрабрује велике светске компаније да селе „прљаву” индустрију у исте.

Током двадесетог века, демографи су урбанизацију посматрали као на будући огроман светски глобални проблем. Иако и даље постоје опречна мишљења, демографи данас углавном заступају потпуно другачији став и у урбанизацији виде једино могуће решење проблема пораста светске популације. Градске средине у којима данас живи 51% од укупног светског становништва, заузимају свега 4% светског обрадивог тла, чиме се оставља све више простора за развој савремене пољопривредне производње. На инфраструктурне трошкове по глави становника се много мање троши у градовима него у сеоским срединама. Потрошња енергетских ресурса и емисија штетних супстанци у високо урбанизованим градским срединама развијених држава може бити мања у градским срединама него у сеоским, о чему нам сведочи пример Њујорка који има просечну потрошњу енергије и испуштање угљеника у атмосферу испод националног државног просека у САД. Добро организован саобраћај је кључна ствар у процесу урбанизације. Градови који су се ширили око линија железнице и метроа немају проблем са организовањем живота и социјализацијом новопридошлих становника. У неразвијеним и земљама у развоју, основни проблем процеса урбанизације су нехигијенска и густо насељена предграђа, са високом стопом криминала и slabим присуством државних органа на терену. Решавањем демографских и урбанистичких проблема у њима кроз активности Уједињених нација и влада тих држава (Heilig: 2012: 22-24), свет може ући за четрдесетак година у процес заустављања раста светске популације и

чак могућег опадања броја становника, са знатно вишом стопом писмености и бољим условима за живот на већем делу планете¹.

Криминал у урбаним срединама

Све оне активности (и пропуштања) које угрожавају у одређеном временском размаку поједина лица или пак добра – у материјалном и моралном смислу, која припадају тим појединцима, разним друштвеним органима и организацијама као и друштву узев у целини, а које су инкриминисане у важећим казнено-правним нормама једне земље, сматрају се и правно третирају као њен криминалитет за то време. Њихови извршиоци се узимају на одређену кривичноправну одговорност и подлежу одговарајућим санкцијама и мерама за њихово извршење (Јовашевић: 2006: 12-19).

У *ужем смислу*, криминал обухвата сва регистрована и санкционисана кривична дела на некој тачно одређеној територији у одређеном временском периоду. У *ширем смислу криминал* представља сва понашања којима су прекршене кривично-правне норме, без обзира на то да ли су виновници идентификовани или не, односно да ли је према њима извршено покретање кривичног поступка и да ли су или не изречене кривичне санкције. Због комплексне природе предмета криминала у погледу његових социо-економских узрока и последица криминалних активности у друштву, мноштво научних дисциплина као што је криминологија, социологија, географија, психологија, демографија и економија криминала проучавају га са сопствене тачке гледишта.

Кривично дело је оно дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено чињењем или нечињењем (Кривични законик РС: 2012:14-15). Узимајући у обзир цену криминалних активности и остварену корист формирало се неколико теорија које имају за циљ да објасне трендове у криминалним активностима. За починиоца кривичног дела цена је време проведено у затвору са свим консеквенцама које одатле произилазе. У строго економском смислу, починилац кривичног дела се посматра као рационална особа која упоређује цену и корист која произилази из вршења кривичног дела (Веcker: 1968: 181-185).

¹ Департман за економска и социјална питања Уједињених Нација, кроз Сектор за Становништво, од 1988. Врши процене и сваке сваке две године ревидира пројекције урбаног и руралног становништва у свим земљама у свету, као и њихових главних урбаних агломерација.

Урбанизација представља процес пораста становништва у урбаним подручјима, који је у директној обстрано зависној вези са процесима индустријализације, специјализације прозводње и економског раста неке државе или унапред дефинисане територије. Основна одлика урбанизације је померање запослености из руралних у урбани или индустријски сектор. У савременом друштву, може се уочити да је урбанизација индикатор индустријског развоја у економији. Удруживање тржишта рада, трговина добара и услуга, усавршавање и размена знања, висок ниво примања и строго учвршћени економски односи су основни стубови урбанизације. Овако дефинисан пут развоја неке територије омогућава повећање броја радних места, сузбијање сиромаштва и планирање развоја локалног пословног сектора у урбаним регијама.

Друга страна процеса урбанизације је повећање криминалних активности у великим градовима и у урбаним деловима (Krivic & Peterson: 1996: 622-625). У руралним деловима, због мање густине популације, починиоци кривичног дела имају мање шансе да се успешно скривају због ближих међуљудских односа који владају у таквим срединама. Супротно томе, у урбаним срединама постоји висок степен међусобне отуђености људи који живе или раде на веома малом простору, те у урбаним срединама постоји мања шанса за препознавање и хапшење починиоца кривичних дела (Glaeser & Sacerdote: 1999: 229).

Дакле, у процесу примарне урбанизације, пре свега у земљама у развоју и средње развијеним земљама шири се такође и криминал (Galvin & Ellen, 2002: 127), те се може дискутовати да су урбанизованија подручја и неки економски и социо-економски фактори који се јављају у овом процесу индикатор веће стопе криминала. У свету, стопа проширења урбане популације је у успону услед континуалног индустријског развоја у последњих 150 година. Половином двадесетог века, 1950. Године, 30% светске популације је живело у урбаним подручјима. Пола века касније, 2000. године ова вредност достигла је 47 %.

Незапосленост, инфлација и неједнакост у остваривању прихода и права у друштву су битне одреднице степена криминализованости на одређеној територији. С друге стране, утврђено је да развој образовања смањује криминалне активности и да поспешује стварање безбедног друштва са једнаким шансама за све.

Узроци криминала у урбаним срединама

Улога прихода у урбаним срединама на степен криминалних активности је двострука (Fleisher: 1966: 120-122). Наиме, са повећањем

прихода у привреди, расте стандард становника у урбаним срединама и долази до пада криминалних активности пре свега у областима организованог криминала и спонтаног криминала који има у себи велики степен насиља. Споредни ефекат овог процеса је да са даљим растом прихода у привреди и људи желе да за себе присвоје тај новац кроз криминално понашање, пре свега кроз криминал белог оковратника и организовани криминал. Fleisher је проценио да је оптимални раст прихода 1% и да он проузрокује пад делинквенције за 2,5%.

Утицај оствареног бенефита кроз чињење кривичних дела везан је за радове Gary Becker-а и Isaac Ehrlich-а. Becker је представио статистички модел по коме ће лице починити кривично дело ако је очекивана корист остварена кроз криминалне активности већа од онога што би лице добило бавећи се неком легалном активношћу. Сваки починилац кривичног дела се суочава са физичком и психолошком користи од криминала, као и са последицама које настају у случају примене закона.

Постоје две основне детерминанте могућих последица. Једна је вероватноћа да починилац буде ухваћен, а друга је казна с којом морају да се суоче ако су ухваћени. Becker је настојао да обликује зависност бенефита криминалних активности од макроекономских фактора који утичу на појаву криминалитета.

Први од тих фактора је незапосленост. Позитивна повратна спрега између степена криминалитета је посебно изражена у наглим непланским процесима урбанизације (јужноамеричке фавеле, афричке метропле, Дака, Бомбај,...), где степен индустријализације не прати процес пораста урбаног становништва (Ehrlich: 1973: 310-314). Уколико је појединац незапослено лице, онда он мора да усвоји неки други начин доласка до новца који није легалан. За незапослено лице, цена боравка у затвору за почињено кривично дело је ниска, што га може подстаћи да учествује у илегалним активностима (Hagan: 1993: 471-473).

Исти аутор напомиње да је незапосленост у урбаним срединама показатељ одсуства могућности развоја сектора адвокатуре и правног заступништва, што доводи до смањења могућности коришћења људских права и права на одговарајућу заштиту појединца. Главна разлика између горе наведених студија је та да Becker узима у обзир опортунитетне трошкове, као и експлицитне трошкове и користи у друштву, док Ehrlich истражује незапосленост као основни показатељ доступности прихода у друштву.

У савременим урбаним срединама, стопа криминала је највиша у млађем узрасту. У осамнаестој години скоро 28% људи је ухапшено у Детроиту-САД. Сличну статистику сусрећемо у Калифорнији, где је

свака трећа мушка особа најмање једном ухапшена у периоду од 18 до 30 године старости. У предграђима великих урбаних средина или у великим градовима у којима постоји мањак средстава и људстава за спровођење закона и гарантовање имовине и безбедности (Детроит, Њу Орлеанс,...), организоване криминалне групе постају носиоци власти који услед необразованости младог нараштаја и великог психолошког притиска регрутују нове чланове у популацији старости од 11 до 13 година. Постоји јасна тенденција да је све већи број извршилаца кривичних дела убистава, покушаја убистава и наношења тешких телесних повреда, малолетан.

Постоје два основна друштвено економска фактора који у урбаним срединама утичу на број почињених кривичних дела и то су неједнакост прихода и образовање. Erdal Gumus тврди да је неједнакост прихода важан фактор који може да утиче на степен криминалитета. У случају када је неједнакост више изражена, људи са ниским приходима желе да усвоје начин живота који је карактеристичан за људе са високим приходима, посебно у случају када живе у високо урбанизованим срединама где се у сваком тренутку сусрећу са благодетима живота које су на располагању популацији са високим животним стандардом. Немогуће је да популација са ниском зарадом легалним радом прати начин живота популације са високим животним стандардом. Савремена емпијска истраживања о међузависности између криминалитета и његове детерминанте у урбаним областима врши Gumus. Он је посматрао две врсте криминала у великим америчким градовима (Gumus: 2004: 104-107). Аутор је најпре посматрао укупан број имовинских кривичних дела, а онда је посебно анализирао тешка кривична дела као што су убиство, силовање и разбојништво у зависности од степена урбанизације и неједнакости прихода појединаца у великим америчким градовима. Gumus је потврдио закључке претходних истраживања по којима су у урбаним срединама мање могућности хапшења и мање вероватноће препознавања починилаца кривичних дела, као и да су породице у урбаним срединама мање уздрмане сазнањем да је њихов члан починилац кривичног дела (Glaeser & Sacerdote: 1999: 237). Ефекат сиромаштва у урбаним срединама представља тежински веома значајан фактор за повећање криминалитета (Krivic & Peterson: 1996: 625-628). Анализирајући 177 округа у САД, аутори процењују посебне моделе имовинских злочина и насилних злочина, посебно истичући повећан степен оваквих злочина у случајевима урбаних сиромашних средина или средина са веома разноликим имовинским стањем.

Инфлација представља појаву раста индекса потрошачких цена која смањује стварне приходе појединаца. Многе државе света посежу за инфлацијом да би смањили ефективне трошкове у буџету и поспешили прозводњу и конкуретност извоза (Coomer: 2003: 99). Иста је посебан економски фактор и детерминанта који утиче на степен криминалитета у свим, а посебно у урбаним срединама, где је доступност легалним добро плаћеним пословима тада изразито смањена, због малог броја радних места и велике количине радне снаге.

У нагло високо урбанизованим срединама са лошом инфраструктуром један од главних узрока пораста броја кривичних дела међу малолетницима је рано напуштање школе и смањење броја година проведених у школи што прузрокује нижи степен школске спреме. Услед тога се смањује индивидуална радна способност и продуктивност ових младих људи, као и могућност пристојне зараде на легалан начин (Gillani & Gill: 2009: 89 & Omotor: 2009: 56). У основи, образовање је извор за подизање плата једне особе. Постоји хипотеза да образовање има два вида деловања кроз које смањује степен криминалитета на некој територији. Први вид указује да добро образовање повећава опортунитивни трошак кривичног дела, зато што је криминалцу потребно време за чињење кривичног дела и то време не може да користи у друге продуктивне сврхе као што је легални посао и зато што високо образовање подразумева боље пословне могућности у правном смислу. Други вид указује на цену изгубљеног времена криминалца током боравка у притвору и на издржавању затворске казне. Ова цена је веома висока за криминалца, зато што он може да повећа свој доходак трошењем свог времена на други начин.

Да би се доказао доминантан смер узрочности да смањење степена обрзовања узрокује повећани криминалитет, усваја се квази-експериментални приступ ослањања на варијацију у стеченом образовању током времена која је проузрокована променама закона о узрасту у коме се завршава обавезно школовање у Великој Британији. Након увођења обавезне средње школе у Великој Британији, дошло је до склањања тинејџера са улица великих градова у Уједињеном Краљевству и њиховог бољег стручног оспособљавања за квалитетнија радна места. Самим тим, степен криминалитета у Великој Британији је смањен за 12% (Offender Index Database: 2001-2011).

У последњих десет година, смањење времена које ученици проводе на часовима у основној школи (VI-VIII разред), низак степен прихваћеног знања, смањено интересовање за спорт, висока изложеност радио-телевизијским и Internet насилним медијским садржајима, рани улазак у

насилне навијачке организације и немогућност квалитетног запошљавања са ниским степеном радне оспособљености довело је знатног повећања броја малолетничких кривичних дела у Београду, Нишу и Новом Саду. Стога је потребно да Србија следи примере држава Европске Уније и покрене процес формирања правног оквира обавезног средњошколског образовања у циљу повећања степена образованости и лакшег запошљавања младих људи не само у нашој држави, већ и широм Европе, као и у циљу превенције кривичних дела чији су извршиоци малолетна лица (Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године: 2012).

Недостатак планирања у расту урбаних подручја (урбанизација) резултира недостатком ресурса, што проузрокује мотивисаност људи да се укључе у криминалне активности. Људи крећу из области руралних подручја у градове у потрази за већом зарадом. Међутим, када не добију посао, или добију посао са ниском зарадом, значајан проценат њих се окреће ка криминалним активностима, како би испунили жеље за већом зарадом. Међутим, недостатак евиденције новонасељеног становништва и велика густина насељености повећава вероватноћу да не буду ухваћени после извршеног кривичног дела. То значи да су опортунитивни трошкови укључења у кривичне активности ниски, што је мотивациони фактор за чињење и прикривање кривичних дела.

Упоредни приказ стања у свету

Националне стопе криминалитета често прикривају праве податке о стварној висини стопе криминалитета по регијама и градовима, као и о њиховим великим међусобним разликама. Често се претпоставља да велики градови имају већу стопу криминалитета и виктимизације, што не мора бити нужно и истина. Не постоји јасна корелација између величине градске популације и стопе убистава у граду. Истраживања Уједињених нација о трендовима криминалитета држава (Heilig: 2012: 28-31) обухватило је велики број светских метропола и градова и открило велике варијације у подацима. У САД, Централној Азији, Закавказју, Западној, Централној и Југоисточној Европи су стопе убистава више у већим градовима него у осталим деловима државе, док су у Источној Европи, Источној Азији, Јужној и Централној Америци стопе убистава ниже у већим градовима него у осталим деловима државе.

Развој урбаних подручја у свету значајно варира од континента до континента, али и унутар једне регије или државе. Уједињене нације процењују да 34% урбане популације живи у сиромашним приградским

и градским четвртима. Ове четврти се међусобно разликују по степену сиромаштва, квалитета здравствене заштите, могућности образовања, степену заштите животне средине. Недостатак инфраструктурних услова представља главни фактор мотивисаности становника ових четврти да чине кривична дела или их прикривају, али и да буду жртве истих.

Насиље уличних банди и расистички напади на становнике се у сиромашним четвртима светских метропола јављају због лоше политике јавне управе, лоших услова живота, повећања цене хране и прилива имиграната из страних држава.

Повећање урбане популације врши притисак на владе и локалне самоуправе, у циљу стварања инфраструктуре која ће обухватати и новопридошле становнике. Сиромашне четврти су веома често саграђене без дозволе и карактеришу их слаби санитарни услови, пренасељеност, неадекватно вршење власти у локалној самоуправи и недостатак сигурности. Новопридошли имигранти су често радници са ниским примањима и веома често заврше у несигурним насељима која се налазе у маргинализованим деловима урбаних подручја, којима недостају основне услуге као што је здравство. Оваква ситуација повећава страх за сопствену безбедност и може изазвати урбану сегрегацију.

У свету постоји пет држава са више од десет милионских градова: Кина – 89, Индија – 46, САД – 42, Бразил – 21 и Мексико – 12 градова. У свету постоји 21 град са више од 10 милиона становника, који се називају градови цинови. Дака у Бангладешу и Киншаса у ДР Конгу су данас 40 пута већи површински него пре 60 година. Највећи проблем таквих градова су приградске, сиротињске, стихијски грађене четврти, тзв. сламови или фавеле (Киберга у Најробију, Дарави у Мумбају и Оранги таун у Карачију). Становништво у њима се среће са бројним социјалним проблемима: незапосленост, ниска стопа писмености, криминал, наркоманија и нехигијенски услови живота. Висока стопа рађања је углавном прилично смањена у свету и скоро половина светске популације данас живи у условима стопе рађања испод просте репродукције. Проблем високе стопе рађања погађа још увек углавном подсахарске земље Африке (око 16% светске популације је у зони високе стопе рађања). На основу овог истраживања, према броју почињених убиства у светским метрополама, Истанбул је најсигурнији град. Међутим, постоји и низ великих светских метропола у државама у којима владају шеријатски закони, где готово да и не постоји криминал (Техеран, Абу Даби, Ријад,...).

Град	Становништво	Број убиства	Број убиства на 100.000 становника
Истанбул	13.255.685	117	0.88
Берлин	3.424.764	44	1.28
Мадрид	3.213.271	64	1.99
Њујорк	8.175.133	227	2.78
Лос Анђелес	3.792.621	148	3.90
Мексико Сити	8.873.017	717	8.08
Амстердам	2.158.592	176	8.15
Токио	8.887.608	739	8.31

Табела 1: *Статистика броја извршених убиства у светским метрополама за 2012. годину.*

Мексички Савет за безбедност објавио је листу 50 најопаснијих градова на свету, при чему је првих десет у Латинској Америци, а 45 од 50 се налазе у Англосаксонској и Латинској Америци. Листа је састављена према стопи убиства у 2012. години. Према тој листи, најопаснији град на свету је погранични град према Сијудад Хуарез у Мексику. Овај пограничан град је полазна тачка у трговини дрогом ка САД. У овом граду постоје стални сукоби супротстављених нарко-картела у којима је од 2008. до 2010. изгинуло више од 6.000 људи. Град Марсио у Бразилу има све предиспозиције и подршку централних власти за развој туризма, али је велики број убиства (135 убиства на 100.000 становника) практично уништио све шансе за развој туризма. Трећи најнебезбеднији град на свету је познато летовалиште Акапулко у Мексику. Овај град није успео да избегне све већи степен насиља, велику количину наркотика на улицама и велики број убиства (28 убиства на 100.000 становника). Два ирачка града: Багдад и Мосул су на листи првих 50 најопаснијих.

Према подацима европске агенције за статистику „Еуростат” Виљнус је најопаснији град у Европској унији. У Виљнусу се изврши 7,9 убиства на 100.000 људи, према подацима за период 2008-2012. Друго место заузео је Талин са 6,03 убиства, а потом следе Луксембург, Амстердам, па Брисел. Према истраживању, које је спровела британска компанија „Economist Intelligence Unit” у току 2012, престоница Зимбабвеа Хараре је најгоре место на свету за живот. У граду свакодневно долази до вишечасовних прекида у напајању струјом и у снабдевању водом. Здравствена заштита и услуге градског превоза су веома лоши. У граду постоји стална тензија, опасност од грађанских немира, велика количина оружја и наркотика на улицама и немогућност успостављања правне државе. Потом следе Дака у Бангладешу, Порт Моресби у Папуа Новој Гвинеји, Лагос у Нигерији и Алжир.

Типови криминала у урбаним срединама и њихова превенција

У савременом информационо-комуникационом друшву берзанско пословање је основни и доминантни вид протока капитала. У првих седам берзанских центара (Њујорк, Лондон, Токио, Франкфурт, Чикаго, Шангај и Москва) одвија се преко 80% протока капитала. У метрополама држава које чине групу G20 најразвијенијих индустријских држава одвија се преко 70% свих банкарских трансакција. Ова појава је посебно изражена у земљама у развоју. У Бангкоку живи 12% популације Тајланда, али се остварује 38% бруто националног дохотка, а чак 85% дохотка у банкарству, осигурању и трговини некретнинама. Популација Лагоса представља 10% укупне популације Нигерије, али је у њему сконцентрисано 70% укупних индустријских капацитета ове земље и у њему се остварује преко 40% извозних послова Нигерије. Слична ситуација је и са Мексико Ситијем, Шангајем, Манилом, Рангуном, Даком, Најробијем, Лимом, Манагвом...

Ове две околности нас наводе на закључак да у великим светским метрополама постоји и развија се један специфичан облик криминала, криминала белог оковратника. Ednin Saderland је дефинисао овај облик криминалитета као кривична дела почињена од лица са високим, престижним и друштвеним статусом у оквиру занимања које обављају. Починилац кривичног дела криминала белог оковратника је свако лице са високим социо-економским статусом које крши законе којима се уређује његова професионална активност. Криминал белог оковратника обухвата (Ковачевић-Лепојевић & Жунић-Павловић: 2010: 39-41):

1. преваре у области пословних трансакција на берзама и у банкарском сектору;
2. намештену илегалну трговину;
3. трансакције лажним рачунима, валутом и меницама;
4. преваре у осигурању;
5. малверзације у вези са утајом пораза;
6. директне и индиректне облике корупције.

У погледу одређења међународних кривичних дела, INTERPOL у дела криминала „белог оковратника” сврстава преваре, кривична дела из области сувег криминала и прање новца. У ширем смислу, ова врста криминалитета се може сматрати криминалитетом који се врши злоуботребом легалног занимања.

Овај облик криминала има све предуслове за брз развој у високо урбанизованим срединама које су финансијски и администативни цен-

три држава и регија. Исти доводи до великих материјалних губитака државе и грађана, али и до нарушавања здравља, повређивања, па и смрти великог броја људи будући да поред превара са ценама, лажног приказивања прихода, прања новца и мултинационалног подмићивања, обухвата и кршење прописа о квалитету и здравственој исправности хране и пића, те непоштовање еколошких прописа у процесима прозводње. Фактичка аболиција од хапшења и кривичног гоњења је релативно високо заступљена због одсуства свести о степену друштвене опасности ових дела, као и због чињенице да су извршиоци угледни пословни и друштвено-политички активни људи који у друштву уживају висок углед који стичу кроз рекламирање својих хуманитарних активности, чији буџет често не достиже ни 10/00 од добити остварене чињењем кривичних дела белог оковратника. На тај начин се из саме друштвене елите емитују сигнали да је малверзација оправдана и корисна. За разлику од конвенционалног криминала који има незнатан ефекат на друштвене институције, овај облик криминала јача друштвену дезорганизацију и урушава основне постулате демократског друштва – веру ширих друштвених слојева у правду и једнакост. Његови извршиоци, признати чланови друштва, ретко бивају гоњени због фактичког имунитета који као угледни пословни људи уживају. Друштвени амбијент у великим светским финансијским центрима неретко почива на суштинском толерисању, позитивном вредновању и друштвеном награђивању криминала белог оковратника и његових материјалних и друштвених ефеката који омогућава починиоцима кривичних дела истог да у потпуности споје нестпојиве ствари (Бјелајац: 2008: 99-101):

1. криминал као извор доброг, богатог и угодног живота;
2. друштвену афирмацију и поштовање у свом друштвеном окружењу.

Појам организованог криминалитета обухвата организовано криминално деловање у цљу прибављања противправне имовинске користи и остваривања профита. Организовани криминал подразумева и оне облике организованог криминалног деловања где је криминална организација успела да успостави одређене везе са државом и њеним органима. Успостављање веза са државом и њеним органима даје посебан значај и показује утицај такве криминалне организације, јер спрега делова власти са организованим криминалним групама омогућава бољу заштиту у вршењу илегалних делатности, као и остваривање одређених концесија и значајног профита. Појава настојања да организоване криминалне групе узму учешће у власти на посредан или непосредан начин позната је још од двадестих година претходног века у САД, а посебно је изражена у земљама које се налазе у транзицији политичког система и на-

глим процесима урбанизације. Наиме, у наглим процесима урбанизације долази до експанзије организованих криминалних група које се у великим градовима баве организованом проституцијом, рекетирањем, трговином људима, као и трговином и дистрибуцијом наркотика и оружја. Имајући у виду да организовани криминал не познаје границе, припадници организованих криминалних група делују најчешће у више држава кроз сопствену организацију или у сарадњи са организацијама којима су те државе матичне (Бјелајац: 2008:114-116).

Један од најрепрезентативнијих примера је деловање организованих криминалних група које потичу са територија бившег Совјетског Савеза у Чешкој, посебно од 1996. године. Ове криминалне групе су организоване према војном моделу „бригаде”, према места порекла њихових припадника и вођства. Пре пребацивања у Чешку, овакве групе се организују и дисциплинују на територији Украјине, где је и њихово језгро. Насилне криминалне активности, као што су уцене или изнуђивање представљају основни облик њиховог деловања у Чешкој. До 1999. године ове активности су биле усмерене ка пословним људима из бившег СССР-а који воде своје послове у Чешкој, да би се данас оне усмериле и на чешке бизнисмене. Успостављање визног режима за неке од држава бившег СССР-а проузроковало је повећање илегалних миграција које су подржале руске криминалне групе у Чешкој. Довођењем у заблуду, младе девојке доведене у Чешку без докумената бивају изложене присилној проституцији и конзумирању наркотика, док се мушке особе регрутују у дилере наркотика. Наведене криминалне активности доносе велики профит руским криминалним групама, што им омогућава да имају велики утицај на економију Чешке. За легализацију средстава добијених криминалном активношћу у Чешкој се користе фиктивно основане компаније, најчешће на непостојећим адресама или на адресама чешких грађана који о томе ништа не знају.

Непостојање заједничких међудржавних евиденција деловања организованих криминалних група и непостојање потпуних података о личним подацима становника метропола пружа велике могућности за скривање починилаца кривичних дела из других држава. Поред скривања, ова лица су неретко извршиоци убистава и пљачки у метрополама нематичних држава, јер полиција тада нема податке о њима, па се и у случају постојања неких доказа тешко доказује да су баш они били извршиоци. Пример за то су извршена кривична дела припадника Земунског клана у току њиховог скривања у Загребу, који је био директно омогућен и спонзорисан од организованих криминалних група са територије Хрватске, са којима је Земунски клан био дуго година у контакту.

Потпуна контрола издавања биометријских личних карата и пасоша, стална контрола боравка и финансијских активности страних држављана у високо урбаним срединама, јачање сервиса електронске управе, јачање и специјализација правосудних и полицијских органа, уз велику посвећеност борби против организованог криминала свих нивоа власти и медија може дати резултате у борби против организованог криминала у великим градовима.

У великом броју светских метропола постоји велика опасност од неорганизованог (ситуационог) криминала. Неорганизовани криминал чине кривична дела која врше појединци или групе састављене привремено и за одређену прилику. Овај вид криминала је карактеристичан за урбанистички нерегулисана предграђа градова у којима постоји одсуство организованог полицијског деловања у случајевима градских средина које потресају политички и верски сукоби. Неорганизовани криминал најчешће прати велика стопа насиља. Багдад представља типичан пример експлозије неорганизованог криминала у граду који је поприште вишегодишњих верских, политичких и националних сукоба. У овој, некада импозантној метрополи не постоји никаква борба против криминала, јер су све активности полиције усмерене против терористичких активности сукобљених група. Неорганизовани криминал у градским срединама је последица неједнакости у правима свих грађана метропола која се тешко може пратити и предвиђати, имајући у виду чињеницу да су починиоци самосталне индивидуе.

У циљу ефикасне борбе против свих облика криминала у градским срединама потребно је извршити (Вуковић: 2011: 99-105):

1. идентификацију и мобилизацију кључних партнера на локалном нивоу, који могу ефикасно допринети смањењу и превенцији криминала;
2. формирање локалних коалиција за безбедност;
3. процену степена криминалитета кроз израду локалне дијагнозе безбедности на основу истраживања и обраде података добијених од институција и организација. У овој дијагнози је потребно идентификовати и проценити безбедоносне проблеме, уз јасно дефинисање приоритета деловања у циљу формирању концензуса међу партнерима.
4. формулисање и развој локалне стратегије за безбедност која укључује детаљан план акције, задужења и временски оквир, социјалне, институционалне и ситуационе мере које ће се предузети;
5. имплементацију локалне стратегије која треба да укључи низ краткорочних и дугорочних превентивних иницијатива и пројеката, који имају за циљ сузбијање узрока, манифестација и страха од криминала;
6. институционализацију партиципативног приступа у превенцији локалног криминала.

Посебно је интересантан начин борбе против свих облика криминала који спровео градоначелник Њујорка Рудолф Ђулијани деведесетих година прошлог века. Приступом *нулте толеранције* и реорганизовањем градских служби, значајно је смањио стопу криминала и корупције. Главни метод у борби против криминала, заснивао се на једноставној теорији по којој криминал расте уколико на јавним местима нема знакова присуства државе. Поред системских промена у раду полицијских служби, Ђулијани се позабавио спречавањем мањих криминалних активности. Очистио је Тајмс сквер од проститутки и дилера, наложио уређивање јавних површина, протерао просјаци и чистаче прозора аутомобила, одлучно кажњавао употребу алкохола на јавним местима, као и поседовање марихуане и писање графита. Таква одлучност деловала је на све облике криминала, те је од почетка деведесетих у Њујорку у сталном опадању.

Закључак

Урбанизација није лоша сама по себи, јер људи имају право да побољшају своје животне стандарде и да пронађу одговарајући посао кога има више у урбаним срединама, него у срединама из којих долазе, будући да су оне на маргинама токова капитала. Процес урбанизације проузрокује низ проблема, поготово у случајевима наглог повећања концентрације становништва на релативно малом простору. Због тога је потребна посебна примена посебних мера и поступака у сврху изградње и организације градских насеља. Велики градови захтевају посебно вишеслојно организоване службе водовода, канализације, обезбеђивања хране и других намирница, електроенергетских и телекомуникационих мрежа. У циљу обезбеђења нормалног функционисања живота, мора се посветити посебна пажња квалитету живота у граду, укључујући борбу против загађења, сиромаштва, патолошких појава и криминала. У градовима који су већ доживели непланску урбанизацију неопходно је посвети се афирмацији образовног система, едукацији становништва о основним људским правима и предностима активног учешћа у друштвеном животу локалне заједнице, као и ширењу зелених површина.

Процес примарне урбанизације прати, готово незаобилазно и раст степена криминалних активности на датој територији. Превенција криминала као скуп мера, активности и актера са заједничким деловањем представља основни свеукупни модел активности који може учинити

процес урбанизације сврсисходном појавом без већих штетних ефеката. Процес превенције се реализује кроз два нивоа:

1. Скуп општих и специфичних мера и активности које заједница, на различитим нивоима свога организовања и кроз различите облике рада усмерава у правцу превенције криминала;
2. Систем превенције криминала.

Систем превенције криминала је правним актом дефинисана методологија и структурна повезаност учесника у процесу превентивног деловања, која представља устројство и функцију државних неполицијских органа на националном и локалном нивоу у овом процесу.

Превенција криминала у урбаним срединама се спроводи кроз три нивоа. Примарни ниво превенције има за циљ смањење свих препознатих фактора на нивоу породице, заједнице, институција који доприносе развоју криминала, а спроводи се кроз образовни и информативни систем, културне институције, институције социјалне заштите, невладин сектор и посебно кроз организације младих. Секундарни ниво се спроводи кроз конкретне програме из области усмерених на појаве, групе и појединце који се налазе под већим ризиком за развој криминалног деловања. Терцијални ниво је усмерен на деловање у ситуацијама када се криминал већ појавио, као и на спречавање повратка у криминалне организације и вршења тешких кривичних дела.

Сви превентивни напори у својој основи су усмерени на: ситуацију (креирање неповољног окружења за извршење кривичног дела), социјално окружење (породицу, школу, вршњаке, културне институције, и др.), потенцијалног учиниоца (контрола и промена понашања), могућу жртву (смањење могућности да лице постане жртва криминала) и сарадњу са грађанима у циљу реакције на саму појаву криминала.

Литература:

1. Becker, Gary S. (1968): *Crime and Punishment: An Economic Approach*, *Journal of Political Economy*, Vol. 76, Iss. 2, pp. 169-217.
2. Bjelajac, Željko (2008): *Organizovani kriminal vs Srbija*. Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad.
3. Vuković, Slaviša (2011): *Savremeni pristupi i problemi u socijalnoj prevenciji kriminala*, *Bezbednost*, Beograd, Vol. 53, Br. 3, str. 95-111.
4. Galvin, Ellen B. (2002): *Crime and Violence in an Urbanizing World*, *Journal of International Affairs*, Vol. 56, No.1, pp. 123-145.

5. Gillani, Rehman and Gill, Abid (2009): *Unemployment, Poverty, Inflation and Crime Nexus: Cointegration and Causality Analysis of Pakistan*, Pakistan Economic and Social Review, Vol.47, No.1, pp. 79-98.
6. Glaeser, Edward L. & Sacerdote, Bruce (1999): *Why is there More Crime in Cities?*, Journal of Political Economy, Vol. 107(S6), pp. S225-S258.
7. Gumus, Erdal (2004): *Crime in urban areas: An empirical investigation*, Akdeniz I.I. B.F, Dergisi, Vol. 4, No. 7, pp. 98-109.
8. Ehrlich, Isaac (1973): *Participation in illegitimate activities: A theoretical and empirical investigation*, Journal of Political Economy, Vol. 81, No. 3, pp. 307-322.
9. Jovašević, Dragan (2006): *Krivično pravo- opšti deo*, Nomos, Beograd, Srbija.
10. Kovačević-Lepojević, Marina & Žunić-Pavlović, Vesna (2010): *Kriminalni delokvadrat i mogućnosti prevencije*, Socijalna misao, Vol. 17, Br. 4, str. 37-47.
11. Krivo, Lauren J. & Peterson, Ruth D. (1996): *Extremely Disadvantaged Neighbourhoods and Urban Crime*, Social Forces, Vol. 75, No. 2, pp. 619-650.
12. Offender Index Database (2012): *The Police National Computer, 2001-2010*.
13. Omotor, Douglass G. (2009): *Socio-Economic determinants of crime in Nigeria*, Pakistan Journal of Social Sciences, Vol. 6, No. 2, pp. 54 – 59.
14. Fleisher, Belton M. (1966): *The Effect of Income on Delinquency*, The American Economic Review, Vol. 55, No. 1/2, pp. 118-137.
15. Hagan, John (1993): *The Social Embeddedness of Crime and Unemployment*, Criminology, Vol. 31, Iss. 4, pp. 465-491.
16. Heilig, Gerhard K. (2012): *World Urbanization Prospects, the 2011 Revision*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs (DESA) Population Division - Population Estimates and Projections Section, Washington, USA.
17. Coomer, Nicole (2003): *America's underclass and crime: The influence of macroeconomic Factors*, Issues in Political Economy, Vol. 12, pp. 90-114.
18. (2012): *Krivični Zakonik*, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009 i 121/2012.
19. (2010): *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, Službeni glasnik RS, br. 107/2012.

Urbanization and Crime

Summary: From the economic point of view, urbanization represents a useful social process that supports the country's economic development through the growth of industrial production, service sector development and enlargement of agricultural production. From the social point of view, urbanization accelerates the expansion of crime in major cities and urban areas because of better opportunities hiding perpetrators of crimes and easier organizing of criminal organizations. Urbanization, unemployment, inflation, unequal status and rights of individuals in society, and low levels of education are the main socio-economic determinants that affect the level of development of crime in society. In the world there are five states with more than ten

cities with more than million citizens: China - 89, India - 46, USA - 42, Brazil - 21 and Mexico - 12 cities. Also, today there are 21 giant cities with over 10 million residents. Dhaka in Bangladesh and Kinshasa in the Democratic Republic of Congo today have a 40 times larger area than 60 years ago. The major problem of such cities is suburban, slums, unorganized built neighborhoods, so called slums, or favelas. The population in these areas faces a number of social problems: unemployment, low level of literacy, crime, drug abuse and unsanitary living conditions. Three main manifestations of criminal activities in large urban areas are white collar crime, organized and unorganized crime. White collar crime in urban centers include fraud, criminal acts in the area of cyber crime and money laundering, which carried out the abuse of legal professions in the public administration and large companies which are concentrated in the same. The rapid process of urbanization leads to the expansion of organized crime groups in large cities involved in organized prostitution, racketeering, trafficking in persons, as well as trading and distribution of narcotics and weapons. Disorganized criminal is inherent in unregulated urban suburbs of cities where there is a lack of organized policing in the case of urban areas that have shaken the political and religious conflict. Also, there are crimes that perform individuals or groups composed temporarily and for a particular opportunity. Expansion of criminal activity is particularly pronounced in the multi-million cities in middle-income and undeveloped countries with high population growth, where population growth is not accompanied by employment, education and socialization resident population. Preventing crime is a synchronized and from all social factors supported the process, which in urban areas is managed through three levels. The primary level of prevention aims to reduce any identified factors at the level of families, communities and institutions that contribute to the development of crime is carried out through educational and informational systems, cultural institutions, social security institutions, non-governmental sector, especially through youth organizations. The secondary level is implemented through specific programs in areas that are directed on phenomenon, groups and individuals which are at greater risk for the development of criminal activities. Tertiary level is focused on action in situations where crime is already occurring, and to prevent the return of a criminal organization and conduct of serious crimes.

Key words: Urbanization, Crime, Demographic Trends of Population, Organized Crime, Unorganized Crime, Poverty, Violence, Prevention

ЗОРАН ВИТОРОВИЋ*
Association Swiss Morning Star
Швајцарска

УДК 339-9:339
Прегледни рад
Примљен: 17.08.2013
Одобрен: 24.09.2013

Г 20 И НОВА ФИНАНСИЈСКА АРХИТЕКТУРА – УВОД У „СВЕТСКУ ВЛАДУ” ?

”Уколико желимо да као човечанство, као људски род , преживимо, морамо да развијемо нове економске моделе са више моралне и социјалне правде” - Клаус Шваб (Klaus Schwab) оснивач Економског Форума у Давосу, 2013. г.

”Либерална економија и све идеје и вредности либерализма су пропале ! Ја сам био поборник либерализма а сада видим да сам погрешио!” - Џорџ Сорос (George Soros), бизнисмен у Давосу , 2013.г.

„Будући развој глобалних односа зависиће од односа Америке, Кине и Русије. Велика је разлика између њих у природи култура: Америка је више прагматична за разлику од Кине и Русије које мисле и раде стратешки, дугорочно” - Хенри Кисинџер (Henry Kissinger) у Давосу, 2013.г.

Сажетак: Власници крупног капитала у Америци, Русији и Кини, свесни реалне опасности по слом комплетног светског финансијског и економског поретка, започели су посредством Г-20 убрзану финансијску глобализацију јачањем постојећих и оснивањем нових међународних тела и институција усмерених на контролу рада банака, осигуравајућих институција и свих регистрованих привредних ентитета.

Међу најзначајнијим новооснованим институцијама ту су: Г – СИФИ'с или Глобалне системске финансијске институције, Г- СИБ'с или Глобалне системске банке, Г- СИИ'с или Глобалне системске осигуравајуће институције, Г- ФЕИТП или Глобални форум за размену информација везаних за таксе и порезе, Г-ЛЕИС или Глобални Систем за идентификацију правних ентитета и друге .

* President@association-sms.com

Криза није прошла, она је привремено заустављена. Глобални финансијски систем који израста убрзаним темпом, процењује се да би за максимално 10 година могао добити и извршно – управљачко тело : Светску економско – финансијску владу! Онај ко контролише токове новца контролише и укупну политику државе, у овом случају глобалну светску политику !

Кључне речи: Г-20, системске институције, приватно јавно партнерство, финансијска неписменост, банке, осигурања, суверени дугови

Увод:

Периодични удари по светској економији, манифестовани кроз финансијске кризе из 1998.године и 2008.године, условили су акцелерацију глобалистичких процеса у сфери појачане контроле новчаних токова и привредних субјеката. Под изговором да спасавају људски род од пропасти, власници крупног капитала признају да се „Свет фундаментално променио и да је време за увођење бихејвиоралне економије¹, економије са више морала и социјалне правде”.

На Самиту Г-20 Цивил, одржаном у Москви од 13-14. јула 2013.г., наглашена је потреба хитног напуштања мита о „свемогућем слободном тржишту роба и капитала које је у стању да разреши и најтеже економске или финансијске кризе, само по себи!”

„Буђење БРИКС-а”² од 2000. године увело је Свет у мултиполарни систем у којем је уочљива подела на Азију (у наступу) и Америку. Рефлексија „буђења” је и настанак и вртоглави развој Групе двадесет најразвијенијих држава или Г-20.

Другим речима у свету се данас инсистира се на већој улози државе у планирању и регулисању друштвеног развоја, са акцентом на појачаним мерама контроле „берзанских шпекуланата” и тзв. „сивог банкарства”.

Апсолутну неинформисаност плебса, широм Глобуса, креатори глобализма покушавају да искористе као моменат за увођење тоталне светске контроле новчаних и привредних токова под изговором превенције „неких нових финансијских криза несагледивих размера”. На једној страни су власници крупног капитала, који теже успостављању Нове финансијске архитектуре света и Глобалне владе а на другој, „слободно мислећи” реалисти који упозоравају на потребу увођења хуманије, моралније и социјално праведније економије. Подела на ове две групе кре-

¹ Поновљено више пута на сесијама Светског економског Форума у Давосу, јануар 2013.г.

² БРИКС – Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка

атора глобализма наставља се несмањеним темпом уз продубљивање хаоса На Земљи тренутно немамо ни стање мира ни стање тоталног рата већ глобалистичке процесе које прати распламсавање трибалистичких сукоба офрабаних националним, верским и „другим” бојама („боје” су најчешће производ вештих медијских манипулација усмерених на појачавање негативних елемената психодинамике сукоба).

Процесе интеграције и фрагментације прати, попут злослутне музике и све гласнији захтев већег дела светског популуса, да националне државе хитно изнађу решења за растуће друштвене, социјалне и економско финансијске проблеме узроковане сувереним (државним) дуговима према Бретон Вуд (Breton Wood's) Институцијама – Светској банци, ММФ-у и Међународној финансијској корпорацији.

Када је у септембру 1999. године формирана Група 20 најразвијенијих држава (Г-20) , многи су је чиновници, представници плутократа и мултинационалних компанија на Западу, цинично третирали као „дебатно тело” гувернера централних банака и министара финансија. Одлучност Русије и Кине да се супротставе растућој мултифацетној хегемонији Сједињених Држава, натерала је САД и Г-7 да пристану на први Самит „лидера двадесторке” (14. новембар 2008. у Вашингтону). Од тог дана креће убрзани институционални развој Г-20, као и многобројних тела и организација израслих на предлозима Г-20 а под притиском БРИКС-а.

Таксативно побројано, циљеви Г-20 држава након Самита у Вашингтону, дефинисани су као : (1) обнова раста светске економије, (2) јачање међународног финансијског система и (3) реформа Бретон Вуд Институција (Светска Банка, ММФ и МФК).

Да подсетим, државе чланице Г-20 остварују 90% укупног светског бруто друштвеног производа (ГДП) , 80% међународне трговине, обухватају 2/3 светске популације становништва и поседују преко 84% резерви фосилних горива.

Све активности Г-20 развијају се у троуглу Г20 - ММФ / Светска банка – ОЕЦД, при чему је Г-20 и најважније саветодавно тело Генералне скупштине УН-а.

Узроци кризе и последични активизам Г-20

Према експертима Г-20 узроци глобалне финансијско–економске кризе су:

- 1) Непостојање јединствених глобалних регулативних механизма за финансијско тржиште (на делу су амерички , европски и азијски модели).

- 2) Шпекуланти који бројним „иновацијама“ проналазе „креативне моделе“ за трговину ценама свих врста роба или како се то стручно назива „финансијским дериватима“.
- 3) ”Сиво банкарство” - фирме и фондови који нису регистровани као банке а де факто раде попут банака или финансијских института.

Група 20 је данас *стални светски форум за економску и финансијску координацију* који решава бројна питања од економско-финансијских до екологије, анти-корупције и транспарентности, проблема запошљавања, сигурности хране, реализације Миленијумских циљева УН-а и друго.

Процењује се да шпекуланти и „сиво банкарство” данас располажу са преко 600 билијарди америчких долара капитала којим у сваком тренутку могу уздрмати и комплетно разорити светски финансијски и економски поредак, какав данас познајемо.

У препорукама Г-20 Цивил Самита из Москве (90% препорука бива по правилу уврштено у финална документа Самита лидера Г-20) наглашено је следеће:

- Финансијски сектор има централну улогу у глобалним инвестиционим токовима
- Након кризе банке су се нашле под великим притиском увођења регулативно-контролних механизма, рестриктивним давањем новца и смањењем ризичних инвестиционих операција. То значи да се *фундаментална функција банкарског и финансијског система нарушила и променила.*
- Захваљујући „квантитативној политици попуштања” QE1 и QE2 (што је еуфемизам за штампање новчаница долара од стране Банке федералних резерви САД-а познате под скраћеницом ФЕД) у САД-у и појачаном централном планирању инвестиција у Кини, **глобални економски раст није заустављен.**
- Неопходно је да се сви чиниоци друштва концентришу на кључни елемент развоја привреде а то су инвестиције у инфраструктуру што захтева формирање Нове финансијске архитектуре и потребу доступности капитала за све актере привредних дешавања.
- Хитно и трајно регулисати проблем суверених дугова кроз интервладине консултације како би се спречило избијање неке нове кризе утемељене на дуговима држава.
- Финансијско тржиште треба да служи реалној економији а *политика мора да преузме контролу над финансијама.*
- Финансијска стабилност је најважнија тековина човечанства и она се мора одржати по сваку цену. Сви финансијски актери, попут трговаца „дериватима” и „сивог банкарства” морају бити строго контролисани а јавне финансије не смеју да зависе од тржишта финансија.

Нове међународне институције за превенцију будућих финансијских криза – 'деца' Г-20

Од 2008. године а на иницијативу Г-20 формиране су бројне Глобалне институције и међународна тела које све заједно треба да послуже већој контроли дешавања на финансијском тржишту. Нове организације и тела су :

1. Међународни савет за финансијску стабилност, ФСБ
2. Глобалне Системски важне финансијске институције, Г-СИФИ
3. Глобалне Системски важне банке , Г-СИБ
4. Глобалне Системске осигуравајуће институције, Г-СИИ
5. Мултилатералне Банке, (БРИКС Развојна Банка)
6. Глобални Форум за размену информација везаних за порезе и таксе , Г-ФЕИТП
7. Глобални Систем за инденфикацију правних ентитета , Г-ЛЕИС
8. Реформа Бретон Вод Институција (Breton Woods) ММФ-а, Светске Банке, МФК)
9. Институционални развој ППП, Приватно јавног партнерства (познат и као „ЗП“)
10. ММФ – ОЕЦД мрежа за финансијску едукацију становништва

Прва институција коју су Г-20 државе „ојачале” и ставиле у оперативну функцију био је Савет за међународну финансијску стабилност или ФСБ , развијен на темељима Форума за финансијску стабилност. ФСБ према замисли Г-20 координира рад националних и међународних тела за утврђивање стандарда и њихову стриктну и правовремену имплементацију. ФСБ такође има и улогу координатора који развија, врши супервизију и спроводи глобалну контролу финансијску политике. Модел рада ФСБ је једноставан: „најрањивије тачке „ глобалне финансијске инфраструктуре у датом временском тренутку се идентификују, потом се одраде консултације , одреде се мере и стандарди и надгледа њихова имплементација. ФСБ је у потпуности усмерен на јачање ефикасности националних и међународних политика а све са циљем „правовремене превенције нових глобалних криза”. Ова се формулација данас користи попут универзалне мантре од стране свих чинилаца активних у домену финансија и економике. Оно што је код доношења нових законских аката за САД „9. септембар и борба против тероризма” то је за архитекте глобалне финансијске инфраструктуре „превенција неке нове глобалне кризе” .

Убрзо по активирању ФСБ-а постало је јасно да ће највише проблема у имплементацији договорених мера и политика бити на пољу унификације националних стандарда. Наиме, многе државе још увек

нису или ратификовале постојеће резолуције или ако су их и ратификовале нису их примениле у пракси. Пежоративно казано „ватра гори а ватрогасци не смеју да уђу у национална дворишта јер за то немају правно покриће.

На захтев лидера Г-20 (Самит у Сеулу 2010.године) ФСБ Савет је 4. новембра 2011.године у сарадњи са базелским Комитетом за супервизију банака БЦБС³, ММФ-ом и Светском Банком развио „оквир за утврђивање системских ризика и ризика насталих услед моралног хазарда” у пословању *Системски важних финансијских институција (СИФИ)*. Након дефинисања ризика утврђени су и стандарди према којима се и данас врши систематизација свих финансијских институција у Г-СИФИ и не-СИФИ.

Шта је СИФИ ? Према дефиницији ФСБ то су „*све финансијске институције чија пропаст или већи губици капитала настали као последица неуредног пословања, услед величине неке од СИФИ'с-а, комплексности и системске међуповезаности СИФИ'с-а, може довести до значајних поремећаја ширег финансијског система и глобалних економских активности*”. Да би спречили негативне последице „пада” или „већег губитка капитала” неког СИФИ-а, државе су принуђене да интервенишу у санацији СИФИ-а кроз сопствене лимитиране финансијске изворе смирујући тиме пре свега социјалне, економске и психолошке ефекте (битан психолошки ефекат који је уочен у Грчкој, Шпанији, Исланду, Америци или Аргентини, био је губитак поверења становништва у постојећи политичких облика власти (*Владе поменутих држава су за „рају” постале синоним „експоната израбљивачког крупног капитала”, а појединац се у том систему осећа обесправљено! Одатле повици маса за увођењем „директних облика демократије”!*), а то је као по правилу, водило ка друштвеној дестабилизацији у виду рушилачких демонстрација, немира и слично).

Посебан акценат ФСБ ставља на прекограничну сарадњу између држава „порекла” СИФИ'с -а и држава у којима СИФИ'с остварује екстра профит. (Неки теоретичари СИФИ'с виде и као добар еуфенизам за Транснационалне корпорације). У бити активности ФСБ-а је де факто појачана контрола и супервизија СИФИ'с-а, развој јачих међународних стандарда и ефикаснијих модела функционисања финансијског тржишта, како националног тако и глобалног. Финална листа Г-СИФИ'с треба да буде завршена у новембру 2014. године а глобална примена утврђених нових мера и стандарда ступа на снагу 2019. године.

³ БЦБС је тело при Банци за међународно поравнање БССИ

Уз дефинисање Глобалних СИФИ-а, веома важна је и тзв Базел 3 регулатива усвојена 2010. којом се од банака захтева повећање укупног капитала у резерви којим би се могло интевренити у случају нових губитака СИФИ'с-а. Да би се применио Базел 3, утврђен од стране Комитета за супервизију банака (БЦБС), неопходно је спровести бројне реформе националних законодавстава, што је још један доказ тромости међународног правног поретка. Све се уочи на време, прецизира, договоре решења а онда „запне” око правне регулативе и њене примене.

У циљу симплификације контроле све системске институције и банке подељене су у две групе: СИФИ'с и СИБ'с (системске институције и системске банке). Националним државама препоручено је да сходно својим домицилним потребама и стању економија одреде домаће системски важне банке Д-СИБ, које ни у ком случају не смеју да пропадну услед пратећих социјалних , економских и политичких последица по дату националну државу.

Тотална примена мера из Базела 3 регулативе треба да буде уведена од 1. јануара 2016.године. А у осврту на Србију добро је питање – које су то наше домицилне системски важне банке (Д-СИБ'с) и да ли их поседујемо , изузев Народне банке Србије?

Да би се глобални „пожар” (који још увек „тиња”) угасио неопходно је обезбедити много капитала. Према непотпуним проценама експерата, већи део расположивог капитала данас је у поседу „сивог банкарства” и шпекуланата.

Након дефинисања *системски* важних институција и *системских банака* тежиште ФСБ активности пренето је на идентификацију глобално важних (системских) осигуравајућих институција и утврђивање стандарда и контролних механизма везаних за њихов рад.

Уз асистенцију ФСБ, ММФ и Светске Банке, а према налогу Лидера Г-20, Међународна Асоцијација за супервизију осигурања (ИАСИ) дефинисала је стандарде, мере и механизме за контролу Глобалних Системски важних осигуравајућих институција Г-СИИ'с. Упоредо са дефинисањем мера Асоцијација је започела и са процесом идентификације Г-СИИ'с формирањем финалних листа које треба да буду завршене до краја 2014.године.

Улога Г-СИИ'с у новој глобалној финансијској архитектури биће двострука: с једне стране осигуравајуће приватне институције биће главни „извори” дугорочних инвестиција за велике инфраструктурне стратешке пројекте а с друге стране управо ће осигурања бити „демфери” код обезбеђивања „свежег” капитала неопходног за будућу санацију Г-СИФИ'с и Г-СИБ'с-а (у случају појаве неке нове глобалне финансијске кризе).

Марк Керниј (Mark Carney) Председавајући ФСБ, иначе гувернер Енглеске Банке, изјавио је 18. јула 2013.: ”Данашњи дан представља значајан корак ка ширем решавању ризика повезаних са ситемски важним финансијским институцијама СИФИ. Ове мере ће знатно ојачати свеобухватни регулаторни и надзорни оквир за све међународно активне осигуравајуће институције и тела. Капитал и надзорни оквир за сектор осигурања су од суштинског значаја за подршку глобалној финансијској стабилности”.

Истовремено са појачавањем улоге приватних пензионих и осигуравајућих институција Г-20 је на притисак БРИКС-а иницирао формирање регионалних и мултилатералних банака, које ће под повољнијим условима давати кредите за развој. Пример је Развојна Банка БРИКС-а формирана 2012. године. Одлуке су донесене, организација банке је започела, али њена капитализација још увек се одвија веома споро. У сваком случају, тврде лидери БРИКС-а, ове нове мултилатералне банке су доказ потребе убрзаног независног економског развоја у односу на Г-7 и Бретон Вуд Институције.

Развој мултилатералних банака, у стопу прате и бројне иницијативе којима се тежи већој наплати такси и пореза, пре свега, од стране мултинационалних корпорација. На основу многобројних студија ОЕЦД-а, представници Г-20 су утврдили да „постоји одлив капитала” до којег долази јер „сиво банкарство” и мултинационалне корпорације користе постојеће међудржавне споразуме „о ослобађању од двоструког опорезивања” и „рупе” у законској регулативи националних држава преносећи највећи део оствареног профита са територија држава, где је нова вредност остварана, у пореске „оазе” широм света. Да би се томе стало на пут, на инсистирање Г-20 и ОЕЦД, у септембру 2009. године основан је *Глобални Форум за размену информација везаних за таксе и порезе Г-ФЕИТП*. Глобални Форум своје активности кординира са ФСБ, Г-20, ММФ, Светском Банком и телима за контролу Г-СИФИ, Г-СИБ и Г-СИИ. Новцем сакупљеним од пореза и такси рачуна се да ће државе додатно попунити буџете нарочито у случају потребе санирања лошег пословања и губитака Д-СИБ и СИФИ-а.

Обзиром да гро екстра профита из националних држава износе представници „сивог банкарства” (најчешће експоненти Транснационалних корпорација) уз Форум о таксама започело се и са процесом идентификације свих правних ентитета (нарочито се прати рад оних који раде за „сиве банке” и шпекуланте). Тако је у јануару 2013. године на захтев Г-20 у Базелу формиран Регулативни одбор за надзор Глобалног система за идентификацију правних ентитета Г-ЛЕИС или РО-КЛЕИ (Regulatory Oversight Committee GLEIS).

РОКЛЕИ је започео формирање база података за све правне ентите ете који су присутни на глобалним, регионалним и националним финансијским тржиштима, при чему сваки ентитет добија алфанумерички код (20 слова и бројева) путем којег се прати начин пословања, предузете активности, природа активности, линије комуникације итд.

Посебно се контролишу прекограничне операције привредних ентитета са циљем спречавања „одлива екстра профита у поерске оазе”.

Док криза тиња и уводе се појачане контроле дотле државе никако да се реше суверених дугова према Бретон Вуд Институцијама – Светској Банци, ММФ и МФК. Уколико се реформа Бретон Вуда хитно не спроведе, свет би се веома лако могао наћи пред новом глобалном кризом коју могу да изазову „сиви банкари” и шпекуланти трговином државних дугова, кажу представници БРИКС-а.

Реформа је усмерена на давање „већег права гласа” државама Г-20. Према тренутним квотама (које одређују право „гласа”) унутар ММФ и Светске Банке, САД поседују 17% а све друге државе далеко мање. На пример Кина и Јапан, које су на другом и трећем месту, одмах иза САД-а, поседују свака по 6 %. Уз де факто, прећутно, америчко право вета код доношења одлука, Г-20 државе тврде да Бретон Вуд Институције, такве какве јесу, представљају реликт из четрдесетих година двадесетог века, реликт који све више кочи ревитализацију светске економије и финансија. Државе Африке, Азије, Латинске Америке и Источне Европе све теже репрограмирају суверене националне дугове, а иницијатива БРИКС-а да се веће право да управо овој групи држава унутар Бретон Вуд-а и након трогодишњих консултација, сведена је на предлог повећања од свега 5%, распоређеног на све државе БРИКС-а, што многи виде као америчко бацање „прашине у очи БРИКС-у”.

Реалност је најбруталније приказана и у чињеници да су управо САД биле те које су педесет и више година поделиле преко Бретон Вуд Институција, на милијарде долара кредита остатку света. Те кредите националне државе враћају УН – у (Институције из Бретон Вуд-а) а УН, комерцијалним банкама, пре свега америчким. Другим релима, економско – политици успон ”нових” суперсила није још увек и финансијски. И док је год поставка Бретон Вуд Институција таква каква јесте, значи две трећине држава света је задужено код америчких комерцијалних банака, нема ни говора о банкроту САД-а. Када се унутар америчког естаблишмента сукобе две струје и почну са најавама „банкрота САД-а” финансијски експерти знају да је то аларм за дужничке државе које истог тренутка морају да убрзају враћање узетих кредита. Проблем је што то враћање данас иде све спорије и све теже.

Да би се изградила нова, ефикаснија међународна финансијска архитектура, Г-20 појачава сарадњу с грађанским удружењима и организацијама, невладиним сектором, академијама наука и научним институцијама. Овај аспект рада се назива Приватно јавно партнерство или ППП (3 П).

На Самиту Г20 цивилних организација у Москви, председавајући Г20 Бизнис Сектора (Б20) г. Шон Глодек (Shean Glodek) изјавио је да се „у сарадњи са ММФ и Светском Банком формирају листе ЗП+ и ЗП – фирми. На позитивној листи фирми (ЗП+) биће све оне фирме и компаније које уско сарађују са цивилним сектором. Тим ће фирмама бити олакшано пословање и добијање кредита”.

Појашњење како функционише ЗП партнерство пословне заједнице, државних, међународних институција и грађанских организација, дато је на примеру изградње деонице аутопута у Казахстану која је у првобитним плановима требало да буде изграђена кроз део Националног парка. Интервенцијом грађанских организација, инвеститори су трасу променили чиме је очуван део националног екосистема и добијена велика подршка плебса за инфраструктурне пројекте државе.

У начелу ЗП или ППП партнерство обухвата ангажовање свих делова друштва у категорији „технички асистенти фирмама, државама, међународним организацијама и агенцијама при реализацији пословних активности и пројеката!”. На тај се начин постиже ефикаснија имплементација зацртаних пројеката а грађанском сектору обезбеђује један део извора финансирања.

Потреба хитног укључивања свих слојева друштва у решавање нагомиланих економских и финансијских проблема одвија се отежано а кључни разлог је према студијама ОЕЦД-а у финансијској неписмености 65% становништва Земље.⁴

Корак у смеру мењања постојеће неписмености је развој Међународне мреже за финансијску едукацију (иницијатива ОЕЦД-а и ММФ-а).

Закључак:

Стални светски Форум за економску и финансијску координацију – Г20, експандира као последица развоја мултиполарног света у којем су

⁴ Atkinson, a I F.Messe (2012), „Measuring Financial Literarcy:Results of the OECD / International Network for Financial Education(INFE), Pilot Study”, No15, OECD Publishing, Workign papier on Finance, Paris, France

БРИКС државе постале равноправни такмац Групи 7 најразвијенијих држава.

Власници крупног капитала од Америке до Русије и Кине, свесни су реалне потенцијалне опасности по слом комплетног глобалног финансијског и економског поретка. Да би се то спречило, започели су убрзану глобализацију формирањем и јачањем међународних тела и институција које треба да контролишу рад банака, финансијских институција, осигурања и свих привредних ентитета.

Питање на које још нема одговора јесте – у ком правцу ће се реформе спровести ?

Руси и Кинези стреме „мултилатералном „ решавању проблема уз увођење моралније и социјално одговорније економије која ће на прави начин рефлектовати потребе 2/3 света. За то време највеће и најутицајније банке на свету (Група 30) форсирају иницијативе изражене у „предлозима за проналажење стабилних и дугорочних извора финансирања за инфраструктурне пројекте и економски раст”⁵: (1) банке треба убудуће да се баве класичним банкарским операцијама (штедња и платни промет), (2) новац за дугорочне инфраструктурне пројекте треба да се издваја углавном од стране осигуравајућих института и приватних пензионих фондова и (3) да би се спречила било која врста будућих финансијских криза, државе света треба добровољно да препусте ММФ-у вођење националних монетарних и фискалних политика.

Формирањем глобалних системских банака, глобалних финансијских институција, Глобалних осигуравајућих институција, контролних тела за порезе и таксе, упућује да се на светском нивоу уводи општа контрола не само финансија већ и свих економско – привредних субјеката.

Глобални финансијски систем који израста убрзаним темпом под изговором превенција будућих финансијских криза, процењује се, за најкасније двадесет година може добити и извршно управно тело у виду Глобалне (Светске) економско – финансијске владе. Онај ко контролише токове новца контролише и политику националне државе, у овом случају то би била Глобална светска политика.

Литература :

1. G20 Civil Summit, C20 Recommendations to the G20 , (Moskow, 13-14 Jun, 2013),

⁵ Long-Term Finance and Economic Growth, Group of Thirty, Washington (2013), ISBN :1-56708-160-6 (Page 57, Proposal 13

2. B20/C20, Responsible Investment in Infrastructure: Recommendations for the G20, (Moscow „Jun 2013)
3. Long-Term Finance and Economic Growth, Group of Thirty, (Washington , 2013), ISBN :1-56708-160-6
4. Atkinson, a I F.Messe ”Measuring Financial Literarcy:Results of the OECD/International Network for Financial Education(INFE), Pilot Study”, No15, OECD Publishing, Workign papier on Finance,(OECD, Paris, 2013)
5. Financial Stability Board, ”Key Attribute of Effective Resolution Regimes”, (April, 2013,Basel)
6. Basel Committee on Banking Supervision, ”Global systemically important banks:Assessment methodology and additional loss absorbency requirements”, (July 2011 Basel (BIS))
7. International Association of Insurance Supervision , ”Global Systemically Important Insurers: Policy Measures”, (18.July 2013 Basel)

G20 and the new global financial architecture - an introduction to the „World Government“?

Summary: Owners of the huge capital as far as in America, Russia and China are aware of the real danger of complete collapse of the global financial and economic order. To prevent this they had started by the G20 rapid globalization with aims to establish and strengthening all international bodies and institutions for oversee the banks and (all) business entities.

Today,we already have: G-SIFI's global systemic financial institutions, G-SIB's Global systemic banks, G-IIS Global systemic insurance institutions, G - FE-ITP Global forum for the exchange of information relating to fees and taxes, G-LEIS Global System for identification of legal entities and other . The question is how these reforms will be finally implemented?

The Russians and Chinese are seeking for „multilateral way's” for solving the problem's, with the introduction of moral and socially responsible economy. On other side the strongest and most influential banks of the world (G30) suggest that banks should in a future handle a ” standard banking operations (deposits and payments)” ; world institutions should generate a money for long-term infrastructure projects allocated by the insurance institute and private pension funds ; in order to prevent any types of future financial crises, the state of the world should voluntarily left to the IMF conduct of sovereign national monetary and fiscal policies.

The crisis is not over, it is a temporary stopped. The global financial system has grown at an accelerated pace, and for at least 20 years (as it has been estimated) this system can get and executive governing body - the Global (world) Economic - Financial Government! Who controls the money flow controls also a state policy, in this case - the global policy!

Key words: G-20 system institutions, public-private partnerships, financial illiteracy, banks, insurance companies, sovereign debt

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ*
Студентски центар у Новом Саду
Нови Сад

УДК 316.334.55(497.113):349.4
Оригиналан научни рад
Примљен: 13.09.2013
Одобен: 18.10.2013

ПОЛОЖАЈ СЕЉАШТВА У ВОЈВОДИНИ НАКОН УКИДАЊА АДМИНИСТРАТИВНИХ МЕРА У ПОЉОПРИВРЕДИ

Сажетак: Један од главних задатака које је КПЈ себи поставила приликом ступања на власт дефинисан је као социјалистички преображај села. Под тим појмом подразумевана је првенствено промена поседовних односа на селу, односно потискивање и неутралисање приватног поседа и његову замену државном или задружном својином. Историјске процесе (аграрна реформа, колонијација, откуп пољопривредних производа), који су детерминисани овим политичким програмом и који су окончани до 1953. године, наша историографија је углавном осветлила.

У овом раду аутор разматра положај сељаштва на подручју Војводине у периоду од доношења Закона о земљишном максимуму до 1957. године.

Кључне речи: сељаштво, пољопривреда, држава, промене, приноси, продуктивност

И поред чињенице да су и класици комунистичког покрета сматрали да приватну својину не треба укидати ситном и средњем сељаштву, ССР је под Стаљиновом влашћу брутално извршио колективизацију пољопривреде.¹ Било је очекивати и да ће југословенски комунисти по преузимању власти подражавати совјетску политику према сељаштву. Политика нове југословенске власти према пољопривреди била је усмерена према тзв социјалистичкој реконструкцији села, што је подразумевало деприватизацију пољопривредне производње и афирмацију државне и колективне својине.

* nebojsa.petrovic@scns.rs

¹ Иван Т. Беренд, Економска историја Европе у XX веку, Београд, 2009, 172

Међутим, пошто је победу над представницима старог режима КПЈ у великој мери дугovala сељаштву као и због деликатне политичке ситуације у земљи, није се могло, барем не одмах, драстичније умањити приватна својину над земљом. Стога, промена социјално-економских односа у пољопривреди није обављена динамиком нити обимом као у другим привредним гранама. За разлику од СССР где је извршена национализација земље, чиме је практично укинута приватно власништво на селу, у Југославији је само спроведена аграрна реформа. Аграрном реформом извршено је ограничавање и потискивање „капиталистичких елемената” на селу а не и њихова елиминација.

Идеолошки мотивисане мере, попут онемогућавања куповине пољопривредних машина приватним домаћинствима, контрола купопродаје земљишта, јавног осуђивања ангажовања најамне радне снаге, представљале су приближавање крајњем политичком циљу КПЈ-„социјалистичком преображају села”. Социјалистички преображај села подразумевао је трансформацију приватног власништва у државну и колективну својину. У датим околностима, национализација земље није представљала решење, већ се очекивало да ће се постепеним материјалним улагањем и применом савремених научних метода као и активним политичким деловањем међу сељаштвом, створити повољни услови за превођење ситног поседа на крупну социјалистичку пољопривреду. Међутим, велики недостатак пољопривредних производа и погоршање односа са Совјетским савезом детерминисали су убрзани прелазак на ригиднију и бескомпромиснију борбу против приватног поседа.

Планирано је да се колективизацијом и предностима које је она нудила, обезбеди подршка ситног поседа који је и био најбројнији, а затим елиминише крупни. Међутим, дубока психолошка везаност сељака за земљу као и низ других проблема, с једне стране дестимулисали су лош однос према раду на задружним имањима а с друге стране, условили отпор уласку у задруге.

Поред политичких притисака и идеолошког убеђивања, власт је искористила систем обавезног откупа пољопривредних производа као својеврсни репресивни инструмент помоћу којег је сељаштво приморавано да прихвати политику колективизације села. Нови правац у аграрној политици Југославије нарочито је био изражен у Војводини, регији са највећим пољопривредним потенцијалом. Сељаштво је у Војводини било нарочито погођено економским обавезама и полицијским и судским прогонима. Такође, Војводина је имала највећи број основаних радних задруга као и највећу површину обрадивог земљишта захваћену колективизацијом.

Међутим, веома брзо се показало да се колективизацијом не могу испунити очекивања власти у смислу веће и ефикасније аграрне производње. Такође, у јеку сукоба са Совјетским савезом, југословенској власти је постало неопходно стабилизовање политичких прилика на селу, што није било могуће остварити док се примењује большевички концепт изградње социјализма. Нема сумње да је кориговање аграрне политике у одређеној мери условљено политичким и економским приближавањем Југославије западним земљама.

Стога је било потребно створити алтернативни концепт који би одбацио совјетски тоталитаризам, при чему се не би суштински довела у питање социјалистичка будућност Југославије. Тако је Едвард Кардељ 1950. године направио нацрт Основног закона о управљању државним привредним предузећима, чији су основни елементи били следећи: дебиروقратизација путем радничких савета, децентрализација управе, политике и културе, као и демократизација у свим областима живота.²

Власт није завршила радикални преокрет у аграрној политици, већ постепено, уважавајући одређене „економске законе”, који су се пре свега огледали у поступном напуштању обавезног откупа за поједине артикле и у слободнијој понуди и потражњи.³ Наиме, када се 1952. године потпуно одустало од обавезног откупа пољопривредних производа то никако није значило да је и престало мешање државе у промет пољопривредних производа. Цене је одређивао секретаријат за пољопривреду и овакав начин, пре свега за пшеницу задржан је дуги низ година после укидања обавезног откупа.⁴

Такође, 1951. године заустављено је коришћење репресивних мера у циљу утеривања сељака у задруге, када је донето Упутство ЦК КПЈ о даљим путевима преображаја села. Упутство наглашава да сељачка радна задруга не представља више главни механизам за социјалистички преображај села већ је то земљорадничка задруга општег типа, која, као што знамо дозвољава својим члановима да остану приватни поседници.⁵

Међутим, све ове промене у односу државе према приватном поседу нису значиле да се одустало од деприватизације приватног поседа, односно још се није дошло до схватања да ситни и средњи поседи не представљају капиталистичке елементе. Идеолошки страх од богатијег

² Мари-Жанин Чалић, Историја Југославије у 20. веку, Београд, 2013, 238

³ Одустало се од обавезног откупа житарица, појединих шумских производа и вуне. Укинуте су карте и тачкице и за индустријску робу и за прехранбене производе. У слободну продају пуштени су многобројни индустријски и пољопривредни артикли. Слободна Војводина 26. новембар 1951

⁴ Момчило Павловић, Српско село 1945-1952-откуп, Београд, 1997, 209

⁵ Борба, 25. новембар 1951

сељака и често указивања на његове спекулантске особине, заправо, је представљало само видљиву манифестацију неповерења према целокупном сељаштву, односно приватном власништву.

Тако је, Илија Тепавац у свом реферату на пленуму Покрајинског одбора Народног фронта за Војводину, само месец дана после доношења Упутства, претио приватном поседу заоштравањем класне борбе на селу. „Наш порески систем треба правилно објаснити да се не би схватило да ли се његова прогресија састоји у томе да сељаке натерамо у радне задруге. Али, треба добро објаснити да ћемо прогресивним опорезивањем спречити капиталистичке тенденције без обзира код кога се оне појављивале.”⁶

Иначе, порески систем је поред већ поменутих механизма имао изразито политички циљ, као један од облика притисака на приватни посед. Наиме, док се фаворизовао ситни, сиромашни сељак, оваквим начином опорезивања се вршила елиминација крупнијег, по мишљењу власти богатијег сељака. Тако се сељак са дохотком од 16.000 динара опорезивао са свега 435 динара, док је онај са преко 50.000 плаћао 18.000 динара.⁷

Најважнији порез у смислу његовог политичког значаја представљао је порез на доходак. Порез на доходак плаћала су домаћинства и приватна правна лица. За ову тему је интересантан порез на домаћинства. Пореску основицу једног домаћинства сачињавао је збир свих његових годишњих прихода, тј. збир од земљишта, зграда, односно приход са свих извора који се налазе у обвезниковом поседу.⁸

Пореска политика вршила је диференцирање на класној основи, које се изражавало кроз прогресивне пореске стопе. Наиме, за економски снажније обвезнике предвиђене су више, а за економски слабије ниже стопе.⁹

Порези су служили и као механизам за ограничавање, по мишљењу власти „несразмерно повећаних прихода пољопривреде” настали услед нешто већих цена пољопривредних производа. Заправо, држава је сматрала да сељак свој профит од пољопривреде непотребно троши на подизање свог стандарда. Стога се по мишљењу власти, пореском интервенцијом вршило правилније распоређивање средстава протеклих из пољопривреде.¹⁰ Док се ранијих година на сличан начин вршио одлив

⁶ Слободна Војводина, 11. децембар 1951

⁷ Владимир Милић, Револуција и социјална структура, Београд, 1979, 89

⁸ Радо Радовановић, Порески систем у ФНРЈ, Београд, 1953, 98, 99

⁹ Исто, 103

¹⁰ Дневник, 27 март 1956

средстава из пољопривреде, (махом са приватног поседа), у друге привредне гране, пре свега индустрију, сада се средстава додељују социјалистичким пољопривредним газдинствима.

Слабост оваквог пореског система огледала се у чињеници да је висина пореза зависила од процене чланова тзв. Комисије у Месним народним одборима. Пошто је било веома тешко утврдити остварени доходак, често се дешавало да су оне рачунале веће приносе него што је домаћинство остварило, при чему је таквим домаћинствима претило пропадање јер није остављено довољно жита за репродукцији нити за исхрану стоке.¹¹

Чак и онда када је преовладало схватање да се ригидна политика, пре свега оличена кроз мере обавезног откупа пољопривредних производа и присилне колективизације, мора заменити либералнијим односом према пољопривреди, страх и неповерење према приватном власништву није бледело. Напуштање политике административних мера у пољопривреди, значило је прелазак на нову форму која ће омогућити „социјалистички преображај села.” Али, док се нови метод још није јасно искристализовао, било је неопходно „да се максимално смање могућности за афирмацију капиталистичких тенденција у области приватно - сопственничке пољопривреде.”¹²

Тако је у мају 1953. године донешен Закон о пољопривредном земљишном фонду, којим је раније установљени земљишни максимум од 35 ха за приватни посед, смањен на 10 ха. На тај начин приватни посед не само да је окован новим ограничењем, већ је и његова будућност озбиљно доведена у питање.

Истина, у Војводини је после реорганизације СРЗ, односно расформирањем већег дела задружних газдинства, број приватних газдинстава знатно порастао. Тако је, 81.000 домаћинстава изнела из задруга 590.000ха земље.¹³ Законом о земљишном максимуму с друге стране, откупљено је од приватних поседа и дато на коришћење пољопривредним добрима или радним задругама 101.000ха земљишта.¹⁴

Ипак, на приватном поседу преовладавао је крајње екстензиван начин производње, који је условио и малу производњу са ниским при-

¹¹ Тако се у алибунарском срезу од 3005 домаћинстава њих преко 800 жалио. Ревизија разреца пореза у овом срезу текла је уз многобројније проблеме. На састанку бироа СК КПС-Алибунар, констатовало се да су чланови месних одбора из страха да не буду оптужени за тзв. десни опортунизам пребацили план који су добили од стране СНО-а. А.В.Ф.334.1652

¹² Едвард Кардељ, Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959, 302

¹³ А.В. Ф. 334, Неки пољопривредни показатељи из пољопривреде Војводине

¹⁴ Југославија 1945-1964, Статистички преглед, Београд 1965,109

носима. Наиме, многа газдинства су иступањем из задруга у недостатку механизације и вучне снаге, морала продавати говеда и куповати коње за рад, што је с једне стране представљало корак уназад у примени савремених техничких средстава али и додатни ударац за ионако слабо развијено сточарство у покрајини. Низак стандард и општа заосталост индивидуалних пољопривредних произвођача, били су последица управо овакве производње. Сасвим је разумљиво да је сељак у таквим околностима своје новчане приходе углавном трошио на одржавање голог живота не улажући скоро ништа у саму производњу.

Овакво стање на индивидуалним газдинствима морало је изазвати последице и на укупну пољопривредну производњу Војводине и Југославије. Ако је приватни сектор после реорганизације СРЗ захватао преко 70% обрадиве војвођанске површине, онда новим земљишним максимумом није спутан само развој приватног поседа, већ су самим тим и развојне могућности пољопривреде знатно умањене, односно ограничene на уситњен, сиромашан посед и социјалистички сектор, који је у многим сегментима испољавао инфериорност у односу на производњу индивидуалних сељачких газдинстава.

Суочена са оваквим чињеницама власт је постепено мењала свој однос према приватном поседу. Он је за њу и даље представљао анахронну појаву, која омогућава да преживе схватања (капиталистичка) супротна социјалистичкој држави, али сведен на 10 ха земљишне површине, он више није представљао озбиљног идеолошког и политичког противника. Стога, развијање производње на тако ограниченом поседу, када производња хране није задовољавала потребе становништва, за југословенске комунисте је била економска и политичка нужност која се могла толерисати. Земљишни максимум је како сматра Стеван Дороњски довео је до тога да на селу „нема више оног класичног ситног робног произвођача какав постоји у капиталистичком систему.¹⁵ Самим тим, могло је доћи и до промене односа власти према пољопривреди и индивидуалном сељаку. Нову политику Дороњски је тумачио као „подизање пољопривредне производње и постепену измену друштвених односа.“¹⁶

Очигледно да је нови заокрет према селу, односно приватном поседу изазвао збуњеност код појединих комуниста, чије је дилеме Дороњски разрешио следећим речима: „Ако данас производња на овим газдинствима расте онда је то само позитивна последица. Не бојимо се ми тога, него смо ми истовремено заинтересовани и то дубоко заинтере-

¹⁵ Архив Србије, Комисија за село

¹⁶ Исто

совани да наша политика пољопривреде иде за тим да се пољопривредна производња подигне.”¹⁷

Убрзо су уследиле мере које су подстицале производњу на приватном поседу. Попут нове пореске политике, слободног промета непокретности(у оквиру земљишног максимума), кредитне политике која је захватала и индивидуалног сељака.

Дакле, новом политиком није се одустало од промене друштвених односа на селу. Само, овог пута је осмишљено да се подруштвљавање земље реши на знатно блажи начин него до тада, у виду производне сарадње- кооперације индивидуалног пољопривредног произвођача са добро опремљеним социјалистичким пољопривредним организацијама.¹⁸ Наиме, сељаку је препуштено власништво над земљом (у оквиру земљишног максимума), али су предузимане мере да му се онемогући ангажовање туђе радне снаге у обради земље и оно што је нарочито важно куповину механизације. На тај начин, приватни посед био је принуђен да ступи у сарадњу са социјалистичким организацијама, пре свега земљорадничким задругама општег типа и тако уђе у, како се тада говорило „социјалистички процес пољопривредне производње.”

Важно је било онемогућити сељацима поседовање савремених техничких средстава, пре свега трактора. Ипак, због слабости земљорадничких задруга ову намеру није било лако у потпуности остварити. Тако је крајем 1955. године у Војводини било 980 трактора у приватном власништву а већ у септембру следеће године 1156. Занимљива је анализа Јошке Нађа о овом питању. Његова анализа информише нас не само о неким чињеницама везаних за ово питање, већ и о виђењу овог проблема, односно његовом значају у политици власти према селу и пољопривреди. „Углавном се ради о опортуном опорезивању трактора. Док су у неким селима потпуно ликвидирани приватни трактори, дотле у истом срезу само у суседном селу, број трактора се повећава. Сматрам да треба заштити опорезивање приватних трактора да власници буду приморани на продају трактора.”¹⁹

Форсирана индустријализација Југославије после 1945. године, која је махом спровођена на рачун села и пољопривредне производње, условила је смањење пољопривредног становништва. Одлазак са индивидуалног газдинства била је у овом периоду карактеристична појава у свим југословенским републикама. У Војводини је миграција сеоског

¹⁷ Исто

¹⁸ Александар Томин, Социјалистички преображај пољопривреде у Југославији, Београд, 1964,41

¹⁹ Записник са седнице ПК КПС за Војводину 1956. године

становништва услед ниског природног прираштаја имала за последицу не само релативно, већ и апсолутно смањивање пољопривредног становништва. Ово напуштање села и пољопривреде, власт је поспешивала, јер се сматрало да се на тај начин стварају додатни услови за подруштљавање пољопривредне производње.²⁰

Република	Број миграната	Укупан природни прираштај	индекс броја миграната. Прираштај=100
Југославије	2.167	2.052	107
Б и Х	411	620	66
Црна Гора	98	98	100
Хрватска	375	310	121
Македонија	160	165	97
Словенија	160	89	180
Србија	950	770	123
Уже подручје	662	530	124
Војводина	210	80	263
Косово	78	160	49

Табела 1: Обим одласка становника са индивидуалних газдинстава 1949-1960²¹

Као што можемо видети, привредно слабији региони имали су већи природни прираштај сеоског становништва и обратно. Миграција сеоског становништва у градове, била је у Војводини знатно већа од природног прираштаја индивидуалних газдинстава и самим тим и по овом сегменту, изазвала најдубље промене у односу на остале југословенске регије.

Такође, велики број пољопривредних становника са малих поседа имало је сталне или повремене приходе из делатности изван пољопривреде. Они су живели на пољопривредном газдинству, учествовали са осталим члановима домаћинства у обављању пољопривредних радова али су свакодневно или периодично напуштали газдинство ради посланајчешће у индустрији. Овакве дневне или месечне миграције, такође су представљале облик напуштања пољопривреде. Тако је, захваљујући анкети о сеоским домаћинствима Савезног завода за статистику утврђено да су већ 1956. године новчани приходи који су потицали из рада изван газдинстава у просеку износила и више од 40% укупних новчаних прихода села. Код нижих категорија газдинстава ти приходи износили су преко половине.²²

²⁰ Петар Марковић, Структурне промене у пољопривреди условљене миграцијама пољопривредног становништва, Скопље, 1973, 6

²¹ Исто

²² Дневник, 27. март 1956

Ови приходи су били, пре свега новчаног карактера и представљали су, за разлику од претходног периода прилив средстава на село у великој мери из друштвеног сектора. Наиме, у 1954. години новчана примања од рада у предузећима и другим државним установама чинила су 51% укупних новчаних примања од рада ван газдинства.²³

На тај начин, становништво села се поделило на три групе. Док су прву групу су сачињавала „чиста” пољопривредна домаћинства, друга група је обухватала становнике који живе на селу али се нису бавила пољопривредом. Између ове две групације налазила се прелазна група која се такође диференцирала ка првој или другој групи. Пошто су и ова домаћинства временом мање зависила од пољопривреде и могла су се лако одвојити од свог газдинства, можемо рећи да су се она уклапала у пројекције власти, јер је стварала, како се често говорило „услове за подруштљавање пољопривреде.”²⁴

Међутим, миграције су често, уместо стварања услова за деприватизацију, детерминисале и „капиталистичке тенденције.”

Наиме, за сељацима који су напуштали пољопривреду и своја села остајала је њихова земља коју сада није имао ко да обрађује. Затим, као што смо већ објаснили, сељаци који су налазили послове изван газдинства, мање су се ангажовали на пољопривредној производњи, нарочито производњи која је захтевала више рада. (ратарске културе). Немогућност обрађивања земље, било због удаљености или недостатка времена, остављало је власницима само једну могућност- давање под закуп или ангажовање радне снаге.²⁵ Тако је Владимир Бакарић изнео податак да 1956. године на подручју Војводине и источне Славоније око 47% приватних газдинстава није обрађивало земљу властитим средствима. Он наводи да „у том житородном рејону око 710.000 хектара земље не обрађују власници, него је дато у закуп или га обрађује туђа спрега.”²⁶

И поред свега, можемо констатовати да је приватни сељачки посед у овом периоду захватао највећу земљишну површину у Војводини и представљао убедљиво највећег пољопривредног произвођача. Заправо општедруштвени и задружни сектор обухватала су вишеструко мању земљишну површину, што нам илуструје следећа табела.

²³ Петар Марковић, Структурне промене на селу као резултат економског развитка 1900-1960, Београд, 1963,52

²⁴ Исто.,95

²⁵ Такође, земљу су давала под закуп и многобројна, пре свега сиромашна домаћинства, која су после реорганизације сељачких радних задруга иступила из истих. Ова газдинства нису била у стању да се економски стабилизују, односно обезбеде себи неопходна средства за рад.

²⁶ Дневник, 6. децембар 1956

Категорија коришћења земљишта	Стање према катастру	Укупно	Сектор својине		
			Опште - друштвени	Задружни	Приватни
Оранице и баште	1.601,878	1.586.958	177.356	182.685	1.226.917
Воћњаци	6.519	6.170	1.101	1.283	3.786
Виногради	29.567	29.254	2.328	1.380	25.546
Ливаде	52.668	51.105	10.055	5.734	35.316
Обрадива површина	1.690,632	1.673.487	190.840	191.082	1.291.565

Табела 2: Преглед коришћења обрадиве површине 1956 у хектарима²⁷

Дакле, приватни посед у Војводини постао је доминантан у пољопривредној производњи и после доношења Закона о земљишном максимуму 1953. године. (у осталим деловима Србије и Југославије доминација приватног поседа била је велика и пре напуштања колективизације)²⁸ Колика је била доминација приватног сектора у пољопривредној производњи Војводине показују нам и следећи подаци: Жито је засејано 1956. године на укупној површини од 1.142.239 ха, од те површине приватном поседу је припадало 917.104 ха, док је индустријско биље је засејано на површини од 122.439 ха, приватном поседу је припадало 85.718 ха. Разлика код повртарског биља била је још израженија; на приватном поседу засејано је 49.537ха од 56.811ха.²⁹

Сличан однос владао је и у сточарству, и поред чињенице да је на индивидуалним поседима, политиком обавезног откупа овој грани пољопривреде задат катастрофалан ударац. Тако је 1950. године фонд свиња на приватном поседу био скоро преполовљен у односу на претходну годину. У исто време, држава је улагала велики труд да се сточна производња унапреди на колективним имањима и државним пољопривредним добрима. Тако да је већ следеће године фонд свиња на индивидуалним газдинствима био мањи него на задружном сектору. Стање се

²⁷ А.В.Ф.405-Покрајински завод за статистику

²⁸ Наведени подаци из горње табеле унеколико се разликују по подацима који се налазе у „Статистичком годишњаку ФНРЈ за 1956.г.” Наиме, подаци из горње табеле настали су као резултат процене комисија за вршење пољопривредних процена које су у ту сврху и формиране у свим општинама АП Војводине. Подаци за општедруштвени и задружни сектор добијени су путем извештаја пољопривредних имања, односно задруга. Приликом вршења процене као основа служили су подаци катастра. Пошто се тзв. катастарски елаборати често нису поклапали са фактичким стањем на терену и представљали су озбиљну сметњу приликом разрезавања пореза, можемо претпоставити да из сличних разлога и подаци из горње табеле нису сасвим поуздани. Табела је наведена као документ који илуструје доминацију приватног власништва.

²⁹ А.В.Ф.405-Покрајински завод за статистику

увелико променило после напуштања политике административних мера у пољопривреди. Међутим, и тада су приватна домаћинства суочавана са многобројним проблемима. Многа газдинства су после иступања из задруга продавала говеда, углавном краве, да би набавили коње. Такође, било је масовних појава продаја говеда ради подмирења пореза.³⁰

Ипак, за веома кратко време приватни сектор је стекао потпуну доминацију и у сточарској производњи. Тако је 1957. године, на приватним газдинствима у Војводини гајено 78% говеда, 82,5% свиња, 90% оваца и скоро 100% живине.³¹

Држава је нарочито водила рачуна о контроли цена пољопривредних производа, односно она је вештачки одржавала разлику у ценама између пољопривредних и индустријских производа и на тај начин вршила одлив прихода из пољопривреде у друге привредне делатности. Неповољне цене аграрних производа крајње негативно су се одразиле на укупну производњу али и на економски положај приватног поседа. Међутим, после 1953. године дошло је до извесних позитивних померања и на овом пољу.

Година	Производи	
	Индустријски	Пољопривредни
1953	97	71
1954	95	74
1955	99	82
1956	100	88
1957	100	100

Табела 3: Индекс цена произвођача по намени потрошње³²

Нема сумње да је војвођанској пољопривреди и индивидуалним пољопривредним газдинствима ишло на руку и постепено смањивање јаза између цена индустријских и пољопривредних производа.

Либералнији однос према привреди условио је и поштовање одређених тржишних принципа. Самим тим је велика дефицитарност аграрних артикала детерминисала и пораст цена ових производа. Такође, и држави је одговарао контролисани пораст цена пољопривредних производа јер је на тај начин враћала одређена средства пољопривреди и тако поспешивала њен развој.

И такав, у суштини недовољан прилив средстава у пољопривреду, изазвао је многобројне полемике и велики страх код представника влас-

³⁰ А.В.Ф.297 кутија 6

³¹ А.В.247 кутија 34

³² А.В.Ф.247.345

ти. Јер је по њиховом мишљењу, индивидуални сељак био у нарочито повољном положају у односу на остале категорије становништва. Стеван Дороњски је сматрао да су и ова средства представљала неоправдано одливање средстава у руке индивидуалних произвођача, јер „није долазило до њих на бази веће продуктивности рада.”³³ Међутим, најважнији разлог за страх лежао је у чињеници што је примећено економско јачање приватног поседа, а то је у идеолошком и политичком смислу било неприхватљиво. Наиме, ово снажење приватног поседа појачавало је и његову одбрамбену моћ у очекиваном отпору „социјалистичком преображају села.” Нарочито је опасно када ова средства омогуће и појаву, како се у комунистичкој терминологији говорило, „капиталистичких тенденција на селу.” Као што су узимање земље под закуп, при чему се изигравао закон о земљишном максимуму или ангажовање најамника у обради земље.

И поред свих наведених страхова, јаз између цена индустријских и пољопривредних производа константно се у овом периоду смањивао. Имајући у виду да је у овом периоду уочен значајнији помак у смислу побољшања материјалног положаја сељаштва не само у Војводини већ и у свим југословенским републикама а да при том до повећања продуктивности није дошло, онда можемо сматрати да су увећане цене у значајној мери условиле наведену промену.

Као што смо већ рекли, велика потражња за аграрним производима натерала је власт да већу пажњу посвети већој продуктивности, односно повећању пољопривредне производње од инсистирања на остваривања зацртаних идеолошких и политичких циљева. И поред наведених олакшица, очигледно да индивидуална газдинства и даље нису уживала у економској сигурности, која би их осмелила на већа улагања у производњу. Уосталом, она са својим ниским приносима и релативно малом производњом и нису могла да обезбеде потребна средства за примену модерне технологије. Стога је земљорадничким задругама општег типа, одређено да кооперацијом са индивидуалним газдинствима, о чему је већ било речи, реше недостатак модерних техничких средстава.

Такође, у циљу успостављања сигурности и већег поверења према социјалистичкој држави приватном поседу је познатом резолуцијом Народне скупштине „О перспективном развоју пољопривреде и задругарства,” гарантовано да више „неће бити никаквог законског ограничавања постојеће величине индивидуалног поседа.”³⁴

³³ Дневник, 29,30. новембар 1955

³⁴ Политика, 27 април 1957

Поред раста цена пољопривредних производа, побољшању стандарда на сеоским домаћинствима допринело је и као што смо већ истакли, повећавање прихода ван пољопривреде као и повољни ефекти система кооперације. Структура прихода по изворима из којих се формира, илуструје нам стање у којем се налазио приватни посед.

Категорија	Од пољопривреде	Од киријашења	Од рада стоке код других	Од рада чланова домаћинства	Укупна примања домаћинства
До 2 ха	88.016	1.159	132	62.300	164.177
2 -3 ха	77.565	2.162	70	40.876	149.376
3 - 5 ха	167.505	5.204	458	9.928	194.730
5 - 8 ха	240.361	5.101	403	21.783	307.009
Преко 8 ха	332.142	13.107	400	16.358	376.867

Табела 4: *Просечно новчано примање по домаћинству у АП Војводини 1955. године*³⁵

Пре него што анализирамо горњу табелу морамо напоменути да она не доноси укупан доходак сеоског домаћинства, јер недостаје тзв. природна потрошња домаћинства, која, како наводи Петар Марковић, представља око 40% укупног дохотка.³⁶

Ипак, можемо констатовати да су приходи од пољопривреде 1955. године на војвођанским газдинствима и даље доминантни. Наравно, приходи од пољопривреде зависе од величине поседа и они су највећи код категорија које захватају веће земљишне површине. Међутим, овај однос ће се из године у годину мењати у корист прихода ван пољопривреде. Можемо рећи да су приходи који се формирају од рада ван пољопривреде највећи на газдинствима прве две категорије и да он опада са повећањем поседа. Мада, занимљив је податак, да је трећа категорија имала изразито мале приходе ван пољопривреде. Интересантно је анализирати приходе настале од рада стоке, пошто су се на овај начин заснивали односи на селу који су били мета великих критика. Наиме, газдинства која су била без радне стоке, била су принуђена да изнајмљују радну стоку од оних газдинстава који су је имали. На тај начин стварани су услови за развој капиталистичких односа. Стога је земљорадничким задругама општег типа, путем система кооперације, било намењено да искорене међусељачки најам. Међутим, услед слабе опремљености ме-

³⁵ А.В.Ф.247.295

³⁶ Иначе, укупан доходак је по методологији Анкете о сељачким газдинствима, дефинисан као збир вредности природне потрошње, новчаног дохотка од газдинства, новчаног дохотка ван газдинства и салда залиха. Природна потрошња се обрачунавала по ценама произвођача које су биле знатно ниже од малопродајних. Петар Марковић, Структурне промене 1900-1960, 50

ханизацијом, земљорадничке задруге нису дуги низ година биле у стању да испуне наведени захтев. Подаци из табеле нам указују да овакви односи у Војводини и поред сталних критика и указивања на овакве појаве, нису биле распрострањене.³⁷

Могло би се рећи да већа новчана примања мањих поседа врше улогу умањивања економских разлика, односно неједнакости између нижих и виших категорија, која би и поред високог пореског оптерећења газдинстава са већим поседом, неминовно била израженија да није било могућности зараде у непољопривредним делатностима. Пошто ће ова врста примања до 1957. године код прве две категорије додатно нарасти, онда можемо констатовати да она полако губе пољопривредни карактер и постају окућница индустријског радника. Очигледно је, да је величина обрадиве земље престала бити једино мерило за економску снагу сељачког газдинства.

Колико је поседовна структура утицала на тржишне вишкове, самим тим и на приходе домаћинства показује нам следеће табела.

Група газдинстава	% Газдинстава	% тржишне производње
Сва газдинства	100	100
до 2 ха	27,4	9
2 - 3ха	16,2	12
3 - 5ха	26,2	28
5- 8ха	21,0	26
преко 8ха	10,3	25

Табела 5: Газдинства и тржишна производња³⁸

Као што је и очекивано, тржишни вишкови су већи у групама са већим земљишним поседом. Док 10,3% газдинстава са поседом преко 8ха даје 25% укупне тржишне производње, прве две групе газдинстава којих има 43% обезбеђују 21% тржишних вишкова. Још убедљивији су следећи подаци. Наиме, на привредно активног члана домаћинства у групи до 2ха вредност продатих производа од газдинстава 1957. године износила су 37.000 дин., у следећој групи 65.000 динара, у газдинствима 3-5ха 85.000 динара, 5-8ха 102.00 динара а у газдинствима преко 8ха изнесено је на тржиште пољопривредних производа у вредности од

³⁷ Истина, не можемо бити сигурни да се под радном стоком подразумевају и радни коњи. У случају да се не подразумевају радни коњи, горе наведена констатација морала би се у великој мери кориговати, јер на простору Војводине број газдинстава са радном стоком био је занемарљив. Самим тим, њихово учешће у горе исказаним новчаним примањима и није могло бити веће. Управо због тога смо и сматрали да се под овим појмом подразумевају и коњи.

³⁸ Петар Марковић, Поседовна структура сељачких газдинстава Војводине, Привредна изградња, бр. 11-12, Нови Сад, 1959, 50

130.00 динара.³⁹ Ови подаци објашњавају нам разлоге који су натерали сељаке са ситнијих газдинстава да траже зараду ван пољопривреде. Промена услова живота сељаштва, односно већи доходак условили су појаву која се огледала у чињеници да је у Југославији, како наводи Едвард Кардељ, укупна лична потрошња по становнику на селу порасла од 1953 до 1958 године за једну четвртину. Такође, дошло је до промена и у структури потрошних добара. Тако је, у повећаној личној потрошњи сељаштва у периоду од 1953. до 1958. године порастао удео индустријских производа од 30,6 на 32,9, док је удео хране опао.⁴⁰

Услед велике заосталости села, појавила се тежња код сељака за подизањем свог ниског стандарда. Стога су наведени приходи улагани махом у правцу подизања стандарда, без очекиваног инвестирања у производњу.

Врста радова	Свега	До 3 ха	3-8ха	Преко 8ха
	Динара	Динара	Динара	Динара
Укупно	180.321	123.419	177.187	310.050
За домазлук	81.239	70.056	79.779	112.512
За газдинство	99.083	53.363	97.408	197.538
За производњу	52.744	36.997	50.712	96.635
За најамну радну снагу	2.644	881	2.335	8.110
За инвестиције	3.063	3.584	2.306	7.253
За порез	22.441	6.195	21.112	62.453
За остало	9.345	5.265	9.141	18.505
За купљену земљу	11.490	1.322	14.137	12.692

Табела 6: Расходи сељачког газдинства 1954/1955 -
 Просек по једном газдинству⁴¹

Изнети подаци указују да је приватни посед, лимитиран земљишним максимумом, изгубио аспирацију за улагање у газдинство и веће ангажовање у производњу, већ је, као што смо већ истакли, највише трошио на личне потребе. Мада је улагање у газдинство и производњу нешто веће код газдинстава са већим поседом. Нарочито је симптоматичан изостанак инвестирања, који је практично занемарљив у свим категоријама. Међутим, издаци који се односи на порез, пре свега у категоријама газдинстава која су поседовала изнад 3 ха, нарочито су високи. Док је код газдинстава са поседом до 3ха, висина пореза износила мање од 5% у односу на укупне издатке, код домаћинства са поседом преко 8 ха овај однос је био чак 20%.

³⁹ Петар Марковић, Исто, 50

⁴⁰ Едвард Кардељ, Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959,46

⁴¹ А.В.Ф.247 кутија 34

Трошкови везани за порез указују нам на његову политичку, односно идеолошку суштину, али и отварају неке дилеме. Наиме, ако је код најниже категорије издатак за порез нижи више од десет пута од утрошка за производњу, а код домаћинстава са поседом већим од 8ха, издатак за порез чини, чак, 65% од трошкова везаних за производњу, онда се поставља питање да ли би инвестиције у газдинство, односно производњу биле веће уколико би порези код виших категорија били нижи. Ово питање је и тада разматрано у југословенској јавности. Међутим, Едвард Кардељ је са тврдњом да порез не представља велику ставку у расходима сељачких газдинстава, зауставио сваку даљу дискусију у овом правцу. Он је ипак, пружио и конкретнији одговор на ово питање, сматрајући да „према испољеним тенденцијама и постојећим односима, повећани доходак би се вероватно трошио у истој сразмери као и досада остварени доходак, тј. у првом реду на стандард(намештај, куће за становање, радиоапарате, шиваће машине, бицикли, текстил и сл.)⁴²

Веома интересантне податке може нам пружити ставка која се односи на издатке за купљену земљу. На основу ових података можемо доћи до закључака о тенденцији прерасподеле земље између категорија. Видимо да су издаци за купљену земљу највећи код газдинстава са поседом од 3 до 8ха, а најмањи, код газдинстава са површином земље до 3ха. То значи, да газдинства са земљишном површином од 3 до 8ха испољавају тенденцију ка повећању свог поседа. Исто се може рећи и за газдинства изнад 8ха, које је Закон о земљишном максимуму практично осудио на стагнацију. Дакле, поседи из виших категорија тежили су да повећају своје површине до законом одређеног максимума. Могуће је да се релативно висока ставка за куповину земље код највише категорије испољила тако што су ови поседи истовремено продали земљу лошијег квалитета и заменили је квалитетнијим површинама.

Структура индивидуалних газдинстава после извршених промена показује мале разлике у односу на величину поседа. До тенденције уситњавања поседа дошло је после увођења система опорезивања по катастру, када су већа газдинства дошла у тежи положај од мањих. Наиме, постојала је велика разлика у стопи пореза на ситна газдинства и крупно газдинство, што је узроковало додатно уситњавање поседа. Ипак, и толико очекиван нови порески систем донео је приватном поседу, нарочито оном у Војводини додатно оптерећење. Наиме, пуне две године је трајала расправа о методама и техникама пореза по катастру. И поред тога, усвојен је систем који је катастарски доходак израчунавао

⁴²Едвард Кардељ, Наведено дело, 124

на бази пшенице и кукуруза не водећи рачуна о плодореду на конкретним површинама. Последице које је овакав систем имао на приватни посед у Војводини изнео је Стеван Дороњски: „Са јединственим пореским стопама нисмо уопште били у могућности нити да равномерно захватимо приходе од свих врста произвођача, нити пак, да осигурамо мање више једнако учешће локалних комуналних заједница у порезима и другим локалним приходима. Тако је катастар фаворизовао индивидуалне произвођаче нежитородних реона.”⁴³ Међутим, брзо је дошло до заустављања овог процеса и стабилизације постојећег односа.

The position of the peasantry in Vojvodina after deregulation measures in agriculture

Summary: One of the main tasks set by the Communist Party of Yugoslavia when came to power, was to define social transformation of village. By this term it was assumed a change of the possession relating in village. Historic processes (agrarian reform, collectivization, ransom of agricultural goods) which were ended by 1953, our historiography mostly brought to light.

In this work the author has taken in consideration the position of peasantry in the territory of Vojvodina in the period from 1953 to 1957.

Key words: peasantry, private property, ideology, agriculture, village

⁴³ Дневник, 29. новембар 1955

VI

**МЕДИЈИ, КУЛТУРА, ПОРОДИЦА
MEDIA, CULTURE, FAMILY**

LJUBISA BOJIĆ*
JEAN-LOUIS MARIE
University of Lyon
Institute for Political Studies Lyon
France
SRBOBRAN BRANKOVIĆ
University of Singidunum
Faculty for Economics
Serbia

УДК 316.774(497.11)
Оригиналан научни рад
Примљен: 12.08.2013
Одобрен: 07.09.2013

RECEPTION AND EXPRESSION CAPABILITIES OF MEDIA ADDICTS IN SERBIA

Summary: This study examines impact of addictive media use to reception capabilities towards less preferred media. Addiction to all media was measured in order to compare will to receive less preferred media. Results show that those media addicts that are happy with internet are least happy with other media when compared to those who are primarily happy with television, radio or print and their relation towards less preferred media. Results show special attachment of internet addicts to media they are addicted to. They are compared with addictive features and expression potential of internet, television, radio and print. Decrease in expression and reception potential towards non-proffered media may be caused because of substitution of more expressive activities, such as direct communication with less expressive activities such as indirect (mediated) communication. Findings should be used as a clue for further inquiry that would examine how internet use affects emotional expressivity, creativity and wellbeing.

Key words: New media, internet addiction, media psychology, reception and expression, emotional expressivity, creativity, wellbeing

Commercial appearance of new media – internet brought change to lives of people around the world. Number of internet users expanded from 16 million in 1995 to 2.7 billion in 2013. There may be two crucial characteristics of internet possibly explaining its spread to 38.8% of world population (Internet World Stats, 2013).

* ljubisa.bojic@gmail.com

First, this is interactive media. Contrary to television, radio and print, internet enables its users to use it as a platform for communication, for example by commenting news, communicating on social networks and writing e-mails.

Second crucial characteristic of internet may be its accessibility. Through wireless technology and various forms of hardware like mobile phones, tablets, net-books, laptops, desktop computers and television sets, internet can be accessed from anywhere anytime. Except evident practical use of internet to speed up communication, attention was not pointed towards possible dangers new media bring to societies around the world. This study attempts to find out what appearance of new media did bring to societies around the world in terms of its impact to reception & expression capabilities.

Many people in Serbia say that Facebook use starts because of intention to improve social life, but most of the communications stay online, without an epilogue in direct reality. Lin & Tsai (2002) write that both internet dependents and non-dependents viewed internet use as enhancing peer relations. This means making friends through the internet become a popular activity among adolescents, potentially leading to its excessive use. They also claim that instead of social improvement, they find a new world which acts as substitution to the previous one.

Social networks may be used to express needs, values, emotions, preferences, characteristics and support to persons or ideas, but in some cases they may fail to deliver their main purpose – social aspect. “What is more surprising is that the sense of relaxation ends when the set is turned off, but the feelings of passivity and lowered alertness continue. Survey participants commonly reflect that television has somehow absorbed or sucked out their energy, leaving them depleted. They say they have more difficulty concentrating after viewing than before. In contrast, they rarely indicate such difficulty after reading. After playing sports or engaging in hobbies, people report improvements in mood. After watching TV, people's moods are about the same or worse than before”, write Kubey & Csikszentmihalyi (2002).

“The brains of internet addicts, it turns out, look like the brains of drug and alcohol addicts. In a study published in January, Chinese researchers found ‘abnormal white matter’ - essentially extra nerve cells built for speed—in the areas charged with attention, control, and executive function. A parallel study found similar changes in the brains of videogame addicts. And both studies come on the heels of other Chinese results that link Internet addiction to ‘structural abnormalities in gray matter,’ namely shrinkage of 10 to 20 percent in the area of the brain responsible for processing of speech, memory, motor control, emotion, sensory, and other information. And worse, the

shrinkage never stopped: the more time online, the more the brain showed signs of ‘atrophy.’”, write Dokoupil (2012). Research about brain activities associated with gaming urge of online gaming addiction was done by Ko et al., 2009.

A study was devised to investigate the function of television in children's leisure time, writes Furu (1971). He separated children into TV-type and print-type groups, to find out that print-type children are superior in intelligence, creativity, positivity and adaptability and are also more future-oriented. Results of his study also suggested that the school achievements of TV-type children were inferior to those of print-type and that children in a high parent-child conflict group tended to view TV heavily.

EEG¹ studies show less mental stimulation, as measured by alpha brain-wave production, during television viewing, than during reading, claim Kubey and Csikszentmihalyi (2002). More than 25 years ago, write Kubey and Csikszentmihalyi, psychologist Tannis M. MacBeth Williams of the University of British Columbia studied a mountain community that had no television until cable finally arrived. He found that over time, both adults and children in the town became less creative in problem solving, less able to persevere at tasks and less tolerant of unstructured time.

New research is suggesting that a child's metabolism slows down when watching television (McIlwraith, 1990). He also finds that consumption of „junk food” among adult self-labeled TV addicts is higher than for „non-addicts”.

Some people report feeling more passive after viewing than before they began and this passivity may decrease the likelihood that viewers will become involved in more active and potentially rewarding activities (Kubey, 1996).

Joost (1954) writes that every new media of mass communication calls for a new psychological adjustment to the increased amount of food for senses. He thinks that although it is well known fact that television has a hypnotic and seductive action on its audience, not very much was said concerning the alarming pathogenic action of this dream factory on special types of onlookers. He writes about “movie craziness” in children who were fully absorbed and fascinated by screen world fantasy, that for hours they were unable to come into reality. That is why it may be important to examine media impact from the perspective of media nature.

¹ EEG, or electroencephalogram, is a tool used to image the brain while it is performing a cognitive task.

Examining nature of media may be a right way to go in an effort to examine level of their expressiveness. A clue may be if different levels of media addiction are measured towards internet, TV, radio and print.

This exploratory study seeks to expand previous research by addressing the following hypothesis: the addictive internet use decreases expression and reception capabilities towards other media. Hypothesis examines if media addiction impacts reception and expression capabilities towards other media as opposed to preferred media. This question is asked because of potential invisible influence of media that might cause decrease in creative capabilities and emotional capacities of their users.

Methodology

This hypothesis is examined through nationally representative survey conducted in Serbia during the first half of 2011. Media addiction was measured through time of use and seven other indicators.

The sample is formed in three stages: First, sample points are randomly chosen without replacement, from the lists of voting stations²; Statistical database of voting stations is used as a source for selecting sample points. Selection is conducted randomly, with probability of selecting that is proportional to the share of a given sample point in the total number of adult citizens. Ten respondents in each sample point are selected. In the second and third stage respondents are chosen at random and systematically. The following procedure of choosing of respondents was implemented: the interviewer would start from a starting point randomly determined by local supervisor from maps and street lists. Going up from the given home number, s/he enters every 2nd household (household is defined as all persons living in the flat). In the household, s/he chooses individual older than 15 years of age whose birthday is closest to the day of interview. If the chosen respondent is not available at the moment of the first visit, the interviewer schedules next visit (on different time and day, maximum two visits). In the case of refusal, the interviewer would enter the next household.

Interviewing was deployed by students of The Faculty for Culture and Media. They had an assignment to interview wider public as a part of their

² Voting station plays the role of sample point. It is the most accurate statistical list of adults, which covers approximately one neighborhood. Voting population corresponds with the adult one (18+); There are about 10,000 voting stations in Serbia. This is a territorial unit with 709 voters on an average (standard deviation = 609). This fact shows that voting station perfectly corresponds with statistical criteria for sample point.

Media Analytics course. This was a face-to-face survey. The response rate of the interviews was 70%. An average interview lasted 30min. The sample included urban areas (Beograd, Novi Sad, Nis, etc.) and rural areas. Coordinators of the course received 2505 inputs from students.

After initial filtering, multistage random sample of 2208 participants was considered valid. This sample was representative for Serbian population older than 15 years of age. The sample was weighted for variables age and education, because in early research, it was found that age and education were the most connected with media custom and media behavior of population.

Applied indicators to media

When making the research indicators, the duration of media use is considered as an objective indicator, and the addiction related questions are considered as subjective indicators.

Filtering research participants. The duration of media use is calculated for each of four media (Internet, television, radio, and print) to filter the research participants who do not practice excessive and potentially addictive use. Only those research participants, 1942 (88%) of 2208, who use any of four noted media in the top 40% of duration, are put in the group of the potential media addict indicating a prolonged media use. This potential media addict sample has a margin of error of ± 2.22 percentage points. In potential media addict group, it is found that are potential media addicts who daily use either Internet during total 15 minutes or more, or television during 120 minutes or longer, or radio during total 20 minutes or more, or prints media during total 25 minutes or more. It should be noted that, time spent with each medium includes all time spent with this medium without multitasking. For example 1 hour on multitasking with internet and watching TV was counted as 1 hour for TV and one hour for internet. potential media addicts are taken out for further filtering with the subjective excessive media use (addiction) indicators. Furthermore, the found amount of time spent with Internet may be regarded as not credible by some critics. Namely, this time may be required by jobs or school rather than being the addiction choice of the user.

1-Duration of Media Use: The previous research did not consider the duration of media use as an indicator for the amount of addiction. The duration of media use means the prolonged use, i.e., a great deal of time is spent in activities necessary to obtain the media, use the media, or recover from its effects. It is very hard to know how much time one needs to use media, to call this activity as an addiction, because this indicator may have different

value for each person. Some individuals excessively use media at their work, to earn money, thus contributing to their daily realities. Thus, it is not possible to call them addicts. The difference between those individuals who are addicted and others who are not is in an effect of media use to these person lives. The media use becomes a problem when it is dysfunctional to the daily reality of any person by becoming a substitution for his or her needs or desires.

Although the strict limit is not known, the time spent in media use can be the objective indicator of the addictive behavior. That is why, in this research, the media use is taken as an objective indicator of the prolonged use, which is noted in the list of the pathological gambling indicators from the DSM.

Subjective media addiction indicators. These seven “subjective” indicators in total correspond with six indicators from the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders—Fourth Edition (American Psychiatric Association, 1995) including prolonged use, overconsumption, attempts to cut use, substitution, withdrawal, and continued use. The paper uses seven subjective media addiction indicators: (a) feeling that media are not overconsumed (over consumption), (b) feeling that media use cannot be resisted (attempts to cut media use), (c) feeling that the media cannot be abandoned (attempts to abandon media use), (d) feeling that media can be substitution for problems (substitution), (e) feeling bored without media (withdrawal), (f) feeling that one cannot be in the place without media access (nonexistence), and (g) feeling that media should be continually used despite negative news (continued use). Each indicator is investigated by using one question, answered by ten-degree scale.

2-Overconsumption: As an indicator for overconsumption, the research participants are asked if they feel they use media too much. The participants who answered that they overuse media are considered to show the signs of media addiction. The overconsumption means that the research participants might have a feeling that other activities may be more useful for them. The fact that one feels the media overuse may indicate that he or she is not happy with the overall management of time. It does not mean necessarily that person cannot resist the media use, because of boredom or instead of doing something else.

3-Attempts to cut down the media use (unable to resist): Attempts to cut down use means there is a persistent desire or unsuccessful efforts to cut down or control media use. This is reflected in the indicators “how often do you feel you are unable to resist the media use (despite you want to do something else)”. At this point in the research, the media use starts negatively

to interfere with the participant's direct reality, which is the main prerogative for addiction. The person may want to do something else, but the media use seems so irresistible that one must indulge in the indirect reality.

4-Attempts to cut down the media use (feel to get rid of social network profile): The attempts to cut down the media use are also reflected in the indicators "how often do you feel you want to get rid of your social network profile (for example, Facebook) because you cannot resist using it?" A decision to get rid of personal social network profile may be considered as an extreme addiction, because it means erasing the whole online life of a person.

5-Substitution: Substitution means important social, occupational, or recreational activities are given up or reduced because of media use. The substitution indicator is attained by asking the research participants "how often they use media to forget problems". This question has never been used in the previous research inquiries to identify the media addiction. The substitution indicates that the media use seriously interferes with personal life, which is at the core of diagnosing media addiction. However, the neglecting of important social, family and occupational events may also occur because of problems from personal life. The indicator is relates to a real life situation, thus providing good understanding of it by PMA. At the level of seriousness, concerning addiction indicated, this indicator is even higher than in the previous question. If one overuses media or cannot resist using them, then there is an indication something might be wrong. If one uses media to forget problems, this is a clear indicator of substitution.

6-Withdrawal: Withdrawal means maladaptive behavioral change when left without the media. The withdrawal indicator is obtained by asking research participants "how would you feel if you found yourself at some place without any media and if you had to stay there for some time? Would this situation make you feel bored and empty or would you feel freedom and joy?" Withdrawal is common as numerous media users got used to media. They cannot think of life without media because, as anecdotal reports claim, they would feel almost like some part of their body was missing. Although this question does not indicate serious problem in terms of media use, as a threat to daily reality, it speaks about general influence of media.

7-Continued Use (work in some place without media access): Continued use means that the media use is continued despite knowledge of having a persistent or recurrent physical or psychological problem that is likely caused or exacerbated by the media. The continued use indicator is reflected by the question-indicator: "how often do you feel you need to go to some place without media access (for example without TV & Internet) in order to work". This is based on assumption that person is knowledgeable that media disrupt

his or her life. Being applied from gambling addiction to media, the indicator highlights the disruption that one concerns being unable to work while having media nearby. This is purely practical disruption by media use. Thus, it would be easy to recognize a decrease in productivity as a consequence of media use. This indicator represents the highest level addiction for PMAs who selected it. It demonstrates in most direct way how media use interferes with daily realities of PMA.

8- Continued Use (Negative news affects person's mood): This continued use indicator is also examined by the question indicator "how often do you feel that news about crimes, disasters and diseases make you scared or negatively affect your mood?" This indicator highlights feeling of media users when faced with dominant negative news in today's media. The feelings of fear may point to connection between media content and addiction from media. This indicator is highly specific, as it describes everyday situation for most of media users. This indicator also suggests that person still uses media, although he or she fears or feel negative mood swings. Severity of this claim in respect to media addiction level is high. By negatively affecting mood of their users often, media disconnect people from their daily realities. This question has never been used to detect media addiction.

Prolonged media use levels. Further processing of potential media addicts is done by using seven subjective media addiction indicators. Only potential media addict who agree with some indicator statement is accounted to have a subjective sign of the media addiction. Then, the potential media addicts are divided into five groups, each with different level (0, 1, 2, 3, and 4) of media addiction. Each level of media addiction corresponds to different numbers of subjective signs of media addiction that potential media addicts have. For instance, potential media addicts with media addiction level of 0 have 0 subjective signs of media addiction, while potential media addicts with media addiction level of 1 have 1 subjective sign of media addiction. Potential media addicts with media addiction level of 2 have 2 subjective signs of media addiction, while potential media addicts with media addiction level of 3 have 3 subjective signs of media addiction. Potential media addicts with media addiction level of 4 have 4-6 subjective signs of media addiction.

Media addiction survey

The survey participants were asked the following questions "if internet use makes them more or less happy", "if TV use makes them more or less happy", "if radio use makes them more or less happy", and "if print use makes them more or less happy". Each question provides 10-scaled-answer from

1 meaning that specific media use makes them very unhappy to 10 meaning that the specific media use makes them very happy.

Results and discussion

Reception towards less preferred media

As results of the survey, Table 1 is obtained that has correlations between addicts happy with some media and their willingness to receive other media.

Happy with	Internet	TV	Radio	Print	Mean value
Internet	-	0.270**	0.135**	0.171**	0.192
TV	0.270**	-	0.236**	0.489**	0.332
Radio	0.135**	0.236**	-	0.263**	0.211
Print	0.171**	0.489**	0.263**	-	0.308

Table 1: *Pearson correlations (r) between addicts happy with some media and their willingness to receive other media*

The Pearson correlation results show the following. Generally, if people are happy to use some media, then they would be happy to use other media also. However, the strength of happiness is not the same for different media.

The correlation results show that those who are happy with internet use are the happiest to use television ($r = 0.270^{**}$). However they are the least happy to use radio ($r = 0.135^{**}$). Those who are the happiest to use television are the happiest to use print ($r = 0.489^{**}$). However, also they are the least happy to use radio ($r = 0.236^{**}$). Those who are happy to use radio are the happiest to use print ($r = 0.27^{**}$), and the least happy to use internet ($r = 0.135^{**}$). Those who are the happiest to use print are the happiest to use television ($r = 0.489^{**}$), and the least happy to use internet ($r = 0.171^{**}$).

By inquiring into different types of media addicts and their characteristics, it was found that those who are happy with internet are happy with other media with an average Pearson coefficient of 0.192. Differently than this, those who are happy with TV are happy with other media with an average Pearson coefficient of 0.332. Radio addicts are happy with other media measuring an average Pearson coefficient of 0.211. At the end, print addicts are happy with other media with an average Pearson coefficient of 0.308.

Points noted are correlation levels depicting the degree of connection between individuals who prefer some media and their preference towards other media. Lowest degree of correlation between media addicts who are happy with internet and level of their preference towards other media indicates that internet may impact decrease in receptive capabilities of its users towards other media.

Addictive features of media and reality simulation

Nature of various media plays an important role in affecting reception and expression capabilities of media addicts. According to research results (Bojic et al., 2013), internet is the most addictive media, followed by television, radio and print.

Crucial set of media features relate to characteristics which contribute to “life simulation”. These are interactivity, non-linearity and live broadcast.

Interactive features of internet may be especially addictive, because they provide simulation of the direct communication as social internet communicates with other people, especially on social networks. On the other hand, interactivity is not possible when using television, radio and print.

Second main feature of internet may be its non-linear functioning. The user is able to choose what application and content within this application he is going to use and for how long. This feature is not possible on television, radio and print. Non-linearity, as one of two basic features of the newest media, enables its users to decide what application and content to use and for how long. In the case of TV, it is not possible to choose program, because everything is being depicted in a linear manner. Choosing way during internet use brings sense of participation to higher level, therefore making maximum reality simulation, in case of indirect communication.

Interactivity, together with non-linearity are two features arriving with the newest media - internet. These two features make internet essentially “original”, when compared to other media., Such level of life simulation was never before possible like with internet.

Third media feature which is present on internet, TV and radio may be live broadcast. It makes possible simulation of reality, because this feature gives an opportunity to transmit what someone is doing at any given moment.

Also, it may be important how many senses media user uses while using some media. For example, it is almost impossible to do something else when watching television properly, because both “hearing” and “seeing” functions are “taken”. Reading gives space for reflection and imagination, because it only grasps sight. Print users can dictate the speed of reading

which makes the process slower, when compared to use of other media. Radio user can do something else, while listening to songs or news. Radio takes minimal number of senses from its listeners during use. It is dramatically different with television, as it “consumes” both sight and hearing of its users, but not only with text, pictures and audio (which would be combination of the two media, such as print and radio), but with moving pictures which are able to simulate reality in the most “perfect” manner.

Internet also grasps both sight and hearing with all the characteristics of television, but with some additional features, which may be the reason for the newest media to be the most addictive of all.

In the cases of print, radio and TV, small number of individuals are able to express. These are journalists and other authors. In the case of internet, everyone is able to express. The newest media therefore “suffocates” everyone, not only on receiving but also on expressing end. This means that TV user is able to simulate reality by watching scenes enriched with motion pictures and sound, while internet user is also able to participate in the communication, by sharing videos, pictures and text, with his or her online acquaintances, therefore moving communication in his or her life from more direct to more indirect.

Therefore, grasping senses, live broadcast, interactivity and nonlinearity may stand as features which make some media more or less addictive. This may correspond with level of “reality simulation” they provide. The more “reality simulation” they provide the more addictive they are (Table 2).

Internet is found to possess the most addictive features and provide the highest level of “reality simulation,” which corresponds with the research results concerning receptive capabilities of internet addicts towards less preferred media.

Media	Grasping senses (senses that are used when using some media)		Other features (level of possible reality simulation)		
	Eyes	Ears	Live broadcast	Interactive	Non-linear
Print	Yes	No	No	No	No
Radio	No	Yes	Yes	No	No
TV	Yes	Yes	Yes	No	No
Internet	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes

Table 2: Features which possibly make Internet, TV, radio and print addictive. Eye grasping contents are text, picture and video (in case of TV and Internet). Ear grasping content is audio

Expression potential of media

All media may carry low expression potential, when compared to the direct communication. That is why if there is a substitution of the direct communication with the indirect one, which is media addiction, may affect reception capabilities of their users.

This means that, if a person “escapes” from his or her problems, by using internet, which is media addiction, this media may affect his or her reception and therefore expression capabilities.

Low expression potential is especially characteristic in the case of internet, as the social network usually provides 160 characters or less for a single segment (post). The question is what one can say in such a short form. Many people say it is very hard to express feelings in a few words, despite the fact that this kind of activity is in the spirit of new age and fast pace of living. People have no time to write paragraphs of text, but usually they can enrich few words of their own text with a link towards a song or a video clip.

On the other hand, TV and radio usually provide longer expression segments of 3 minutes which are created by journalists and other authors. It is a paradox that it may be easier to express through TV and radio than through internet, simply because there is more time given to TV and radio journalists to do so.

At the end, print media may provide the most space for expression, as usual texts published by daily newspapers consist of more than 3000 characters.

Table 3 shows how it gets more complicated to express through new then through old media because of less space (characters or minutes usually used for expression this way).

	Internet	TV	Radio	Print
How long media segment usually lasts	160 characters (social network text)	3 minutes (news segment)	3 minutes (news segment)	3000 characters

Table 3: *Expression potential of different media is depicted through usual length of segments and number of elements needed to create segments*

Small expression potential of the indirect communication (media) significantly differ from the direct communication. This indicates why substitution of the direct communication with the indirect one may affect decrease in reception and expression capabilities of media user in terms their potential to use other media. Conclusion that that internet has lowest level of

expression potential corresponds with research results about receptive capabilities of internet addicts.

Decrease in expression and reception potential towards non-proffered media may be caused because of substitution of more expressive activities, such as direct communication with less expressive activities such as indirect (mediated) communication.

Conclusion

There were two major changes which marked media driven era since 1995. Advances in mobile devices technology enabled human beings to access media from anywhere anytime. Also, appearance of social networks (within internet) opened new realms of life simulation, because of their interactive features, potentially boosting media addictions.

This study reports an investigation of overall media addiction in Serbia for 2011 by using the universal indicators for all media. To get these indicators, new methodology was established.

To calculate the media addiction, 8 factors are used including 7 questions (subjective factors) and one objective parameter (length of media use). 10 degree scales are used to get detailed results. Research participants were filtered through prism of Prolonged use (40% top above mean of length of use for each media) and subjective indicators (7 of them).

These types are additionally examined to find out that internet addicts may have decreased capability of reception of other media, because of their special connection to one media. This may be because internet (and within it social networks) appear to be most valid substitution for direct communication when compared to other media (as its features are interactivity and access from anywhere anytime by use of mobile devices). Also, after throughout analysis it was determined that nature of social networks provides limited capacity for expression, which possibly affects reception capabilities as well. There might be connection between two analyses telling that internet users have decreased capability of reception of other media and other one telling that internet has most limited capacity of expression when compared to other media.

Hypothesis of the research is confirmed as persons with a special preference to one media have limited capacities to use other media. This may be logical but it has to be accounted that reception capabilities of media addicts decrease as newer and more addictive media are in question. This means that internet addicts have lowest capability of receiving other media, while televi-

sion, radio and print addicts have higher capability of receiving other media. Research result is explained with higher level of addiction tied to internet than to other media. Also, media features are analyzed to conclude that internet has highest number addictive features as it provides highest level of “reality simulation” than other media. Usual expressive potential of all media is analyzed to conclude that internet has lowest expressive potential.

A key to supposed “decrease in happiness” in societies with high media consumption rate may be decrease in expression and reception, not only of non-preferred media, because of substitution of activities in direct reality with activities in the indirect reality. This may be “basic social illness” tied with nature of media. This substitution of time may be important, because it may affect social members to become incapable of empathy, love and other significant elements leading towards happier and fulfilled life.

Research results of this study point towards invisible and potentially most devastating consequence of media addiction – decrease in reception and expression capabilities with addicts, potentially reflecting to notions such as wellbeing, happiness, creativity and change in values of major populations (not only strong media addicts).

It may be important to find out more about impact of media contents. For example, does media use stimulate imagination and creativity or not. Does media use decreases human capacity for emotional expression or it stimulates interaction between people? Are new media helping most of their users or they are dysfunctional to their daily realities. Although this study is focusing on media addiction, it may be important to examine wider impact of media, not only extreme cases of media use. But, by taking a look at extremely addicted, it may be possible to get a glimpse about what is media use effect is with light addicts.

Emptiness, lack of will, absence of emotions, abolition of spirit, decreased sensitivity, missing of sense of life and apathy may be social problems of modern societies which can be explained by vast indoctrination of media in lives of their users, thus causing the decrease in reception and expression capabilities. This should be examined by further studies as a prolongation of research result of this study in terms of decrease in reception and expression capabilities of media addicts related to non-preferred media.

Threats that democracy of 21st century is facing may be less about dictatorship of people and more by “dictatorship of technology”. People should be aware of invisible hegemony of media through education programs that warn them about dangers of media use and tell them how to use media safely, therefore making democracy stronger.

References:

1. American Psychiatric Association (1995): *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. (4th ed.). Washington, DC: Author.
2. Bojic, Lj., Brankovic, S., Marie, J-L (2013): „Media Addiction by Using Universal Indicators”, 5. *International social sciences conference in Balkan, Novi Pazar, Serbia*, 4-5 jun 2013.
3. Dokoupil, T. (2012). Is the Web Driving Us Mad? Newsweek magazine. Retrieved from <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2012/07/08/is-the-internet-making-us-crazy-what-the-new-research-says.html>. Accessed on 16th August of 2013.
4. Furu, T. (1971): *The Function of Television for Children and Adolescents*. Rutland: Charles E. Tuttle Company.
5. internet World Stats (2013): *Internet World Stats: Usage and Population Statistics*. Retrieved from <http://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>. Accessed on 20th July of 2013.
6. Joost M. (1954): „Television Addiction and Reactive Apathy”, *Journal of Nervous & Mental Disease*, 120(3-4): 290-291.
7. Ko, C. H., Yen, J. Y., Liua, S. C., Huang, C. F. & Yen, C. F (2009): „The Associations Between Aggressive Behaviors and internet Addiction and Online Activities in Adolescents”, *Journal of Adolescent Health*, 44: 598–605.
8. Kubey, R. (1996): „Television Dependence, Diagnosis and Prevention: With Commentary on Video Games, Pornography and Media Education”, In *Tuning In To Young Viewers: Social Science Perspectives on Television*, edited by Tannis M. Williams, Sage.
9. Kubey, R., Csikszentmihalyi, M. (2002): „Television Addiction Is No Mere Metaphor”, *Scientific American.com*, February 23.
10. Lin, S. S. J., Tsai, C. C. (2002): „Sensation Seeking and internet Dependence of Taiwanese High School Adolescents”, *Computers in Human Behavior*, 18(4): 411-426.
11. McIlwraith, R. D. (1990): „Theories of television addiction”, *Talk to the American Psychological Association*, Boston, MA, August.

Способности рецепције и изражавања интернет зависника у Србији

Сажетак: Ова студија испитује утицај коришћења медија на способности рецепције и изражавања према мање преферираним медијима. Зависност у односу на интернет, телевизију, радио и штампу измерена је како би се упредила жеља за коришћењем мање преферираних медија. Резултати показују да су они медијски зависници који су срећни због коришћења интернета најмање

срећни када користе остале медије, а у односу на оне појединце који су примарно срећни када користе телевизију, радио и штампу и њихов однос према мање преферираним медијима. Резултати истраживања показују специјалну везаност интернет зависника за медиј од кога су зависни. Резултати су упоређени са особинама медија које их потенцијално чине зависним али и са потенцијалом за изражавање ових медија. Смањење у потенцијалу за изражавање и рецепцију према мање преферираним медијима можда је изазвано заменом активности које су саме по себи више изражајне, као што је директна комуникација са мање изражајним активностима као што је индиректна (медијска) комуникација. Резултати могу да се искористе као путоказ за даља истраживања о томе како коришћење интернета утиче на емоционалну експресивност, креативност и благостање.

Кључне речи: Нови медији, интернет зависност, медијска психологија, рецепција и изражавање, емоционална експресивност, креативност, благостање

НИКОЛА Т. БОЖИЛОВИЋ*
ЈЕЛЕНА С. ПЕТКОВИЋ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш

УДК 316.7:32(497.11)
Прегледни рад
Примљен: 03.09.2013
Одобен: 05.10.2013

КУЛТУРА СРБИЈЕ У РАЉАМА МОДЕРНОГ ЖИВОТА**

Сажетак: У овом чланку српска култура сагледана је у свом временском трајању за последња два века, у контексту модернизације, а потом и глобализације. Ван назначеног историјског контекста не би се могло објаснити стање у култури *hic et nunc*. У чланку је посебна пажња посвећена транзиционој перспективи српске културе и српског друштва. Аутори се критички осврћу на традиционализам који се као антитело увукао у културу Србије, ометајући је у њеној модернизацији и европеизацији (прихватању европских вредности). Историјски гледано, Србија је прескочила многе развојне фазе кроз које су прошла западноевропска друштва. Она није имала искуство ренесансе, а преживела је и тешке етапе „комунистичке модернизације” и тоталитарно-ауторитарног режима деведесетих. Данас се српска култура налази на раскршћу између ретрадиционализације и (пост)модернизације.

На крају, пажња је посвећена актуелној културној политици у Србији, стању и перспективама њених институција културе. На основу законског оквира културне политике и бројних примера који илуструју културно посрнуће савременог друштва Србије, закључује се да је култура у Србији занемарена небригом државе, одсуством политичке воље за културним променама, недостатком јасне свести грађана Србије о важности културе и непрепознавањем њеног значаја за лични и општи друштвени развој. Аутори наглашавају да је

* nikola.bozilovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад представља резултат активности на остваривању циљева макропројекта Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074), у реализацији Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

неопходно подстицати развој културних потреба према вишим естетским, духовним и моралним вредностима, стварати услове за друштвени развој који ће бити заснован на елитној, а не елитистичкој култури, имајући у виду да модернизације и друштвеног напретка Србије нема без разумевања значаја културног развоја и без сензибилисања свести за прихватање културних разноликости.

Кључне речи: култура, традиција, модернизација, глобализација, транзиција, југоисточна Европа, културна политика, културне институције, друштвени развој

Модернизација, глобализација и културне промене

Модернизација као културни (идејни) пројекат и реални социјални процес историјски је знатно старија од глобализације. У том смислу глобализацијски процеси данас представљају реализацију пројекта модерности и наставак процеса модернизације. Минимална социолошка дефиниција модерности подразумева јединство следећих атрибута: рационалност, нови (постфеудални) облици приватног власништва, тржишна привреда и индивидуализам (Turza, 1998: 20). Гледано из угла друштвене динамике, реч је о низу повезаних процеса и промена у друштвеном, економском, културном и политичком животу који се одмичу од традиционалнога ка нечем новом и савременом. При том, под осавремењивањем и савременошћу не подразумева се тек пука садашњост. Ти појмови обухватају истинско временовање, ход „у корак” с временом, друштвено и индивидуално живљење у духу времена света. Тако савременост није само садашњост којој припадамо, нити само супротстављање новог традицији, већ она подразумева *свест* да се и ово данас мења и надмашује. Из тога следи да модерност није савременост само по томе што је различитост и опозиција прошлом, већ је она најаву новог света и весник напредовања живота у будућности (Skledar, 2012: 142–143).

Током 19. века модернизација добија на замаху, да би се на њу од половине 20. века (историјски гледано, и пре тога) надовезао процес глобализације. Не тако давно, крајем 60-их година прошлога века, Маршал Маклуан (McLuhan) је изнео идеју о свету као „глобалном селу” (McLuhan & Fiore, 1968). Једни су јој се дивили, други су је критиковали, неки је ниподаштавали, међутим њоме је аутор антиципирао наше време предвиђајући да ће утицај географских удаљености и цивилизацијских разлика у глобалним размерама бивати све мањи.

Глобализација је вишедимензионалан светски процес и незаобилазни саставни део савремене стварности, а карактерише је обликовање

света као глобалне целине. Она се одвија у свим институционалним доменима друштва. С обзиром на то да се на планетарном нивоу обликује глобална култура, која надилази структуре посебних друштава, то је данас могуће говорити о поткопавању вековних културних традиција, транснационалној култури и ширењу космополитског духа (Crespi, 2006: 158). Глобализација представља социокултурну прекретницу у том смислу што она симболизује прелаз из 20. века као „века идеологије” у 21. век као „век идентитета” (Mojsi, 2012: 28). У сваком случају, на делу је реалност са којом се суочава цели свет и против ње се не вреди борити апелима, декретима, манифестима, указима и другим неподопштинама (као некад против масовне културе). Ко то схвати на време и укрца се у глобализацијски воз, мање ће бити изложен њеним опасностима, а користиће бројне повољности које она собом носи. То се пре свега односи на мале, економски слабе државе, у које се убрајају постсоцијалистичке земље југоисточне Европе илити Западног Балкана.

У атмосфери глобалних светских трендова, модернизације, а затим и постмодернизације друштва, могу се очекивати противречни процеси и супротности које изазивају напетости. Долази до сукоба између унификације и диверсификације, продуктивности и деструктивности, стандардизације и индивидуације, индивидуализма и интеграције, града и села, либерализма и тоталитаризма, слободе и репресије. Као резултат процеса модернизације и глобализације може се очекивати довршетак обликовања грађанског (цивилног) друштва у транзицији, с тенденцијом стварања неког светског савеза. Упоредо са овим процесима сазрева епоха *постмодерне*, која доноси радикалне обрете у целокупном животу – друштву, култури, уметности, медијима и технологији. За разлику од просветитељске рационалности и хармоничности, за постмодернисте савременост није једнозначна и увек постоји више њених равноправних интерпретација, од којих је наука само једна од њих (Маширевић, 2011: 25). Постмодерна на тај начин постаје „нова парадигма”. Она није иреверзибилно враћање натраг, повратак прошлости није повратак у прошлост, већ, могло би се рећи, рециклирање и реновирање прошлости у садашњост. То значи, „и даље бити модеран, само на други, новом времену примеренији начин” (Skledar, 2012: 144).

Данашња ситуација у друштвима Балкана, у којима долази до јаких процеса некритичког оживљавања традиције, не би се могла разумети изван глобализацијског и модернистичког дискурса. У тим друштвима долази до неочекиваних, несхватљивих, понекад и смешних симбиоза традиционалних и (пост)модерних форми живота. Економске, политичке и правне науке нису могле открити праве разлоге такве ам-

биваленције у погледима на савременост, будући да су се бавиле преваходно формалним и институционалним формама друштвеног живота. Зато је дошло до „заокрета ка култури”, то јест до потребе за социокултурним дискурсом који ће обухватити сложен систем вредности и норми, мишљења и поступања, перцепције и делања у свакидашњем животу. У културној сфери југоисточне Европе крију се релевантни разлози за разноврне отпоре према вредностима и нормама западне културе и цивилизације.

Култура југоисточне Европе: традиција vs. транзиција

Постсоцијалистички период у земљама југоисточне Европе у првим годинама преласка у демократију и на тржишну привреду показивао је знаке оптимизма, чак и еуфорије. Напоредо са застојима у побољшању економске ситуације оптимизам је сплашњавао, показујући да су код већине људи постојала претерана очекивања од Европе. Промена система, глобализација и европеизација (читај: модернизација), као и усклађивање с нормама Европске уније, утицали су на промену привредног, политичког, али и свакодневног живота у култури југоисточне Европе. Сви људи, међутим, нису добили једнаке шансе, па је код већине дошло до контрареакције – до окретања ка историји или носталгичног предавања народној култури, оном „балканском” у њој. Најупечатљивији резултат потраге за „необалканским” идентитетом може се препознати у музичким формама бугарске *чалге* или српског *турбофолка* (Rot, 2012: 6). Европеизација друштва, показало се, није могућа само променама техничких правила и друштвених институција. Она се може довршити само радикалним културним заокретом који подразумева промену свести, навика, понашања, комуницирања и очекивања. Навике пренете из социјалистичког наслеђа, као што су ослањање на рођаке и пријатеље, протекционизам и корупција (уместо поверења у институције) умањују конкурентност, продуктивност и целокупну успешност предузећа у актуелном глобалном друштву. Балканска „друштва јавног неповерења” нису компатибилна са друштвима слободних тржишта и либералне демократије у којима је поверење повезано са друштвеним врлинама и стварањем просперитета (Fukuјama, 1997).

У новонасталим околностима иде се линијом мањег отпора. Уместо европеизације и модернизације, истраживачи у култури југоисточне Европе откривају регресију која се транспарентно манифестује у практиковању традиционалних форми решавања животних проблема. Поли-

тичари посежу за историјским митовима у намери да народну и популарну културу инструментализују за своје циљеве, заборављајући при том на решавање актуелних проблема свог друштва. Блиска повезаност државне политике и народне традиције изазива велику напетост како унутар друштва, тако и у односима према суседним државама. Клаус Рот (Roth) пише да народна сећања пренесена у „национални наратив” увек имају потенцијал да изазову сукобе или да их распламсају. У Србији се оживљава Косовски мит као мит о жртви, у Албанији се историјска меморија фокусира на мит о Скендербегу, у Македонији на завештање Александра Великог, а у бугарском друштву – као и у другим балканским земљама – централну улогу има мит о „турском јарму” и о Бугарима као жртви (Rot, 2012: 120–121). До ретрадиционализације у многим земљама долази будући да је глобални идентитет неприхватљив као замена за изгубљени традиционални (локални, национални) идентитет. А познато је да се „похвалом традицији” упућује похвала збирци патријархалних, ауторитарних, конзервативних вредности и начела на којима „треба” да почива заједница и којима се овековечује ауторитет национа и његових „бранилаца” (Јовановић, 2012: 333).

Социолошком анализом данашњег постсоцијалистичког периода запажа се да политичка и економска транзиција није донела само социоекономску промену већ је условила значајну промену у функционисању културног живота у свакодневљу. Међутим, ова транзиција није линеарна и свеобухватна, већ садржи снажне контрасте. Док се спољашњи изглед градова и материјалне културе убрзано модернизује, широке области нематеријалне културе (структура породице, представе, начини понашања и размишљања) у великој мери су ретрадиционализоване, па чак и архаизоване. Негативне компоненте традиције постају препрека транзицији, то јест развоју тржишне привреде, демократије и структура цивилног друштва. Људима који су осетили негативна економска дејства транзиције, наслеђе традиционалне културе постало је основно прибежиште. Они су, као и у време социјализма, посегли за провереним културним обрасцима и праксама. Све ово додатно је узроковано страхом од губљења властитог културног идентитета, а у вези са тим долази до јачања национализма. Ако се зна да су балкански народи више векова живели под диктатом страних сила, онда постају разумљивији њихови страхови и фрустрације од свега што је страно, па макар то долазило из правца Европске уније. Везаност културе југоисточне Европе за интерне националне дискурсе, дакле, истраживачима постаје јаснија ако узму у обзир изолацију за време социјализма због које југоисточна Европа има „искуство живота на маргини” (Rot, 2012: 23). Искуства Грчке,

Бугарске и Румуније као чланица ЕУ показују да тамо још увек постоји менталитет оријентисан само на искориштавање финансијске помоћи и побољшање животног стандарда, али не и на структурну модернизацију државне управе и привреде. У том смислу пише се о „повременим исклизнућима модерне Грчке у 'неевропско' понашање и праксу” (Kolioroulos i Veremis, 2002: 271). Код друге две поменуте балканске државе, опет, њихови житељи су свесни да, географски посматрано, они живе у Европи, али у културном смислу имају „осећај неприпадања”. Такав осећај заснива се на чињеници да се „Европа” ограђује од њих, али и на томе што оне саме себе издвајају из Европе. Осећај неприпадања појачан је осећајима одбојности, одбијања, аверзије, страха, чак непријатељства према темељним западноевропском вредностима. „Европа’ се ту појављује као негативан ’значајан други’, као хладно-рационална, функционална, оријентисана искључиво према профиту, као бездушна творевина, претња ономе властитом, културној самосвојности и идентитету” (Rot, 2012: 325).

Управо због дискрепанције између формалног прихватања правних норми и њиховог претварања у правну праксу, пред истраживаче се ставља задатак истраживања специфике културног живота на овим просторима, уз уважавање њихових вредности и права људи на властити пут у модерну. Социокултурно испитивање процеса модернизације у земљама југоисточне Европе и само мора гајити модеран критички приступ, који ће се минуциозно и прегнантно позабавити „културом јавног неповерења” људи према власти, према држави и њеним институцијама. То значи да не сме скидати поглед с „обичних људи” и њиховог свакодневног живота (Rot, 2012: 25). Код њих се у страху од губитка идентитета јавља амбивалентан однос према Европи и њеним вредностима. Због тога долази до бега у имагинарну историјску прошлост, која се хипертрофира и глорификује у складу са националним митовима о херојима и догађајима.

Транзициона перспектива: Quo vadis Србија?

Да би се извршила демократска транзиција српског друштва и културе (што се односи на сва постсоцијалистичка друштва) потребно је остварити одређене услове. Загорка Голубовић их формулише кроз четири тачке. Као прво, неопходно је извршити *демократску реконструкцију свих институција* бившег ауторитарног режима на макро и микро нивоу; затим веома важно је изграђивати *критичку јавност*, како

би се превазишла склоност ка безусловном ауторитету; као треће, неодложна је *едукација грађана* за активно учешће у политичком животу у сфери јавности (стварање појединаца као активних субјеката друштвених процеса); на крају, као четврто, неопходно је изграђивати сектор *цивилног друштва* и успоставити нову стратегију у процесу успостављања демократије (Golubović, 2003: 92–93). Од петооктобарских промена 2000. догађале су се промене власти у Србији са комбинацијом готово свих политичких, идеолошких и партијских гарнитура, али ови циљеви реално једва да су започети или су само делимично спроведени. Једном речју, данашња Србија је друштво фингиране модернизације и фасадне демократије.

Уместо транзиције засноване на моделима западноевропских друштава, Србија се бавила постављањем некаквих виртуелних „стубова” развоја (Русија-Кина-САД-ЕУ), који су њену будућност чинили неизвесном, нејасном и магловитом. Уместо модернизације друштва, Србија се окренула прошлости, идолатрији историјских вођа и оживљавању митова прошлости. Она је отворила странице културе анимозитета и мржње – према различитом и страном, према другом и другачијем, према новом и модерном. Нема јасно зацртаног циља, нити визије будућности. С обзиром да је прошлост најизвеснија, српске политичке елите не желе ризике и окрећу се фолклору, народној култури, митовима прошлости и „култу србовања”. И то не само у мрачним деведесетим, него и сада када земља наводно стреми чланству у ЕУ. И данас, као некада, главни креатори ретроградних токова налазе се у политичком естаблишменту. Не без ироније, можемо их назвати „чуварима традиције и идентитета” који путем демагошких изјава, популистичких парола и контроле медија успоравају ход Србије на њеном европском путу (Божиловић, 2012: 1135). У праву је Милена Драгићевић Шешић када каже да се смисао културне политике састоји у очувању и развоју културне баштине и идентитета. „Међутим” – додаје она – „идентитети се не чувају само заштитом, већ пре свега подршком културне политике *оптималном развоју стваралаштва* у једној средини јер само новим вредностима дела претходних генерација добијају смисао и значај” (Драгићевић Шешић, 2010: 107).

Традиционализам (етнонационализам, клеронационализам, етнофилетизам) постаје матрица садашњег живота, а антифашизам као део позитивне традиције (у складу са „културом заборављања”) прећуткује се, потискује и ставља у заграде. Културну мапу савремена Србија гради на традиционалним моделима прошлости, али и то чини веома селективно. Било да је реч о *измишљању традиције* (Хобсбом и Рејндер, 2002), упо-

треби традиције (Наумовић, 1994), *реинтерпретацији традиције* (Прошић-Дворнић, 1994) или *вулгаризовању традиције* (Божиловић, 2011), традиција на овим просторима престаје бити темељ на коме настају нове вредности него постаје препрека на путу модернизације друштва. Традиционализам се као антителио увукао у културно ткиво Србије, ометајући њено брже прикључивање заједници европских народа. Због свега тога модернизацију српског друштва и културе не можемо пратити изван њеног односа према традицији. Свака култура почива на већ створеним вредностима, али те вредности добијају свој позитивни симболички смисао само када представљају инспирацију за стваралаштво, базу за градњу нових вредности примерених савременом тренутку.

У историји српске културе¹ може се пратити континуитет отпора према модернизацији. Позивајући се на творца модерне историјске науке Лисјена Февра (Febvre), Дубравка Стојановић поручује да садашњост без своје историје не би била оваква каква је, јер на наше понашање данас утичу и врло стари друштвени односи, идеје концепти, односи моћи. У том смислу проучавање прошлости помаже лакшој рационализацији савремених догађаја (Стојановић, 2010: 25). Одговори на питања која постављамо данас, а који се тичу тешкоћа модернизације и демократизације (европеизације) српског друштва, делом се могу наћи двеста година раније, на почецима борбе за модерну државу. Не могу се порећи извесни позитивни помаци у демократизацији српског друштва у 19. и почетком 20. века, али његово споро напредовање лежи преваходно у чињеници да је српска политичка култура дуго остајала у границама предмодерног: поништавана је разлика између приватног и јавног, личног и општег интереса, док је „политички други” доживљаван као „страно тело”, а другачије мишљење као атак на јединство, саборност и слогу српског народа. Треба имати на уму и важну геополитичку чињеницу да Србија припада региону Балкана у коме, историјски гледано, постоје претежно аграрна друштва која су се касно индустријализовала и урбанизовала и у којима се осећају културне последице прескакања ренесансе и реформације. Српско друштво у освит нововековне епохе није имало ни просветитељство ни модерне политичке, образовне и културне институције, каквих је било у развијеним европским друштвима. Овде су суштинске одреднице капитализма биле неоствариве из простог разлога што друштво у Србији није било у могућности (осим

¹ Синтагма „Српска култура”, а не „Култура Србије” користи се јер се у чланку прати однос према култури од стране српске државе, српске политичке и српске културне елите не обухватајући генерално посебности осталих култура мањинских народа које творе целину културе у Србији.

преко ретких појединаца) да ступи у кореспонденцију са модерним европским тековинама (Јовановић, 2012: 288).

Озбиљнији талас модернизације у Србији догодио се између два светска рата, са српском културном авангардом која је припадала европском културном кругу. Међутим, све до Другог светског рата није дошло до свеобухватне реформе друштва. Иновативни потенцијал није био довољан да превлада предмодерно стање српске привреде, културе и институција, због чега Србија и Југославија нису постале модерне грађанске државе. Кључна кочница модернизације у Србији налазила се у егалитарној, колективистичкој идеологији и елити, која је доношењем наопаких закона онемогућавала развој и култивисање друштва. Због тога се може говорити о *системској идеологији* политичке елите. „Њен *егалитаризам* није дозвољавао снажнију социјалну стратификацију. Њен *колективизам* спречавао је индивидуализацију друштва. Њен *антимодернизам* доказивао се у великом броју прилика када су се доносиле стратешке одлуке развоја. Њено *антиевропејство* доказивало се у историјским приликама када се елита одлучивала за самоизолацију. Њен *антиинтелектуализам* доказивао се када су доношени закони који су скраћивали обавезно образовање. Њена *антиурбана компонента* показивала се у многим приликама у којима је спречаван развој Београда” (Стојановић, 2010: 73, курзив наш).

Долазак комунистичке власти острастио је ауторитарну матрицу политичке културе. С једне стране, покренут је процес „комунистичке модернизације” који је на прво место ставио брзу индустријализацију, а с друге стране, уништена је предратна градска и сеоска елита, чиме је задат трајни ударац оним друштвеним слојевима који су могли бити предводници грађанске модернизације земље (Стојановић, 2010: 51). Од деведесетих година до краја прошлог столећа на снагу ступа „постмодерни тоталитаризам”, на челу са антидемократски и ауторитарно настројеним вођом Слободаном Милошевићем. Он је потпуно обесмислио цивилно друштво тиме што је контролисао кључне полуге власти – судство, војску, полицију, комплетну привреду и новчане токове. Медији, а нарочито телевизији, постали су најважнији део пропагандне машинерије и основни ослонац његове власти и моћи. У ери свеопште криминализације друштва и цветања корупције, култура је могла имати само улогу фасадне или „украса”. Промовисани су писци, сликари и редитељи који су верно служили режиму, на челу са вечитим „оцем нације” Добрицом Ћосићем. Нарочит отпор постојао је према западној култури и вредностима које су долазиле из тог правца (демократија, људска и грађанска права, укидање свих облика дискриминације). Негован је атемпорални

митски модел мишљења заснован на клишеима, стереотипима и предрасудама, будући да га је лако инструментализовати и ставити у функцију владајуће националистичке политике. Окренутост искључиво себи, својој прошлости и националним вредностима представљају суштинске одлике ускогрудог традиционализма и антимодернизма. „Виолентна и искључива колективистички оријентисана 'традицијска свест', нетолерантна према другачијем мишљењу, дуго је беспштедно и грубо гушила сваку, макар и бледу назнаку тежње ка модерном, плуралном, отвореном, индивидуализованом, демократском друштву спремном на толерантно уважавање различитог Другог, на комуникацију, сарадњу и ненасилно решење конфликта” (Прошић-Дворнић, 1994: 180).

И док су се некадашње југословенске комунистичке власти искрено надале да је социјализам прелазно друштво ка комунизму, остаје нејасно какву идеју је имала Милошевићева власт, па и потоње „демократске” гарнитуре власти поводом транзиције српског друштва у капитализам. Са културном матрицом заснованом на националном обрасцу, са срушеним моделом социјалистичких вредности без промовисања нових вредности (осим вредности српске нације као такве), добили смо непрофилисано друштво, инертно, партократско и квазидемократско, у суштини некултурно. Јер, процеси прелаза (транзиције), по дефиницији, воде друштвеним и културним променама, то јест настанку и даљем развоју друштвених односа. Оне промене које су оријентисане на адаптирање постојећих односа и система под измењеним условима не спадају у категорију транзиторних процеса (Godelie, 1989: 208). Културна транзиција једног друштва из предмодерног у модерно има задатак да депровинцијализује властити простор и сопствене вредности стави на располагање читавом свету.

Историјски гледано, српска културна историја није могла избећи три основна искушења која се једним именом могу назвати *вулгаризовањем традиције*. Реч је о њеном измишљању, кварењу (реинтерпретирању) и занемаривању (Божиловић, 2011). Ти елементи вулгаризовања нису српски специјалитет. Хобсбом (Hobsbawm) и Рејнџер (Ranger) су о измишљању традиције у различитим културама нашироко писали. Најупечатљивији вид вулгаризовања на нашој културној сцени односи се на стављање „под тепих” или занемаривање неких елемената из богатог арсенала традиције популарне културе, где спадају џез, поп и рок музика, филм, авангардно позориште и мода, поп-арт сликарство и дизајн. Иако нису настали на овом тлу, већ су се акултурацијом проширили са Запада, неки елементи и стилови популарне културе у Србији били су не само интегрисани и практиковани, већ су били реинтерпретирани,

стваралачки надопуњавани и прилагођавани укусу овдашње публике. Временски гледано, ти стилови су на неки начин постали евергрин и већ се могу сматрати традиционалним.

Ако се донекле могу разумети транзиторни покрети у контексту развоја капитализма у Србији током 19. века, оличени у српском национално-романтичарском омладинском покрету, „култ србовања” данас (у култури „умреженог” друштва, у ери глобализације, технолошке и информатичке револуције) остаје упитан и нејасан. Актуелни народњачки дух, под геслом очувања српског „националног бића”, бацио је у сенку све тековине културе из српске културне традиције које су одударале од класичног националног обрасца, будући да се нису уклапале у мејн-стрим фолклора и руралне културе. Данашња демократски изабрана власт у Србији не чини ништа да сачува и оне вредности које су нераскидиво повезане са свеукупним (а не само са народњачким) бићем српског народа. Приметан је маћехински однос власти према оним урбаним слојевима становништва, интелигенцији и прилично девестираном „средњем слоју”, и то не само када је у питању њихов музички укус већ и културне потребе уопште (Божиловић, 2011: 1336). Услед опште фолклоризације и све веће клерикализације друштва, на пример, препушта се заборава стваралаштво и талентовани индивидуалци – музичари, композитори и извођачи, који су допринели развоју музичке културе у Србији, нарочито на плану забавне и цез музике. Сви они били су важни као креатори музичког укуса, али и више од тога. Социолошки гледано, они су обликовали друштвено понашање омладине, моделовали њихова морална схватања, идејна уверења, доприносили су новом и модернијем схватању живота и света. Музика је у највећој мери формирала урбани и неконформистички поглед на свет адолесцената, који је био супротстављен традиционалистичком поимању живота. Најпре цез у педесетим годинама минулог века, а потом рокенрол током шездесетих и седамдесетих, модернизовали су омладинску културу у Југославији, обликујући је по западним узорима. Ондашња социјалистичка власт, на челу са Савезом комуниста Југославије и Савезом омладине Југославије, у почетку је пружала извештајан отпор према западњачким „лудостима” (дуга коса младића, кратке косе девојака, „електричарски” рок бендови, неформално понашање) да би временом нашла заједнички језик са младима, имајући разумевања за њихов бунт против одраслих и деформација у систему. Партија је прихватила изазов новог времена и допустила да се „примеран југословенски омладинац” њише у ритму рокенрола, али уз поштовање тековина револуције (Раковић, 2012: 531). Колика је том приликом била искреност режима, остаје да се размишља, али једно је

сигурно: тадашња социјалистичка власт имала је слуха за новине у култури које је носио дух времена и понашала се у складу са њима.

Југославија је, нарочито од шездесетих година прошлог века, и у политичком и у културном смислу постала део глобалног феномена „лудих“, „непоновљивих“, „противречних“, „немирних“, „психоделичких“, „превратничких“ времена. О томе су сведочиле нове самопослуге по америчком моделу, страни часописи на киосцима, жвакаће гуме, цинс одећа и кока-кола, Дизнијеви филмови на малим екранима, али и Нобелова награда Иви Андрићу и „Оскар“ Душану Вукотићу. Било је то време свеопште модернизације и „американизације“ света, па и српског друштва (Вучетић, 2012: 44–45). Није случајно у том периоду било забележено бујање авангардних уметничких покрета, какви су Медиала, БИТЕФ и БЕМУС, или културних манифестација, попут ФЕСТ-а (уз бројне изложбе, концерте озбиљне, народне и забавне музике, ликовне колоније сликарских професионалаца и аматера-наиваца). Цензура која је постојала до средине шездесетих све више је лабавила, допуштајући да се култура развија по тржишним, до извесне мере контролисаним, условима.

Због свега тога има основа за закључивање да се култура у данашњој Србији налази на духовној низбрдици. Она је располућена, обогалена, потцењена и гурнута у задњи план развоја. Културни регрес узрокован је незапамћеном ретрадиционализацијом. Систематски је онемогућен критички став према прошлости, митовима и легендама. Култура је „изузета из времена“, а друштво укоренено у прошлости, из које не може да се види „шира слика“ садашњости – једнако у земљи као у свету. „Србија данас чврсто се држи традиције не увиђајући да је то заправо држање за ваздух – имате га у стиснутој шасти, а када је отворите њега више нема. Прибегава се решењима за која је тешко рећи да су рационална, а кривица се не види у сопственим грешкама него у 'светској сили и неправди'. Идеје политичке власти у Србији све више иду у правцу њене политичке модернизације/европеизације, али је политичка пракса нереална и антимодерна, и налази се у несагласју са главним трендовима друштвених кретања на глобалном нивоу” (Божиловић, 2012: 1131–1132).

У епохи глобализације, обликовања „културе света” (Леџнер и Воли, 2006), Србија данас тешко излази из предмодерног стадијума. Долази до рурбанизације, до провале руралних мотива у свакодневни живот грађана. Медијски се агресивно форсира фолклорни дух са одговарајућом иконографијом и реториком. Одржавање *status quo*-а у култури политичари оправдавају опасношћу од наводног губитка националног и

културног идентитета, што је проверено најсигурнији начин одржавања на власти. Политичка манипулација и инструментализација почиње тамо где престаје брига за подстицањем савремених и суштинских вредности културе једног друштва. Национални оквир културне политике у Србији представља непревазиђено традиционално наслеђе. То наслеђе промовише популистичку оријентацију у оквиру које се некритички прихвата „модерност” у култури и доводи до нејасног дефинисања „демократске транзиције” (Голубовић и Јарић, 2010: 10). Нимало случајно, у Србији су потпуно запостављене (готово бачене у запећак) мондијалистички и проевропски настројене личности које земљу уцртавају у културну мапу света, на рачун „национално освешћених” државних уметника – оних већ доказаних, уз млађу гарду надобудних, претежно књижевних, „постмодерних” националиста.

Све напред изречено односи се на културу у њеном најопштијем значењу, културу дефинисану као укупност начина живота друштва (Williams, 1965; Eagleton, 2002) или културу као симболички универзум (Cassirer, 1944; Geertz, 1973). Из тих општих матрица произилази и однос према култури схваћеној у смислу функционисања културних институција једнога друштва (позоришта, галерије, биоскопи, музеји, библиотеке). На тај начин, институционални ниво културе комплементаран је есенцијалном односу друштвене заједнице према култури као темељу друштва и основи функционисања друштвеног живота. Институције културе функционишу у складу за моделом (или моделима) културне политике за који(е) се дотично друштво определило. Културна политика планира се сходно општим тенденцијама друштвеног развоја базираних на идеологији одређеног друштва. Она у начелу омогућава очување културне баштине и културног идентитета, развој савременог уметничког стваралаштва, а такође подстиче учешће становништва у културном животу. Кључну улогу у свему томе има држава са јавним сектором (установе културе на националном и градским нивоима), затим приватни, профитно оријентисани део културног сектора, заједно са цивилним сектором који је посвећен раду са публиком.

Културна политика земаља у транзицији, у које спада и Србија, дубоко је зависна од старих модела културне политике и од исказаних захтева демократски оријентисаних интелектуалаца, окренутих углавном приоритетима националне културе. Карактеристике „прелазног” периода земаља југоисточне Европе углавном су једнаке за све. Свако „посттоталитарно” друштво прате нерешени економски односи, нестабилност политичког система, вербално преувеличавање значаја тржишта без потпуног успостављања тржишних односа, пораст националних

осећања, укидање цензуре из идеолошких, а увођење цензуре из верских и националних разлога. У домену културе престаје државна брига, а културне институције упућују се на тржиште које фактички још увек не постоји. У међувремену, интересовање публике (културне потребе) изузетно се смањило, а уметничко стваралаштво ни изблиза није вредновано као раније. У бризи за повратком вредностима националне културне традиције, већина културних политика постсоцијалистичких друштава представља политике очувања националног културног идентитета уз наглашен либерално-тржишни дискурс (што представља контрадикцију). У таквим политикама предност има пре свега већинска етничка група, према којој се дефинише и национални културни интерес и идентитет државе (Драгићевић Шешић и Стојковић, 2011: 41–42). У Србији упражњава се модел сличан наведеном обрасцу, а он је карактеристичан за земље у којима су на власти партије „деснице”. Такви односи не доприносе побољшању животног стандарда и унапређењу квалитета живота.

Због свега тога, у постсоцијалистичком периоду који се односи на земље экс Југославије долази до снажних осећања „југоносталгије”, тугаљиве реминисценције на живот у социјалистичкој Југославији. Новија социолошка истраживања феномена југоносталгије утврђују да се жал за прошлим временима не своди само на економско благостање и материјалну сигурност (што је без сумње веома важно), већ он обухвата културну и моралну сферу које су у време социјализма омогућавале живот у складу с нормама хуманости и људског достојанства. Чињеница је да носталгични наративи „обичних људи” на овим просторима не садрже само говор о прошлости него и критику садашњег тренутка.² Иако прва асоцијација на општи појам носталгије указује на конзервативно давање предности традицији наоштрб промене, у југо-српском случају ситуација је безмало обрнута – носталгија је мање жаљење за неком реалном „прошлом садашњицом”, а више жаљење за недостатком наде у напредак и вере у бољу будућност (Спасић, 2012: 587). Ако бисмо се послужили категоријалним апаратом савременог француског политиколога Доминика Мојсија (Moïsi), светска геополитичка стварност може се разделити на три културне зоне: наду, страх и понижење. Све оне конституишу се у односу на централну категорију *поверења*. При

² Музеј историје Југославије у Београду је културна институција коју посети више од 100.000 посетилаца годишње, што је значајан број имајући у виду да просечан музеј у Србији, по различитим основама, региструје и пет пута мање посетилаца у току године (Мартиновић, Јокић 2009:37). Ради се, несумњиво, о израженом интересовању за културна добра из историје једног од најзанимљивијих и најконтроверзнијих државотворних и културних експеримената у XX веку.

том, нада је показатељ поверења (убеђења да је данас боље него што је било јуче и да ће сутра бити још боље), страх представља одсуство поверења, а понижење је нарушено поверење оних који су изгубили наду у будућност (Mojsi, 2012: 19). Пренесено на терен наших разматрања, значи да је у некадашњој СФРЈ преовладала култура наде, наспрам културе страха и културе понижења, који данас (страх и понижење) окупирају емоције „обичног” грађанина Србије. Снижавање квалитета „нормалног живота” умањује реалну могућност да се циљеви (тежње, жеље, интереси) преведу у акцију. Отуда наслеђе социјализма доприноси високом степену очекивања од државе и несклоности ка индивидуалној иницијативи и грађанском активизму. У том контексту грађани праве паралеле између некадашњег релативно лагодног и сигурног живота у социјализму и горких животних искустава у периоду транзиције, дајући предност оном првом. Поставља се питање како живети са „социјалистичким наслеђем” у „постсоцијалистичком свету” и како се то наслеђе одражава на конституисање колективних идентитета данас. У сваком случају, актуелна културна политика мора рачунати на искуства социјализма и постсоцијализма и претворити их у свој ресурс.

Суноврат вредности и агонија културних институција

Спроведена истраживања (Ђукић-Дојчиновић, 2003; Голубовић и Јарић, 2010) показала су да је култура у савременом друштву Србије, иако генерално значајан развојни потенцијал, без адекватне подршке. Ту се превасходно мисли на улогу државе и других актера културне политике у стратешком планирању културног развоја и у спровођењу реформи традиционалних културних система. Културно посрнуће транзиционе Србије могуће је уочити истовремено у нормативном, институционалном и вредносном сегменту, који захтева системске напоре на редефинисању нових развојних циљева и стратегија, уз ништа мање значајне културне искорак самих грађана Србије.

Усвајањем Закона о култури 2009. године, култура је након скоро две деценије добила нове формално-правне контуре у Србији иако је по оценама стручњака овај Закон по много чему концепцијски мањкав и садржински непотпун. Годину дана од његовог ступања на снагу требало је донети Националну стратегију развоја културе, која је изостала. Посао на изради стратегије није окончан до данас, како се то обично образлаже, због промена у ресорном министарству, као да промена министра културе може и сме да угрози циљеве, приоритете и континуитет

културног развоја једне земље. У предизборним кампањама ниједна странка не помиње културу као важан сегмент друштва и државе, а многи подзаконски акти у сектору културе нису усвојени због неискривања политичке воље или компликованих административних процедура. Дакле, не само да српска политичка елита годинама уназад није ништа радила у оснаживању културе и унапређивању њеног развоја у Србији, него је, изгледа, учинила све да се то не догоди. Политички лидери у Србији не схватају да без подршке културе и спровођења осмишљене стратегије културне политике нема прогресивних промена у друштву. У прилог наведеном ставу сведочи и податак да је култури био намењен најмањи проценат буџетских средстава у периоду од више деценија унатраг, да би данас био срозан на мизерно недоследива 0,62 процента републичког буџета Србије.³ Ове године је најављено изостајање новца из државног буџета за финансирање и развој кинематографије, а отежана је и имплементација фискалних и пореских олакшица за улагања у културу (задужбинарство, донаторство), које би могле да оживе културну продукцију. Последице глобалне економске кризе одражавају се на готово игнорантски однос политичара према културној и уметничкој продукцији, према креативности и стваралачкој инвентивности. Можда најбољу слику односа према култури представљала је намера садашњег режима да укине Завод за проучавање културног развоја, једину институцију у Србији која се бави научно-истраживачким радом у култури и која је од суштинске важности за уобличавање приоритета културне политике. Култура за владајућу елиту у Србији, по свему судећи, представља непотребан раскош и сувишак, а важност културе за друштво најбоље осликава једна анегдота о Винстону Черчилу (Churchill), тадашњем премијеру Уједињеног Краљевства. Наиме, када је почео други светски рат, на предлог једног од његових министара да се средства потребна за Министарство одбране узму од Министарства културе, он је изјавио: „Ако укинемо културу, шта ћемо бранити” (сиц!).

Карактер културне политике видљив је и у броју, програмима и начину функционисања институција културе, то јест у оном слоју који се означава појмом културе „у ужем смислу”. У политици чији ставови генерално нису јасно артикулисани, а крећу се између традиционализма-национализма и модернизације-европеизма, ни културна политика нема јасне обресе. Она је, чини се, одвише стихијна и углавном фраг-

³ Какав је однос српских власти према култури и стваралаштву сведочи овај податак, нарочито уколико упоредимо буџетска издвајања земаља у региону (у Црној Гори се, рецимо, за културу издваја 2,5 одсто укупног буџета) или европских земаља (међународни стандард је 2,4 одсто државног издвајања за културу).

ментисана. По много чему у Србији се може говорити о маргинализацији културе. Закон о културној политици представља само један „суви административни оквир” којим се уређује однос државе и културних институција. „Али управо овај закон отворено показује како се схвата култура у данашњој Србији, односно да је култура потчињена политици, схваћена као само један ’сектор’ политичке власти, која суверено одређује надлежности културних установа” (Голубовић и Јарић, 2010: 121).

Програмска оријентација телевизије по много чему даје прилично верну слику културе Србије у целости. Такозвани јавни сервис или РТБ (или коалиција странака) на власти. У поређењу са некадашњим Првим програмом (РТБ) у социјалистичкој држави, данашњи „јавни сервис” налази се у озбиљном културном недостатку. Образовни програм ни приближно не остварује функцију коју је некад имао, из једног разлога – јер је напросто невидљив. Данашњи РТС је и у естетском смислу отишао наниже. Уметнички програм је дефицитан што се тиче „правих” естетских садржаја – недостају некада чувене ТВ-драме, као једне од ретких аутентичних телевизијско-уметничких изражајних форми, док је филмски програм на телевизији, колоквијално речено, збрдоздолисан и не пружа основе за неговање филмске културе. „Чување традиције” на РТС-у своди се на заморно репризирање (пра)старих и за данашње време анахроних ТВ серија, форсирање народног мелоса и народњаштва као стила живота⁴, уз свеопште поћириличење програма и протеривање латинице као „другог српског писма”. Већина приватних ТВ канала у Србији углавном је преоптерећена тривијалним садржајима, са чувеним изговором да они само следе „укус публике” и одговарају на „културне потребе”. Овим се пренебрегава данас заборављена истина о уметничком стварању и естетском уживању на коју је својевремено указивао Карл Маркс (Marx) у *Прилогу критици политичке економије* да „производња не доставља само материјал потреби, него и потребу материјалу”, те да „производња не производи само предмет за субјекат, већ и субјекат за предмет” (Маркс–Енгелс, 1976: 66–67). На укус се, дакле, мора гледати како са рецептивне, тако и са продуктивне стране. Културни посленици телевизије, али и других културних институција, нема-

⁴ Приказивање села и сеоског живота у псеудоромантичном, идиличном кич маниру (весела, свадбе, славе, такмичења у гурманлуку као привид традиционалне културе исхране – разне купусијаде, сланинијаде и остале „јаде”), затим подстицање наталитета кроз некакве „емисије за бебе” и слично. Све то у земљи у којој су села све више брисана са географске карте, земљи која је уништила село и сељака.

ју у виду ширу слику васпитавања укуса, већ само ону која им доноси брзу и лаку зараду. У том смислу, РТС је само софистицирана верзија оних телевизија које своје програме базирају на риалити шоу програмима и турбофолк музици, у којима се разноврсност и квалитет културних и уметничких програма смањују на рачун повећавања пропагандних садржаја и рекламних прихода. Код свих телевизија у Србији постоји конзументско схватање културе, при чему се култура своди на забаву и „убијање времена”, на хедонистички концепт појавности чија је сврха да задовољи потрошача лаким садржајима. Парадоксално, али структура и садржаји свих тв програма су такви да не показују тенденцију модернизације и иновирања у смислу прихватања или афирмације европских вредности, иако држава, наводно, стреми евроинтеграцијама.

Ситуација у издаваштву није нимало боља. Вођене профитом, многе издавачке куће не промовишу врхунске књижевне вредности и таленте, већ углавном лаке, забавне и површне садржаје који нису захтевни у погледу разумевања и естетског доживљавања. Углавном тривијални садржаји омогућавају да се уз ауторски потпис неке популарне естрадне личности, политичара или новинара, оствари продаја њихових књига у великим тиражима. Социолошки гледано, то се доводи у везу са образовном структуром становништва која је генерално врло неповољна, као и са преовлађујућим културним навикама и потребама. На формирање укуса и обликовање критеријума најбројније читалачке публике утиче и недостатак адекватне књижевне критике на културној сцени Србије, која се данас свела на произвољне процене пласиране преко медија, са намером да се, без обзира на уметничко-естетски квалитет, одређене књиге рекламирају и препоруче што већем броју конзументата.

Иако је крајем 19. века прво јавно приказивање филмске пројекције на Балкану било уприличено управо у Србији, непуних шест месеци после прве светске пројекције филмова браће Лимијер (Lumière) у Паризу, јубиларно подсећање на овај догађај затекло је српску кинематографију и филмску индустрију у врло лошем стању. Наиме, у области филмске индустрије у Србији дошло је последњих година до спорних приватизација већине биоскопа и филмских државних компанија, што се негативно одразило и на производњу филмских остварења.⁵ У последње две деценије број биоскопа у Србији нагло је смањен – 1990. године

⁵ Након продаје Београд филма 2007. године, једног од најуспешнијих државних предузећа у бившој Југославији, само један од 14 биоскопа некада у саставу овог предузећа наставио је са радом, остали су претворени у ресторане, кладонице, продавнице. Иста или слична ситуација је и са другим предузећима за производњу, дистрибуцију и приказивање филмова, као што су Дунав филм и Авала филм.

било их је укупно 370, а 2010. године само 126, од којих нису сви приказивали филмове (Статистички календар Републике Србије, 2012: 91). Податак да се највећи број биоскопа налази на територији Београда (20) и Војводине (31), јасно употпуњава закључак о све присутнијим регионалним разликама у области културног развоја, односно о политици неједнаког и централизованог развоја културе (Општине и региони у Републици Србији, 2011: 287).

Неке културне институције у Београду налазе се у озбиљној кризи. Музеј савремене уметности не ради, Народна библиотека је скоро деценију била реновирана, а Народни музеј затворен је 2003. године, када је повучена стална поставка због реконструкције зграде. Нема новца ни за обнову других значајних музеја, библиотека, галерија, нити пак за отварање и развој нових институција културе. Финансирање запослених, који имају најнижа примања од свих радника у јавном сектору, је такође значајан проблем, иако је највећи део буџетских издвајања за културу томе намењен. Изолованост институција културе у Србији, онемогућила је до сада њихов приступ озбиљним европским и светским фондовима за финансирање разних пројеката у култури. Њихова немогућност опстанка захваљујући само буџетским издвајањима, условљава их данас да се прилагођавају новим друштвеним и економским условима, да модернизују своје пословање и да се ангажују око прикупљања додатних средстава за реализацију својих програма. Овоме треба додати да су се ратна догађања, осиромашење становништва и осетан пад квалитета живота грађана, почевши од 1990-их, осликали и на културно тржиште у Србији. То је видљиво у смањеној посећености културних институција и манифестација (рецимо, број филмске публике је опао од 24 милиона у 1989, на 4,6 милиона у 2000, дакле око 80%), у смањеном броју купаца културних и уметничких добара и услуга (продаја књига од 1985. до 2000. године смањена је око 60%), генерално у готово свим сегментима културне продукције, као и јавне и приватне културне рецепције грађана Србије (Драгићевић Шеших, Бркић и Микић, 2012).

За актуелно стање српске културе у овом транзиционом времену не треба једино окривити политичку небригу и економску кризу. Модерни развојни пројекти у свету усмеравају посебну пажњу на улогу културних вредности у подстицању друштвеног прогреса. Промена културног миљеа, доминантних вредности и преференција је знатно сложенији, али и далекосежнији процес од изградње политичког, економског и правног система, који може бити вођен примерима добре праксе других земаља. Роналд Инглхарт (Inglehart), координатор пројекта под називом Светско испитивање вредности (*World Values Survey*), заступа

идеју да постоји снажна веза између културних вредности и политичког и економског учинка нација (Inglehart, 1997). Културна свест људи у Србији значајно је оптерећена наслагама традиционалистичких, популистичких и националистичких вредности, које се хране неконтролисаним мером самодопадљивости и зазирањем у односу на другачије од себе. Демократска културна политика, пак, подразумева могућност да се културни диверзитет адекватно искаже и буде видљив управо кроз културу. То значи да нарочито припадници рањивих, маргинализованих група у друштву имају права на слободу изражавања своје посебности кроз културне активности и садржаје. Отежано признавање или непризнавање оваквог права у свакодневном животу јасно апострофира вредносно засновану културну искљученост као значајан развојни проблем данашњег друштва Србије. Овај облик искључивања се првенствено препознаје кроз опстајање бројних предрасуда и стереотипа, усмерених према појединцима и групама које не припадају доминантној култури. (Цвејић, Бабовић и Пудар, 2011: 94-113). Најбоља потврда овакве констатације јесте недавно одржана изложба фотографија „Ессе homo”, шведске уметнице Елизабет Олсон Валин (Ohlson Wallin).⁶ Изложба која приказује Исуса међу трансексуалцима, HIV позитивним особама и геј мушкарцима, по речима ауторке, *веома је важан тест, који кроз уметничко дело показује колико државе заиста брину о људским правима и демократизацији културе*. Ова поставка изазвала је бројне контроверзе и озбиљне критике, а представници СПЦ и ултрадесничарских организација у Србији затражили су њену забрану. Будући безбедносно оцењено као „културни догађај високог ризика”, отварање изложбе омогућено је уз присуство две хиљаде полицајаца, што несумњиво говори о још увек јако утемељеним традиционалистичким вредностима у нашем друштву (ставови о важности Бога и религије, хомофобичност, апсолутни стандарди добра и зла, колективно потчињавање ауторитету). Имајући у виду овај случај али и безброј других, неопходно је уложити још много напора како би културна политика у Србији омогућила да се посредством културе стимулише социјална укљученост у складу са вредностима демократског друштва и правом сваког члана заједнице на исте шансе и једнак третман.

* * *

⁶ Изложба је одржана 3. октобра 2012. године у Центру за културну деконтаминацију у Београду, у оквиру активности организованих поводом обележавања „Недеље поноса”, манифестације којом припадници ЛГБТ популације настоје да скрену пажњу на угроженост својих права.

Под бременом свог историјског наслеђа, услед бројних унутрашњих и међународних околности, урбаних и руралних противречности, вредносних и развојних дисбаланса, Србија је у последња два века често узмицала пред бројним изазовима модернизације и чинила споре и тешке искорак у ново време. Транзиционо трагање друштва Србије за могућностима изласка из заосталости и отварања према европским процесима модернизације и друштвеног развоја, некада као и данас, догађало се у атмосфери опште онтолошке неизвесности и друштвене конфузије у погледу одабира развојних стратегија и циљева. Култура никада није била адекватно препозната ни призната као један од најбитнијих елемената друштвене трансформације и модернизације Србије. Забринутост Слободана Јовановића која се тиче занемаривања културног обрасца код Срба (а на рачун националног обрасца), иако уобличена готово пре пола века, једнако је актуелна и данас (Јовановић, 2005: 49). С правом су многи интелектуалци на прелазу векова, међу којима и Јован Скерлић и Исидора Секулић, као најважније приоритете у остваривању реформе друштва наглашавали реформу културе и стања свести, а спорост модернизације Србије препознавали у малобројној и неразвијеној културној елити. Чини се да су неки од круцијалних развојних проблема остали исти – и даље позиционирани у недостатку јасне свести о важности друштвене улоге и значаја културе за лични и друштвени развој, као и у непостојању јасно изражене политичке воље за осмишљавањем и остваривањем промена у културној сфери. Ово нас усмерава закључку да успех економских и политичких реформи у процесу даље модернизације и евроинтеграције транзиционог друштва Србије несумњиво захтева културни сензибилитет усмерен ка демократизацији и децентрализацији културне политике, оснаживању културне партиципације, анимирању интеркултурног дијалога и сарадње. Културни антагонизми и егоизми спадају у друштвено произведене ризике и опасности (пост)модерног доба, које грађани Србије могу превазићи развојем критичке свести, превазилажењем крутих традиционалних форми, афирмацијом креативности и артикулисањем квалитативно нових културних вредности.

Литература:

1. Božilović, Nikola (2011): „Vulgarizacija tradicije popularne muzike u Srbiji”, u: *Teme*, XXXV (4), 1323–1352.
2. Božilović, Nikola (2012): „Otpori modernizaciji kulture srpskog društva”, u: *Teme*, XXXVI (3), 1117–1141.

3. Cassirer, Ernst (1944): *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, Yale University Press, New Haven
4. Crespi, Franco (2006): *Sociologija kulture*, Politička kultura, Zagreb
5. Cvejić, Slobodan, Babović, Matija i Pudar, Gazela (2011): *Studija o humanom razvoju – Srbija 2010: izvori i ishodi socijalnog isključivanja*, UNDP Srbija, Beograd
6. Dragičević Šešić, Milena (2010): „Kulturna politika, nacionalizam i evropske integracije”, u: Katarina Tojić, Marijana Simu (ur.) *Biti iz/van. Ka redefinisaju kulturnog identiteta Srbije*, str. 104–121, Kulturklammer, Beograd
7. Dragičević Šešić, Milena i Stojković, Branimir (2011): *Kultura – menadžment, animacija, marketing*, Clio, Beograd
8. Dragičević Šešić, Milena, Brkić, Aleksandar and Mikić, Hristina (2012): *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, Country profile Serbia*, 13th edition 2012. Available from World Wide Web: <http://www.culturalpolicies.net>.
9. Đukić-Dojčinović, Vesna (2003): *Tranzicione kulturne politike: konfuzije i dileme*, Zadužbina Andrejević, Beograd
10. Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*, Jesenski i Turk, Zagreb
11. Fukujama, Frensis (1997): *Sudar kultura. Poverenje, društvene vrline i stvaranje prosperiteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
12. Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York
13. Godelie, Moris (1989): *Analiza tranzitornih procesa*, GEI SANU, knj. XXXVIII, Beograd
14. Golubović, Zagorka (2003): *Izazovi demokratije u savremenom svetu*, Centar za kulturu, Požarevac
15. Golubović, Zagorka i Jarić, Isidora (2010): *Kultura i preobražaj Srbije (Vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine)*, Službeni glasnik, Res publica, Beograd
16. Hobsbom, Erik i Rejndžer, Terens (ur.) (2002): *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd
17. Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in Forty-Three Societies*, Princeton University Press, Princeton
18. Jovanović, Đokica (2012): *Prilagođavanje – Srbija i moderna: od strepnje do sumnje*, Sven, Niš, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd
19. Jovanović, Slobodan (2005): *Kulturni obrazac*, Stubovi kulture, Beograd
20. Koliopoulos, John i Veremis, Thanos (2002): *Greece. The Modern Sequel: From 1831 to the Present*, Hurst, London
21. Lečner, Frenk Dž. i Boli, Džon (2006): *Kultura sveta: začeci i ishodi*, Clio, Beograd
22. Marks, Karl i Engels, Fridrih (1976): *O književnosti i umetnosti*, Rad, Beograd
23. Martinović, Dragana i Jokić, Biljana (2009): *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka Srbije, Beograd

24. Maširević, Ljubomir (2011): *Postmoderna teorija i film na primeru kinematografije Tventina Tarantina*, Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd
25. McLuhan, Marshall & Fiore, Quentin (1968): *War and Peace in the Global Village*, Bantam, New York
26. Mojsi, Dominik (2012): *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Clio, Beograd
27. Naumović, Slobodan (1994): „Upotreba tradicije – politička tranzicija i promena odnosa prema tradiciji u Srbiji 1987–1990”, u: Mirjana Prošić-Dvornić (ur.) *Kulture u tranziciji*, str. 95–121, Plato, Beograd
28. *Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011*, Republički zavod za statistiku, Beograd
29. Prošić-Dvornić, Mirjana (1994): „’Druga Srbija’ – mirovni i ženski pokreti”, u: M. Prošić-Dvornić (ur.) *Kulture u tranziciji*. str. 179–199, Plato, Beograd
30. Raković, Aleksandar (2012): *Rokenrol u Jugoslaviji 1956–1968. Izazov socijalističkom društvu*, Arhipelag, Beograd
31. Rot, Klaus (2012): *Od socijalizma do Evropske unije. Ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*, Biblioteka XX vek, Beograd
32. Skledar, Nikola (2012): *Sociologija kulture: pojmovi, teme, problemi*, Zatrešić: Plejada, Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić”, Zagreb
33. Spasić, Ivana (2012): „Jugoslavija kao mesto normalnog života: sećanja običnih ljudi u Srbiji”, u: *Sociologija*, Vol. LIV (4), 577–594.
34. *Statistički kalendar Republike Srbije 2012*, Republički zavod za statistiku, Beograd
35. Stojanović, Dubravka (2010): *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Peščanik, Beograd
36. Turza, Karel (1998): *Luis Mamford. Jedna kritika modernosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
37. Vučetić, Radina (2012): *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Službeni glasnik, Beograd
38. Williams, Raymond (1965): *The Long Revolution*, Penguin, Harmondsworth

Culture of Serbia in the jaws of modern life

Summary: This paper observes the Serbian culture in its last two centuries of existence, first within the context of modernization, and then globalization. Outside this historical context it would be impossible to explain the situation in culture hic et nunc. Since the Serbian culture shares the fate of other Southeast European cultures, its development and postsocialist experience is followed within this geopolitical entity. In the above cultural zone, modernization progresses with a number of difficulties since the Serbian society is burdened by its past, now as before. The Serbian culture responds to the challenges of modernization by closing off and isolating itself

from the "cultures of the world". With the assistance from the antimodern forces, it exhibits powerful currents of retraditionalization and remythologization.

The paper pays special attention to the transitional prospects of the Serbian culture and Serbian society. The authors provide a critical insight into traditionalism which has found its way as an antibody into the culture of Serbia, hindering it in its modernization and Europeanization (the adoption of European values). Historically speaking, Serbia has skipped several phases in its development, unlike other Western European societies. It did not have the experience of Renaissance, and it lived through a difficult era of "communist modernization" and totalitarian-authoritarian regime of the 1990s. Today, the Serbian culture is at the crossroads between retraditionalization and (post)modernization.

Finally, the attention is directed toward the current cultural policy in Serbia, and state and prospects of its institutions of culture. On the basis of the legal framework of the cultural policy and numerous examples which illustrate a cultural downfall of the contemporary Serbian society, it is concluded that culture is disregarded in Serbia through the negligence of the state, the absence of political will for cultural changes, the lack of clear awareness of the citizens of Serbia concerning the importance of culture and the misinterpretation of its importance for personal and general social development. The authors emphasize the necessity to encourage the development of cultural needs toward higher aesthetic, spiritual, and moral values, to create conditions for a social development which will be founded on the elite, and not elitist, culture, bearing in mind that modernization and social development of Serbia cannot occur without the understanding of the importance of cultural development and without raising the awareness for the acceptance of cultural diversity.

Key words: culture, tradition, modernization, globalization, transition, Southeast Europe, Serbia, cultural policy, cultural institutions, social development

ДРАГАН ДАМЈАНОВИЋ*
Град Београд
Градска управа града Београда
Београд

УДК 316.344.7:37(497.11)
Прегледни рад
Примљен: 01.09.2013
Одобрен: 23.09.2013

ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ РС

Сажетак: Начело једнакости представља једно од темељних начела у данашњем друштву. Уставом прокламовано одређење да су сви људи једнаки, те да се свако третирање појединца којем се због разлика на основу рођења или стечених особина угрожава или онемогућава остварење неког права односно којим се даје првенство другим особама искључујући или ограничавајући тиме одређену особу, представља дискриминацију. Податке о обиму, видовима дискриминације је тешко утврдити, будући да не постоји јединствена база евидентирања појаве дискриминације. Поред података који се могу добити од стране установа које се баве проблематиком дискриминације, као значајан извор јављају се подаци добијени од стране невладиног сектора. У раду је указано на одреднице у заштити деце од дискриминације у образовном систему Републике Србије, интеграције деце из маргинализованих група, значај постојања невладиних удружења и на крају закључак.

Кључне речи: једнакост, дискриминација, интеграција деце, невладин сектор

Увод

Устав РС зајемчује велики број људских права која су различита по свом садржају и карактеру и предвиђа општу заштиту од дискриминације. Начело забране дискриминације које је прокламовано Уставом РС – „Пред Уставом и законом сви су једнаки”¹, састоји се у уставним

* damjanovic.73@gmail.com

¹ Устав Републике Србије 2006. године, Службени гласник РС, бр.98/06, члан 21;

гаранцијама једнакости свих пред Уставом и законом, те у забрани дискриминације по било ком основу.

„Идеја о људским правима је настајала и развијала се постепено, у складу са објективним друштвеним условима у којима је егзистирала људска заједница са њеним различитим модалитетима.”² Заштита од дискриминације и остваривање људских права и слобода, данас представља једно од најосетљивијих питања у међународној заједници. Међународноправно схватање заштите људских права и слобода у новије време, прихватање и тежња ка универзалном регулисању истих у савременом правном поретку, те њихово уставно регулисање, представља добру полазну основу за ефикасну заштиту људских права.

Сложеност начина на који се дискриминација повезује са променљивим друштвеним односима, њена разноврсност, као и штетне последице које она прозводи на личном и друштвеном плану, довели су у Републици Србији до доношења Закона о забрани дискриминације³. Забрана дискриминације детета и ученика у Републици Србији, остварује се у складу са ратификованим међународним уговорима, Уставом Републике Србије и Законом о забрани дискриминације, као кривним законом у области спречавања и забране дискриминације.

Начело дискриминације, у дефиницији има делове који су и правни и политички и морални. „Дискриминација се обично описује као неправично и неразумно прављење разлике према појединцу или групи а пропо њихових личних својстава.”⁴ Реч дискриминација потиче од латинске речи *discriminare* – што значи одвајати, правити разлику, и у најширем смислу представља разликовање. Дискриминација означава и различито поступање према неким појединцима или групама на темељу чињенице која их одређује „различитима”. У том смислу „дискриминиран” значи „искључен”.

Иако је у данашњем свету, карактер суверености државе прихватањем међународног права делимично измењен, ипак су државе као носиоци суверености оне које на крају одлучују у којем ће делу остварити преузете међународне обавезе. У данашње време, када су политика и право у тесној вези, често због немања политичке воље, државе не извршавају своје преузете обавезе, па се дешава да и данас постоји сукоб између националних прописа и преузетих међународних обавеза. У

² М.Димитријевић, М.Симић, С.Ђорђевић, Увод у право, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2006, стр.386;

³ Закон о забрани дискриминације, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 22/09;

⁴ С.Ђорђевић, М.Палевић, Закон о забрани дискриминације (правна анализа), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2010, стр.11;

извештају Европске комисије о напретку Србије за 2012.годину, наводи се да је положај социјално угрожених и положај лица са инвалидитетом побољшан, а да је додатна пажња посвећена у циљу поспешивања остваривања њихових права у погледу образовања. Такође, дати су наводи да је остварен напредак на терену антидискриминационе политике, при чему је констатовано да од 450 жалби грађана које су упућене Канцеларији повереника за заштиту равноправности, да се највећи број односи на највећу групу која је дискриминисана - Роме, затим на лица са инвалидитетом и сексуалне мањине.⁵ Указивање државама на обавезе, које су преузета из међународних докумената и задужења из националних прописа, у савременом друштву, у великој мери данас су преузеле организације цивилног друштва. Према подацима и на досадашњем искуству, сарадња државних органа са невладиним сектором, углавном је почињила и завршавала се кроз финансијску подршку. Сарадња, механизми остваривања сарадње и стратегије за подстицање свих делова друштва за узимање већег учешће у реализацији, углавном не постоје. Област васпитања и образовања је део, где управо организације невладиног сектора могу да препознају и кроз свој рад сазнају потребе осетљивих друштвених група.

На примеру реализације пројеката Градске управе града Београда - Секретаријата за образовање и дечју заштиту⁶ са невладиним сектором, у даљем раду биће изнети примери сарадње.

Забрана дискриминације у образовном систему РС

Међународне институције које су устоличиле правне стандарде у области људских права, су пре свега Генерална Скупштина Уједињених Нација и Савет Европе. Доношењем декларација (које нису правно обавезујуће али које могу прерасти у правно обавезујуће) и конвенција (које су правно обавезујуће), наведене институције су преузеле активну улогу како би се афирмисао једнакоправан положај за сваку групу лица, у

⁵ Видети шире : Европска комисија, радни документ особља комисије - Извештај о напретку Србије за 2012.годину, поглавље 2.2.-Људска права и заштита мањина, Брисел, 10.10.2012.године;

⁶ Ранија организациона јединица Градске управе Града Београда под називом : Секретаријат за дечју заштиту; Скупштина града Београда, на седници одржаној 12.07.2012. године, донела је Одлуку бр. 020-288/12-С, о изменама и допунама Одлуке о Градској управи града Београда, којом су престале са радом организационе јединице Градске управе града Београда – Секретаријат за образовање и Секретаријат за дечју заштиту. Наведеном одлуком оформљена је нова организациона јединица Градске управе града Београда – Секретаријат за образовање и дечју заштиту)

различитим аспектима живота (економском, социјалном, културном итд.). Полазећи од Декларације о људским правима, Генерална конференција Организације Уједињених нација за просвету, науку и културу, усвојила је 1960.године Конвенцију о борби против дискриминације у области просвете. Конвенција термином дискриминација „подразумева свако прављење разлике, искључивање, ограничавање или повлашћивање које се заснива на раси, боји коже, полу језику, вери, политичком или другом убеђењу, националном или друштвеном пореклу, економском статусу или рођењу, и има за циљ или за последицу да уништи или да наруши једнакост у поступању у области просвете”⁷.

Конвенција о борби против дискриминације у области просвете, обавезала је државе чланице да тако формулишу националну политику, да иста буде прилагођена националним условима и обичајима, али и једнакост у могућностима и поступању у области просвете, а нарочито да спроведу обавезно и бесплатно основно школовање, да средње школовање буде доступно свима, да у свим државним школама настава буде на истом нивоу, да помогну и развију образовање лица које немају основно школовање и омогуће им да, према својим способностима наставе школовање, та да обезбеде без дискриминације припремање на наставнички позив.

Заштити од дискриминације увек припада место пре осталих људских права, због тога што су последице повређивања односно дискриминације особа, далекосежне. Управо због тога, дискриминација увек производи уставно кршење неког од људских права. Одредбама Устава Републике Србије установљена су најважнија начела – начела једнакости, равноправности и недискриминације. Члан 1. Устава, даје одредницу „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима”, док се дискриминација изричито забрањује : „Пред Уставом и законом сви су једнаки”⁸, и састоји се у уставним гаранцијама једнакости свих пред Уставом и законом, те у забрани дискриминације по било ком основу.

Уставом прокламовано начело забране дискриминације, разрађено је Законом о забрани дискриминације. „Друштвени развој у Србији је довео до откривања новог начина на који треба приступити регулисању

⁷ Видети шире: Конвенција о борби против дискриминације у области просвете, усвојена на XI заседању Генералне конференције ОУН за просвету, науку и културу, одржаном у Паризу од 14. новембра до 15. децембра 1960.године, „Сл.лист СФРЈ” Међународни уговори и други споразуми, бр. 4/64;

⁸ Устав Републике Србије 2006.године, Службени гласник РС, бр.98/06, члан 21;

односа међу људима, у којима примарну позицију има нужност нормативне забране дискриминације. Доношење Закона је уставно утемељено уважавањем норми којима је уставотворац упутио законодавну власт и читаву државу да се има кретати у правцу ширења демократије, слободе и индивидуализма. Чим је затечен „предмет” као номинална исказница изнад првог члана, нужно настаје и свест о могућности да се Закон о забрани дискриминације појави у улози посебног извора који утиче на правне норме садржане у другим законима.”⁹

У Републици Србији Закон о забрани дискриминације донет је у 2009. години. Закон обједињава ратификоване међународне уговоре, поштовање Уставом дефинисану забрану дискриминације и уређује систем заштите од дискриминације у правном систему Републике Србије. Усвајање закона представља значајан корак у даљем развијању демократског друштва у Србији, јер забрана дискриминације представља полазну основу, темељ демократског друштва. Закон дефинише да свако дете има једнака права и заштиту у друштву. Забрањено је дискриминисати дете према здравственом стању, брачном односно ванбрачном рођењу, јавно позивање на давање предности деци једног пола у односу на децу другог пола, као и прављење разлике према било којем обележјем дететових родитеља односно старатеља и чланова породице.

Закон о забрани дискриминације конципиран је у девет целина. Свака целина је засебна и обрађује одредбе закона почевши од дефинисања предмета закона, затим следе делови који носи називе : опште одредбе, опште забране и облици дискриминације, посебне случајеве дискриминације, део који се односи на повереника за заштиту равноправности, поступање пред повереником, судска заштита, надзор, казнене одредбе и прелазне и завршне одредбе.

Када се узима у обзир ратификована Конвенција о правима детета, Закон о забрани дискриминације, преузима и децу нарочито штити, на тај начин што је у делу о посебним облицима дискриминације, издвојио део „Дискриминација деце”, и дефинисао члан који гласи : „Свако дете, односно малолетник има једнака права и заштиту у породици, друштву и држави, без обзира на његова или лична својства родитеља, старатеља и чланова породице. Забрањено је дискриминисати дете, односно малолетника према здравственом стању, брачном, односно ванбрачном рођењу, јавно позивање на давање предности деци једног пола у односу на децу другог пола, као и прављење разлике према здравственом стању, имовном стању, професији и другим обележјима друштвеног поло-

⁹ С.Ђорђевић, М.Палевић, Закон о забрани дискриминације (правна анализа), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2010, стр.52;

жаја, активностима, израженом мишљењу или уверењу дететових родитеља, односно старатеља и чланова породице”¹⁰.

Начело једнакости и забрана дискриминације деце у области образовања, заснована је на законској и моралној претпоставци да се према деци које су са више основа различита, треба истоврсно поступати. Уопштено узевши, концепт једнакости и забране дискриминације означава забрану свих разликовања, издвајања или давања предности у образовању. Најчешћи облици дискриминације који се у регулативи помињу су раса, боја коже, пол, религија, национална припадност, социјални статус, брачни статус родитеља, физичко и ментално здравствено стање, физички изглед.

Право на образовање детета, представља једно од основних људских права и то право и његову неприкосновеност морају да штите сви правни системи. Па ипак, и поред тога свакодневно се у медијима објављује да се ово право не поштује, да се образовање не допушта одређеним лицима, од стране истих оних који би управо право на образовање требало да узимају као основни постулат живљења свих, без обзира на расу, пол, верску или полну опредељеност.

Образовање је једна од најзначајнијих вредности савременог становништва, која даје основ осталим вредностима. У том смислу, сви правни документи којима се прокламује право на образовање дефинишу и потврђују право на образовање, а уставни савремених држава одредбама о правима на образовање дефинишу као једно од првих права. Свако прокламовано и признато право, добија на вредности само ако је ефикасно правно заштићено. Зато и право на образовање мора од стране државе да буде заштићено одговарајућим правним нормама обзиром на изузетну важност права на образовање.

У извештају Европске комисије о напретку Србије за 2012. годину, у делу који се односи на образовање и културу, каже се да је ограничен напредак у области образовања, да је остварен одређен напредак у погледу социјалне инклузије деце из маргинализованих група, док је спровођење реформи споро и да су кадровски потенцијали и финансијски ресурси Министарства слаби.

Право на образовање је Уставом РС признато сваком грађанину Србије и омогућава похађање образовних установа у Републици Србији, и то од предшколских па до високошколских образовних установа. Основно образовање је обавезно и бесплатно, док је средње образовање бесплатно. Устав Републике Србије, дакле предвиђа да сви грађани без

¹⁰ Закон о забрани дискриминације, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 22/09, члан 22;

обзира на верску, националну и другу припадност, имају, под једнаким условима, приступ предшколском, основном, средњем и високошколском образовању. Закон о основама система образовања и васпитања, утврђује право ученика на заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања¹¹, преузимајући одредбе из Устава Републике Србије. Образовној установи забрањене су активности којима се угрожавају, омаловажавају, дискриминишу или издвајају лица, односно групе лица по основу расне, националне, етничке, језичке, верске или полне припадности, физичких и психичких својстава, сметњи у развоју и инвалидитета, здравственог стања, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, политичког опредељења, као и по другим основама уређеним законом којим се прописује забрана дискриминације, као и подстицање или неспречавање таквих активности¹².

Укључивање у систем образовања све деце, одсуство дискриминације и поштовање људских права, су вредности којима мора тежити свака савремена држава. Важност улоге образовања у напретку сваког друштва је неоспорна, као и чињеница да мењање и реконструкција образовног система, на начин на који се уводе позитивне иновације у систем образовања, доприносе позитивним променама. Непостојање дискриминације, интеграција маргинализованих група (пре свега Рома, али и група са инвалидитетом), мора представљати императив у образовном систему Републике Србије. Предвиђање и увођење ромског асистента у предшколско и основно образовање, представља позитивну иновацију у области образовања.

Деца Ромске националности, станујући са породицама у неформалним насељима, образовање су стицала углавном у специјалним школама. Услед постојања дискриминације, као и физичке неприлагођености окружењу, често су се налазила у ситуацији отежане могућности образовања, због чега су остајала на нижим ступњевима развитка и положаја у друштву. Услед културне депривације, нису била у могућности да одговоре на захтеве редовних школа, те се у пракси дешавало да родитељи деце захтевају управо специјално образовање због лакших програма и усклађивања програма са индивидуалним особеностима Ромске деце. Међутим, савремени процес образовања мора ићи у смеру обавезног редовног школовања и интеграције деце. Током евалуације образовања у РС, појаве укључивања деце у редовне токове васпитања и образовања, почевши од вртићког узраста, дошло је до прилагођавања и

¹¹ Закон о основама система образовања и васпитања, „Сл.гласник РС”, бр. 72/09, 52/11 и 55/13, члан 103 став 1. тачка 4.;

¹² Закон о основама система образовања и васпитања, „Сл.гласник РС”, бр.72/09,52/11 и 55/13, члан 44 ст. 1.;

системске подршке потреба ученика у редовним школама. Као кључна идеја инклузивног покрета, јесте реализација права на образовање за сву децу, која је дефинисана још у Конвенцији о правима детета.¹³ Једнакоправност у образовању обезбеђује да личне и друштвене околности не буду препрека образовању, док инклузивност подразумева обезбеђивање минималног стандарда образовања за све.

Циљ инклузивног образовања је да се сва деца с посебним образовним потребама уписују у редовну наставу, при чему им се обезбеђује подршка и школовање. Инклузија представља пре свега процес реконструкције образовних установа, како би исте одговориле потребама све деце, почев од вртићког узраста.

Укључивање у образовни систем деце из нехигијенских насеља на подручју града Београда

Градска власт града Београда у периоду 2008-2012.године, раселила је више породица из неформалних насеља, уз присуство и надзор невладиних организација, заменика, представника Управе за људска и мањинска права, мисије ОЕБС-а и делегације ЕУ и УН и Амнести интернационал (Amnesti Internationale). Након расељавања породица из неформалних насеља на подручју града Београда, формиране су нове мобилне стамбене јединице. Поред збрињавања породица, град Београд радио је на интегрисању деце Ромске националности узраста од 7 до 15 година, на тај начин што су приликом расељавања неформалних насеља на територији града Београда, („Газела” и „Белвил”), деци обезбеђена здравствена и социјална заштита, упис у школе, како би се деца укључила у образовни процес, едуковала и постала равноправни члан друштва. Такође, деци је обезбеђен превоз од насеља до школе, као и пратилац који је додатно помагао и родитељима и деци. У сарадњи са Министарством просвете, науке и технолошког развоја, свакој школи коју похађају ученици из ових насеља, одобрен је педагошки асистент за рад са ромском децом.

Као ресорно надлежна организациона јединица града Београда, Секретаријат за образовање и дечју заштиту (врши послове из делокруга изворних послова Града у области делатности образовања и дечје заштите, који се између осталог односе на сарадњу са Министарством просвете, општинским одељењима за друштвене делатности и другим републичким, градским и општинским институцијама које се баве поједи-

¹³ Видети шире: Конвенција о правима детета Уједињених нација, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, број 15/90 и „Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97;

ним областима образовања, сарадња са удружењима, невладиним организацијама и међународним организацијама и органима просветних власти других земаља) остварио је сарадњу са представницима из неформалних насеља и предузео кораке у вези остваривања права деце.

Незапосленост родитеља, сиромаштво, а посебно организовано просјачење, доводе до тога да је неопходно да друштвена заједница интервенише и утиче да се живот и рад деце на улици сведе, колико је могуће, на најмању могућу меру. Укључивање у образовни систем деце из нехигијенских насеља је позитиван друштвени и политички процес, али процес који неумитно носи са собом и одређене негативне појаве, као што су одбијање родитеља да децу пошаљу на похађање наставе (нпр. због неизласка на улицу и просјачења, умањени су приходи породице), затим неприхватања руководиоца образовних установа и просветног особља деце из неформалних насеља (тихи бојкот) итд.

Сва деца расељена из нехигијенских насеља уписана су у школе које су територијално најближе насељима у које су ромске породице расељене. Град Београд је омогућио да деца која су у нехигијенским насељима похађала наставу, наставе да уче и друже се са вршњацима у средини на коју су се прилагодили. Тако су нпр. деца из насеља Макиш 1 и 2, уписана на територији ГО Чукарица, у ОШ „Браћа Јерковић”, ОШ „Владимир Назор”, Школу за децу са сметњама у развију „Милоје Павловић” и Школу за основно образовање одраслих „Ђуро Салај” итд.¹⁴

Након уписа деце у образовне установе настављена је сарадња са образовним установама, затим вођење евиденције о броју уписане деце, похађања и изостанака са наставе и успеха ученика од стране Секретаријата за образовање и дечју заштиту. Промовисан је систем образовања, могућности које образовање пружа, почев од образовања у раном детињству, преко различитих профила средњег образовања и образовања за одрасле. Укључивањем додатних људских и финансијских ресурса који су стављени на располагање родитељима и установама, представљали су позитиван фактор утицаја на родитеље деце из нехигијенских насеља.

Школска година	Број уписаних ученика
2009/10	110
2010/11	120*
2011/12	98**
2012/13	81***

Табела 1.

¹⁴ Подаци преузети из Градске управе града Београда-Секретаријата за образовање и дечју заштиту;

*У школској 2010/11 години, уписано је 120 ученика, од којих се на евиденцији налази 97, јер су одређене породице напустиле насеље, а неке су добиле социјалне станове на коришћење и преселиле се у исте;

** У школској 2011/12 години, уписано је 98 ученика, од којих се сада на евиденцији налази 101, јер су се одређене породице доселиле у насеље;

*** У школској 2012/13 години, уписан је 81 ученик, од којих се сада на евиденцији налази 44, јер су одређене породице добиле социјалне станове на коришћење и преселиле се у исте;

Праћењем успеха деце расељене из неформалног насеља „Газела”, уписана у редовне основне школе, специјалну школу и школу за основно образовање одраслих на општинама Раковица, Чукарица, Барајево, Сурчин и Младеновац на крају школске 2009/2010 године, 80 ученика прелази у наредни разред или 72,70 % од укупног броја; 2010/2011 године, 73 ученика прелази у наредни разред или 75,25% од укупног броја; у 2011/12 години, 86 ученика прелази у наредни разред или 85,14% од укупног броја (табела 2).

Школска година / Успех	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13
Одличан	1 ученик или 1,00%	1 ученик или 1,03%	5 ученика или 4,95%	4 ученика или 9%
Врло добар	4 ученика или 4,00%	5 ученика или 5,15%	7 ученика или 6,9%	5 ученика или 11%
Добар	15 ученика или 13,00%	26 ученика или 26,80%	39 ученика или 38,61%	16 ученика или 36%
Довољан	13 ученика или 12,00%	16 ученика или 16,49%	18 ученика или 17,82%	5 ученика или 11%
Недовољан	9 ученика или 8,00%	-	-	4 ученика или 9%
Наставак у наредни разред са недовољним оценама од I до IV	11 ученика или 10,00%	9 ученика или 9,27%	3 ученика или 2,97%	-
Прелазак у наредни разред – описно оцењени I разред	4 ученика	16 ученика	14 ученика	8 ученика
Неоцењени	7 ученика или 6,00%	16 ученика или 16,49%	15 ученика или 14,85%	2 ученика или 5%
Понавља	5 ученика или 5,00%	4 ученика или 4,12%	-	-
Не похађа наставу	-	4 ученика или 4,12%	-	-

Табела 2.

Целокупан период, од адаптације до завршетка школске године, праћен је експанзијом похађања наставе, постизањем бољег успеха деце и показао је да процес укључивања у систем образовања, са адекватним

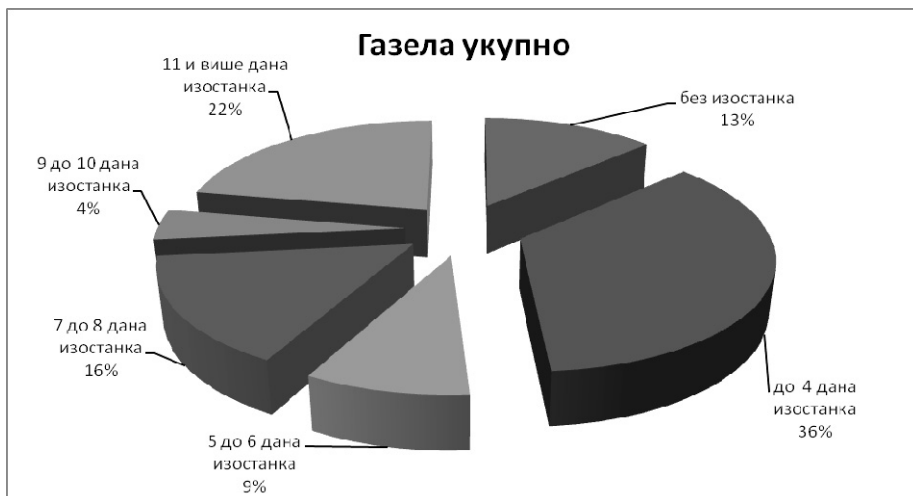
приступом и одсуством дискриминације, да деца постижу задовољавајуће резултате (иако су родитељи деце која похађају наставу у мањем или већем обиму незаинтересовани за образовање своје деце, јер су и сами без завршених основних или средњих школа, и немају разумевања за пружањем подршке образовања своје деце). Сарадња са родитељима је остваривана и у облику држања трибина, затим одржавања састанка на којима су присуствовали и представници невладиних организација.

На наведеним облицима консултовања, родитељима су пружене информације које се односе на упис у образовне установе (предшколске установе, основне и средње школе), премештај из једне образовне установе у другу, чување и враћање уџбеника и др. Представљањем процеса образовања, родитељима као једног од предуслова за бољим животом, успешним родитељством и укључивањем родитеља у остале сфере живота, одразило се на ненапуштање деце из образовних установа односно на повећање броја деце која су редовно похађала наставу. „Уопштено говорећи, обавештеност родитеља одсликава њихов образовни ниво. Постоји много доказа да укљученост родитеља има позитивне ефекте на постигнућа детета. Ово значи да ће они са слабијом подршком родитеља бити у неповољном положају, без обзира на то да ли је у питању домаћи задатак, саветовање око избора предмета студија или избора школе”¹⁵. Предузети кораци за подстицање родитеља да охрабрују децу да наставе са образовањем, постигнут већи степен сарадње, рад на комуникацији са децом, инсистирање на похађању наставе, побољшању услова за учење код куће, као и у боравак у продуженом боравку деце и рад са педагошким асистентима, допринели су да су деца у похађала наставу са минималним бројем изостанака. На тај начин, спречено је напуштање образовне установе и нередовно похађање наставе, и самим тим побољшан успех. У наредној табели су дати подаци о изостанцима деце са наставе у школској 2012/2013 години (деца расељена из нехигијенског насеља „Газела”), са укупно 45 ученика:

Деца расељена из нехигијенског насеља „Газела”	Број деце	Процент
Без изостанака	6	13%
До 4 дана изостанка	16	36%
5 до 6 дана изостанка	4	9%
7 до 8 дана изостанка	7	16%
9 до 10 дана изостанка	2	4%
11 и више дана изостанка	10	22%
Укупно :	45	100%

Табела 3.

¹⁵ Видети шире : Сајмон Филд (Simon Field), Малгоржата Кучера (Malgorzata Kuczera), Беатриз Понт.: (Beatriz Pont) „Нема више неуспешних : десет корака до једнакоправности у образовању”, Организација за економску сарадњу и развој, 2010 год., стр.68;

Графикон 1., уз табелу 3.

*Подаци из табеле и графикаона односе се на мај месец 201

Сарадња Градске управе града Београда са невладиним сектором

Као и сваки закон, ма колико био развијен и обиман, никада не може у потпуности да обухвати све промене које се дешавају на економском, правном, друштвеном пољу. Као један од видова унапређења правне регулативе државе, јавља се сарадња државних органа и органа локалне самоуправе са невладиним сектором, којим држава и локална самоуправа добијају податке и поспешују развој друштвене заједнице. Невладин сектор, имао је не малу улогу у дефинисању елемената Закона против дискриминације. Такође, у време израде Закона, мало је позната чињеница да је формирана група, од стране више невладиних организација, са називом „Коалиција против дискриминације”, која се је и бавила припремом Закона о забрани од дискриминације¹⁶.

Град Београд, путем конкурса, развио је релативно добру сарадњу са невладиним сектором у области дечје заштите и образовања. Кроз више конкурса, реализовано је више десетина пројеката удружења грађана из области дечје заштите и образовања. „Допринос града Београда развоју цивилног друштва на територији града огледа се у унап-

¹⁶ Видети шире : Коалиција против дискриминације, www.stopdiskriminacija.org

ређивању сарадње између Града и организација цивилног друштва и стварању могућности (услова) да грађани и њихова удружења, у партнерству са институцијама Града, учествују у развоју. Развијено цивилно друштво доприноси, у складу са својим могућностима, подизању нивоа свести грађана о важности њиховог активног учешћа у друштвеним догађањима и унапређењу нормативног оквира и институционалних механизма сарадње Града и цивилног друштва што је од посебног значаја за даље јачање демократских институција у Београду”.¹⁷

У склопу активности Секретаријата за образовање и дечју заштиту, у сарадњи са удружењем грађана „Центар за интеграцију младих”¹⁸, реализован је пројекат „Локални план акције за децу у Београду”. План садржи анализу положаја деце у граду Београду узраста до 18 година и стратешки је докуменат Града Београда. Сублимира краткорочне, средњорочне и дугорочне мере за период од 2012.године до 2107.године и ослања се на Национални план Републике Србије, на кључним принципима: недискриминација, најбољи интерес детета, право на живот, опстанак и развој и партиципација деце¹⁹. Такође, у сарадњи са удружењем „Центар за интеграцију младих” и ГО Нови Београд, отворен је „Дневни центар за децу улице”. „Дневни центар за децу улице”, конципиран је као дневни боравак за подршку деци, где ће она моћи да се склоне са улице бар неко време. У рад центра укључени су педагози, психолози, социјални радници, медицинске сестре и васпитачи. Према проценама удружења „Центра за интеграцију младих”, на улицама града Београда има неколико хиљаде деце које раде.

Поред израде Локалног плана акције за децу у Београду, отвореног Дневног центра за децу улице, остварена је сарадња путем конкурса и са разним струковним удружењима грађана из области образовања и дечје заштите. У складу са међународном иницијативом „Декада за инклузију Рома 2005-2015”²⁰, спроведен је и реализован конкурс из области васпитања и образовања у београдским основним и средњим школама.

¹⁷ Видети шире : Стратегија подршке развоју цивилног друштва на територији града Београда 2012-2017, званични сајт Града Београда: www.beograd.rs

¹⁸ Удружење Центар за интеграцију младих основано је 2004.године у Београду. ЦИМ је реализацију својих активности усмерио ка деци и младима укљученим у живот или рад на улици. Први резиденцијални програм „Свратиште за децу” ЦИМ је отворио 2007.године. Видети шире : Удружење „Центар за интеграцију младих” : www.cim.org.rs.

¹⁹ Видети шире: Локални план акције за децу Београда, званични сајт Града Београда: www.beograd.rs

²⁰ Међународна иницијатива у оквиру које су се владе Централне и Југоисточне Европе обавезале да у регионалним оквирима делују на унапређивање социјално-економског статуса и инклузији Рома

ма под називом „Инклузивне радионице”²¹. Као велики проблем приликом реализације пројеката, јавила се незаинтересованост и неукључивање родитеља и деце из осетљивих група. Тако нпр. у извештају Удружења „Родитељ”, у пројекту „Родитељски инфо центар – Прве године су најважније!” наведено је да : „Ниједно Ромско дете не похађа радионице и у том смислу смо организовали састанак са Црвеним крстом као организацијом која је у сталном контакту са ромским удружењима како бисмо дошли до родитеља.”²² Непосредан увид у потребе потенцијалних корисника програма и радионице на терену, представљају рад од непроцењиве важности за локалну самоуправу и државни апарат, како би исте предвиделе и омогућиле даљи развој пројеката у односу на циљну групу.

Закључак

У циљу унапређења права, свака држава треба да ради на остваривању принципа забране дискриминације, како не би остале само речи на папиру. Иако је забележен напредак у изменама позитивног права у Србији, као проблем јавља се имплементација закона и остваривање права припадника маргинализованих група. Обавезност једнакоправности мора утицати да држава идентично и уједначено примењује исте стандарде за све, док на моралном пољу, остаје нада да ће стандард једнакоправности бити испуњен. Невладине организације морају радити на развијању грађанске свести, стварању сарадње на свим пољима живота и наравно, покретање акција за које држава нема „слућа”.

Литература:

1. Ustav Republike Srbije 2006.godine, Službeni glasnik RS, br.98/06;
2. M.Dimitrijević, M.Simić, S. Đorđević, Uvod u pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2006;
3. Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS”, br. 22/09;

²¹ Конкурс Секретаријата за образовање и деčју заштиту за финансирање пројеката удружења грађана у буџету града Београда по јавном конкурс у износу од 3.420.000,00 динара. Предвиђена средства за финансирање предлога пројекта за област образовања у основним школама износу од 1.498.000,00 динара, док средства предвиђена за област образовања у средњим школама износу од 1.922.000,00 динара.

²² Подаци добијени у Секретаријату за образовање и деčју заштиту, из Главног наративног извештаја из пројекта „Родитељски инфо центар – Прве године су најважније!” - Успостављање „Интегрисаног центра за подршку родитељима деце у периоду раног развоја”, удружења Родитељ, страна 3.;

4. S.Đorđević, M.Palević, *Zakon o zabrani dikskriminacije (pravna analiza)*, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2010;
5. Evropska komisija, radni dokument osoblja komisije - Izveštaj o napretku Srbije za 2012.godinu, poglavlje 2.2.-Ljudska prava i zaštita manjina, Brisel, 2012;
6. Deklaracija o ljudskim pravima, Ujedinjene nacije,1948;
7. *Zakon o ratifikaciji međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*, Službeni list SFRJ, br.31/67;
8. *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Rim,1950;
9. *Zakon o ratifikaciji međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*, Službeni list SFRJ, br.7/71;
10. *Opcioni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, „Službeni list SRJ”- Međunarodni ugovori , br. 4/2001;
11. *Drugi opcioni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Službeni list SR-Međunarodni ugovori,br. 4/2001;
12. *Zakon o ratifikaciji međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*,Službeni list SFRJ, br.7/71;
13. *Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih nacija*, Rezolucija 44/25 Generalne skupštine UN,Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, broj 15/90 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97;
14. *Konvencije o pravima deteta*, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori,broj 15/90 i Službeni list SRJ, br. 4/96 i 2/97;
15. *Fakultativni protokol o prodaji dece dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta* Službeni list SRJ, br. 7/2002;
16. *Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta u* Službeni list SRJ, br. 7/2002;
17. *Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju*, Generalna konferencija OUN za prosvetu, nauku i kulturu, 1960;
18. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* Sl.glasnik RS, br. 72/09, 52/11 i 55/13;
19. *Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih nacija*,Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori,broj 15/90 i Službeni list SRJ- Međunarodni ugovor, br. 4/96 i 2/97;
20. *Sajmon Fild (Simon Field), Malgorzata Kučera (Malgorzata Kuczera), Beatriz Pont (Beatriz Pont): „Nema više neuspešnih : deset koraka do jednakopravnosti u obrazovanju”*, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, 2010;
21. *Zakon o udruženjima*,Sl. Glasnik RS, br.51/09 i 99/11;
22. *Koalicija protiv diskriminacije*, www.stopdiskriminacija.org
23. *Strategija podrške razvoju civilnog društva na teritoriji grada Beograda 2012-2017*, zvanični sajt Grada Beograda: www.beograd.rs
24. *Udruženje „Centar za integraciju mladih”* : www.cim.org.rs.
25. *Lokalni plan akcije za decu Beograda*, zvanični sajt Grada Beograda: www.beograd.rs

Prohibition of discrimination in the educational system of the RS

Summary: The principle of equality is one of the fundamental principles in today's society. The Constitution proclaimed the assertion that all are equal; therefore, any treatment of an individual that threatens or prevents exercising his/her rights or gives advantage to other persons excluding or limiting such individual in the process, due to the differences based on his/her birth or acquired characteristics, shall constitute discrimination. The data on the scope and types of discrimination are difficult to determine, since there is no single database for registering discrimination incidents. In addition to the data that may be obtained from the institutions dealing with the issues of discrimination, an important emerging source appears to be the data received from the non-governmental sector. The paper discusses terms in the protection of children against discrimination in the educational system of the Republic of Serbia, integration of children from marginalised groups, importance of presence of non-governmental associations, and finally gives the conclusion.

Key words: *equality, discrimination, integration of children, non - governmental sector*

ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ*
ЈЕЛЕНА МАТИЈАШЕВИЋ**
Универзитет Привредна академија
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

УДК 316.624
Прегледни рад
Примљен: 05.09.2013
Одобрен: 17.09.2013

НАСИЉЕ КАО ОБЛИК СОЦИО-ПАТОЛОШКОГ ПОНАШАЊА

Без мача, споразуми нису ништа друго до речи.
Томас Хобс

Сажетак: Чињеница је да откад постоји човек постоји и насиље. Међутим, последњих година, услови живота и рада савременог човека су се значајно променили. Између осталог, свакодневица просечног човека битно је угрожена ескалацијом различитих облика насиља, манифестованих тако да погађају виталне сфере функционисања. Шире посматрано, област социјалне патологије је последњих година прерасла у својеврсну научну дисциплину баш из тог разлога што социо-патолошке појаве чине окосницу савремених услова живота. Психолози, психијатри, социолози износе своја стручна мишљења и покушавају да објасне разлоге, но чини се да су и они затечени ескалацијом бесмислене окрутности. С обзиром да социјална патологија обухвата скуп различитих појава које се сматрају непожељним и негативним са становишта одређених општеприхваћених вредности и норми у друштву, поред криминалитета, алкохолизма, проституције, наркоманије, различитих облика дезорганизације група, значајна социо-патолошка појава јесте насиље. Имајући ову чињеницу у виду, пажња у овом раду усмерен је управо на насиље као облика социо-патолошког понашања.

Кључне речи: насиље, социјална патологија, социо-патолошке појаве

Увод

Људска природа је способна за величанствена дела, али и за најужасније ствари, што нам насиље нашег времена све чешће очигледно

* zeljkobjelajac067@gmail.com

** jelena@pravni-fakultet.info

показује. Према неким мишљењима, насиља је увек било, само се о њему није толико говорило. Према другима, никада није било толико насиља као данас. На почетку разматрања тематике насиља као облика социопатолошког понашања постављамо питање, да ли су наши погледи непромењени или смо постали хуманији и нетолерантнији на насилничка понашања па о овоме у последње времевише причамо?

Чињеница је да откад постоји човек постоји и насиље. У временима кад је човекова свест била усмерена на борбу за опстанак, агресивно понашање је било корисно у одбрани и нападу јер су преживљавали они борбенији и јачи. Понекад је насиље било последица страха од различитости, нераздевања туђег погледа на свет или културе. На глобалном плану, током целе историје човечанства није било времена кад се није водио неки рат и кад насиљем није настојала да се стекне нека корист. Заиста, увек је било насиља произашлог из погрешних уверења, осећаја угрожености, похлепе за туђим. Но, оно што наше време чини другачијим и што застрашује јесте ескалација насиља у коме свако може постати жртва безумног, бесмисленог насиља које је само себи постало сврха.

Још пре само неколико десетина година могли смо мирно да шетамо градовима без страха да ће нас неко осакатити или убити само зато што му је досадно. И тада је постојала досада, али никоме није падало на памет да је лек за досаду шутирање случајног пролазника. Није било потребе да се школе учљивим таблама означавају као места нулте толеранције на насиље. Подразумевало се да такве толеранције нема, а они који би прекршили то неписано правило били би обележени као лоши и проблематични, одбачени од ненасилне већине. Одлазило се на фудбалске стадионе и страствено навијало за свој клуб, али није било потребе да се доноси закон о навијачима како би се од насилне руље заштитили стварни љубитељи фудбала или инвентар стадиона. Некада је чак и у тучама уличних банди било неког кодекса понашања и осећаја части, па је нпр. било кукавички да се туче слабији од себе или неко ко лежи на поду. Ценила се храброст, али не окрутност. Пре само неколико деценија било је незамисливо да неки адолесцент дође у школу и пуца по ученицима и професорима с намером да убије (Нова Акропола, 20.04.2013.).

Данас свега тога има. Психолози, психијатри, социолози износе своја стручна мишљења и покушавају да објасне разлоге, но чини се да су и они затечени ескалацијом бесмислене окрутности. С обзиром да социјална патологија обухвата скуп различитих појава које се сматрају непожељним и негативним са становишта одређених општеприхваћених

вредности и норми у друштву, поред криминалитета, алкохолозма, проституције, наркоманије, различитих облика дезорганизације група, значајна социо-патолошка појава јесте насиље. Надовезујући се на све претходно речено, у овом раду фокус ће бити усмерен управо на насиље као облика социо-патолошког понашања.

Терминолошке дистинкције појма насиља и њему сличних појмова

На садашњем степену политичке науке наша терминологија не прави дистинкцију између битно различитих речи као што су „моћ”, „снага”, „сила”, „ауторитет” и, коначно, „насиље” - а све се те речи односе на дистинктне, различите феномене и једва да би могле и да постоје да не постоје ти феномени. По речима филозофа Ентревеса, моћ, власт, ауторитет: све су то речи чије прецизне импликације немају неку велику тежину у садашњем говору; чак их и највећи мислиоци понекад користе насумице. Ипак, треба претпоставити да те речи указују на различита својства, и да би, према томе, њихово значење требало пажљиво проценити и испитати. Правилна употреба ових речи је не само питање логичке граматике, већ и питање историјске перспективе.

У контексту теме рада, претходно наведене чињенице се могу појаснити и компарирати на следећи начин:

Моћ одговара људској способности не само делања, већ делања у сагласности. Моћ никада није својство појединца; она припада групи и постоји само онолико дуго колико се група држи заједно. Када за неког кажемо да „има моћ” ми, у ствари, кажемо да га је извесна група људи овластила да дела у њихово име. Оног тренутка када та група од које потиче моћ (*potestas in populo*, без народа или групе не постоји моћ) ишчезне, „његова моћ” такође нестаје. Када у свакодневном језику говоримо о „моћном човеку” или о „моћној личности”, ми већ у том тренутку реч „моћ” употребљавамо метафорично; оно на шта указујемо без метафоре јесте „снага”.

Снага недвосмислено означава нешто у једнини, индивидуални ентитет; то је својство инхерентно једном објекту или једној особи и припада њиховом карактеру, које може себе да докаже у односу према другим стварима или особама, али је у суштини независно од њих. Снага чак и најснажнијег појединца увек се може надваладати снагом многих који ће се често удружити из једног јединог разлога да униште снагу управо због њене особене независности. Скоро инстинктивно неприја-

тељство многих према једном увек се, од Платона до Ничеа, приписивало озлојеђености, зависти слабих према јакима, али ово психолошко тумачење не погађа суштину. У природи је групе и њене моћи да се окреће против независности, против својства индивидуалне снаге.

Сила, реч коју у свакодневном говору често користимо као синоним за насиље, поготово ако насиље служи као средство принуде, требало би да је у терминолошком језику резервисана за „силе природе” или за „силу прилика” (*la force des choses*), односно да укаже на енергију која се ослобађа физичким или социјалним покретима.

Ауторитет, термин који се односи се на појаве које је најтеже дефинисати, па се, према томе, најчешће погрешно користи, може се приписати особама - постоји тако нешто као што је лични ауторитет, на пример, у односу родитеља и детета, учитеља и ученика - или може бити службено овлашћење, као, на пример, у римском сенату (*auctoritas in senatu*) или у службама Цркве (свештеник може дати ваљан опроштај чак и ако је пијан). Обележје ауторитета је беспоговорно признавање од стране оних од којих се очекује послушност; није потребна ни принуда ни наговарање. (Отац може да изгуби ауторитет или ако туче своје дете или ако почне с њим да се расправља, односно ако се према њему понаша као тиранин или ако са њим поступа као са себи равним.) Да би се задржао ауторитет потребно је да се поштује особа или институција. Према томе, највећи непријатељ ауторитета је презир, а најсигурнији начин да се ауторитет поткопа јесте смех.

Насиље се издваја по свом инструменталном карактеру. Феноменолошки, оно је блиско снази зато што се оруђа насиља, као и све друге алатке, обликују и употребљавају ради увећања природне снаге, све док у последњој фази свог развоја не постану њена замена (Arendt, 1970).

О социјалној патологији и социо-патолошким појавама

Изворно значење термина социјална патологија јесте „наука о друштвеним болестима”. Једна од значајнијих дефиниција је да је „социјална патологија наука о социјалним појавама које својим патолошким испољавањем у виду агресије, токсикоманије, изопачености, негативно утичу на стање и развојне могућности у малим и великим социјалним групама” (Милосављевић, 1983). Овакво одређење социјалне патологије пружа могућност да се ове социо-патолошке појаве проучавају у друштвеној средини где се јављају, јер се њихово настајање и утицај односе на одређене уже или шире социјалне средине.

Област социјалне патологије од пре неколико деценија конституисана је као посебна научна област. По наводима аутора Муњиже, овде је потребан интердисциплинарни приступ, али је и мидицински, односно социјално-психијатријски аспект од великог значаја. Повезаност социјално-патолошких појава и психијаријских поремећаја је значајна и често представља велики проблем у диференцијалној дијагностици ових појава. Сазнања из различитих области психијатрије (која се бави, поред осталог, проучавањем улоге социјалних фактора у настајању одређених поремећаја), служе социјалној патологији у сагледавању неких аспеката одређених видова социо-патолошких појава. Ради потпунијег схватања предмета и развоја социјалне патологије уз већ поменути медицински аспект ових појава од значаја су и неке друге оријентације, као напр. социолошка која у себе укључује теорије девијантности или аберантног понашања, теорије социјалне дезорганизације и социјалних проблема, затим психолошка орјентација, пре свега теорија имитације, неприлагођености и фрустрације, затим примена дијалектичких метода и др (Муњижа, 22.04.2013: 3-4).¹

Приликом разматрања особености социо-патолошких појава, веома је битно на прави начин извршити њихову класификацију. При томе, треба поћи од најмање три главна постулата: 1) треба да буде обухваћена цела област социјалне патологије, 2) социјално-патолошке појаве морају да буду тако постављене да може да се уочи њихово место у јединственом логичком систему и 3) поједини типови социјално-патолошких појава треба да буду издвојени и сређени на основу основних карактеристика саме појаве.

У последње време, обухваћене су све три основне групе социјално-патолошких појава: социјалне болести, социопатије, односно поједини типови поремећаја личности и социјалне дезорганизације. Термин социјалне дезорганизације треба да се посматра у множини, пошто се овим појмом обухвата читава серија различитих врста социјално-патолошких појава. Све три основне групе појава су категоријално специфичне и међусобне зависне, и активне, поред тога оне су понекад и структурално помешане (Ibid.: 8).

Подгрупу социјалне болести карактерише низ заједничких особина у односу на критериолошки систем који је постављен у дефиницији социјално патолошке појаве: представљају најчешће масовне болести

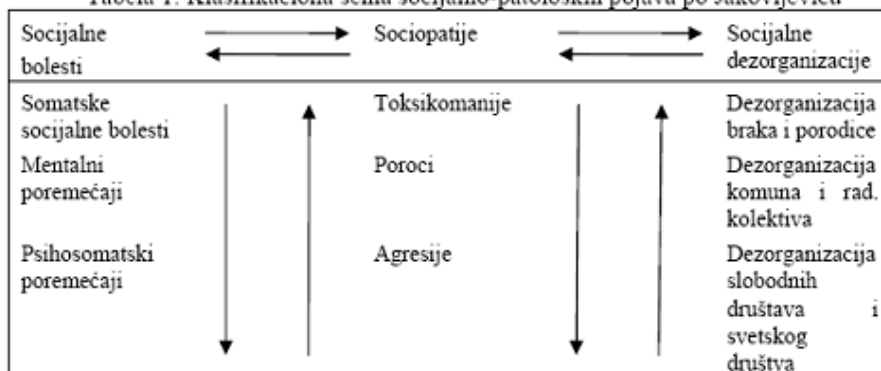
¹ Текст је део предавања специјализантима из психијатрије и социјалним радницима на Академској специјализацији из психосоцијалне рехабилитације. Касније је прерађен текст укључен као посебно поглавље у књизи проф Каличанина, затим у књизи „УВОД У КЛИНИЧКУ ПСИХОПАТОЛОГИЈУ”.

које имају низ заједничких особина и на тај начин доводе до поремећаја у функционисању друштва, за целу групу карактеристична је специфична динамика деловања друштвених узрока, имају специфичне друштвене последице. У оквиру ове групе може да се издвоји више сличних поремећаја од којих су најважније соматске болести, менталне и психосоматске социјалне болести. Социјалне болести утичу на стварање социопатских социо-патолошких поремећаја. Оне такође утичу и на стварање социјалних дезорганизација на тај начин што масовне болести чланова друштвених заједница изазивају низ материјалних и функционалних поремећаја у друштвеној структури и њеној динамици (Ibid.: 9).

Социопатије, односно поједини типови поремећаја личности представљају такву групу социо-патолошких појава које представљају групе и/или појединачне асоцијалне и/или антисоцијалне ставове и понашања. Манифестују се кроз абнормалне личности које се могу удруживати и у абнормалне организоване друштвене групе. Они су значајним делом условљени специфичним друштвеним узроцима уз садејство психолошких чинилаца и споредније деловање биолошких фактора. Они сви имају сличне друштвене последице, на њих се може деловати сличним друштвеним мерама. Неки аутори у оквиру социопатије издвајају три подгрупе: токсикоманије, перверзије и агресије (Ibid).

Социјална дезорганизација представља такву групу социопатолошких појава које карактерише неповољно и/или разбијено функционисање друштвених група и установа, где су укључени појединци као носиоци дезорганизационих процеса. Оне су условљене специфичним друштвеним узроцима и оне имају бројне последице на даљи развој дезорганизације и на остале социо-патолошке појаве. Могућност реорганизације, односно кориговање дезорганизованих појава требало би да буду доста комплексне друштвене мере. Унутар ове подгрупе налазе се дезорганизације брака и породице, локалне, комуналне и дезорганизације фирми и предузећа. Дезорганизација глобалног друштва и света не спадају у ову групу социо-патолошких поремећаја. Социјалне дезорганизације су интеракционо и структурално повезане са социопатијама и социјалним болестима. Исто тако су подгрупе у оквиру ове дезорганизације међусобно повезане, како деловањем, тако и својим структурним поретком. Тако на пример дезорганизације брака и породице, утичу нужно у разним видовима на све остале поремећаје, као што и они утичу на дезорганизацију брака и породице, пошто су чланови породице у исто време чланови осталих дезорганизованих група (Ibid).

Табела 1: Класификациона шема социјално-патолошких појава по Јаковљевићу

Извор: Јаковљевић (1971: 43).

Табела 1.: Класификациона шема социјално-патолошких појава аутора Владимира Јаковљевића, извор: Владимир Јаковљевић: „Увод у социјалну патологију», Београд: Научна књига, 1971, стр. 43.

Интересантно је поменути узрочност социо-патолошких појава. Нема сумње да је у овом домену заступљен моменат мултикаузалности који обухвата социјалне, психолошке, биолошке и физичке компоненте. Током времена, различита су становишта заузимања приликом разматрања етиологије социо-патолошких појава. Примарни узроци који су се притом искристалисали могу се подвести под следеће групе узрока: неповољни социо-економски услови живота (сиромаштво, социо-економске разлике, неповољни услови школовања, запошљавања, становања и др.); друштвени, културни сукоби (у породици, на послу, између појединих група-класа, етничких група); индустријализација, урбанизација, друштвене промене у целини; акултурација и асимилација (мењање образаца веровања и понашања услед промене културне средине и/ или миграције); социјална изолација (издвојеност појединаца из друштвених група и неповољна деловања средстава васпитања и пропаганде (масовне комуникације, глобална информатичка мрежа, мобилна телефонија и др.).

У последњој деценији све више се појављује потреба да се уоче заједнички узроци за скоро све групе социјално-патолошких појава. Неки аутори као генеричке факторе дефинишу следеће: институционални конфликт, аномију, мобилност и индивидуализацију у друштву. Неки сматрају да су генерички поремећаји у процесима: комуникације, конфликта, копенценције, асимилације. У психодинамском аспекту посебно се издвајају стрес и фрустрација човека у друштву. Нема сумње да је неразрешен, патогени конфликт основни генерички облик различитих

других етиолошких фактора. Као најважнији генерички социопатогени фактори наводе се: друштвена неуравнотеженост, заосталост, декаденција, друштвено брзо мењање (акултурација) и миграције. Низ појединачних психогених чинилаца могу такође да се уоквире у сличне групације као и већ наведени чиниоци. То значи да ли ће се у неповољним социјалним условима личност настојати да их превазиђе и/или да продуктивно измени ове неповољне социјалне услове или ће се абнормално прилагодити истима. На поједину личност неповољни социјални услови могу да делују на више различитих начина: поремећена социјализација, фрустрација у току развоја (осујећење потреба и путем социјалних стресова, траума, односно различитих облика насиља над личношћу). Од социо-психогених фактора у литератури се анализирају и следећи чиниоци: родитељско одбијање, доминација, страховање, претерана љубав и хиперпротективно понашање, хладноћа, крхка дисциплина у породици, ривалитет у породици, неприхваћеност од вршњака у школи и/или социјалној средини, сексуалне трауме, неуспеси и/или злоупотреба, комплекси ниже вредности, неповољна искуства у остваривању брачних, родитељских и професионалних улога, емоционално неуравнотежена интеграција личности. Од психолошких фактора у самој личности значајни су непотпуне и/или недовољне идентификације са социјалним узорима, стварање конфликтних ставова због супротних утицаја, неповољан развој личности због лоших формативних услова у социјалној средини удруживање са абнормалним личностима у патолошке групе у којима формира патолошке личности, страх, несигурност, осећање кривице, стид, досада и неадекватна одбрана од ових неповољних менталних просеца, интерперсонални односи и усамљеност (Ibid: 11).

Насиље као облик социо-патолошког понашања

Пре неколико година, док се враћала кући с факултета, у близини железничке станице у Панчеву у Србији, једну студенткињу је напао непознат мушкарац. Појавио се из мрака и одједном ју је оборио на земљу и ставио своје руке међу њене бутине. Она је покушавала да се одбрани и, у једном тренутку, употребивши сву своју снагу, окренула се према њему и ударила га у нос. Он ју је за моменат пустио и покрио своје лице. Она је искористила тај тренутак да побегне, али ју је он поново шчепао и ударио песницом у потиљак. Жртва је описала како се осећала на следећи начин: „Прекрила сам главу рукама, чучнула, као корњача која покушава да се заштити када се увлачи у оклоп. Ударао ме

је час у потиљак, час у темпорални део лобање, а ја сам молила за живот. Чинило ми се да траје читаву вечност, али у једном тренутку је стао. Погледала сам ка њему, осетила страх да побегнем, али је он направио пар корака у назад и ја сам кренула да трчим - сад или никад. Тада сам била гоњена животиња која је гребала ка светлости и чинило ми се да што брже трчим да сам све спорија и спорија. Спасла сам се, сачувала живот, али сам дуго после тога водила борбу да научим поново да живим” (Линдгрен и Николић-Ристановић, 2011: 13).

Једне касне вечери, на путу до куће, један младић из Београда је наишао на групу од шест младића који су били прилично пијани. Они су га изненада и неочекивано напали. Задобио је тешке телесне повреде и био је веома љут јер је био сасвим сигуран да ничим није испровоцирао то насиље. Пре него што је потражио лекарску помоћ, замолио је за помоћ чувара у оближњем кафи ћу, али је чувар одбио да му помогне (Ibid).

Дуго времена су једна тинејџерка и њена мајка биле малтретиране од стране оца и мужа. Он је стално био пијан и све је уништавао по кући. Када се девојка обратила служби за жртве ВДС инфо и подршка жртвама, имала је неколико повреда, била је дубоко узнемирена и преплашена, и рекла је да је отац покушао да је силује (Ibid).

Догађаји попут ових горе описаних се дешавају сваке године, месеца и дана. Готово у сваком тренутку, неко бива погођен неким актом насиља, које доводи до великих и дуготрајних патњи. Али, манифестовано насиље не погађа само жртве, њихове породице и пријатеље. Оно погађа целокупно друштво кроз стварање осећаја страха и несигурности.

Постоје ипак групе које су изузетно рањиве на било коју манифестацију насиља. Оно што је заједничко свим овим групама је да су оне у великој мери изложене насиљу управо због тога „ко су или шта су”. Тако су оне изложене виктимизацији због својих сексуалних склоности или боје коже, због тога што не могу да се одбране или зато што их други не разумеју, зато што не могу да користе своја грађанска права и тако даље. Стога акти насиља која се врше према овим групама нису усмерена само против појединца/ појединке, већ и против његовог/њеног порекла, културе, наслеђа или идентитета (злочини из мржње). Посебно рањиве групе су следеће: деца, жене, жртве расистички мотивисаног насиља, жртве насиља из мржње, стари, особе са инвалидитетом, особе на маргинама друштва, особе које путују, туристи, итд.

Деца могу да буду повређена на много начина. Она могу да буду физички или психолошки злостављана, сексуално нападнута, мал-

третирана и запостављена. Велики део насилних аката против деце врше одрасли из дечијег непосредног окружења – понекада, чак, и њихови законски заступници.

Када посматрамо жене као жртве насиља, површно посматрано, чини се крајње погрешним идентификовати половину светске популације као рањиву групу. Међутим, насиље према жена се често може окарактерисати као систематска репресија над женама као појединкама. Акти насиља, често се дешавају у кући. То може да буде физичко или психичко насиље, али и провале и оштећење имовине. У случају мушког насиља над женама, махом није у питању један изоловани догађај, који одређује ту рањивост жене, већ чињеница да он често представља део систематског насиља усмереног ка жени.

Расистички мотивисано насиље је општи појам којим се означава све врсте насиља која се врше због расе, боје коже, етничког или националног порекла жртве. При томе, акти насиља иду од уништавања имовине и личних ствари до вербалног и физичког злостављања, претње, сексуалног напада, подметања пожара и убиства. Расистички мотивисаном насиљу могу да претходе епизоде вербалног и физичког насиља, који не морају нужно да представљају криминалитет, али који могу да доведу до много озбиљнијих расистичких прогона. Примери тога су: непријатељски погледи, увреде, графити, остављање смећа на кућном прагу, неугодне жалбе, писање писама и позивање телефоном.

Злочини из мржње представљају акте насиља којима је заједничко то да укључују насиље према хомосексуалним, бисексуалним и транссексуалним мушкарцима и женама. Ови злочини иду од уништавања имовине, вербалног и физичког злостављања, претњи и узнемиравања, до сексуалног и физичког напада, подметања пожара и убиства.

Једну посебно рањиву групу чине стари као жртве насиља. Акти насиља против старих су углавном скривена од власти, а могу да се врше код куће или у дому за стара лица и другим институцијама. Ово насиље често врше рођаци или особе задужене за бригу о жртви. Може да буде психолошког, физичког, имовинског или сексуалног карактера

Још једну рањиву групу чине особе са инвалидитетом. Акти насиља која погађају особе са физичком или интелектуалном онеспособљеношћу су највећим делом исте врсте као и дела која погађају стара лица. То може бити било шта од напада до преваре, а могу да буду извршена од стране познатих и непознатих лица.

Особе које путују бивају изложене ризику да се суоче са додатним проблемима као последицом насиља, које је извршено док су били далеко од куће. Појединци могу да се нађу у другој земљи као туристи, сту-

денти, из медицинских разлога и/или због пословних обавеза. Последњих година ова група доживљава експанзију са великим бројем појединаца који привремено бораве у другој земљи због посла – тзв. „гостујући радници”. Многи акти насиља су усмерени управо према овом делу популације.

Особе које живе на маргинама друштва, као и они који имају криминални досије, такође чине рањиву групу у случајевима када су изложени насиљу. Једним делом то је због тога што њима недостаје заштита, коју друге групе имају, јер они ретко пријављују акте насиља властима, а делом и зато што им недостаје јака социјална мрежа, коју друге групе имају, а која може да омогући опоравак.

Хал (Hall, 1997 цит. према Линдгрен и Николић-Ристановић, 2011: 61) је показао да је ризик од изложености насиљу и претњама већи за младе него за старе, за мушкарце него за жене и за оне који су сами у поређењу са онима који су браку. Овај ризик је, такође, већи у великим градовима и густо насељеним регионима.

Постоје јасно идентификоване групе које су значајно више изложене претњама и насиљу у поређењу са општом популацијом. Једну групу оних који су изложени насиљу чине појединци који живе изван оквира „нормалног” друштва. То су маргинализоване групе попут затвореника (Helgesson, 1995 цит. према Линдгрен и Николић-Ристановић, 2011: 61), бескућника (Löfvenberg & Melin, 1999 цит. према Линдгрен и Николић-Ристановић, 2011: 61), оних који су исељени из својих кућа (Flyghed & Stenberg, 1993 цит. према Линдгрен и Николић-Ристановић, 2011: 61), потом тешки зависници од дроге и алкохола и осуђени криминалци (Lenke, 1973 цит. према Линдгрен и Николић-Ристановић, 2011: 61).

Још једна група која је изложена насиљу више него што је уобичајено укључује младиће који излазе у ноћне клубове, те су изложени ризику од насиља на јавним местима. Следећу групу чине самохране мајке мале деце, које су изложене насиљу у кући, и то често од стране познатих извршилаца. Најзад, једну групу чине они који су изложени насиљу због својих занимања, као што су полицајци, портири и радници обезбеђења, превозници, запослени у ресторанима, као и запослени у здравственим и пенитенцијарним институцијама.

Ако погледамо ситуацију у Србији, најбољу слику манифестованог насиља као облик социо-патолошког понашања пружају подаци спроведених истраживања у овој области. Тако, према истраживању Виктимолошког друштва Србије (Николић-Ристановић и Докмановић, 2006; Влашковић, 2008), Извештају међународног друштва за праћење

занемаривања и злостављања деце, Извештају Дечјег фонда УН и Геронтолошког друштва Србије, подаци су следећи²:

Подаци који се односе на жене као рањиву групу:

- Свака трећа жена у Србији је жртва физичког насиља у породици,
- Свака друга жена у Србији је жртва психичког насиља, а свака четврта је бар једном у животу била изложена физичком насиљу у породици,
- Сваког трећег дана у црним хроникама дневних новина у Србији извештава се о делу које је последица насиља у породици,
- Полицији се у Србији пријављује само 16,5% случајева насиља у породици,
- У 25% испитаних случајева насиље се понављало више од 5 пута,
- У 18% случајева, сем жене, злостављани су и други чланови породице,
- Чак 7.4% насилника користи оружје или оруђе којим може да зада тешке телесне повреде,
- У 74.8% случајева насиља над женама насилник је њен садашњи или бивши муж, а у осталим сл. то су очеви, мајке, деца,
- У 37.2% случајева насилник је под дејством алкохола,
- Од свих пријављених насилничких кривичних дела у Европи 25% се односи на злостављање супруга или партнерки.

Подаци који се односе на децу као рањиву групу:

- У Србији свако дете је бар једном било изложено неком облику насиља, а 10% их је перманентно изложено тежим облицима физичког или сексуалног злостављања,
- Свака трећа девојчица и сваки седми дечак у свету су сексуално злостављани пре своје 18. године,
- Године 2006. је четворо деце у нашој земљи умрло од последица насиља у породици,
- Деца се најчешће психички злостављају - у 29% случајева, а физички - у 22% случајева, а 4% деце је приморано да ради,
- 72% родитеља у Србији признају да су физички кажњавали своју децу и сматра да „батина јесте из раја изашла”.

Подаци који се односе на старе као рањиву групу:

- У Србији 5-10% старих људи је изложено насиљу,
- У свету је званично 4% старих људи изложено неком акту насиља, али се сматра да је реално проценат већи,
- Најчешће жртве су жене старије од 75 година са менталним и физичким недостацима,
- Најчешћи починиоци насиља - преко 50% су такође жене – кћерке и снаје жртава,
- Најчешћа врста насиља над старима је психичко насиље – 50%, док се физичко јавља у 19% случајева.

² Подаци преузети из истраживања Виктимолошког друштва Србије

Према истраживањима Београдског центра за безбедносну политику, спроведеног у 2012. години, издиференцирани су облици насиља који су највише брину грађане на простору наше државе (БЦБП, 2012: 5). Облици насиља и њихова процентуална заступљеност, приказани су у следећој табели.

	Облици насиља у Републици Србији који највише брину грађане:	Процентуална заступљеност
1	Вршњачко насиље у школама	86%
2	Насиље повезано са наркоманијом	85%
3	Насиље у породици	84%
4	Криминални обрачуни	80%
5	Напади на верске објекте и гробља	79%
6	Деловање екстремних политичких група	75%
7	Физички напади на Роме	75%
8	Деловање екстремних исламистичких организација	73%
9	Обрачуни између навијачких група	68%

Табела 2.: *Облици насиља у Републици Србији који највише брину грађане и њихова процентуална заступљеност; Извор: Београдски центар за безбедносну политику, Грађани Србије о насиљу, „Насиље у Србији”, 23.11.2012, стр. 5*

Према истом истраживању, 74% испитаног становништва сматра да је последњих година повећано насиље у Србији, 16% сматра да то није случај, а 10% се није изјаснило.

Даље, на питање који су по њиховом мишљењу главни узроци насиља у друштву, одговори су следећи:

- 53% испитаног становништва сматра да је узрок ескалације насиља лоша економска ситуација, сиромаштво и недостатак перспективе;
- 26% испитаног становништва сматра да је узрок ескалације насиља урушен систем вредности у друштву;
- 12% испитаног становништва сматра да је узрок ескалације насиља то што по њиховом мишљењу држава не ради свој посао;
- 6% испитаног становништва сматра да је узрок ескалације насиља лош образовни систем;
- 4% испитаног становништва сматра да је узрок ескалације насиља се по овом питању није изјаснило.

У следећој табели представљени су подаци који се односе на то ко је по мишљењу испитаних грађана на основу овог истраживања одговоран за насиље у Србији:

	Ко је одговоран за насиље у друштву:	Процентуална заступљеност
1	Држава / Влада	49%
2	Искључиво сами насилници	38%
3	Судство	34%
4	Полиција	30%
5	Политичке партије	30%
6	Они који провоцирају насилнике	22%
7	Родитељи насилника	20%
8	Медији	20%
9	Школство	15%
10	Цркве и верске заједнице	10%
11	БИА	4%

Табела 3.: Одговорни за насиље у друштву по мишљењу грађана Републике Србије; Извор: Београдски центар за безбедносну политику, Грађани Србије о насиљу, „Насиље у Србији”, 23.11.2012, стр. 9

Затим, у табели која следи представљени су одговори на питање да ли би, и у којој мери неко од испитаника употребио насиље у одређеним ситуацијама:

Употребио/ла бих насиље да заштитим:		
1.	Личну безбедност и безбедност породице	69% - вероватно / веома вероватно
		24% - мало вероватно
		7% - не бих знао/ла да одговорим
2.	Свој народ	43% - вероватно / веома вероватно
		46% - мало вероватно
		11% - не бих знао/ла да одговорим
3.	Традиционалне вредности и начин живота	35% - вероватно / веома вероватно
		54% - мало вероватно
		11% - не бих знао/ла да одговорим
4.	Ради скретања пажње политичара на економске проблеме	23% - вероватно / веома вероватно
		64% - мало вероватно
		13% - не бих знао/ла да одговорим

Табела 4.: Дозвољеност / оправданост употребе насиља у одређеним ситуацијама по мишљењу грађана Републике Србије; Извор: Београдски центар за безбедносну политику, Грађани Србије о насиљу, „Насиље у Србији”, 23.11.2012., стр. 11

И на крају, резултати испитивања грана Србије шта је најважнија мера које би држава требало да предузме ради смањења насиља у друштву су следећи:

	Предложене мере грађана Србије:	Процентуална заступљеност:
1	Да више хапси и кажњава	34%
2	Да побољша економију у земљи	28%
3	Да више улаже у спречавање насиља кроз образовање младих	26%
4	Да забрани екстремистичке групе	6%
5	Грађани који се нису изјаснили	4%

Табела 5.: Предлози мера грађана Србије које би држава требало да предузме ради смањења насиља у друштву су следећи; Извор: Београдски центар за безбедносну политику, Грађани Србије о насиљу, „Насиље у Србији”, 23.11.2012., стр. 20

Ако сагледамо претходно наведене податке добијене у оквиру истраживања, увиђамо да грађани Србије примећују повећање насиља у друштву и генерално су забринуте због ове појаве, као и то да је подршка и разумевање за насиље у Србији генерално на ниском нивоу. Затим, лоша економска ситуација се намеће као главни мотив узрока насиља. Даље, велика већина грађана није спремна да насиљем испољи своје незадовољство. И на крају, грађани подржавају борбу против насиља, али нису спремни да се лично укључе у њу (Ibid: 2).

Закључак

Сагледавајући тематику социјалне патологије и социо - патолошких појава учачамо изузетну актуелност друштвених девијација, а нарочито насиља као веома специфичне девијације. Друштвени односи и друштвени догађаји последњих година утицали су на значајно измењену динамику, структуру и распрострањеност насиља као социо-патолошке појаве. Данас је сасвим јасно да насиље није пратећи чинилац транзиције већ је његова природа дубоко прожета друштвеним односима. Насиље и друге друштвене девијације су један од главних блокатора савременог друштва. Карактер односа друштва према овој, али и према осталим социо-патолошким појавама од је суштинске важности за целокупан успех транзиционог преображаја и један од услова интеграције Србије у Европску унију. Зато је значајно проучавати друштвене девијације, и понаособ и у њиховом међусобном прожимању.

На крају, рад ћемо завршити са цитатом неуропсихолога Џејмса В. Прескота, који је обавио веома обимну упоредну статистичку анализу, којом је обухватио четири стотине преиндустријских друштава, и установио да културе код којих је заступљена физичка нежност према

деци нимало нису склоне насилним облицима понашања. Чак се и у друштвима без изразите нежности према деци одрасли устежу насиља, под условом да им није осујећивана сексуална активност у младости. Прескот сматра да су културе са предодређеношћу према насиљу сачињене од појединаца који су били лишавани - током бар једног од два критична раздобља живота, детињства и младости-телесних задовољстава. Тамо где се упражњава физичка нежност, готово да нема крађа, организоване религије и пакосног разметања богатством; у срединама, пак, где се деца физички кажњавају, јавља се ропство, честа убиства, мучење и сакаћење непријатеља, ниподаштавање жена, као и веровање у једно или више натприродних бића која утичу на свакодневни живот. Ми не разумемо у довољној мери људско понашање да бисмо потпуно разабрали механизме који стоје у основи тих односа, али смо у прилици да градимо претпоставке. Ове уочене везе несумњиво су битне. Прескот је написао: „Изглед да ће неко друштво испољити склоности ка физичком насиљу, ако је у њему заступљена физичка нежност према деци и ако је оно увиђавно према предбрачном сексуалном понашању, износе свега два одсто. Вероватноћа да ће до таквог односа доћи случајно износи један према сто двадесет пет хиљада. Не знам ни за једну другу променљиву величину развоја која се одликује тако високим степеном предиктивне вредности” (Сеган, 2001: 329-330).

Литература:

1. Arendt, Hannah (1970): *On Violence*, Harcourt Brace Jovanovich, New York
2. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Грађани Србије о насиљу (2012): *Насиље у Србији*, 23.11.2012.; http://www.mc.rs/upload/documents/saopstenja_izvestaji/2012/112312_BCBP-prezentacija.pdf (22.04.2013.)
3. Jakovljević, Vladimir (1971): *Uvod u socijalnu patologiju*, Naučna knjiga, Beograd
4. Lindgren, Magnus i Nikolić-Ristanović, Vesna (2011): *Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Odeljenje za sprovođenje zakona, Beograd
5. Lenke, Leif (1973): *Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm – en sjukhussurvey*. Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab (s.136-145)
6. Löfvenberg, Sofia & Melin, Peter (1999) *Hemlösa utsatt för brot.*. En pilotstudie på 25 hemlösa personer i Stockholm, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet
7. Milosavljević, Branko (1983): *Osnovi socijalne patologije*, Institut za dokumentaciju zaštite na radu-Centar za informativno-izdavačku delatnost, 67-130, Niš

8. Munjiža, Marko (2013): Socijalno-patološke pojave i psihopatologija, www.munjiza.com/ (22.04.2013.)
9. Nikolić-Ristanović, Vesna i Dokmanović, Mirjana (2006): Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu, Prometej, Beograd
10. Nova akropola (2013): Nasilje našeg vremena, <http://www.nova-akropola.rs/nasilje%20našeg%20vremena.htm> (20.04.2013.)
11. Segan, Karl (2001): Kosmos, 13. poglavlje – Ko govori u ime Zemlje, Narodna knjiga, Alfa, Beograd
12. Flyghed, Janne & Stenberg, Sten-Åke (1993): Vräkt i laga ordning, Konsumentverket, Stockholm
13. Häll, Lars (1997): Off er för vålds- och egendomsbrott, I Vålfärd och ojämlikhe i 20-årsperspektiv 1975-1995, SCB-rapport 91 (s. 303-325), Statistiska centralbyrån, Stockholm
14. Helgesson, Nilla (1995): Brottslingar som off er för brott, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

Violence as a form of socio-pathological behavior

Summary: The fact is that since have became a man, there is also a violence. However, in recent years, living and working conditions of modern man have changed considerably. Among other things, the everyday average person it is threatened by the escalation of various forms of violence, manifested by affecting the vital spheres of functioning. If we look beyond this phenomenon, the field of social pathology in recent years evolved into a scientific discipline that's exactly why the socio-pathological phenomena are the backbone of modern living conditions. Psychologists, psychiatrists, sociologists present their expert opinions and try to explain the reasons, but it seems that they caught the escalation of senseless cruelty. Given that social pathology includes a set of different occurrences that are considered undesirable and negative from the standpoint of certain generally accepted norms and values in society, in addition to crime, alcoholism, prostitution, drug abuse, various forms of disorganization group, significant socio-pathological phenomenon is violence. Keeping this fact in mind, the focus in this paper is directed precisely to violence as a form of socio-pathological behavior.

Key words: Violence, Social Pathology, Socio-pathological Phenomena

АНА БИЛИНОВИЋ *
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 316.356.2:316.4
Прегледни рад
Примљен: 11.05.2013
Одобрен: 23.07.2013

РЕСУРСНА ТЕОРИЈА „ПОРОДИЧНЕ И БРАЧНЕ МОЋИ”**

Сажетак: Теоријска и емпиријска истраживања односа моћи и образаца доношења одлука у савременој породици обележила су у великој мери социолошку литературу о браку и породици у последњих неколико деценија. Наведени подухвати сврстани су под окриље ресурсне теорије „породичне и брачне моћи”. На трагу ове теорије, велики број социолога породице покушао је да концептуализује породичну и брачну динамику користећи се основним начелима теорије размене и концептом ресурса. У раду ће бити приказани резултати бављења овом тематиком који су произвели бројне контроверзе које још увек, услед недовољно емпиријских и компаративних истраживања, онемогућавају прецизнију оцену релевантности концепта ресурса примењеног на поље брака и породице. У раду ће такође бити приказани неки од најзапаженијих, уједно и најконтроверзнијих подухвата у овој области проучавања, какви су концепт експлицитног брачног преговарања, концепт брачне (не)стабилности и концепт брачних алтернатива.

Кључне речи: породица, брак, теорија ресурса, теорија коалиција, брачне стратегије, структуре „породичне моћи”

Теоријско и емпиријско занимање за област „породичне и брачне моћи” иницијално је подстакнуто 60-их година 20. века обимном студијом Роберта О. Блада (Robert O. Blood) и Доналда М. Волфа (Donald M.

* anabilinovic@gmail.com

** Рад је настао током рада на пројекту Значај партиципације у друштвеним мрежама за прилагођавање евроинтеграцијским процесима (број пројекта – 179037), финансираном од стране Министарства за науку.

Wolfe) *Husbands and Wives: The dynamics of married living* (Мужеве и жене: динамика брачног живота). Иако методолошки критикована из разлога непрецизног дефинисања концепта моћи, као и због преобладајућег бављења „брачном моћи”, студија је пружила теоријско упориште за већину постојеће литературе о „породичној моћи”. Ослањајући се на теорију размене (v. Blau 1986) и са њом тесно повезану теорију ресурса, аутори су описали „породичну моћ” као „моћ у доношењу одлука која произилази примарно из ресурса које индивидуа може да обезбеди да би задовољила потребе другог члана породице и уздигла сопствене вештине у доношењу одлука” (Blood and Wolfe 1960: 34). Овако схваћена ресурсна теорија „породичне моћи” анализира унутарпородичну динамику као ону која је под великим утицајем и у знатној степену условљена ограниченим ресурсима сваког од чланова породице.¹ Претпоставља се да ће у ситуацији када одређени члан породице има мањи директан приступ одређеном ресурсу (или у ситуацији непостојања алтернативе за добијање истих ресурса), он придавати већу вредност назначеном ресурсу и бити спремнији да плати високу цену да би га обезбедио (Safilios-Rothschild 1976: 356). Ова висока цена може укључивати понуду многих других ресурса у замену, чак и прихватање или толерисање ускраћивања неких других релативно мање вредних ресурса од стране другог члана породице. Теоретичари на пољу ресурсне теорије „породичне моћи” (v. Sprey 1969; 1971; 1972; Rodman 1969; 1972; Xeer 1963; Gillespie 1971; Safilios-Rothschild 1970; 1976; Rogers 1974; Blood and Wolfe 1960; McDonald 1977) су сматрали да су неки од најзначајнијих ресурса чланова породице доходак, образовање, професија, старост, престиж и моћ. У зависности од варијетета, количине, важности и природе ових и других ограничених ресурса чланова породице, јављају се посебне „структуре породичне моћи”. На тај начин се „породична моћ” открива кроз непрестану конфронтацију „индивидуалне моћи” чланова породице (која се темељи на ограниченим ресурсима) у ситуацији доношења одлука.

¹ Ограниченост ресурса материјалне природе, као и времена, физичке и психичке енергије (пажње и преданости) карактерише све људске односе у већем или мањем степену (Chafetz 1981: 159). С обзиром на ограниченост ресурса, регуларни партнери или групе у интеракцији, укључујући и породицу, развијају правила која се тичу њихове дистрибуције. Таква правила обично погодују неким више него другима, као што и друштвене норме које се тичу дистрибуције друштвених награда (као што су доходак и престиж) теже да дају предност одређеном стратуму и групама у односу на друге (Chafetz 1981). Количина, врсте и начин дистрибуције ресурса међу укљученим странама утичу на природу њиховог односа (White and Klein 2008).

Сложеност концепта „породичне моћи”

Неколицина аутора (v. Sprey 1971;1972, Heer 1963) је скренула пажњу на теоријске и методолошке недостатке при анализирању „породичне моћи” као и на недовољно јасно дефинисан концепт моћи, услед чега је и дефиниција „породичне моћи” често била погрешно интерпретирана.²

Свакако је тешко спецификовати узроке и последице моћи уколико не постоји јасан концепт о томе шта је моћ.

Појам моћи прожима друштво у свим његовим аспектима и она је присутна у разним облицима испољавања и интензитетима у готово свим друштвеним односима. Иако је Карл Маркс (Karl H. Marx) по многим социолозима дао главни подстицај за проучавање друштвене моћи, Макс Вебер (Max Weber) је био тај који је извршио пресудан утицај на дефинисање појма моћи и сам концепт моћи у социологији. Према Макс Веберу „моћ представља изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то на чему се заснивају ти изгледи (Weber 1976: 37). Тиме је моћ схваћена као могућност да различити појединци и друштвене групе наметну другима своју вољу, без обзира на пристанак или отпор, а у циљу остваривања одређених циљева или интереса. Према томе, увек постоји могућност наметања воље, али и супротно од моћи, могућност отпора. Луис Козер (Lewis Coser) се у оквиру анализирања друштвених сукоба такође бавио проблематиком моћи дефинишући је као шансу да се утиче на понашање других у складу са сопственим жељама (Козер 2007). Моћ је уједно и проблематика за коју се може рећи да је одувек била привилегована тема Мишела Фукоа (Michel Foucault).³ Фуко је углавном критиковао марксистичко виђење моћи- виђење да је моћ концентрисана на једном месту, да је нужно само репресивна, те се та критика односила углавном

² У многим постојећим радовима на ову тематику (v. Chafetz 1980; Scanzoni and Polonko 1980; Gillespie 1971) (породична) моћ није експлицитно дефинисана већ су научници очито претпоставили да се подразумева шта је моћ. Поједини теоретичари (v. Safliios-Rothschild 1970; Sprey 1972) су истакли недостатак концептуалне методолошке софистицираности на овом пољу проучавања, упркос великом обиму истраживачких студија.

³ Мишел Фукоово схватање моћи је свакако међу најутицајнијим у савременој друштвеној науци. Иако је оно присутно у готово свим његовим делима, најбоље се може видети у делу *Надзирати и кажњавати: рођење затвора*. Пратећи историјски развој казних мера и стварање модерне институције затвора, Фуко запажа да су моћ и облици примене моћи доживели значајне промене, констатујући да је велика историјска транзиција у директним облицима примене моћи подразумевала замену њених присилних казних форми, мање или више скривеним и мање или више разуђеним дисциплинарним формама (Фуко, 1997: 154-156).

на исходиште, позицију и карактер моћи. Овакво Фукоово схватање моћи се мора схватити у ширем контексту његове мисли, у односу на теорију дискурса, где одређени дискурс може да делегира моћ и тиме свакоме пружи могућност њеног испољавања.

Једна од кључних ствари при концептуалном разјашњењу моћи представља разграничење моћи као атрибута индивидуе од схватања моћи као особине друштвене интеракције између две или више особа (Rollins and Bahr 1976: 620). Моћ не постоји ван друштвеног контекста, односно изван друштвених односа. Тиме је адекватније говорити о концепту „релативне моћи” као карактеристици друштвених односа. Поједини теоретичари друштвене моћи (v. Veber 1976; Hoffman 1960; Sprey 1972) су тврдили да је друштвена моћ релевантан концепт само када постоји конфликт циљева између две или више особа и група. Логика овог аргумента лежи у чињеници да је моћ једне особе као основа за контролу делања друге особе донекле бесмислена уколико би друга особа поступала на исти начин када би моћ била одсутна.⁴

Када се наведена схватања моћи примене на поље породичних односа јасно је да је а) породичну моћ адекватно мерити индиректно, путем радњи кроз које је нечија индивидуална моћ стављена на тест; (б) да се као таква мери кроз исходе доношења одлука и преговарања о конфликту и (ц) да је породицу најадекватније посматрати унутар обрасца конфликта, што имплицира примену обрасца размене и обрасца ресурса (Sprey, 1972: 235-236).

Истакнуто је да се у ресурсној теорији „породичне моћи” унутар-породична динамика анализира као она која је у знатном степену условљена ограниченим ресурсима индивидуа у породицу, који им пружају основу за испољавање „индивидуалне моћи” у ситуацији доношења породичних одлука. Оно што је неопходно истаћи је чињеница да је један од најбитнијих недостатака објашњења породичне моћи на основу концепта ресурса лоциран на пољу разматрања ресурса који су искључиво везани за традиционалне статусне линије прихода, престижа и моћи, кључне у друштвеној стратификацији. Могуће је да стереотипи мушке улоге нису дозвољавали укључивање других статусних линија и ресурса као једнаких, као што су љубав, секс или партнерство, упркос њиховом кључном значају унутар породице (Safilios-Rothschild 1976: 355).⁵

⁴ На пример, у процесу доношења одлука, ако муж покуша и успе да од жене издејствује сагласност у вези одређене одлуке коју је она већ заступала, упитно је да ли је муж контролисао понашање његове жене или је његова моћ заиста била основа за контролу (Спреу, 1972).

⁵ Упркос њеној важности, љубав је као специфични ресурс била готово потпуно занемарена при разумевању породичне динамике. Разлози за њено занемаривање су многостру-

Неопходно је нагласити да природа ресурсне размене међу члановима породице и сатисфакција или незадовољство релативним насталим „добитцима” и „трошковима” зависе од перцепције чланова породице о текућој размени. Из перспективе размене, постоји претпоставка да људи делају на начин максимизирања сопственог „профита”. Ако се током времена профит види као недовољан, било због тога што трошкови надмашују награду или због тога што је нето профит виђен као нижи од профита алтернативног чина или односа, перспектива размене налаже да ће учесник одлучити да не учини извесну радњу или ће окончати однос. Постојале су бројне дискусије у вези могућности тестирања теорије размене, која зависи од проблема одређивања а приори шта људи дефинишу као „добитак” и као „трошак.” Без таквог одређивања, теорија размене убрзо постаје таутолошка (Chafetz 1980: 406).

Истраживачи „породичне моћи” најчешће су користили процес „доношења одлука” аналогно процесу испољавања „породичне моћи” из разлога претежне употребе статичких модела друштвене реалности у социолошкој теорији. Статички модел „породичне моћи” аналоган је ситуацији „сума 0” игре и претпоставља да увек постоје добитник и губитник (McDonald 1977). Реалистичнији модел процеса породичне моћи је „не-сума 0” игра, где је теоретски могуће да више индивидуа може добити или изгубити (Olson and Rabunsky 1972). Овакав динамички модел фокусира се на реципрочну природу породичне интеракције, супротно статичком моделу који се фокусира на исходе породичних процеса.⁶ Џет Спреј (Jetse Sprey, 1972) је предложио „стицање моћи” као алтернативу „индивидуалне моћи” у брачној ситуацији и дефинисао је кроз сталну конфронтацију у којој су „инпути” моћи свих индивидуа реципрочно стављени на тестирање.

Потребно је осврнути се на још једну битну карактеристику (породичне) моћи, наиме, њену „коалициону природу”. Коалиције моћи свакако одређују структуру „породичне моћи”.

Овом тематиком се бавио Теодор Каплов (Theodore Caplow) који је тријаду мајка-отац-дете назвао „примарном тријадом”. Истакао је да

ки: а) љубав је била посматрана као субјективни, неухватљиви осећај који се опире операционализацији и мерењу; б) била је третирана као константа услед претпоставке да се људи жене/удају из љубави и остају у љубави до смрти/развода; ц) мушки социолози породице сматрали су љубав „меким, женским” варијаблом која не може бити третирана једнако као „тврде” варијабле као што су оне социоекономске природе (Safilios-Rothschild, 1976: 357).

⁶ Чињеница да је моћ заједничка реципрочна активност илустрована је налазом (v. Olson and Rabunsky 1972) да су индивидуе могле валидно изјавити које су одлуке донете, али нису биле способне да валидно изјаве ко их је донео.

постоје и друге значајне породичне тријаде, као што је „рођачка тријада”, али је „примарну тријаду” сматрао основним типом (Caplow, наведено према White and Klein 2008: 191-192). Према Каплову, чланови породице формирају коалиције на бази релативне моћи сваког члана. Ако отац има већу моћ од уједно мајке и детета, могућа је „добитна” коалиција између мајке и детета. Каплов је такође сугерисао да се током породичног животног циклуса мења релативна моћ њених чланова, услед чега се мењају и потенцијалне коалиције. Тако је претпоставио да се типична породица развија од дијаде у којој муж/отац, обично има више моћи него жена/мајка ($O > M$). Како дете сазрева, коалиција између мајке и детета тежи да „поништи” „индивидуалну моћ” оца ($O = M+D$). Ово врло вероватно подстиче оца да уђе у коалицију са мајком ($O+M > D$). Временом ће коалиција између мајке и детета надмашити реактивну моћ оца ($O < M+D$). Наравно, Каплов је разумео да коалиционе стратегије постају комплексније када постоји више од једног детета у породици или када је породица једнородитељска (Caplow, наведено према White and Klein 2008: 191-192). Остаје да се истражи да ли су коалиције моћи унутар породице производи специфичних линија деловања или су темељне компоненте које одређују опште обрасце породичне интеракције (McDonald 1977: 614).

Ресурсна теорија „брачне моћи”

Ресурсна теорије „брачне моћи” се за разлику од ресурсне теорије „породичне моћи” односи на подручје анализирања брачних односа који се посматрају из перспективе ресурса које поседују сваки од партнера/супружника. Претпоставља се да ће у ситуацији доношења одлука, када један од партнера/супружника има мањи директан приступ одређеном ресурсу (или у ситуацији непостојања алтернативе за добијање истих ресурса), он придавати већу вредност том ресурсу и бити спремнији да плати високу цену да би обезбедио назначени ресурс (Safilios-Rothschild 1976: 356). Ова висока цена може укључивати понуду многих других ресурса у замену, чак и прихватање или толерисање ускраћивања неких других релативно мање вредних ресурса од стране другог члана породице. У зависности од исхода ситуације, структуру брачне моћи је могуће категорисати као а) муж- доминантан; б) жена- доминантна и ц) егалитарни (McDonald 1977: 613-614).

Ресурсна теорија „брачне моћи” послужила је као основа за извођење два специфична концепта а) концепта експлицитног брачног преговарања и б) концепта брачне (не)стабилности и брачних алтернатива.

Концептуални приступ експлицитном брачном преговарању - ка теорији супружничких стратегија

Једна од главних критика упућена литератури о „брачној моћи” истиче њену готово искључиву фокусираност на исходе, а не процесе одлучивања у оквиру брачних ситуација. Као разлог за такво стање најчешће је навођено да је „процесе одлучивања” изузетно тешко концептуализовати и операционализовати (Sprey 1971). Иако не постоји универзални модел путем кога би било могуће истражити сва подручја брачних (не)споразума и конфликта, постојали су покушаји презентовања општих образаца и модела брачног преговарања.

У литератури о „брачној моћи” најчешће је коришћен општи модел који је настао на темељу идеје Анселма Штрауса (Anselm L. Strauss) и онога што он назива „експлицитним брачним преговарањем” (v. Scanzoni and Polonko 1980: 31-32). Експлицитно брачно преговарање се према Штраусу анализира на основу тростепеног модела кога чине променљиве друштвеног контекста, процеса и исхода (Scanzoni and Polonko 1980). Променљиве друштвеног контекста састоје се од најмање четири скупа. Претпоставља се да диспаритет међу партнерима у поседовању променљивих друштвеног контекста утиче на стратегије преговарања као и на степен моћи преговарања, односно могућност да се оствари модификација позиције (Scanzoni and Polonko 1980: 32). Следствено томе, променљиве друштвеног контекста и променљиве процеса утичу на исход у правцу консензуса или несагласности.

С обзиром на мноштво различитих променљивих друштвеног контекста, димензије породичног контекста могу се организовати у најмање четири скупа.

Први скуп, композициони, чине променљиве које укључују старост партнера, дужину трајања брака (укључујући и то да ли је брак први или поновљени), старости и број деце, уколико она постоје (Scanzoni and Polonko 1980: 32).

Други скуп, односно променљиве ресурса, укључује факторе као што су образовање, пословни статус, приход, број радних сати у недељи, број радних недеља у години. Остали ресурси у овој групи су оно што Штраус назива „искуство у преговарању”, односно „инструменталне вештине”, као што су способности које генеришу постизање циљева у системима ван породице (Scanzoni and Polonko 1980: 32).

Трећи скуп променљивих друштвеног контекста представљају оријентације које усмеравају преговарачку моћ. У том смислу се као

наведене оријентације особе при преговарају јављају самопоштовање, склоност према родној улози, важност предмета преговарања (Scanzoni and Polonko 1980: 32).

Четврти скуп променљивих чини оријентација особе према претходном преговарачком понашању друге особе, односно оне са којом се преговара (Scanzoni and Polonko 1980: 32). У том смислу се део контекста текућег преговарања налази у сумирању предходних искустава и реакција при преговарању са „другом страном”. Брачна преговарања према Штраусу могу бити „једнократна”, „поновљена”, „секвенционална” и „серијска или везана” (Scanzoni and Polonko 1980: 32).

Модел експлицитног брачног преговарања какав је предложен од стране Штрауса не садржи елаборацију стратегија, односно тактика преговарања. Ради потпунијег објашњења модела процеса брачног преговарања неопходно је анализирати четири кључне стратегије које супружници користе при решавању брачних конфликта..

Џенет Чафец (Janet S. Chafetz) међу доминантне стратегије убраја употребу ауторитета, контроле, утицаја и манипулације. Обично се ове стратегије са изузетком манипулације (која је ретко дискутована) посматрају као различите манифестације типова „моћи” (Chafetz 1980). Наведене стратегије разликују се у три тачке: према трошку који подразумева њихова употреба, према потенцијалу за добитак од њихове употребе и према количини подршке обезбеђене од стране институционалних извора који су екстерни брачној вези. Ауторитет и контрола су „ојачани” институционалним изворима изван брака, односно, ауторитет правом, религијом и обичајима, а контрола првенствено економским институцијама. Утицај и манипулација су највећим делом „интерни” брачној вези и стога немају додатну подршку која долази од споља. (Chafetz 1980: 410).

Према Чафецовој, постоји имплицитна претпоставка да се супружничке стратегије употребљавају на начин максимизирања користи произашле из њихове употребе, односно минимизирања трошкова које повлачи њихова употреба. Наведене четири стратегије конституишу дводимензионалну таксономију, са димензијама које узимају у обзир а) да ли или не прималац покушаја стратегије тежи да припише легитимитет напорима онога ко испољава стратегију; б) опсег (већи или мањи) до којег је примена стратегије видљива или очигледна за оба партнера (Chafetz 1980: 404).

О ауторитету се може говорити у ситуацији када институционалне норме подржавају право носиоца улоге да доноси одлуке које обавезују носиоца комплементарне улоге. Концепт ауторитета укључује сродан

концепт легитимитета. Тако се може говорити о ауторитету као стратегији у случају када особа позива другу особу да се повинује и искаже сагласност са његовом/њеном жељом на основу легитимног права да донесе такву одлуку (Chafetz 1980: 402). Контрола постоји када је једна особа/група способна да учини да се друга особа/група понаша и делује онако како он/она/група жели, без обзира на жеље друге особе/групе. Ауторитет је у овом смислу легитимизована контрола. Утицај постоји када једна особа/група убеђује другу особу/групу да се сложи са предложеном одлуком. Основа утицаја је супериорнија експертиза, односно знање о конфликту који је у питању. Манипулација постоји када једна особа издејствује сагласност односно повиновање од друге особе/групе, (не)упражњавањем одређених понашања на прорачунатој претпоставци да ће доћи до повиновања друге особе/групе. За разлику од остале три стратегије, манипулација је прикривена пракса.

Опште узето, ауторитет је тип стратегије са малим „трошковима” и потенцијалом великог „добитка”. Са друге стране, неуспех при употреби ауторитета (када је то сврсисходно) је веома „скуп”. Ако особа поседује ауторитет (стечен његовом/њеном улогом) али га не користи, они над којима би особа требала да га примењује могу током времена повући легитимитет носиоцу ауторитета (Chafetz 1980: 407). Ако, на пример муж, по обичају, има ауторитет али га не користи, жена може постати навикнута да доноси одлуке. Касније, ако муж покуша да користи ауторитет, наћи ће се у ситуацији да му жена више не гарантује право доношења одлука.

Покушај спровођења контроле повлачи за собом одређене директне „трошкове”. Онај који користи контролу мора сакупити ресурсе за контролу, за разлику од онога који употребљава ауторитет, јер је ауторитет аутоматски загарантован као право инхерентно улози. Онај који користи контролу често мора утрошити неке од његових/њених ресурса при покушају употребе контроле, што може резултирати мањком таквих ресурса следећи пут када буду потребни. Ово је очигледно у случају када је новац ресурс контроле. Тако се за контролу може рећи да је умерено „јефтина” и умерено високо добитна стратегија решавања конфликта (Chafetz 1980: 408).

Утицај изискује још већу „цену/трошак”. Основа утицаја је експертиза. Акумулација експертизе захтева знатан утрошак времена и енергије. Штавише, употреба утицаја може захтевати знатно времена и енергије да би се друга особа убедила да носилац утицаја има неопходну експертизу и да је његово/њено мишљење релевантно за дату ситуацију. Посебно је деликатно што процес испољавања утицаја може ре-

зултирати едукацијом другог, уколико онај који испољава утицај објасни логику његове/њене одлуке другоме. На тај начин током времена прималац утицаја може постати једнако стручан као и онај од кога је утицај примљен и тако редуковати будућу способност онога од кога је утицај првобитно примљен да и даље врши утицај. Ако се резимира напред наведено, испољавање утицаја је стратегија која је прилично висока у трошковима, са ниским наградним потенцијалом (Chafetz 1980: 408).

„Најскупла” потенцијална стратегија је манипулација. Да би успешно манипулисао другом особом манипулатор мора имати широко знање о мотивима, приоритетима и реакцијама друге особе. Акумулација таквих знања и планирање манипулативног понашања захтева знатан утрошак времена, енергије и пажње. Манипулација је обично успешна само дотле док особа којом се манипулише није свесна саме стратегије. Самим тим особа не може пречесто да практикује манипулацију (нарочито њену исту форму) без ризирања да буде разоткривена (Chafetz 1980: 409).

Крећући се од практиковања ауторитета преко контроле, утицаја и коначно манипулације, постулиране су две тезе: трошкови испољавања односно практиковања сваког типа стратегије постају већи, а наградни потенцијал постаје нижи. Према перспективи размене и ресурса, постојаће тенденције особа да покушају да користе „највиши” тип стратегије за који су способни, у циљу максимизирања сопственог „профита”. Тако ће се контрола спроводити само у одсуству ауторитета, утицај у одсуству контроле, а манипулација у одсуству утицаја.⁷ Упркос чињеници да су ове четири стратегије рангиране у смислу трошкова и наградног потенцијала, интервали међу њима су неједнаки и тако оне пре конституишу само ординалну скалу (Chafetz 1980: 409).

Интересантно је изложити импликације које према Чафецовой произилазе из примене наведених стратегија од стране партнера/супружника током одређених историјских периода. Чафецова сматра да ако се стопе брачне дезинтеграције (раздвајање партнера, напуштање и развод) разликују током времена и између одређених категорија људи, онда би и доминантни модели решавања конфликта требало да се разликују током времена и међу таквим категоријама. Тиме је феномен

⁷ Није искључено да поједини супружници на основу идеолошких принципа користе „ниже” форме стратегија него што је предвиђено. Тако муж који једини ствара финансијске ресурсе и тиме има јаку основу контроле, може, из разлога посвећености супружничкој равноправности, избећи ову форму стратегије решавања конфликта и практиковати утицај (Chafetz 1980: 409).

различитих стопа дезинтеграције на макронивоу неопходно објаснити узимањем у обзир варијација у осталим феноменима на макронивоу, као што су промена или различита употреба стратегија решавања брачних конфликта.

Примарна стратегија у систему мушког ауторитета којом су жене имале бар неке шансе да остваре своје жеље при политичком конфликту била је употреба манипулације. Током година ауторитет мужева је постепено бивао еродираан, како у обичајима, тако и у праву (Цхафетз 1980). Стога се претпоставља да су мужеви били све више окренути покушају коришћења контроле. Током већине овог периода жене су имале мало финансијских ресурса. Најзначајнији ресурси контроле доступни многим женама били су претња или стварно ускраћивање секса, љубави и поштовања. Међутим, чак и у тој ситуацији мужеви су обично имали веће ресурсе. Ако им жена ускрати секс могли су га потражити другде и то без социјалне стигме. Не само да су жени недостајала финансијски потребна средства да би урадила исто, већ је традиционално, социјална стигма везана за разведену жену била много јача него она везана за разведеног мушкарца. Жене су постепено почеле да управљају одређеним ресурсима контроле, од којих су најприметнији они финансијске природе. Како су се удате жене временом у већем броју запошљавале, а посебно како су постајале посвећене каријери, њихова способност да издрже финансијске претње и подмићивања од стране мужева је расла, као што је расла и њихова способност да саме користе такве ресурсе. Како су ресурси контроле постајали, бар за неке супружнике, више изједначени, односно, како су мужеви губили неке од њихових привилегија, претпоставља се да су морали да повећају коришћење утицаја у конфликтним ситуацијама. Како су спроводили утицај, жене су имале више разлога да мање употребљавају манипулацију и тиме су и оне у већој мери почеле да користе утицај. Са преласком на практиковање узајамног утицаја као примарног типа разрешења конфликта дошло је до две компензационе тенденције за жене (Chafetz 1980). Увећани ресурси доступни женама сада су олакшали развод или раздвајање, посебно ако се конфликти не могу решити. Жена под овим околностима може имати мање разлога да напусти брак него у претходна два случаја пошто је њена способност да оствари своје намере увећана преласком са манипулације на утицај. Увећани трошкови и умањен потенцијал добитка који има мушкарац код преласка са контроле на утицај води предвиђању, заснованом поново на перспективи размене, да ће се његова мотивација да тражи брачну дезинтеграцију још више повећати. Стога би укупна стопа дезинтеграције требала бити највиша у овом „моду”. Наведено је постулирано упркос чињеници да у одсуству озбиљних

конфликата егалитарни бракови вероватно обезбеђују већу брачну срећу за оба партнера. Ове две претпоставке нису акомпатибилне. Такви бракови могу генерално обезбедити веће добитке него они изграђени на неједнакости партнера, али када дође до конфликта они исто тако резултирају мањом способношћу њиховог решавања и стога је брачна дезинтеграција повећана.

Чафецова закључује да високо индустријализована друштва дају знатне могућности женама да стекну ресурсе који их ослобађају зависности од њихових супружника и помажу креирању бракова који су егалитарнији. Из изложеног према Чафецовој следи да такви бракови чешће неће успети него они где преовладава традиционални, патријархални систем ауторитета и/или контроле (Chafetz 1980: 411-414).

Концепт брачне (не)стабилности и брачних алтернатива

Концепт брачне (не)стабилности и брачних алтернатива се заснива на микроекономском оквиру одлучивања брачних партнера и предвиђању вероватноће брачне стабилности/дезинтеграције у складу са претпоставком максимизирања користи брачних партнера од обе опције.

Први концепт има упоришну тачку у економској теорији брака Герија Бекера (Gary Becker) базираној на индивидуалном нивоу (Becker, Landes and Michael 1977). Према Бекеру, бракови се дезинтегришу када очекивана корист од остајања у браку падне испод користи очекиване од развода. Теорија претпоставља да индивидуе теже да максимизирају користи од одређене потенцијалне брачне ситуације и да се руководећи се корисношћу опредељују за конкретни брачни аранжман (Huber and Spitze 1980: 76). Бекер предвиђа да се вероватноћа брачне дезинтеграције умањује порастом очекиване вредности позитивно сортираних промењивих (нпр. примањем мушкарца), порастом времена проведеног у тражењу брачног партнера (године старости код удаје/женидбе) и порастом капитала специфичног за брак, (нпр. деце) који уопштено говорећи расте са дужином брака, а смањује се са сваким следећим браком. Вероватноћа брачне дезинтеграције се повећава неочекиваним променама у вредности позитивно сортираних промењивих (нпр. примања мужа), повећањем очекиване вредности негативно сортираних промењивих (нпр. примања жене у односу на примања мужа) и већим разликама у особинама партнера као што су IQ, религија, раса (Becker, Landes and Michael 1977: 1156-57).⁸

⁸ Бекерова предвиђања углавном су конзистентна са емпиријским налазима који су показали да су примања мужа у негативној вези са брачном дезинтеграцијом (v. Cutright 1971, Becker, Landes and Michael 1977).

Иако Бекерова теорија објашњава многе налазе, проблематична је из социолошке перспективе. Бекер не успева експлицитно да предвиди корист ситуација за индивидуе које их доживљавају. Економисти узимају корист као дату јер њихове дедуктивне теорије не могу лако да обрађују непрецизне промењиве, па су „користи” за њих често разумна гледишта о типичним људским преференцијама (Huber and Spitze 1980: 77). Међутим, не може се знати зашто се партнери одлуче на развод ако се не зна како они процењују одређену ситуацију.

Друго, сваки развод укључује две особе чија се искуства и перцепције о користима и трошковима могу разликовати. У принципу, Бекерова теорија би могла раздвојити такве утицаје, али у пракси Бекер то не покушава учинити. Неке промењиве могле би супротно утицати на жељу мужа или жене да се разведе. Женина висока примања могла би је мотивисати да прекине лош брак. Ова мотивација могла би бити појачана ако би муж био угрожен примањима своје жене или ако би осетио да га њена примања ослобађају од финансијске одговорности. Насупрот томе, жена би могла бити привлачнији партнер ако би имала виша примања, а њену мотивацију да прекине брак могла би да умањи жеља мужа да се брак настави. Тако Бекерова теорија предвиђа да ће одређени догађај повећати вероватноћу брачне дезинтеграције али нам не каже зашто (Huber and Spitze 1980: 77).

Пошто Бекерова теорија не разликује начине на који мушкарци и жене могу схватати трошкове и добити, она не може узети у обзир „нове процене” поделе рада у домаћинству (Huber and Spitze 1980). Према неким теоретичарима (Udry 1981; Chafetz 1980; Huber and Spitze 1980) иако је запослење жена постало прихватљиво за мужеве услед претпоставке бољег укупног финансијског стања домаћинства са два дохотка, сада је вероватније да ће подела рада у домаћинству представљати поље генерисања већине сукоба. Удате жене, запослене или не, обично обављају већину свакодневне бриге о кући и деци. Жене које одбацују традиционалне дефиниције улога могу процењивати свој брак према томе да ли виде да њихови мужеве обављају „фер” део свакодневног кућног посла. Представе о родним улогама тако могу бити фундаменталне у брачној интеракцији на начин да веће разлике могу утицати на оба партнера да чешће размишљају о разводу (Huber and Spitze 1980: 78).

Поред Бекеровог микроекономског концепта брачне (не)стабилности, још један концепт, теоријски обећавајући али још увек недовољно емпиријски истражен, користан је у разумевању социјалне психоло-

гије брачне (не)стабилности. Реч је о концепту брачних алтернатива Џорџа Левингера (George Levinger). Наведени концепт (v. Levinger 1965; Udry 1981). заснован је на теоријском оквиру Бернарда Фарбера (Bernard Farber) који описује амерички систем брака који по његовој претпоставци укључује „перманентну доступност” појединаца као брачног партнера.

Према Фарберу (v. Levinger 1965: 20) сваки одрасли човек може се посматрати као перманентно доступан брачни партнер, без обзира на то да ли је појединац тренутно у браку или не. Свака особа континуирано пореди његову/њену брачну погодбу са брачним погодбама које би он/она могли да договоре са другим особама, као и потенцијалне добити које би могли да остваре у ситуацији да нису у браку (Udry 1981: 889). Ако је тренутно брачни аранжман појединца упадљиво мање привлачан него алтернатива, он/она ће се одлучити за алтернативу, руководећи се тиме да цена размене (барјере) не поништи предност која би се добила (алтернативу).

У складу са изнетим, теоријски модел брачне (не)стабилности те-мељи се на 1) задовољствима или привлачностима самог брака; 2) баријерама за излазак из брака и 3) привлачности алтернативе браку (Levinger 1965: 19-20).

Према Левингеровом концепту брачних алтернатива, појединци у доношењу процена о личним алтернативама на известан начин праве инвентар својих ресурса и разматрају какву врсту живота ће им пружити алтернатива, уколико би прекинули везу са садашњим брачним партнером (Udry 1981). Али они такође морају правити неку врсту процене вредности својих партнера, односно доприноса, квалитета и вештина које брачни партнер доприноси браку. Могло би се претпоставити да појединци међу вредностима разматрају сопствено образовање, капацитет за „производњу” прихода, сексуалну привлачност, године старости и број деце који већ имају. Али они морају такође размотрити вредности сопствених брачних партнера и питати се да ли појединац са њиховим ресурсима на „брачној пијаци” може добити више или мање од онога што нуди њихов садашњи партнер (Udry 1981: 890).

Ова линија размишљања води хипотези да што су већи ресурси особе, већа је његова/њена перцепција брачних алтернатива и обрнуто. Лични ресурси директно су у вези са сопственим брачним алтернативама, док су ресурси брачног партнера у обрнутој сразмери према сопственим брачним алтернативама.⁹

⁹ Предвиђени теоријски модел захтева претпоставку да особе имају свест о томе како други вреднују њихове ресурсе (Udry 1981: 890).

Резиме налаза Бекера и Левингера указује да адекватна социологија брака и породице треба да започне историјским променама начина на који људи зарађују за живот (Huber and Spitze 1980: 87-88). У прединдустријским друштвима брак се налазио у мрежи економских реципрочности.¹⁰ Кидање те мреже смањило је трајност бракова не зато што су савремени мужеви и жене у лошијим односима него зато што имају друге опције ако престану да се допадају једно другом. Задатак социологије брака и породице је да испита како су настале ове опције и да предвиди како ће жене и мушкарци реаговати на њих. Бекеров фокус на економске факторе у брачној (не)стабилности означава пут за социолошку теорију брака која ће као и теорија демографске транзиције објаснити како популације мењају понашање када се суоче са промењеним окружењем (Huber and Spitze 1980: 88).

Литература:

1. Becker, G., E. Landes and R. Michael (1977). „An Economic Analysis of Marital Instability.” *Journal of Political Economy* 85: 1141-1187.
2. Blau, M. P. (1986). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Transaction Publishers.
3. Blood, R. O. and Wolfe, D. M. (1960). *Husbands and Wives: The Dynamics of Married Living*. London: Greenwood Press Reprint.
4. Chafetz, J. S. (1980). Conflict Resolution in Marriage: Toward a Theory of Spousal Strategies and Marital Dissolution Rates. *Journal of Family Issues* 1 (3): 397-421.
5. Chafetz, J. S. (1981). Family Conflict: The Application of Selected Theories of Social Conflict to an Understanding of Conflict Within Families. *Youth and Society* 13 (2): 157-173.
6. Cutright, P. (1971). „Income and Family Events: Marital Stability.” *Journal of Marriage and the Family* 33 (2): 291-306.
7. Фуко, М. (1997). *Надзирати и казнјавати: рођење затвора*. Prosveta: Beograd.
8. Gillespie, D. L. (1971). Who Has the Power? The Marital Struggle. *Journal of Marriage and the Family* 33 (3): 445-458.
9. Heer, M. D. (1963). The Measurement and Bases of Family Power: An Overview. *Marriage and Family Living* 25 (2): 133-139.

¹⁰ У прединдустријским друштвима браком и репродукцијом обично су управљали несвесна рационалност, обрасци колективног понашања који користе врсти, упркос индивидуалног непостојања свести о њима. Индустијализација је померила мотивацију за многа индивидуална понашања „од колективне народне мудрости ка свесном властитом интересу” (Huber and Spitze 1980: 75).

10. Hoffman, M. (1960). „Power assertion by parent and its impact on the child.” *Child Development* 31 (March): 129-143.
11. Huber, J. and G. Spitze (1980). Considering Divorce: An Expansion of Becker’s Theory of Marital Instability. *The American Journal of Sociology* 86 (1): 75-89.
12. Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba: ispitivanje koncepta društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima*. Mediterran Publishing: Novi Sad.
13. Levinger, G. (1965). Marital Cohesiveness and Dissolution: An Integrative Review. *Journal of Marriage and Family* 27 (1): 19-28.
14. McDonald, G. W. (1977). Family Power: Reflection and Direction. *The Pacific Sociological Review* 20 (4): 607-621.
15. Olson, D. H. and C. Rabunsky (1972). „Validity of four measures of family power.” *Journal of Marriage and the Family* 34 (May): 224-232.
16. Rodman, H. (1969). Marital power in France, Greece, Yugoslavia and the United States. *Journal of Marriage and the Family* 29 (2): 320-336.
17. Rodman, H. (1972). „Marital power and the theory of resources in cultural context.” *Journal of Comparative Family Studies* 3 (Spring): 50-69.
18. Rogers, M. F. (1974). „Instrumental and infra-resources: The bases of power.” *American Journal of Sociology* 79: 1418-1433.
19. Rollins, B. C. and S. J. Bahr (1976). A Theory of Power Relationships in Marriage. *Journal of Marriage and the Family* 38 (4): 619-627.
20. Safilios-Rothschild, C. (1970). The Study of Family Power Structure: A Review 1960-1969. *Journal of Marriage and the Family* 32 (4): 539-552.
21. Safilios-Rothschild, C. (1976). A Macro- and Micro-Examination of Family Power and Love. *Journal of Marriage and the Family* 38 (2): 355-362.
22. Scanzoni, J. and K. Polonko (1980). A Conceptual Approach to Explicit Marital Negotiation. *Journal of Marriage and the Family* 42 (1): 31-44.
23. Sprey, J. (1969). The Family as a System in Conflict. *Journal of Marriage and the Family* 31 (4): 699-706.
24. Sprey, J. (1971). On Management of Conflict in Families. *Journal of Marriage and the Family* 33 (4): 722-731.
25. Sprey, J. (1972). Family Power Structure: A Critical Comment. *Journal of Marriage and the Family* 34 (2): 235-238.
26. Udry, J. R. (1981). Marital Alternatives and Marital Disruption. *Journal of Marriage and the Family* 43 (4): 889-897.
27. Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Prosveta: Beograd.
28. White, J. M. and D. M. Klein (2008). *Family Theories*. London: Sage Publications, Inc.

The resource theory of „family and marital power”

Summary: Theoretical and empirical research on power relations and patterns of decision-making in the contemporary family have been the hallmark of sociological literature on marriage and family in the last few decades. The above undertakings are grouped under the umbrella of the resource theory of “family and marital power.” In line with this theory, a number of sociologists of the family tried to conceptualize family and marital dynamics using basic principles of the exchange theory and the concept of resources. The paper presents the results of dealing with this issue that have produced a number of controversies that are still, due to the lack of empirical and comparative research, preventing accurate assessment of the relevance of the concept of resources applied to the field of marriage and family. Some of the most prominent, and also the most controversial undertakings in this field of study, such as the concept of explicit marital negotiation, the concept of marriage (in) stability and the concept of marriage alternatives will also be shown.

Key words: family, marriage, resource theory, theory of coalitions, marital strategy, structure of „family power”

VII

ПРИКАЗИ
REVIEWS

КОМУНИЦИРАЊЕ У ОГЛЕДАЛУ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

**Мирко Милетић и Невена Милетић (2012):
Комуниколошки лексикон;
Београд: Мегатренд универзитет**

Од појављивања књиге Томе Ђорђевића „Теорија информација, теорија масовних комуникација” 1979. године, која је била гласник заснивања Комуникологије као засебне научне дисциплине и наставног предмета на Факултету политичких наука у Београду, до објављивања прве лексикографске публикације о комуницирању на српском језику, „Комуниколошког лексикона”, Мирка Милетића и Невене Милетић, навршило се тридесет три године.

Тридесет три године српска комуниколошка литература се развијала, расла и сазрела, да би данас, поред већ афирмисаних аутора и професора из кругова Београдске комуниколошке школе, попут Томе Ђорђевића, Мирољуба Радојковића, Мирка Милетића, Јасне Јанићијевић, Зорице Томић и др, постала богатија и за нека нова имена и њихове теоријске радове и књиге.

Необичног поређења ради, коауторка „Комуниколошког лексикона”, Невена Милетић, није била ни рођена када је поменута књига Томе Ђорђевића угледала светлост дана, а аутор ове рецензије, имао је тек једну годину. Данас, међутим, они и други млади људи, исписују неке нове странице, предају на универзитетима, истражују и објављују теоријске радове и књиге, управо из области Комуникологије. Повећање броја истраживача и теоретичара комуницирања, аутори овог лексикона

доведе у везу са научно-технолошком револуцијом тј. са умножавањем мас-медија, глобализацијом масовног комуницирања, развојем интернета и нових медија, те настајањем информационог друштва.

Тридесет три године могле би се, такође, довести у везу и са бројем који има посебна симболичка и мистична значења. (Поједина тајна друштва овим бројем означавају број ступњева у својим редовима. Број тридесет три у радио-комуникацији означава ванредну ситуацију, а у бајкама словенских народа фразу: „33 среће”, „33 богаташа”, „33 невоље”). Да ли је реч о случајности или не, ствар је личне процене, ипак оно што се не може порећи је да се „Комуниколошки лексикон” појављује о тридесетогодишњици заснивања комуникологије у Србији и да представља неопходну новину у корпусу комуниколошке литературе и српског издаваштва уопште.

Аутори, редовни професор на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду др Мирко Миилетић и асистенткиња Невена Милетић, већ у предговору овог лексикона који садржи преко пет стотина одредница, реинтерпретирањем комуникацијске формуле Харолда Двајта Ласвела (*Harold Dwight Lasswell*) о „5W”, покушавају да одговоре на питања ШТА представља ова публикација, КОМЕ је намењена, КАКО (посредством којих медија) се њен садржај посредује читаоцима, ЗАШТО је и са каквим циљем настала и КО су њени аутори.

Одреднице у овом лексикону директно или индиректно обухватају феномен комуницирања и комуникациону праксу човека, и писане су, како наводе аутори, у социоантрополошком сазнајном оквиру, у којем се комуницирању приступа као свесној делатности и искључиво људској интеракцији. Груписане се у двадесет тематских целина: „Комуникологија”, „Комуникологија и друге науке”, „Семиотичке основе комуницирања”, „Информација и порука”, „Комуницирање и комуникациона пракса”, „Медиј и врсте медија”, „Штампа”, „Филм”, „Радио”, „Телевизија”, „Интернет”, „Новинарство”, „Јавност и јавно мњење”, „Слобода комуницирања”, „Масовна култура”, „Медијски систем”, „Менаџмент медија”, „Информационо друштво”, „Медији и образовање” и „Теорије и модели комуницирања”.

Читаочево кретање кроз одреднице олакшано је њиховим груписањем по азбучном реду, графичким издвајањем великим болдираним словима, објашњавањем страних речи и израза у фуснотама, као и њиховом међусобном повезаношћу. Поред „Дидактичког појмовника” којим је омогућена повезаност између тематских целина, додатној прегледности и језгровитости овог лексикона доприносе и поглавља „Индекс имена” и „Одабрана литература”.

Аутори су засигурно били свесни ризика који састављање овакве публикације подразумева, понајвише због широког научног поља, испреплетаности комуникологије са другим наукама и могућности да поједине одреднице буду изостављене. Неретко на оваквим научним подухватима раде читави институти или већа група стручњака. Ипак, могло би се рећи да су се успешно одупрли замкама и искушењима који је мукотрпан посао аутора лексикона подразумевао и да су омогућили читаоцима сусрет са веома корисном и добром књигом.

„Комуниколошки лексикон” свакако је незаобилазна литература за студенте Комуникологије и сродних наставних дисциплина, као и за новинаре и стручњаке који изучавају медије и баве се проучавањем и истраживањем комуницирања.

Стога бисмо и на крају, поред топле препоруке, могли истаћи, да тридесет три године после објављивања књиге „Теорија информација, теорија масовних комуникација”, која је била нека врста прекретнице у развоју Комуникологије као науке у Србији, та прекретница и путоказ за садашње и будуће проучаваоце комуницирања засигурно јесте и „Комуниколошки лексикон”, Мирка Милетића и Невене Милетић.

ЗА ЈЕЗИК ЛАК, КРИЛАТ И СВЕШТЕН...

**Др Радомир Животић, Небрига о језику и политичко
општење, „Јасен”, Београд, стр. 256**

Када се говори о језику српском и српском ћириличном писму, требало би одмах нагласити извесне изузетно важне чињенице. Најстарији српски ћирилични рукопис, што је *Мирослављево јеванђеље* из 12. века, сврстан је међу стотину најзначајнијих споменика у свету и 2005. године уписан у Унескову листу *Памћење света (Memory of the World)*. Српски језик учио је и преводио са тог језика и великан Гете. Уз њега и после њега и многи најумнији Немци, али и други знаменити ствараоци широм Европе. И Александар Пушкин, и Адам Мицкијевич, и Тарас Шевченко, и Шарл Нодје, и Проспер Мериме и толики други знали су, мање-више, српски језик, преводили с тог језика српску народну поезију и свакако је овековечили у свом делу и у европској књижевности. И великан Никола Тесла утврдио је, преводећи поезију Јована Јовановића на енглески језик заједно с пријатељем америчким песником Џоном Андервудом Џонсоном, да је за савршену једноставност Змајеве поезије и његову генијалност, како је дубоко веровао, заслужан баш српски језик. Још један српски великан, Милутин Миланковић, написао је своју троромну аутобиографију и култну књигу *Кроз васиону и векове*; обе на српском језику и доследно јужним херцеговаким наречјем, што је потврда и његовог порекла; а да ништа друго није урадио ни написао, сматрају стручњаци, био би сврстан међу најзначајније српске књижевнике... Ни то се не сме заборавити данас када се промишља о српском језику и о српском ћириличном писму.

Верујемо да је и овакве околности имао у виду професор др Радомир Животић када је припремио и недавно објавио књигу под насловом *Небрига о језику и политичко општење* у издању *Јасена*. У четири оделита поглавља и на више од две стотине педесет страница обухватио је нека од горућих питања српског језика и писма. Иако су актуелна питања која обрађује разнородна, па и хетерогена, обједињују их веродостојни и драгоцени примери из дугогодишње праксе овог научног прегача и језичког стручњака, професора универзитета с вишедеценијским увидом и искуством у наставној пракси, али и новинара, уредника, истраживача и аналитичара. Књига је ова тим више добродошла јер су данас уистину малобројни стручњаци, познаваоци српскога језика, који могу да посведоче сопственим великим искуством из праксе, на пример, политичког општења или и из журналистичког саопштавања. Професор Животић је и у једном и у другом заиста суверен.

Своју књигу о језику аутор посвећује професору др Бранивоју Ђорђевићу (1924 – 2014) поводом годишњице рођења. Чини то с убедљивим разлогом и још убедљивијим образложењем: *Др Бранивој Ђорђевић је био несумњиво најбољи акценолог нашег српског језика. Да није ништа друго оставио него само студију о позоришном језику и „Граматику дикције” – заслужио је да буде члан САНУ, закључује професор Животић.*

У првом и најобимнијем поглављу аутор разматра питања језика и нације; геополитике, глобализма и језика; затим даје теоријску расправу о настанку и развоју српског језика и писама глаголице, ћирилице и латинице; потом, полазећи од Вука Караџића, као родоначелника српског правописа, образлаже како се некадашњи заједнички језик поцепало начетверо, доводећи читаоца до данашњег стања српског језика и писма у вакууму; следе комуникација и здравље; одбрана српског језика и писма; језичка пракса кроз писање уставних докумената; даље су обрађени рђави примери новинара који кваре српски језик; да би указао и на градителје језика, као узоре, и на фолиранте, који га што немаром, што хотимице наружују, кваре и у најдрастичнијим случајевима унаказују.

Друго поглавље у књизи, насловљено као *Политичко општење*, посветио је томе како говоре политичари да би, на примеру *Политички говор Радомана Божовића „киша око Крагујевца”* подвргао анализи лакореку бесадржајност, конфузност и немушност језика овог некадашњег актера на српској политичкој сцени. Затим уочава важност политичког слогана у комуникацији и образлаже његове домете, а занимљиво и духовито бави се књижевном формом афоризма, убојитом и незаборавном, нарочито ако се има у виду време политичког афоризма, што је несумњиво ово наше данданашње.

У *Култури политичког општења*, као трећем поглављу, успоставља теоријски оквир за одређење политике и успешне политичке комуникације; разврстава облике политичког општења; указује на међуоднос говора и психе, објашњава трему и страх, уз понашање политичког говорника и начине концентрације; потом с дубоким познавањем објашњава финесе о раду с микрофоном, представљање и ословљавање говорника, да би затим анализирао манипулације политичким говором. Потпоглавље *Говорити не значи читати* особито је аналитично, убедљиво и поучно.

Као актуелни, значајни и важни *Посебни облици политичког општења* у најтешњем додиру с праксом, у четвртном поглављу, обрађени су поздравни говор, изјава, конферанса, разговори у студију, интервју, честитка и летак. Најзад, уместо закључка, професор Животић сублимира своја језичка разматрања као начела политичког општења. Књигу прати индекс имена, литература и библиографија ауторових одабраних радова.

Издвојили бисмо један особито значајан сегмент у књизи који приказује *Устав и језик*. Разумљиво је да устав сваке државе, па и оне заједничке у којој смо живели и овај актуелан, представљају најважнији државни документ. Познато је, мање-више, такође да су наши уставни сматрани најопсежнијим и најобимнијим у свету, с безбројним и беспотребним понављањима, што им је био и јесте крупан недостатак. Значачки и с акрибијом професор Животић је анализирао поједина решења и указивао на крупне језичке, стилске, па чак и правописне погрешке, омашке и недоследности. Међутим, о односу политичких моћника према језичкој струци и, посебно, према академику и у то време највећем језичком ауторитету у Југославији, драгоцено је сведочење које аутор први пут, јавно, саопштава у књизи: *Комисија за припрему уставних амандмана на Устав из 1974. године, с Едвардом Кардељом на челу, позвала је на Брионе у то време нашег најбољег стручњака за језик академика и професора др Михаила Стевановића. Првог дана су се одмарали, другог дана је Комисија нешто радила, а трећег дана је проф. Стевановић добио текст да га језички прегледа и исправи. Пошто формулације нису биле језички правилне и прецизног значења, Стевановић је то четвртог дана предочио Комисији. При томе је Кардељ плануо и изгрдио професора да се не разуме у „политички језик”. Сутрадан, на портирници, проф. Стевановића је чекала авионска карта за Београд без икаквог образложења. То ми је посведочио лично професор Стевановић кад сам му показао свој критички текст о језику у Уставу с амандманима од 1978. године (који је одбио да потпише и Јосип Броз*

Тито). Било је то неколико месеци пред смрт нашег академика. Тада сам обећао проф. Стевановићу, у његовом стану, да ћу кад-тад саопштити јавности ову немилу чињеницу.

Дакако, аутор се брижњиво, марљиво и с дужном пажњом односи према језику у медијима, како писаним тако и електронским, подвргавајући анализи и односе између писане и изговорене речи. Ипак, у штампаним медијима и код њихових новинара проналази највише огрешења о стил, језик, правопис, али свакако најсуштаственија огрешења о етику писане речи. Зато бисмо издвојили део у књизи који се управо на то односи: *Непотпуна информација је етички грех, Контрадикторно извештавање са седница, Усмерене вести су већ традиционалан и сублиман грех, Објављивање вести о последицама а не и о узроцима, Уопштено и замагљено писање супротно је професионалној етици, Уопштена критика у нашој штампи рађа песимизам, У блиској вези са фразирањем је и разметање страним речима без осећања за меру и укус...*

Дневна уметничка критика стекла је у нашој штампи угледно и значајно место. Годинама су књижевну, филмску, позоришну, балетску, музичку, ликовну критику, па и критику архитектуре, дизајна и перформанса писали веома угледни стални критичари или из редакција или, чешће, експерти изван редакцијског састава. Критичарима су, осим сталне синекуре у листовима, додељиване и престижне награде. На пример, годишња награда за књижевну критику објављену у дневним новинама „Милан Богдановић” сматрана је једном од најпрестижнијих. Међутим, данас је, како нас уверава аутор, много тога ишчезло, тиражни таблоиди не маре за критике док озбиљна штампа озбиљно кубури с тиражом и беспарицом. За то време, како се даље наводи, *савремени фолиранти* жаре и пале, неретко продајући магле, па и најновију о тобожњем *креативном писању*.

Добро запажа аутор и сву некултуру дијалога са телевизијског екрана, коју проносе недоучени новинари и водитељи, па подробно анализира типична огрешења у изражавању тих такозваних „ТВ лица”. Из анализе су проистекле замерке, које аутор саопштава и као поуку: *Некритичко преузимање лексике и језичких конструкција из политичког говора, Опширност је највећи непријатељ јасном и концизном изражавању, Неправилна употреба предлога и прилога, Лоша дикција, цепање синтагми, непоштовање говорних блокова, замуцкивање, отезање полувокала, поштапалице, тежак изговор речи и реченица, упадање у реч саговорнику као знак нервозе...* Уз ово, као можда најделотворнију поуку, указује и на оне личности са телевизијског екрана које су стекле име и углед у јавности управо захваљујући својој врхунској култури говора.

Језик, овај наш српски, писани и говорни, и изван медија и у њима особито, трпи и подноси штошта. Велика небрига о језику на коју стручно, аргументовано и поучно указује и подробно је анализира професор др Радомир Животић сврстава његов напор и његову нову књигу у нарочито добродошла штива. Користиће и посленицима писане речи и младима који су љубопитљиви и знатижељни. Осветлиће и значајан период језичке праксе српског језика у раздобљу дужем од пола века. Најзад, угледни професор Животић нам, можда и нехотице, оставља нешто као аманет, о неком могућем језичком идеалу веома удаљеном од сваке наше данашње небриге, који је још антички филозоф Платон означио и универзално препоручио као језик – лак, крилат и свештен...

Упутство сарадницима о прилозима:

Текст послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com (или преко контакт форме на адреси www.kpolisa.com). Текст треба бити припремљен у формату C5 (16,2x22,9cm), у фонту Times New Roman, величина фонта Size: 11, тастатура Serbian (Cyrillic), једноструког прореда Line spacing: Single.

Максимални обим ориги-налних научних и прегледних радова је један ауторски табак (или 36300 карактера са размацама). На првој страни, изнад наслова рада, у левом горњем делу треба написати име, презиме (у фудноти доставити контакт са аутором: е-маил, тел.), установу, место а испод наслова рада сажетак (до 150 речи) и кључне речи (највише седам) на српском и једном од светских језика.

Страна имена писати транскрибована, а код првог навођења иза имена у загради ставити име у оригиналу.

Пример: Бродел (Braudel).

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор на који се позива.

Пример:
(Вебер, 1976: 341); (Weber, 1989: 59).

Исто правило важи и код навођења литературе у списку литературе на крају списка.

Пример:
1. Le Gof, Žak (1997): *Vreme, rad i kultura srednjovekovnog Zapada*, Svetovi, Novi Sad,
2. Robins, Kevin (2001): *Kiberprostor i svijet u kojemu živimo, Kiberprostor, kibertijela i cyberpank: kulture tehnološke tjelesnosti*, uredili Mike Featherstone i Rober Burrows, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Напомене: Радове објављене у часопису, није дозвољено прештамповати ни у деловима ни у целини без сагласности издавача. Оцене изнесене у радовима ставови су аутора истих, и не изражавају мишљење уредништва часописа.

Рукописи се рецензирају, и не враћају ауторима. Објављени радови се хонораришу у складу са финансијским могућностима издавача.

Издавање часописа финансијски подржао:

Покрајински секретаријат за културу и информисање АП Војводине
<http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/>

Штампање часописа финансијски подржала:

Београдска пословна школа, Краљице Марије 149. Београд.
Економист систем доо Нови Сад

ISSN 1820-4589

9 771820 458005